

Anders Hesjedal

SAMISK FORHISTORIE I NORSK ARKEOLOGI

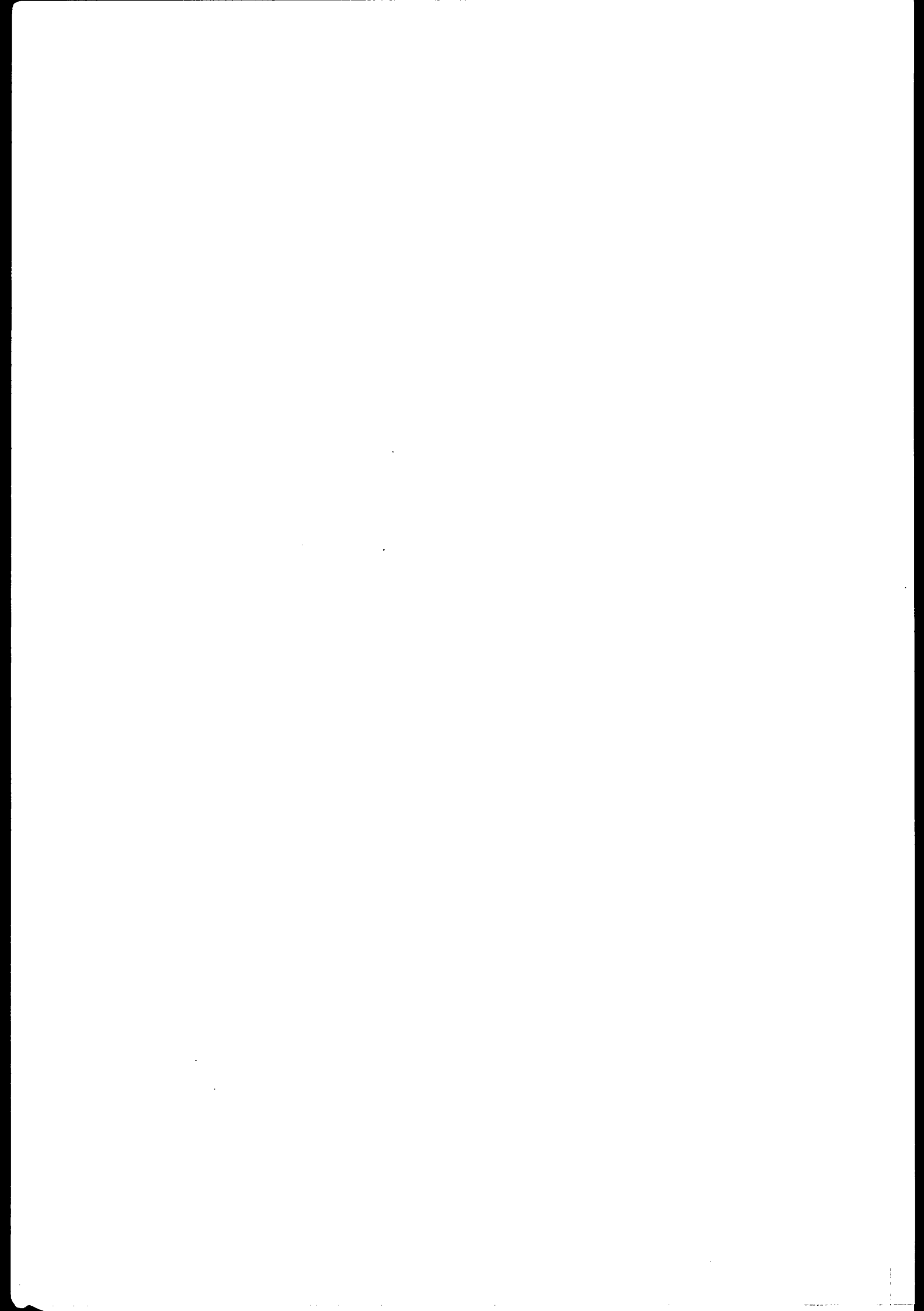
1900 - 2000

INSTITUTT FOR ARKEOLOGI

UNIVERSITETET I TROMSØ

2000

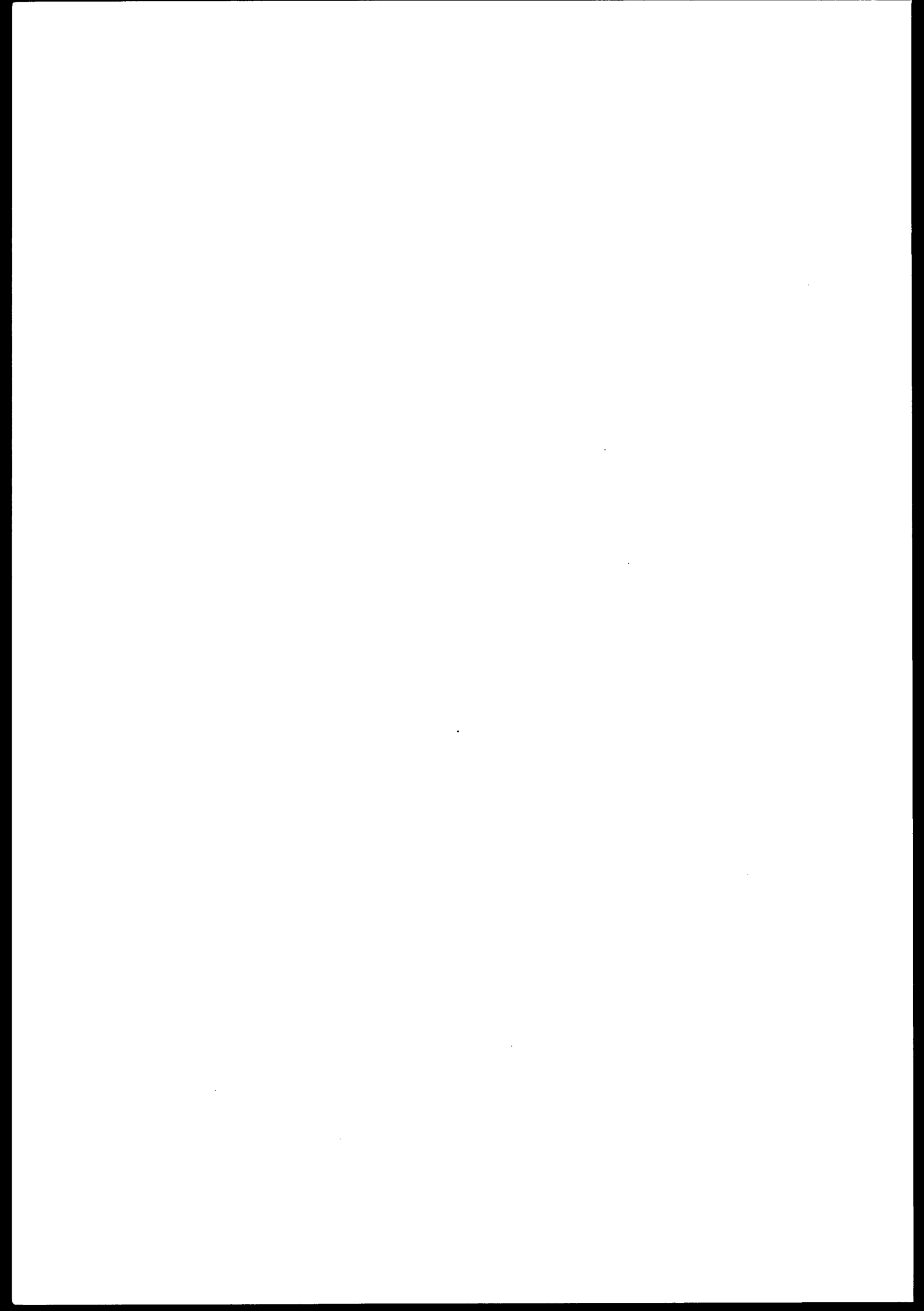

Innhold

Innledning.	1
Avgrensinger og problemstillinger.	3
Struktur	5
Del 1. Bakgrunn.	7
Arkeologi, forskningshistorie, tekst	7
Arkeologi	7
Forskningshistorie som sjanger	8
Tekstene.	15
<i>De andre og metaforene.</i>	22
Rasismen.	27
Rase og kultur.	28
Den nasjonale identiteten	33
«Vinter og sne, en skiløper suser av sted»	34
Lysakerkretsen og de to kulturer	38
<i>Ernst Sars, historien og nasjonen</i>	39
Nasjonen og rasene	43
<i>Skandinaver og samer i forhistorien. Det arkeologiske utgangspunktet</i>	49
Del 2. Førkrigstid	52
Dr. Hansen, folkepsykologi og Norges forhistorie.	52
<i>Landnåm i Norge</i>	54
<i>Hansen, det nasjonale og rasen.</i>	68
A. W. Brøgger og den norske steinalderen	72
<i>Studier over Norges steinalder.</i>	72
<i>Den arktiske steinalderen i Norge.</i>	75
<i>Solberg og Eisenzeitfunde aus Ostfinnmarken. Lappländischer Studien.</i>	78
<i>Norges historie - fremstillet for det norske folk.</i>	80
Førkrigstid - oppsummering.	89
Del 3 Mellomkrigstid.	91
Brøgger, landet og det norske folk.	92
<i>Landet som konstituerende for det nasjonale. Brøgger og arven fra Sars</i>	93
Rasen og kulturen	97
Brøgger og rasen	99
<i>Anathon Bjørn og den norske nasjons tilblivelseslinjer.</i>	104
Det norske folks lynne, arkeologien svar på dr. Jekyll og mr. Hyde?	110
<i>Brøgger som konstruksjonist.</i>	111
<i>Brøgger og samene: konklusjon.</i>	112
<i>Hallström og samenes innvandring.</i>	113
<i>Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Fra oldtid til omkring 1000 e.Kr.</i>	117

Gjessing - mellomspill.	123
<i>Urfolk blir «som hos» folk.</i>	123
Å skrive seg inn i en tradisjon. Gjessing og det nasjonale.	124
Tradisjonen, veidekulturen og folkelynnnet.	127
Norges steinalder som sjangerformyer	132
Fra steinalder til jernalder i Finnmark - en parentes?	134
Arkeologene og det mentale. Representasjonens bakside.	137
Skiferkulturen	142
Konklusjon - Gjessing.	145
Mellomkrigstid - oppsummering.	147
Del 4. Etterkrigstid	149
Samisk forhistorie 1945 - 1975.	150
<i>Nasjonal jernalder i nord</i>	150
<i>Den regionale forhistorien</i>	155
<i>Samisk jernalder.</i>	158
Arkeologi og etnisitet? Framveksten av en samisk arkeologi 1970 - 1985.	167
<i>Kultur, folk og etniske grupper</i>	169
<i>Samenes innvandring til Sverige.</i>	170
<i>Arktisk bronsealder i nordskandinavia.</i>	172
<i>Arkeologi, antropologi og etnisitet.</i>	173
Etnisitet og samisk forhistorie.	175
Arkeologi, etnisitet og politikk.	179
<i>Etnisitetsbegrepets gjennombrudd i arkeologien i Norge</i>	181
Retorikk og metaforer	185
<i>Finner og Terfinner.</i>	188
Arkeologi og etnisitet.	192
Det etniske og det nasjonale	193.
Arkeologi og etnisitet 1985 - 2000	197
<i>Fra økologi til meningsproduksjon.</i>	198
<i>Tilbake til Kjelmøy.</i>	200
<i>Varanger, økologi og tilpasning</i>	204
<i>Stallotuft, reindriftspastoralisme og «the past-as-wished-for».</i>	206
Stallotuftene og den objektive vitenskapen	209
<i>Cirka siidaen, et fangstsamfunn.</i>	213
<i>Reindrift, autoriteter og Mankers «sjel».</i>	215
«The stallo controversy» og den samiske sentralmyten.	218
<i>Graver i ur og berg</i>	221
<i>Samer i sør.</i>	225
Møter i grenseland.	226
Kultur og materiell kultur.	227
Fysisk-antropologisk materiale.	228
Helse og avstamning	230
Kultur og natur.	234
<i>Samisk arkeologi og samisk forhistorie 1985 - 2000.</i>	236
Forhistorien etter 1945 - et nasjonalt prosjekt. En gjennomgang av etterkrigstidens oversiktsverker.	240
<i>Vårt folks historie</i>	241

<i>Norges oldtid, 1967 - 1983 (1995).</i>	245
Samer og eldre steinalder	245
Samisk jernalder	246
De to stammers møte?	250
Kulturdualisme i sør?	252
Helleristninger og mentalitet.	253
Nøytraliserende nøkkelord	254
<i>Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingsamfunn.</i>	
<i>Cappelens Norges Historie bind I, 1976-1995.</i>	255
<i>Forhistorien på 1990 tallet. Fra jeger til bonde - inntil 800 e.Kr.</i>	258
Samer i norgeshistorien anno 1994	259
Samene - et veidefolk i nord.	266
Vi er alle nordmenn	268
<i>Reiser i tid og rom. Steder, opplevelser og forhistorie.</i>	269
Del 5. Konklusjon. Etnisitet, nasjon, tekst.	272
Figurliste	293
Litteraturliste	295

Innledning.

Det har i Europa vært en nær forbindelse mellom arkeologien og nasjonen. I 1910 kunne derfor den norske arkeologen Håkon Shetelig slå fast at «det er nesten overalt det nationale som har vært det drivende i den europeiske arkeologi» (Shetelig 1910:59). Dette ser vi særlig godt i Skandinavia gjennom de tette bånd det har vært og er mellom de nordiske kongehus og arkeologien, og dette er en tradisjon som går helt tilbake til begynnelsen av 1600 tallet (Klindt-Jensen 1975:15). Grunnen til at arkeologi har vært slikt et «stuerent» fag er selvfølgelig at nasjonen og nasjonalstaten har hatt og har interesser i forhistorien. De fortellinger eller historier om forhistorien som arkeologifaget har skrevet, har passet svært godt med de politiske rådene interesser blant annet gjennom den rolle faget har spilt i forbindelse med konstruksjonen av nasjonal identitet. Det er først i de seneste ti-årene at arkeologien har rettet et mer kritisk blikk på sin egen politiske og samfunnsmessige rolle. Dette har blant annet ført til en større interesse omkring etnisitet og urfolksspørsmål. Både i Sverige og Norge er det minoritetsbefolkninger som etterhvert har fått status som urbefolkninger, men disse gruppene har vært lite påaktet i den nasjonale arkeologien selv om man har studert samisk forhistorie helt siden midten av 1800 tallet. At fokuset på samisk forhistorie er kommet så sent har for Nord-Norges del gitt et svært ensidig bilde av forhistorien. (Schanche og Olsen 1983, Olsen 1986). Fokus har vært på den generelle forhistoriske utviklinga, på det som kunne bekrefte og støtte opp under det almene og det nasjonale, noe som har gått på bekostning av det samiske som ble ansett som uinteressant. En diskusjon av denne ekskludering av den samiske forhistorien er et av hovedtemaene i denne avhandlingen. Dette forholdet er imidlertid ikke spesielt bare for Nord-Norge, som Kirsten Hastrup skriver:

... the uniqueness and the unity of European history must be dismantled. The unified sense of history seems to be a discursive rather than a social fact and the product of a highly literate Enlightenment heritage. In Europe as elsewhere there is a multiplicity of histories (Hastrup 1992:2).

Dette bringer meg over i avhandlingens andre tema. Et av resultatene av den såkalte post-prosessuelle arkeologiens opprør mot ny-arkeologien, var at arkeologer ble mer opptatt av tekster. Dette startet med at man etter hvert begynte å fokusere mer på symbolaspektet ved materiell kultur. Man så at materiell kultur kunne sees som en form for språk eller tekst. Etter hvert kom det en rekke arbeider, mange inspirert av strukturalisme, der kommunikasjonsaspektet i den materielle kulturen ble vektlagt på en helt annen måte en tidligere, som for eksempel i den kontekstuelle arkeologien. Påvirkningen fra den litterære vendinga har gitt seg utrykk i at ord og begreper som tekst, tekstuell metafor, diskurs og intertekstualitet ikke lenger er uvanlig i arkeologiske tekster. Titler som *Reading the Past* (Hodder 1986), *Reading material culture* (Tilley 1990), *Narratives of Veøy. An Investigation into the Poetics and Scientifics of Archaeology* (Solli 1996), *Fra ting til tekst* (Olsen 1997) og *Mellan ting och text* (Andren 1997), er noen titler som klart viser denne tendensen både internasjonalt og nasjonalt. Denne litterære vendinga i arkeologien går i flere retninger - mot en mer allmenn tekstforståelse, mot strukturalisme og mot retorikk. Modeller og teorier er hentet fra litteraturvitenskapen og anvendes i arkeologien både til å analysere materiell kultur og til å analysere arkeologiske tekster.

Denne avhandlingen og dermed også forfatteren, er klart influert av denne vendinga og kan også leses som et forsøk på å argumentere for at arkeologiske tekster minst er like viktige som arkeologiske gjenstander. Arkeologi er et gjenstandsorientert fag der gjenstanden har prioritet, noe som har ført til at vi som arkeologer lett glemmer at den forhistorien som skrives på bakgrunn av de forhistoriske gjenstandene og strukturene manifesterer seg i arkeologiske tekster. Derfor er det viktig at arkeologisk forskningshistorie er seg bevisst disse tekstene og at forskningshistorien også er en arkeologisk historiografi. Ved å studere arkeologiske «tekstunivers» vil jeg undersøke den samiske forhistorien slik den framstår i arkeologisk litteratur fra 1900 til i dag. Gjennom dette håper jeg å kunne bidra til å øke forståelsen for de ulike relasjonene mellom forhistorie, arkeologifaget, nasjonalisme og urbefolkningsproblematikk. Jeg håper også at en slik undersøkelse kan bidra med ny kunnskap om hvordan arkeologiske tekster skapes og brukes.

Avgrensninger og problemstillinger.

Avhandlingen er en forskningshistorie basert på et studium av arkeologiske tekster. Den er en analyse av hva som er skrevet om samisk forhistorie av arkeologer hovedsakelig i Norge de siste 100 år. Bidrag skrevet av svenske arkeologer blir også drøftet i den grad disse har vært av stor betydning og har hatt innflytelse på oppfatninga av samisk fortid. Ved å fokusere på tekster skrevet de siste hundre år får vi med oss noe av opptakten og bakgrunnen til 1905, utviklinga og vedlikeholdet av det nasjonalt norske gjennom hele denne perioden og hvordan dette har preget arkeologien i Norge og dermed også synet på samisk forhistorie. Dette betyr imidlertid ikke at det var noe brudd i arkeologisk forskning i Norge rundt dette århundreskiftet, og det er kontinuitet fra siste delen av 1800 tallet til begynnelsen av 1900 tallet. Den åpenbare forskjellen mellom 1800 tallets arkeologi og 1900 tallets ligger først og fremst i det økende mangfoldet, med flere arkeologer, flere og mer målrettede arkeologiske prosjekter og et økende antall arkeologiske tekster. Gjennom kulturminneloven skjer det også en formalisering av forholdet mellom nasjonen og arkeologifaget som har vært med på å gi faget et noe annet preg i det 20. enn i det 19. århundret. En relevant endring i forhold til mitt tema er likevel at det omkring eller like etter 1900 etableres et fortolkningsregime der det samiske ikke lengre er et arkeologisk, men mer et etnografisk objekt.

Tekster om forhistorien er mye mer enn refererende utsagn, og inneholder andre tekster, koder og formuleringer. Tekstene inngår slik i et arkiv og dette arkivet må vi som arkeologer hele tiden forholde oss til, ta stilling til, posisjonere oss i forhold til. Said (1994:30) bruker begrepet *strategisk plassering* for å beskrive forfatterens standpunkt i en tekst med hensyn til det materiale han eller hun skriver om. Begrepet *strategisk dannelse* er en måte å analysere slektskapet mellom tekster og måter gruppen av tekster, typen av tekster og tekstsjangre tilegner seg mengde, tetthet og henvisningskraft. Jeg kommer tilbake til disse begrepene senere. Det er i og gjennom dette tekstuelle arkivet eller det vi kan kalle «forhistoriens tekstuelle univers» at forhistorien eksisterer, vedlikeholdes og endres. Forhistorien representeres av teksten, samtidig som den gjennomsyres av den. Et sentralt poeng her er at det arkeologiske tekstarkivet først og fremst synes å omhandle *nasjonens* forhistorie. Arkivet har dermed hatt en viktig funksjon i det nasjonsbyggende prosjektet. Hovedproblemstillingen i avhandlingen er å undersøke hvordan samisk fortid er representert i dette arkeologiske tekstarkivet de siste 100 år. Dette fører til at vi blir konfrontert med en rekke delproblemer.

Hva slags tekster er det som sier noe om samisk forhistorie? Hvordan er den samiske forhistorien posisjonert i forhold til det nasjonale? Hvordan er den posisjonert i forhold til raselæra? Hvorfor har norske arkeologer vært så tilbakeholdne med å skrive om samene? Hva slags utsagn om samisk forhistorie har nedfelt seg i arkivet? Hvordan har de ulike forfatterne plassert seg i forhold til dette arkivet?

Tekstene som avhandlingen er konsentrert om er av varierende stil, størrelse og omfang, de spenner fra vitenskapelige artikler beregnet på kolleger til populære oversiktsverker rettet mot et større publikum. I stedet for å gå i gjennom alt som er skrevet om samisk forhistorie har jeg valgt å fokusere på det som jeg mener har vært og fremdeles er oppfattet som sentrale tekster i arkeologien i Norge og heller gå i dybden på disse. Med sentrale tekster menes tekster som har vært eller er mye lest, referert til og sitert i sin samtid og/eller ettertid. Det er sentralt *strategisk plasserte* tekster, for å bruke Saids begrep, med stor tetthet og henvisningskraft, med andre ord tekster som til ulike tider har vært ansett som viktige i det arkeologiske tekstarkivet. Ved å velge denne tilnærminga har det vært lettere å danne seg et kvalitativt bilde av hvordan det arkeologiske fagmiljøet i ulike tider har sett på samisk fortid, med andre ord hvordan samisk fortid har blitt og blir definert i forhold til en arkeologisk tradisjon. Gjennom en slik «stratigrafisk» tilnærming fanger man også opp tekster som i dag av ulike grunner ikke lenger leses, men som tidligere var sentrale i den arkeologiske debatten. Et eksempel på en slik tekst er Andreas M. Hansens *Landnåm i Norge*. Den er i dag helt marginalisert i arkeologifaget, men var viktig og ble kommentert av for eksempel av Brøgger (1906, 1909, 1917), Solberg (1909) og Gjessing (1942). Ved å velge slike standard-tekster har jeg også blitt måtte forholde meg til tekster der det samiske like mye utelates som omtales, men i denne sammenhengen vil det som ikke er sagt også være meningsbærende og i seg selv kunne betraktes som utsagn. Ulempen med å kommentere et utvalg av tekster er selvfølgelig at det kan argumenteres for at disse ikke gir et riktig eller representativt bildet av det eller de syn på samisk fortid som har vært gjeldende i norsk arkeologi. Jeg vil allikevel hevde at det bildet som her presenteres er en i all hovedsak rett representasjon av de ulike syn som har blitt knyttet til samisk forhistorie de siste 100 år.

Samisk («lappisk», «finsk») og norsk («norrønt», «germansk») er ikke forsøkt definert. De brukes i avhandlingen som gjensidig ekskluderende termer knyttet til fenomener som rase, språk, kultur etc. og det vil forhåpentligvis framgå av konteksten hvilken sammenheng

termene inngår i. Norsk kan altså leses som ikke-samisk, og samisk som ikke-norsk. Norsk fortid og samisk fortid behandles også som to ulike «blokker» eller enheter, selv om man nok kan argumentere for at oppfatningen av norsk fortid har vært en smule mer nyansert (og muligens derfor også mer flertydig) enn den samiske. Det er først de siste årene at man systematisk har begynt å snakke og skrive om en differensiert, fragmentert og diskontinuerlig fortid, eller kanskje retttere mulighetene for en slik. Dette har foreløpig ikke blitt noe dominerende element i norsk eller nordisk arkeologi.

Struktur.

Avhandlinga består av fem deler. *Del 1* er kalt *Bakgrunn* der hensikten er å etablere en teoretisk og historisk bakgrunn som tekstene de etterfølgende delene må sees mot. *Del 1* består av to kapitler. I det første kapitlet er første delen viet forholdet mellom arkeologifaget, forskningshistorie og tekst. Så følger et underkapittel der fortidige oppfatninger av den andre presenteres og settes i sammenheng med rasismen. Det andre kapitlet beskriver og kommenterer en del av bakgrunnen for norsk identitetsutvikling som relateres til historie og til arkeologi. Det avsluttes med en kort gjennomgang av 1800 tallets arkeologiske syn på samisk fortid.

Så følger tre deler som er strukturert kronologisk. Disse delene utgjør tekstanalysen i avhandlingen. *Del 2* er kalt *Førkrigstid*, tar for seg tekster fra 1900 til tiden omkring første verdenskrig, består av to kapitler som omhandler sentrale tekster er skrevet av A.W. Brøgger og A.M. Hansen. *Del 3, Mellomkrigstid*, er også delt inn i to kapitler. I det ene følger vi deler av A.W. Brøggers forfatterskap igjennom denne perioden. Det andre kapitlet konsentrerer seg om tekster av G. Gjessing, men arbeider av andre arkeologer, som for eksempel av H. Shetelig og A. Bjørn blir også drøftet i denne delen. *Del 4, Etterkrigstid*, tar for seg tida etter andre verdenskrig og fram til i dag. Den er delt i fire kapitler der det første tar for seg tekster om samisk fortid i Nordnorsk forhistorie fram til ca. 1975. Det andre kapitlet tar for seg norsk arkeologis forhold til etnisitetsbegrepet fra ca. 1970 til 1985, og det tredje handler om tekster fra begynnelsen av 1980 tallet og fram til i dag, der de fleste tekstene spesifikt behandler samisk forhistorie. Det fjerde og siste kapitlet i denne delen handler om de norske nasjonale oversiktsverkene som er skrevet i etter krigen. *Del 5* er avhandlingens konklusjon. Denne

måten å strukturere stoffet på er like mye et resultat av et ønske om å knytte tekstene til en allerede eksisterende historisk periodisk inndeling som av at inndelingen avspeiler brudd og endringer i det arkeologiske synet på samisk fortid.

Del 1. Bakgrunn

Arkeologi, forskningshistorie, tekst.

Arkeologi.

Arkeologi er en profesjon og et vitenskapelig fag, noe som er en viktig bakgrunn for de tekstene som skrives. En måte å definere en profesjon på, er at det er en kunnskapsbasert gruppe med lang formell utdanning som søker bestemte yrker der sosiale normer forutsetter en slik utdanning. Den formelle kompetansen er for profesjonen en strategisk maktfaktor som gjør det mulig å oppnå bestemte posisjoner og monopol og gir profesjonen modellmakt på et saksfelt. (Grepstad 1997:84). Dette medfører flere ting. Når en profesjon får et monopol betyr det at spesielle sjangre knyttes til monoopolet. For arkeologien sin del er dette vitenskapsprosa, med avhandlinger, artikler og populærvitenskap som viktige undersjangre. Under disse igjen vil det sannsynligvis være mulig å skille ut nye undersjangre, knyttet til saksfelt, periode, osv. Å skrive blir viktig for å skape en felles arkeologisk ideologi og for å skape en kvalitetsstandard. I de arkeologiske tekstene ligger forskerfelleskapets identitet og dets krav til kvalitet. Dette blir et spesielt viktig poeng i en situasjon der det er minoriteters forhistorie som skal skrives. Men identiteten og kvalitetskontrollen henger også nøye sammen med de strenge sjangerkrav som stilles til vitenskapsprosaen. Den vitenskapelige artikkelen og/eller avhandlinga er ikke stedet for å eksperimentere verken med form eller struktur, spesielt ikke dersom forfatteren er i en tidlig fase av sin vitenskapelige karriere.

Modellmakten på saksfeltet fører også til at andre aktører på samme saksområde underordner seg profesjonens modeller, premisser, oppfatninger og normer (Grepstad 1997:84). I Norge er det sosiale og politiske betydningsfeltet til historie og forhistorie tradisjonelt knyttet til identitet. Dette betyr at de utsagn som arkeologer kommer med om folks fortid også er utsagn om deler av deres identitet. Ved å beskrive den fortida de i kraft av sin profesjon frambringer, har arkeologers utsagn om fortida en helt annen status og virkning enn ikke-arkeologers utsagn om den samme fortida. Dersom det arkeologiske forskerfelleskapet er enige om hvordan fortida eller i hvert fall deler av fortida var, er dette bildet av fortida. I Norge, og også i andre land, har nok historikerne vært viktigere enn arkeologene når det gjelder å knytte fortid sammen med nåtid og identitet. Fram til andre verdenskrig var arkeologiens innflytelse på identitetsdanninga betydelig. Etter andre verdenskrig ble sannsynligvis historien som

identitetsskaper styrket på bekostning av forhistorien, norsk nasjonal identitetsfølelse og utvikling er fra 1945 av sterkt knyttet til «krigen» og 1940/1945 har blitt en «knagg» for den kollektive sosiale hukommelsen på linje med 1814 og 1905. Men gjennom sine tekster om forhistorien, arkeologiske utstillinger og ikke minst gjennom kulturminnevernet, som ble en premissleverandør for tolkning av forhistoriske kulturminner, har arkeologenes innflytelse på identitetsdanninga likevel vært betydelig gjennom de siste hundre år. I en kontekst der man ikke har skriftlig materiale å basere en fortid på eller at den historiske epoken er kort, samtidig med at de historiske kildene er skrevet av andre, kan arkeologiske utsagn om fortida derimot være viktigere enn de historiske, både i forholdt til identitet, og økonomiske, politiske og juridiske rettigheter. Dette er situasjonen i mange såkalte tredje verden land, og det er ofte situasjonen i forhold til de folk som har oppnådd eller prøver å oppnå status som urbefolkninger (sml. Layton 1994).

Forskningshistorie som sjanger.

Det er flere trekk som karakteriserer forskningshistoriske arbeider. Tradisjonelt sett skrives forskningshistorie etter to forskjellige modeller, der den ene forklarer fremskritt og utvikling av vitenskapen som et resultat av indre forhold. Det er nye metoder, teorier og vitenskapelig argumentasjon som har brakt faget fram til dagens nivå. Den andre modellen fokuserer på ytre faktorer. De teoretiske valg som faget har vært utsatt for forklares gjennom å henvise til faktorer som økonomi, politikk, teknologi, psykologi og så videre. Denne siste forklaringsmodellen er mer relativistisk enn den første fordi de forskningsresultater som ulike forskere har kommet fram til er relatert til ytre faktorer. Mens man i den første modellen ofte fokuserer på at en vitenskapelig teori bevisst velges framfor en annen fordi den er bedre, sannere eller har større forklaringspotensiale enn andre teorier, forklares valgene i den siste modellen gjennom å vise til ytre faktorer som har påvirket vitenskapen. Begge modellene opererer med et relativt klart skille mellom vitenskapens utside og innside (Scaaning 1997:8-10).

I de fleste arkeologiske forskningshistoriske arbeider finner man begge modellene representert, men vektleggingen har klart vært at vitenskapen og faget drives fram av en indre utvikling. Dersom vi holder oss til denne terminologien, så er utgangspunktet for denne

avhandlinga at det i stor grad er ytre faktorer som har påvirket den retningen arkeologien i Norge og dermed også den framstillingen samisk forhistorie har fått. Samtidig synes jeg skillet mellom vitenskapens innside og utside er problematisk fordi det er vanskelig å vite hvor vitenskapen slutter og det ikke-vitenskapelige begynner. Om dette skillet eksisterer er det i beste fall nokså tilfeldig og historisk betinget og vil aldri utgjøre noen strengt definert grense. Vitenskap, politikk, økonomi, kunst og kultur er ofte tett sammenvevd og flyter over i hverandre og det er relativt enkelt å se dette når man ser på vitenskap i et historisk lys (sml. f.eks. Baudou 1997, Hestmark 1999). I vår samtid derimot kan det være vanskeligere å se sammenhengene, både fordi man selv er en del av dem og fordi de utgjør en trussel mot vitenskapens objektivitetskrav. Allikevel er det sannsynlig naivt å tro at de ikke eksisterer.

Videre karakteriseres ofte forskningshistorier gjennom at de tematiseres rundt opposisjonen mellom «helten» og den «villfarne» (Svestad 1995:13-52). Helten er den geniale forskeren som driver vitenskapen framover, den villfarne derimot er den som gjennom sine feiltak holder utviklinga tilbake. Den geniale helten og den villfarne er begge posisjoner knyttet til det sentrerte subjektet og de blir tildelt en autonom og rasjonell rolle i skapinga av arkeologien. Det er roller eller posisjoner i forskningshistorien som må fylles, man kan være uenige om hvem som skal skrives inn i rollene, men ikke om at de finnes. Slik kan genialitet også være tilstede hos mindre geniale personer. (Svestad 1995:29). Ved siden av å legge vekt på individets skaperkraft legger tradisjonell forskningshistorie vekt på akkumulering av kunnskap og kontinuiteten i dette. (Svestad 1995:13-35). Dette er føringer som ligger til grunn for forskningshistorie som sjanger, og er vanskelig å bryte ut av. Svestads forskningshistorie, som er en utmerket bok og et eksempel til etterfølgelse, er et godt eksempel på hvor dominerende slike elementer er. Hos han er det Foucault som skrives inn i det sentrerte subjektets rolle eller posisjon, helterollen inntas også av Foucault og forfatterhelten, samtidig som førstnevnte også autoriserer både teksten og forfatteren («...Foucault seier at..- ..og eg kunne føye til..» (Svestad 1995:66)). Begge avslører de den forskningshistoriske tradisjonen og de villfarne (som blant annet er listet opp på side 13) som representerer denne.

Forskningshistorie som sjanger er klart i «slekt» med biografien, blant annet gjennom sin fokusering på individet og på kontinuitet og sammenheng, og konfronteres derfor med mange av de samme problemene som biografien står ovenfor. Tradisjonelle forskningshistoriske

oversiktsverker som beskriver arkeologiens historie framstår ofte nærmest som «heltepos» (f.eks. Klindt-Jenssen 1975). Ulike sjangre flyter også over i hverandre, Geir Hestmarks (1999) biografi om Waldemar Christopher Brøgger er et godt eksempel på hvordan historisk framstilling, biografi og forskningshistorie smelter sammen. Et annet eksempel hentet fra vårt eget fag er Evert Baudous (1997) biografi *Gustaf Hallström - arkeolog i världskrigens epok*. Debatten i kjølvannet av Baudous bok og hans teoretiske og metodiske utgangspunkt, belyser noen av de problemene som man stilles overfor når man skal skrive forskningshistorie, blant annet biografens evige dilemma om sammenhengen mellom liv og verk (Baudou 1997, 1998a, 1998b, Engman og Welinder 1998, Helskog 1998, Hesjedal 1998, Nordbladh 1998). Interessant er også problemene omkring vitenskapelighet og biografien. I Baudous utgangspunkt ligger at det ikke er nok å skrive biografi som forskningshistorie, det må være en problemorientert vitenskapelig biografi. Kravet til vitenskapelighet viser noe av den spenningen og de motsetninger som finnes mellom biografien som sjanger og den vitenskapelige avhandlinga som sjanger.

Tradisjonelt sett har ikke arkeologer vært opptatt av det vi kan kalle de litterære sidene ved arkeologiske tekster og tekstproduksjon (se imidlertid Olsen 1987b, 1997; Svestad 1995, Solli 1996). Skrivning av forskningshistorie er, som skrivning av tekster om forhistorien, ansett som et rent instrumentelt foretak relatert til selve undersøkelsen. I den grad man har vært opptatt av egen virksomhet har den kritiske refleksjonen vært avgrenset til de problemene som angår arkeologien som vitenskapelig disiplin, det vil si problemer knyttet til dokumentasjon, kildekritikk, forklaring og objektivitet. Arkeologi har heller ikke, som for eksempel historie, noen underdisiplin som historiografi, det fagområdet som har selve historievitenskapen som studiefelt og har sannsynligvis på grunn av dette vært mindre kritisk til egen virksomhet enn for eksempel historie. At litterær form kunne ha noe å gjøre med innholdet eller meninga til det som ble framstilt, har i arkeologifaget ikke blitt tatt alvorlig. Som påpekt ovenfor er blant annet sjangeren er med på å bestemme hvordan innholdet skal forstås, den legger føringer på hvordan både forfatter og leser oppfatter teksten. Der dette er tatt alvorlig har man imidlertid kommet til overraskende og innsiktsfulle resultater. Historikeren Hayden White hevder at historikere som Michelet, Toqueville, Ranke og Burckhardt skapte sine fortellinger «som en spesiell type fortelling» (White 1973:12). Eller som Atle Kittang har sagt det:

All litteraturhistorisk tekstproduksjon inneber ein transformasjon av den vitskapelege praksis som

ligg til grunn, og er såleis underlagt skriveprosessens særegne styringar. Også den vesle avhandlinga, monografien eller forskningsrapporten eig sine egne diskursive mønster, sine komposisjonstrukturar, sine topoi og retoriske grep. Til denne tid har desse tinga ikkje vore gjenstand for refleksjon eller analyse. (Kittang 1983:107).

Når vi skriver er vi underlagt strukturer som allerede før vi starter skriveprosessen er med på å bestemme hvordan innholdet blir presenter og hvordan det vil bli tolket. Bruno Latour (1997:53) viser hvordan leseren av selv tilsynelatende kjedelige vitenskapelige tekster ledes inn i et mønster som tradisjonelt er knyttet til skjønnlitterære fortellinger. Dersom man leser teksten som en kamp mellom forfatter og dissenter, der utsagnene eller teksten må gjennomgå en rekke tester eller prøver før leseren velger å tro på forfatteren vil man spørre etter hvem som er helten, kommer han eller hun til å klare denne nye testen osv. (Latour 1997:53). Derfor vil man også i denne avhandlinga finne både tekster og forfattere/forskere som skrives og eller kan leses inn i «helte» og «skurke» roller eller posisjoner. Det er også vanskelig å fraskrive seg forfatterhelt-rollen, som jo er nær knyttet til det vitenskapelige prosjektets formål som består i å framskaffe ny og sann kunnskap og avsløre falsk kunnskap. Følger vi White (1973) kan nok avhandlingen på lik linje med andre forskningshistoriske arbeider også kritiseres for å bære preg av en av en viss romantisk forløsning.

Det er ikke bare forskere som er geniale, også tekstene de skriver kan være det. I Triggers bok *Arkeologiens idehistorie* (1989, norsk utgave 1996) klassifiserer han arkeologiske tekster i tre kategorier. Det er tekster eller «verker som har bidratt til utvikling i langsiktig perspektiv», tekster som har vært «blindspor eller ikke tilført noe nytt», og det er tekster som «hovedsakelig har gitt utvidet faktakunnskap om oldtidsminner» (Trigger 1996:29). Her finner vi igjen det «geniale» i teksten, den gode teksten er helten, blindsporet den villfarne. Og Trigger vil først og fremst skrive om de første verkene, mindre om de to siste kategoriene. Dette er et godt eksempel på det som karakteriseres som *presentisme*, man ser «framskritt» i faget i lys av dagens teorier. Ved siden av de problemene som er pekt på ovenfor vil en slik framstilling også gi et nokså skjevt bilde av den intertekstualitet eller det samspillet tekstene inngår i. En stor del av forskningshistorien finnes i dette tekstsamspillet og ved bare å fokusere på de tekstene som har bidratt til arkeologiens utvikling vil relasjonen mellom de «gode» tekstene og «blindsporene» forbli skjult.

Det er også et praktisk-metodisk problem i dette. Samisk forhistorie har ikke vært et viktig tema i nordisk arkeologi, i perioder har den så og si vært fraværende. Dette har ført til at en del tekster som (nesten) ikke omtaler samisk forhistorie også er analysert og kommentert fordi utsagn om den samiske forhistorien ikke står alene men inngår i en sammenheng, der nasjonens forhistorie utgjør den samiske forhistoriens motpol. Det er ikke bare det som står i tekstene som er viktig, men også det usagte, det som ikke står der. Tekster og deler av tekster som i dag ikke lengre anses som aktuelle, for eksempel arkeologiske arbeider fundert i raselæra, er viktige. Dersom man valgte å se vekk fra det man i dag anså som arkeologiske blindspor ville man miste mye av hva som er sagt av arkeologer om samisk forhistorie og samisk kultur. Derfor vil flere av tekstene som undersøkes være tekster som utfra dagens arkeologi kan karakteriseres som blindspor.

Desentreringa av subjektet kan knyttes sammen med forfatterens død. I vitenskapelige tekster influert av post-strukturalisme, noe som også gjelder deler av post-prosessuell arkeologi, er en av de mest kjente «slogans» tesen om forfatterens død, slik den er fremstilt blant annet av Roland Barthes. Barthes argumenterer for at ved å fjerne forfatteren fra teksten, fjerner vi også vår opptatthet av hva forfatteren mente. Vi kan ikke lese teksten isolert, vi leser våre erfaringer, våre liv inn i teksten og gir den dermed ny mening. «Forfatterens død» er på sett og vis antitesen til tidlighermeneutikken der man gjennom hermeneutisk innsikt kunne «tenke» seg inn i hodet til forfatteren og forstå hva ham eller hun mente. (Olsen 1997:116-117). Noe lignende ligger i Ricoeurs begrep distansering. Ricoeur hevder at det er fire former for distansering som skiller teksten fra diskursen eller talehandlingen, og det er den andre distanseringa som er aktuell i denne sammenhengen. Her argumenterer han for at det oppstår distanse mellom teksten og forfatteren, teksten blir autonom i forhold til forfatterens intensjoner. Hva teksten sier sammenfaller ikke lengre med hva forfatteren ville si. Dette gir i følge Ricoeur muligheter for et ubegrenset antall lesninger, teksten dekontekstualiseres både sosiologisk og psykologisk for senere å bli rekontekstualisert i nye kontekster gjennom å bli lest. (Ricoeur 1977:140). Dette avspeiler også et praktisk metodisk problem. Det er sannsynlig enklere å forholde seg til tekster som man i utgangspunktet er distansert i fra gjennom for eksempel tid. Gamle tekster er allerede tolket og kommentert, de har en virkningshistorie, konteksten synes ofte klar og oversiktlig, forfatteren er kanskje død eller ute av faget; det er vanskelig å ikke lese dem i «historien lys». Historien har i utgangspunktet sørget for en distanse og for «forfatterens død». Annerledes er det med tekster skrevet av

kolleger som tilhører en forskningstradisjon man selv definerer seg som del av. Her er distansen liten, det kan være vanskeligere å forholde seg kritisk og det analytiske skillet mellom forfatter og tekst kan være vanskelig å opprettholde. Tekstenes virkningshistorie er kort og konteksten ofte komplisert og sammensatt. Det er helt åpenbart at også dette er med på å prege forskningshistoriske arbeider, dette inkludert.

Dette kompliseres av at det er gode grunner grunner til ikke bare å fokusere på den autonome teksten. Det kan argumenteres for at forfatterens intensjon også er viktig. Grepstad (1997) hevder at man kan forstå litterær mening som resultatet av en retorisk prosess som omfatter både forfatterens intensjon, tekstens innhold og leserens tolkning. Det er gode grunner for dette. Til forskjell fra skjønnlitteraturen kan en sakprosabok sees som en pakke av styringselementer fra forfatterens side der han eller hun forsøker å styre lesinga. De tekstdelene som tydeligst står til disposisjon for forfatterens intensjoner kalles ofte «paraspråk» eller «paraskrift» og betegner den skrifta som ligger rundt skrifta. Eksempler på slik «paraskrift» kan være tittel, forord, kapitteloverskrifter, motto på forsida eller ellers i teksten, omtalen bak på boka etc. Det du nå leser er en del av denne avhandlingens paraskrift. Gjennom teksten vil forfatteren få leseren til å tenke eller handle på en bestemt måte. For å oppnå dette må teksten nødvendigvis uttrykke intensjonene til den som skriver. Det blir også svært vanskelig å kombinere en teori om kommunikasjon med oppfatningen om at teksten i prinsippet er løsrevet fra forfatteren (Pettersson 1990:85). Innafor en del av sakprosaen er faktisk studiet av forfatterens intensjoner institusjonalisert. I jussen ser vi at subjektiv lovtolking blant annet legger til grunn lovens intensjoner mens den objektive lovtolkinga legger teksten og tolkinga av denne til grunn. Jon Elster (1989) hevder at det bare er den litteraturforskninga som leter etter forfatterens intensjoner som kan kalles vitenskap, fordi det bare er slike spørsmål det er mulig å gi historiske og empiriske belegg for. Ved at man igjen gjør forfatterens intensjon til en viktig del av det å forstå tekster, oppnår man at et historisk perspektiv både blir mulig og nødvendig. Forstår man ikke skrive og publiserings-situasjonen vil man heller ikke kunne gripe forfatterens intensjoner.

Ved å skille forfatter fra tekst vil man også miste det Said (1994:30-31) kalte forfatterens *strategiske plassering*. Dette er som tidligere nevnt en måte å beskrive forfatterens standpunkt i en tekst med hensyn til det materialet han eller hun skriver om. Når arkeologen skriver må han eller hun plassere seg i forhold til sin egen fortellerstemme, i forhold til de

strukturer som han eller hun bygger og i forhold til de bilder eller allegorier, temaer og motiver som sirkulerer i teksten. Tekstene om forhistorien vil knyttes til andre tekster, «til lesekreter, til institusjoner» og til forhistorien selv, som er det Said kaller *strategisk dannelse*. Forfatteren må beherske fortiden og han eller hun må representere den. (Said 1994:31). Denne strategiske plasseringen er mer eller mindre bevisst, og er sannsynlig alltid lettere å få øye på i ettertid. Ved å se på strategisk plassering ser man også på autoritet, både teksten og forfatterens autoritet. Ved å fokusere på strategisk dannelse og strategisk plassering studerer man det Said kaller tekstens overflate, at teksten ligger utenfor det den beskriver (Said 1994:31). Forhistorien forutsetter som Orientalismen, utenforliggenhet, som arkeologer får vi forhistorien til å snakke, vi beskriver den, representerer den, og klargjør dens mysterier for ikke-arkeologene, for å parafrasere Said (1994:31) Når må det presiseres at det er forskjell på å hevde at forfatterens intensjoner har mye å si og å hevde at den sier alt og er det eneste emnet. Leseren kan tildele forfatteren mere enn en rolle Det vil alltid være nødvendig å tolke, identifisere og ta stilling til intensjonene utfra valgte lesemåter.

Også på andre områder er det forskjell på sakprosaforfattere og forfattere av skjønnlitteratur. Sakprosaen har i større grad enn skjønnlitteraturen vært preget av etterligning, imitatio, særlig innen vitenskapsprosaen, og historisk sett har derfor kravet på opphavsrett ikke vært så viktig. Til ut på 1800 tallet ble det regnet som en ære at professoren siterte sine studenter som om han selv hadde skrevet det, og man kan finne sitater og lange avsnitt skrevet av andre enn forfatteren uten at dette er henvist til. Man har også hatt en tendens til kollektivisering av forfatterskapene, noe som er et viktig skille mellom sak- og fiksjonsprosa. (Grepstad 1997:102). Et kjent eksempel fra arkeologifaget er Thomsen og *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighet*. Boka kom ut i Oldskriftselskapets navn, har flere forfattere, men settes i ettertid nesten bare i sammenheng med Thomsen. (Svestad 1995).

På grunn av dette er forfatterens intensjoner og hans eller hennes strategiske plassering viktig i analysen av de tekster som her skal behandles og jeg tror det er lite fruktbart å behandle sakprosaetekster som fullstendig isolert fra forfatteren. Dette betyr ikke nødvendigvis at forfatteren sees på som et sentrert subjekt, som vi senere skal se blir de samme tankene formulert av ulike forfattere, så i stedet for å snakke om enkeltforfatteres ideer kunne man med like stor sannsynlighet hevde at de var del av et arkeologisk forfatterkollektiv. Samtidig er det viktig å huske på at vår lesekompetanse i dag gir oss muligheter til å lese helt andre ting

inn i teksten enn hva de kunne tillagt den intensjonelt. Gjennom for eksempel postkolonialisme, minoritetsbevegelser, kritiske diskurser om rase og nasjonalisme osv. kan vi lese nye meninger inn i tekster og utsagn om samisk fortid, meninger som kanskje ikke var klart formulert eller problematisert når forfatteren produserte den. Dette er kanskje en av de viktigste delene av intertekstualitet eller tekstsamspill. Dette betyr også at man vil tillegge forfattere meninger som i utgangspunktet ikke var intensjonelle, ihvertfall på et bevisst plan. Dette åpner for at det kan være mange intensjoner i en tekst og er også et element som viser hvordan forfatterens strategiske plassering og forfatterens intensjoner henger sammen. Sannsynligvis gjelder dette også i like stor grad dagens forfattere av arkeologiske tekster. Når de ulike forfatterne allikevel framstår som mer eller mindre geniale og eller villfarne sentrerte subjekter har dette igjen sammenheng med noen av de sjangerkravene som en vitenskapelig avhandling skal oppfylle og som jeg vil komme nærmere inn på nedenfor. Som et resultat av metonymiseringa av forfatteren vil subjektet være sentrert. Brøgger og Shetelig vil slik kunne stå for tekster av Brøgger og Shetelig, som igjen står for mellomkrigstidas arkeologi i Norge. Det vil også bli lagt vekt på kontinuitet, bare i uttrykket «arkeologi i Norge» eller «norsk arkeologi» ligger det elementer av kontinuitet det er vanskelig å slippe unna.

Tekstene.

I løpet av noe over 100 år har utsagn om samisk forhistorie hatt et stort spenn. Mot slutten av 1800 tallet ble samene ansett å være Nordskandinaviens urbefolkning, i første halvdel av 1900 tallet ble de i praksis marginalisert ut av forhistorien, for så på slutten av 1900 tallet igjen å bli tilskrevet en forhistorie. (se f.eks. Rygh 1872, Brøgger 1925, Shetelig 1930, Storli 1986, 1994, Schanche 1997). Arkeologenes utsagn om den samiske forhistorien er kommet og kommer i form av tekster. Selv om man finner utsagn fra arkeologer om fortida i form av (museums)utstillinger, i form av illustrasjoner, gjennom tilrettelegging, skjøtsel og pleie av kulturminner er allikevel teksten den viktigste ytringsformen. Hva slags tekster dreier det seg så om?

De tekstene vi her skal konsentrere oss om er sakprosaetekster. Ser man på litteraturhistorier blir det klart at skillet mellom sakprosa og fiksjonsprosa, der den sistnevnte kategorien er blitt opphøyet til Litteratur med stor L, er historisk betinget. Det er først etter andre verdenskrig at

det forenklaede litteraturbegrepet etableres, og de siste femti år eller så har det vært vanlig å avgrense den brede litteraturhistorien til fiksjonslitteratur. Den smule sakprosa som inkluderes er de sjangre som er mest lik fiksjonslitteraturen. (Grepstad 1997:55). For å beskrive de tekster eller den del av litteraturen som ikke defineres som Litteratur har man etter hvert tatt i bruk begrepet sakprosa. Sakprosa er opprinnelig et finsk begrep og ble for alvor etablert i Norge i løpet av 1960 og 1970 tallet og da først og fremst i skolen. Tidligere hadde man brukt begrepet «normalprosa», «faglitteratur» har vært et annet tilsvarende begrep, «saklitteratur» har vært mindre utbredt og på 1800 tallet snakket man om «didaktisk litteratur». Det alle disse betegnelsene viser er at man har hatt og har et behov for å klassifisere ulike tekster som ikke er skjønnlitterære. (Grepstad 1997:49). Dette behovet avspeiler også at sakprosaen stiller andre krav til analyseverktøyet enn skjønnlitteratur og vi skal derfor se på noen av de mest utpregede forskjellene mellom de to typene litteratur.

Vitenskapsprosaen er en av sakprosaens hovedsjangre og majoriteten av de tekstene som drøftes i denne avhandlingen tilhører denne sjangeren, der vi finner artikkelen og avhandlinga. Resten av tekstene kan karakteriseres som populærvitenskap, eller som liggende et sted mellom den vitenskapelige avhandlinga og artikkelen og populærvitenskapen. Disse tekstene inngår i en sammenheng med hverandre, som vi så ble dette kalt for intertekstualitet eller tekstsamspill, og de står også i en sammenheng med tekster utenfor det mer snevre arkeologisk tekstarkivet som her undersøkes. I det arkeologiske tekstarkivet finnes det tekster som har hatt større eller mindre dominans, de har hatt ulik innflytelse. Innflytelsen tekstene har fått har særlig kommet gjennom å inngå som pensumlitteratur ved universitetenes arkeologiutdanning.

Begrepet sakprosa har vært forsøkt definert på flere måter, men i følge Grepstad (1997:50) er det typisk for de fleste avgrensingsforsøkene at man har vært på jakt etter den Ene karakteristikken som ville gi svaret. Avgrensingsforsøkene har i hovedsak gått etter fire linjer, man har prøvd å definere sakprosa gjennom stil, tekst, kontekst eller funksjon. Jeg skal ikke gå nærmere inn i den diskusjonen, men peke på hvordan sakprosaetekster skiller seg fra skjønnlitterære tekster i forhold til autorisering av teksten, som er et av det beste kriteriene for å skille mellom de to typer litteratur. Kunstprosa eller skjønnlitteratur autoriseres innenfra, mens sakprosa autoriseres utenfra. Skriver man en fiksjonsfortelling er intensjonen å få leseren til å tro på fortellinga. Fiksjonslitteraturen er selvautoriserende gjennom forfatteren,

det forfatteren mener er sant eller galt er sant eller galt fordi forfatteren autoriserer teksten implisitt gjennom å gi leseren bestemte instruksjoner om den, som ikke kan spørsmålstilles. Sakprosaetekstene, og dermed også «våre» arkeologiske tekster, autoriseres derimot av at utsagnene i teksten kan verifiseres av dokumenter, tekster, kilder og arkeologisk materiale som eksisterer uavhengig av og forut for sakprosaeteksten. Her går det et absolutt skille mellom sak- og fiksjonsprosa, hevder Grepstad (1997:503-505). Man bruker også mer retoriske «knep» eller teknikker for å autoriserer vitenskapelige tekster. Det kan skje gjennom at en annen og anerkjent forfatter skriver for eller etterord og dermed går god for teksten. Når det i denne avhandlingen brukes passive former og det står vi i stedet for jeg kan dette leses som et forsøk på å autorisere teksten gjennom å la den enkelte forfatter eller forsker tre tilbake til fordel for det vitenskapelige kollektivet. Tekstene kan også autoriseres gjennom å takke autoriteter i forord og gjennom å ha lange fyldige litteraturlister.

I vitenskapsprosa og dermed i arkeologisk litteratur er også autorisering gjennom intertekstualitet eller tekstsamspill viktig. Ved å siterer og henviser til ulike «guruer» i faget eller i tilstøtende fag kan man forsøke å gi teksten ekstra tyngde og argumentasjonsverdi. Dette er helt sentralt i vitenskapelig litteratur (Hertzberg 1995:194) og Bruno Latour (1997:31) kaller det å «bringe inn venner». Ved å henviser til andre forfattere styrker man sin sak, en eventuell opponent eller dissenter må ikke bare «nedkjempe» den teksten han eller hun leser, vedkommende må også «nedkjempe» alle de «venner» som støtter utsagnene forfatteren kommer med (Latour 1997:31-33). Latour sammenligner en tekst uten referanser med et barn som om natta går uten følge rundt i en by det ikke kjenner. En slik tekst er lett å angripe. Annerledes er det med en tekst som er pakket av henvisninger og noter, som framstår som et uangripelig bolverk, der forsvar mot eventuelle fremtidige innvendinger allerede er lagt inn, og der en viktig del av disse forsvarsverkene er referansene. (Latour 1997:33-44). Det betyr som Latour (1997:33) påpeker, at også antallet henvisninger er viktig, jo flere jo bedre. Det er også en retorisk effekt i dette og ved siden av å autorisere teksten tilfører kildehenvisningene teksten et vitenskapelig preg. Kildehenvisningene kan derfor også betraktes som en retorisk kapital som sakprosaforfattere kan benytte seg av. Dette viser seg blant annet gjennom måten forskere bruker kildehenvisningene på. En tekst kan bli referert til av fullstendig andre årsaker og på en måte som ligger utenfor den refererte tekstens interesse. Teksten kan refereres til uten å være lest eller ihvertfall kun være overfladisk lest, den kan være brukt for å støtte en påstand som går på tvers av det forfatteren av referanseartikkelen mente, den kan

være brukt fordi man tillegger forfatteren av teksten intensjoner som ikke nødvendigvis er eksplisitt uttrykt i teksten osv. Det trenger, som Latour (1997:40) påpeker ikke nødvendigvis være noe galt i dette. Det er en del av det han kaller «the activity of the papers on the litterature», alle prøver gjennom å hente støtte fra litteraturen å sette sine utsagn eller påstander i best mulig posisjon (Latour 1997:40).

Følger vi Karl Henrik Flyum (1996:161-163) kan kildehenvisningene knyttes til tre stadier av skrifteknologiens utvikling, stadier som viser hvilke verdier som står på spill når man bruker faglige kilder. Vi skal se litt nærmere på disse fordi de vil kunne hjelpe oss til å forstå referansebruken og bruken av kilder i de arkeologiske tekstene vi skal studere. Det første stadiet er det han kaller den løse klassiker referansen, for arkeologer vil dette være utsagn som Motelius' typologi, Childes oase-teori, Hodders kontekstuelle arkeologi for å ta tre eksempler fra ulike tidsperioder. Denne bruken av henvisninger stiller selvsagt krav til leserens forkunnskaper og er i utgangspunktet en muntlig form for henvisning som sannsynligvis ble brukt lenge før man begynte å skrive. Verdimessig handler dette imidlertid om forfedrenes ære. (Flyum 1996:161). Gjennom den løse klassikerhenvisningen hedrer man sine forgjengere, til gjengjeld mottar man de døde forfedrenes/mødrenes velsignelse, man låner noe av deres autoritet. Flyum hevder at skal man fornærme noen er noe av det mest effektive man kan gjøre å rakke ned på hans eller hennes forfedre/mødre, dette gjelder også i akademiske kretser. En variant av denne «son of a bitch»-mekanismen som vi senere skal møte er å karakteriserer arkeologiske tekster som Kossina-arkeologi, der man tillegges å ha faglig meget suspekte «forfedre».

Det andre stadiet dreier seg om graden av etterprøvbarhet (Flyum 1996:161-162). Det må teknisk være mulig å finne tilbake til utsagnet i den bok det refereres til. Da bibliotekene på 700 tallet e.Kr begynte å bli samordnet fordi det var behov for å kontrollere at munkene kopierte rett, ble det mulig å sortere hvilket eksemplar som var avskrift av et annet. Med dette oppsto mulighetene for kildekritisk forskning noe som førte til at originalen ble prioritert i forhold til kopien. (Flyum 1996:162). Dette siste kan sees i sammenheng med sentringa av teksten og dermed forfatteren som vi tidligere var inne på.

Det tredje stadiet dreier seg om en helt annen verdi, nemlig eiendomsretten til ideer (Flyum 1996:162). Kildehenvisningene er en del av et kulturelt og juridisk system for vitenskapelig

opphavsrett. At ideer kan være eiendom er en relativt ny tanke. Flyum refererer til et arbeide av retorikeren Allan G. Gross, som har sett på hvordan kravet om tidskriftspublikasjon som grunnlag for opphavsrett innen naturvitenskapen, har blitt til en meget sterk tekstnorm. Dette har ført til skjerpede krav til kildehenvisninger i vitenskapelige tekster og er nært knyttet til andre former for eiendomsrett til ideer som patentrett og opphavsrett til åndsverk. I vitenskapens spede barndom oppstod det konflikter rundt vitenskapelige oppdagelser, konflikter mellom på den ene siden den altruistiske ideen om kunnskap som et internasjonalt felleseie og på den andre siden det mere kynisk synet på kunnskap som eiendom og handelsvare. Dette var aktuelt på Bacons tid, der ideen om kunnskap som noe som alle skulle ha rett til, kolliderte med engelske kommersielle og etterhvert imperialistiske interesser som ønsket å monopolisere og utnytte kunnskapen til egne formål (Flyum 1996:153). Denne konflikten består fremdeles og i dag er den aktualisert blant annet gjennom hvem som skal ha eiendomsretten over kunnskapen om genen våre, om hvem som skal ha eiendomsretten til kunnskapen om legemidler eller råstoffer til slike hentet fra områder bebodd av minoriteter og urfolk osv., eller mer spesifikt for arkeologien: hvem skal eie og beherske kunnskapen om fortiden. I en verden der informasjons- og kunnskapssamfunnet prioriteres, konkurransen mellom arbeidstakere (og forskere) blir stadig hardere og der det postuleres at akademikere skal tjene til livets opphold gjennom å selge seg selv og sine ideer, blir opphavretten og eiendomsretten til ideer stadig viktigere.

Som vi ser er opphavet til kildehenvisningene flere, bruken har mange betydninger, er motivert av ulike årsaker der ønsket om etterprøvbarhet kun er et element, og den autoriserende virkningen kildehenvisningene har kan være stor og av avgjørende betydning for tekstens karriere i vitenskapsarkivet. Vi ser også at dette er med på å sementere bildet av det sentrerte subjektet og understreker og poengterer rollene som den geniale eller den villfarne forsker. Man kommer allikevel ikke forbi den dokumentariske betydningen kildehenvisninger har for å underbygge og utvide eller eventuelt modifisere og nyanserer utsagn, og den informative verdien som ligger i at kildehenvisningene gir leseren muligheter til å gå til andre arbeider.

I arkeologifaget skal vi se at det opp igjennom tiden blir viktigere og viktigere å definere forfedrene og deres rolle, og ære dem og sette seg selv som etterfølgere. Årsakene kan finnes ovenfor, særlig etter 1970 og den norske «utdanningsekspløsjonen» og utbyggingen av

universitetene, har den økte produksjonen av akademikere ført til en økt konkurranse dem i mellom, noe som igjen har gjort det viktig å ære «forfedrene» og beskytte sine ideer. Autorisering av teksten, æring av forfedrene, og eiendomsrett til ideer utgjør viktige deler av tekstsamspillet i alle fag, arkeologi er ikke noe unntak. Nå kan man innvende at både ved ny-arkeologien og ved den postprosessuelle arkeologiens oppkomst inngikk «fedredrap» som en del av den retoriske strategien. Men samtidig etablerte man raskt nye «alternative» forfedre. Binford ble skrevet inn i rollen som en av ny-arkeologiens «forfedre» med aner tilbake til amerikansk antropologi gjennom sine lærere Julian Steward og Leslie White. På samme måte ble Ian Hodder og etterhvert Chris Tilley og Michael Shanks «forfedre» for deler av den postprosessuelle arkeologien. Hodder etablerte kontakten bakover i tid med å hevde at han ikke var «an orphan of Childe but a child of Collingwood». Slik etablerer man nye forfedre, og skriver seg inne i nye kontekster og derfor opplever man i dag at man innad i disipliner kan ha «rivaliserende» retninger med ulike og dermed «konkurrerende» forfedre.

I denne avhandlingen har jeg lagt stor vekt på den mer populære delen av arkeologiske framstillinger. Grunnen til dette er at det er viktige sammenhenger mellom vitenskapsprosaen på den ene siden og populærvitenskapen på den andre. Grepstad hevder at popularisering av vitenskap ikke bare er en forenkling innen samme sjanger men faktisk også innebærer et sjangerskifte. Grenseoppgangen mellom vitenskapsprosa og populærvitenskap er problematisk, men avgjørende for Grepstad (1997:344) er den ideologiske funksjonen populærvitenskapen har, en funksjon som er lite omtalt i den litteraturen som omhandler populærvitenskap. Historisk har populærvitenskapelige framstillinger vært ansett viktige som demokratiserende og/eller kulturelt integrerende folkeopplysning. Men ideologisk har de ofte hatt den stikk motsatte funksjonen. Populærvitenskapen har fastslått vitenskapens hegemoni og sådd tvil om den enkelte leserens egen innsikt og tenkeevne. Den kan av den almene opinionen og makthavere brukes til å kontrollere og regulere virkningen vitenskapelig ekspertise har i avgjørelsesprosesser, noe som tilsynelatende er demokratisk. Men samtidig er populærvitenskapen med på å konservere et sosialt hierarki der *Eksperten* troner på toppen. Det er vanskelig, som Grepstad (1997:344) skriver å unngå at den populærvitenskapelige forfatteren er med på å rette oppmerksomhet mot «den lærde, den kloke, den fremste blant forskarar». (Grepstad 1997:344).

Populærvitenskapen gjør vitenskapen entydig og faglig uenighet blir ofte dempet eller utelatt. Dette er med på å understreke populærvitenskapens ideologiske komponent og typisk for populærvitenskapen er at forfatteren står som eksponent for den vitenskapelige retningen som til enhver tid har «vunnet» eller er dominerende innen ulike fag. Ofte er det slik at populærvitenskapelige tekster er partsinnlegg for en teori, en overbevisning, et paradigme. Derfor er ofte de vitenskapelige paradigmene tydeligere i populærvitenskapen enn i vitenskapsprosaen. (Grepstad 1997:344). Dette ideologisk baserte skillet mellom populærvitenskap og vitenskapsprosa er derfor et nyttig analytisk skille i det videre arbeidet med de arkeologiske tekstene denne avhandlinga drøfter. Det fører til at populære framstillinger i visse henseender framstår som viktigere enn de vitenskapelige, da de er med på å tydeliggjøre den ideologien som ligger bak eller under vitenskapen.

Arkeologifaget har endret karakter gjennom disse 100 årene slik at man nå har mange flere utdannede arkeologer og med det flere spesialister og dermed også flere konkurrerende «forfedre» innen faget enn tidligere. Mens en arkeolog som Anton Wilhelm Brøgger i sin forskning ubesværet kunne bevege seg mellom steinalder og middelalder, er dette ikke lengre vanlig, kanskje heller ikke lengre mulig. Spesialiseringa fører blant annet til at de ulike delene av faget skrives ulikt, både når det gjelder form og innhold ikke minst gjennom begrepsbruken. For eksempel er steinalderarkeologi i større grad influert av sosialantropologien enn hva middelalderarkeologien er, som på sin side igjen er mer influert av historiefaget. Dette gjelder både form, kildehenvisninger og begrepsapparat. Populærvitenskapens oppgave er derfor også etterhvert like mye å bygge bro mellom de ulike spesialitetene innen de ulike fagfelt og mellom de ulike fagfelt, som mellom vitenskapen og den almene befolkningen.

Med dette forlater vi den litteraturteoretiske bakgrunnen i denne omgangen. Resten av dette kapitlet er viet den arkeologiske og historiske bakgrunnen utsagn om samisk forhistorie i det 20. århundre må sees i lys av. Først skal vi se på hvordan man i vesten gjennom historien har sett på den andre. Dette både for å vise hvor flere av de bilder av den andre eller de ville i arkeologien kommer fra, og for å vise tidsdybden i de bilder og strukturer som blant annet arkeologifaget har vært med på å vedlikeholde.

Den andre og metaforene.

Da Sven Nilsson introduserte samene som «ur-innvånerne» i den skandinaviske forhistorien, hevdet han at samene utgjorde den siste resten av et steinalderfolk som ikke bare hadde befolket Skandinavia, men også de andre delene av nordvest Europa. Dette folket betegnet Nilsson som en hyperboreisk folkestamme av mongolsk rase, og hyperboreerne bringer oss tilbake til grunnlaget for den europeiske forståelsen av «den andre».

En av grunnene til at ideen om et samlet Europa manifesterer seg og blir vedlikeholdt gjennom tid, er konfrontasjonen med den andre, med verden utenfor Europa. Selvfølgelig er det også andre årsaker til at man etter hvert får en framvoksende europeisk identitet, men møtet med og trusselen fra de andre har vært en viktig drivkraft. Gjennom militære, religiøse, politiske og også senere økonomiske konflikter med arabere, vikinger, magyarer, tyrkere, russere og amerikanere framsto det langsomt en ide om en europeisk identitet. (Johansson 1996). Trusselen utenfra har vært en viktig drivkraft i tenkningen om Europa og dermed også for konstitueringen av en europeisk identitet. Europeisk identitet kan vanskelig forstås uten at man ser at det finnes en «andre» som utgjør den europeiske identitetens motstykke.

Figur 1: "Pliniske raser" anno 1500. Legg merke til "enfotingen" øverst i høyre hjørne.

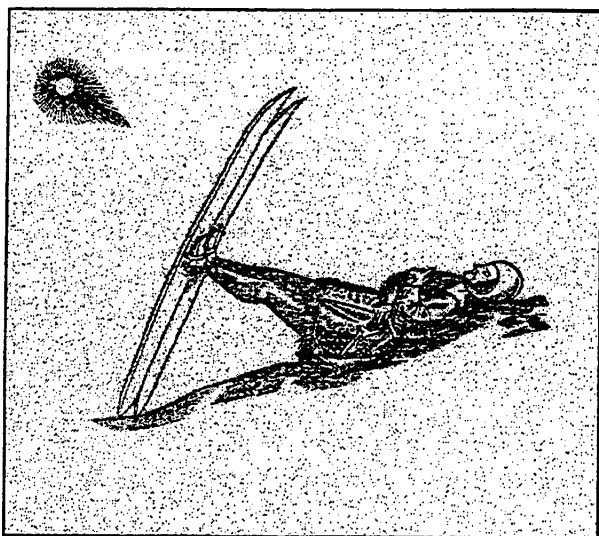
Hvordan er så de europeiske bildene av den andre og hvor kommer de fra? Da Europa etter hvert ble klar over og møtte den andre måtte man på en eller annen måte klassifisere og assimilere det ukjente. Dette kunne gjøres gjennom å representere det ukjente gjennom kjente kategorier, dvs. å gjøre det ukjente, den andre, til det samme eller kjente. Men Europa hadde sin egen interne andre og det er her vi finner inspirasjonen til beskrivelsen av de fremmede som europeerne etter hvert ble konfrontert med. Denne interne andre kunne projiseres på det ukjente hinsides Europas

grenser og slik ble den andre karakterisert gjennom bilder som representerte alt det europeerne ikke ønsket å være.

Den indre andre hadde to inspirasjonskilder. Den ene var de såkalte pliniske «rasene» som betegnet folkeslag eller «raser» som fantes utenfor Europa, de var den andre i kraft av sin fjerne lokalisering. Når «rase» her skrives i anførselstegn er dette fordi det ikke er snakk om raser i moderne forstand. De moderne rasene ble av raselæra ansett som en objektiv kategori mens de pliniske «rasene» må mer forstås som ulike grupper flyktige og omskiftelige monsterlignende vesener med mer eller mindre antropomorf eller menneskelig form. Den andre inspirasjonskilden var bilder eller representasjoner som var konstruert gjennom en eksklusjonsprosess og representerte det som man ikke ville være.

Det gresk-romerske verdensbildet ble strukturert som et system av konsentriske sirkler med sentrum i Athen eller Roma. Jo lengre man kom bort fra sirkelens sentrum, jo villere ble innbyggerne. (Mason 1990:79). Jo større kjennskap til verden man fikk, jo lengere ut i periferien ble de pliniske «rasene» plassert. På kart fra middelalderen ser vi for eksempel at Cynocephali, folkene med hundehoder, etter hvert som kunnskapen om de østlige landene øker, blir flyttet fra sine tradisjonelle tilholdssteder i India til det fremdeles ukjente nord, til Norge og Finland. (Friedman 1981:84). På slutten av 1500 tallet finnes det en beskrivelse av Finnmark (Storm 1895:219-233), der den ukjente forfatteren som sannsynligvis har vært en prest, referer til at «noen» sier at samene stammer fra en underlig slekt, en hundeslekt. Dette må være, sier forfatteren, fordi det høres svært larmende (glumsk) ut når de snakker, språket lyder underlig og derfor kan heller ingen skrive eller lære det. På samme måte er det når de skal «quede» eller «græde», da høres det «ligesom en hund naar den hyler eller rober», og derfor tror noen at de er av hundeslekt (Storm 1895:229). Koblinga mellom dyrelyder og fremmed språk er en av flere teknikker for å skape en forbindelse mellom fremmede mennesker og dyreriket, en teknikk eller en litterær figur vi senere skal møte i arkeologisk litteratur. Det er også en annen tilknytning mellom samene og eskimoene og de pliniske «rasene». Sciopodene eller enfotingene var en «rase» med en enorm fot, som de brukte å beskytte seg mot den brennende sola med, på samme måte som en parasoll. Ikonografisk ble de ofte fremstilt liggende på rygg, med foten over seg som en parasoll. Den samme posituren finner man igjen i Olaus Magnus's *Historia de Gentibus Septentrionalis* fra 1555, denne gangen som en eskimo (Mason 1990:98) og i siste halvdel av 1600 tallet i O. Rudbecks

Atlantica, der en same er avbildet liggende på rygg med skiene løftet over seg til beskyttelse mot solen, en underlig posisjon for en skiløper.

Figur 2: I O. Rudbecks *Atlantica* er "enfotingen" ikonografisk blitt til en same med ski.

Den andre inspirasjonskilden til Europas andre var hekser, ville mennesker, gale og dyr, aspekter ved det europeiske selv et som man ikke kunne eller ville tolerere. (Mason 1990:41). Det bildet som presenteres av den andre, det fremmede og ukjente er den negative kopien av de i Europa som definerte seg som kulturbærere og den kultur de representerte. Ved å portrettere alt som de ikke var, skapte de også et eksplisitt bilde av hva de var - eller hva de mente at de var. Oppførsel som ikke lengre ble akseptert i de øverste samfunnslagene ble

i stedet tillagt de som var lengre ned på den sosiale rangstigen. (Mason 1990:43-44). På den ene siden foregår konstitueringa og utviklinga av Europas andre på grunn av utviklinga av en felles europeisk overklasse, på den andre siden er konstitueringa av denne andre også med på å skape en sterkere identitet blant Europas kulturelle elite. To av de etter hvert sentrale figurene i den middelalderske forestillingsverden er den ville mann og den ville kvinne. (Mason 1990:41-68). Det er vanskelig å definere disse forskjellige figurene. Figurenes essens blir da også beskrevet som å skulle uttrykke relasjonen mellom et bestemt samfunn og dette samfunnets bilde av de andre. For å kunne fylle denne oppgaven er det nødvendig at konturene av den ville mann og kvinne er like flytende og ulegemlig som den andres konturer. Delvis på grunn av dette skjer det en sammenblanding mellom den ville mannen og de ikke-europeiske monsterlignende pliniske rasene, men også med europeiske småbønder og eksotiske ikke-europeiske sigøynere som også tjener som en indre negativ selvdefinisjon for den europeiske overklassen. Fra 1300 tallet og utover får man en sammenblanding mellom den ville mann og den gale. I den gresk-romerske tradisjonen trodde man at den ville mann levde i fjerne skoger og fjell, langt fra åpne områder og sletter der rasjonelle mennesker oppholdt seg. I skogslandet hadde de ville følge av forskjellige guder, halvguder, fauner,

kentaureer og satyrer og det etymologiske bindeleddet mellom skog og villmann/barbar (*silva* og *silvaticus* på latin og *wald* og *wild* på tysk) peker direkte på mangelen på sivilisasjon i skogslandet der de ville holdt til. (Mason 1990:44). Vi finner noe av den samme forbindelsen mellom skogen og det ville i norsk, der -mork eller -mark betyr skog eller grenseland og finnmork eller finnmark har vært betegnelsen på de fjell og vidde områder der samene holdt til, enten det nå har vært nord eller sør i landet. *Finnmarkene* stod også i førkristen tid utenfor de norrøne rettskretsene (Zachrisson 1997:165).

De store oppdagelsene førte til på mange måter til et nytt syn på verden. For første gang ble den kristne verden konfrontert med en virkelighet som ikke var beskrevet i Bibelen. Oppdagelsen av Amerika førte til en økende interesse for geografi, og førte også på sikt til en økende interesse for spørsmålet om opprinnelse som igjen er nært knyttet til raselæras opphav. Siden det nyoppdagede kontinentet var så fundamentalt annerledes enn i den gamle verden, «bekreftet» dette for en stakkert stund troen på de pliniske «rasene». Etter hvert som Europas fokus skiftet fra Afrika og India til den nye verden ble imidlertid de pliniske rasene mindre og mindre viktige. Dette skjer i to etapper. Først blir antikkens avskyelige raser redusert til en figur, det hårete ville menneske, og deretter smelter denne figuren sammen med de innfødte i den nye verden (Friedman 1981:197).

Ikonografisk blir den ville mann og kvinne etter hvert (midten - slutten av 1400 tallet) framstilt med et eller flere av disse trekkene: de er langhårete, med hår som dekket kroppen bortsett fra ansiktet, føtter og hender og den ville kvinnes bryster, de har både menneskelige og dyriske trekk, de fremstilles nakne eller bare kledd i dyreskinn og med en tung klubbe eller et trestykke som våpen (Mason 1990:45). Dette er den samme tropen eller metaforen som vi møtte tidligere, der den ville eller den andre forbindes med dyreverdenen. Nå er det ikke slik at beretninger og ideer om de avskyelige rasene bare skapte skrekk og gru i tilhørerne. Enkelte østlige raser ble idealisert og gitt rollen som «edle ville» eller som vismenn, og deres eksempel kunne med utbytte studeres av kristne fra vesten. Denne idealiserte behandlinga av de avskyelige rasene i senmiddelalderens skrifter peker fram mot romantiseringa av det primitive på 1700 og 1800 tallet. (Friedman 1981:163). Etter oppdagelsen av Amerika overtar indianeren rollen som den edle ville etter det dyriske europeiske skogmennesket. Det finnes bilder av «den ville» som symboliserer kristne verdier, som kjærlighet og samhold i familien og «den ville» hadde et visst potensiale til å bli forbedret eller kultivert, eller kanskje rettere,

Figur 3: Samer på jakt. J. Schefferus 1682.

representasjonene, ble knyttet til de «innfødte» i andre deler av verden og har hatt stor innflytelse blant annet gjennom raselæra. Både den skinnkledd som bilde på den forhistoriske primitive andre og som den forhistoriske edle ville er metaforer som vi vil møte i arkeologien. Særlig er disse forestillingene visualisert i forbindelse med menneskets opprinnelse, med neanderthalmenneskene og med paleolittikum eller eldre steinalder (Sml. Moser 1998). Men også i norske arkeologiske tekster finnes disse bildene på det rå, ville og primitive, der klær av huder og skinn, kannibalisme og spising av rått kjøtt er metaforer for det usiviliserte, «de andre», noe vi skal komme tilbake til.

temmet. Det ville mytiske europeiske skogmennesket hadde altså ikke bare negative konnotasjoner, det var også rom for positive skildringer av «den ville». Den edle ville kan også oppfattes som en litterær figur som er skapt ut fra europeernes behov for å si noe om seg selv til seg selv. Det som er viktig i vår sammenheng er at disse gamle stereotypiske oppfatningene, som er utviklet på basis av en mer eller mindre fiktiv «andre», har fortsatt å leve både i tekst og bilder helt opp til våre dager. Bildene, både de visuelle og de skrevne

Rasismen

En viktig del av beskrivelsen av de andre er det rammeverket bildet av den andre settes inn i. De pliniske «rasene» opp i den ville mann og kvinne, som igjen ble erstattet av den innfødte etter oppdagelsen av Amerika i 1492. I løpet av 1800 tallet endrer igjen rammene seg gjennom raselæras inntog i den vestlige akademiske verden. Rasisme er viktig av flere grunner og det er sannsynligvis slik at raselæra og dens forutsetninger har hatt en mye sterkere påvirkning på vår oppfatning av virkeligheten enn vi er klar over (Crick XV:1996).

Raselæra, i den grad det er mulig å snakke om den som en enhet, framstår som heterogen og logisk inkonsistent, noe som paradoksalt nok har ført til at det har vært svært vanskelig å argumentere i mot eller motbevise den. Dette skyldes i hovedsak at de mest konsistente argumentene med hensyn til rase alltid har vært kulturelle og estetiske. Rase ble og blir definert med sivilisasjon som kriterium, et rasehierarki ble etablert med de som var mest sivilisert på topp og de som ikke var det, de primitive, nederst. (Young 1995:94). Rase har alltid vært en kulturell, så vel som en politisk, vitenskapelig og sosial konstruksjon (Young 1995:93). Grunnen til dette er at kulturbegrepet vokste fram samtidig med raselæra. Helt fra begynnelsen av er kultur intimt forbundet med kolonisering, kultivering av land har vært den første formen for kolonisering, kultivasjonen og okkupasjonen av land har gjort det utilgjengelig for nomader (Young 1995:30-31). Den sosiale referansen kultur hadde var knyttet til det gamle skillet mellom sivilisert og barbar, der de siviliserte bodde innenfor bymurene mens barbarene bodde utenfor og streifet rundt i landskapet. Byen og bybefolkningen ble assosiert med kultur og med sivilisasjon, de var de kultiverte, de som ikke bodde i byen ble definert gjennom deres mangel på kultur, på samme måte som de «innfødte» hundrevis av år senere. (Young 1995:31).

Raselæra oppsto som en akademisk kreasjon (Lavik 1998:12). Den hadde to ulike fundamenter, språk og fysiologi. Det som forente de to fagområdene var jakten på opprinnelsen, som ble 1700 og 1800 tallets store spørsmål. Her skulle arkeologi også etter hvert komme til å spille en viktig rolle. Jakten på opprinnelsen ble drevet av de lærde og av universitetene (Said 1994:249). Men selv om raselæra var en «intellektuell» virksomhet

hadde den en bred folkelig appell. Raseteoriene ble riktignok presentert i vitenskapelige termer, men de var alltid grunnleggende populistiske i presentasjonsmåte og tone. (Young 1995:92). Den folkelige appellen rasismen hadde, førte til at den utviklet seg kraftig på det kulturelle nivået og fra slutten av 1800 tallet var den kulturelle komponenten av raseideologien med sitt syn på sivilisasjon, blitt så sterk at den overtok som legitimeringsgrunnlag for imperialismen, som tidligere ble legitimert gjennom kristen misjonærvirksomhet eller/og økonomisk vinning. (Young 1995:92). «All is race, there is no other truth» erklærte Benjamin Disraeli i 1847 (Hannaford 1996:279, Young 1995:93). Det er i forbindelse med imperialismen vi for alvor møter arkeologien som en disiplin preget av raselæra. (Said 1994:86-106, Svestad 1995:43-53, Trigger 1996: 62-113, Olsen 1997:252-260). I arkeologisk litteratur utgitt i Norge er det svært få forsøk på å se og problematisere raselæras innflytelse. (Hederlige unntak er blant andre Svestad 1995 særlig s.43-52 og Olsen 1997 særlig s. 252-268, Schanche 1997 særlig s. 7-78). Dette er imidlertid nødvendig dersom man skal undersøke norske eller nordiske arkeologiske utsagn om samisk forhistorie. Ved å gjøre dette vil det kanskje stå klarere for oss hvilke konseptuelle rammer vi ser både vår egen tid gjennom, og hvilke deler av denne vi mer eller mindre ukritisk tilbakefører til den fortida vi som arkeologer skaper eller konstruerer i vår forskning.

Rase og kultur.

Ordet rase kommer først inn i de vestlige språkene på 1200 til 1500 tallet og først på slutten av 1600 tallet begynner ordet å bli satt i sammenheng med etniske grupper - og det var ikke før etter den franske og amerikanske revolusjonen at ideen om rasen ble fullt utviklet og sementert i vår forståelse og forklaring av verden. (Hannaford 1996:6-7). Historisk sett er altså rase en relativt ny konstruksjon. Utviklinga av rasebegrepet og raselæra er et enormt stort og komplisert tema (jmf. Hannaford 1996) og her skal jeg bare nevne et par elementer som kan være med på å forklare noe av bakgrunnen for arkeologifaget.

En viktig del av rasismens plattform var forsøkene på å dele inn menneskeheten i typer eller kategorier. Francois Bernier var en av de første til å kategorisere mennesker på grunnlag av geografi, farge og fysiske trekk. Allerede her var samene skilt ut som egen gruppe, de er annerledes enn europeerne, de er stygge, undersetsige, små og de ligner dyr. (Hannaford

1996:203). Mot slutten av 1700 tallet ble rasebegrepet innført i vitenskapen, den tyske legen og anatomen Johann Friedrich Blumenbach har blitt gitt æren for dette (Lavik 1998:13). Blumenbach blir regnet for antropologiens stamfar og han delte menneskeheten i fem ulike kategorier med til sammen 28 varianter. Blumenbach kan stå som et eksempel på den stadige finere inndelinga av menneskene i raser og underraser og koblinga mellom biologiske og åndelige og kulturelle verdier eller egenskaper. Hans inndeling var i kaukasere, mongoler, etiopere, amerikanere og malayere. (Hannaford 1996:207-208). Kaukaserne utgjorde den overlegne hvite rasen, og han anså disse som en standard som de andre rasene hadde degenerert fra (Lavik 1998:13). Han hevdet at alle mennesker nedstammet fra en og samme kilde, nemlig Adam og Eva. Utgangspunktet var den hvite rasen, alle avvik fra denne idealtypen var resultatet av degenerasjon som igjen skyldtes ulike årsaker som geografisk lokalisering, klima etc. (Young 1995:65). Teorier om degenerasjon ble i middelalderen og renessansen brukt til å forklare de pliniske rasenes eksistens og ble nå gjennom Blumenbach knyttet til mennesket som biologisk vesen. Frykten for rasens degenerasjon skulle, særlig gjennom Gobineaus teorier, komme til å bli et viktig element i 1800 og 1900 tallets rasistiske tenkning.

Fra midten av 1700 tallet og framover opptrer begrepet kultur i ulike sammenhenger og med litt forskjellige sammenhenger, men det er alltid knyttet til begrepet sivilisasjon og til rase. Kultur blir knyttet til sted eller land og folk, det knyttes til folkets renhet, til språk etc, og kultur sees også etterhvert som en spesiell måte å leve på, for eksempel tysk kultur. Romantikkens forkjærlighet for etnisitet, assosiert med et folks renhet, språk og folkekunst intimt bundet sammen med den jord det utgikk fra, er nært knyttet til utviklinga av raseideologien og ideen om de ulike nasjonale raser sin permanente forskjell. (Young 1995:42). Ordet kultur har flere bruksmåter. Det kan brukes om en generell intellektuell, spirituell og estetisk utviklingsprosess, det kan brukes om en spesiell måte å leve på, enten av et folk, en gruppe eller i en periode og det kan brukes om arbeid og praksis knyttet til intellektuell og kunstnerisk aktivitet. Det er særlig den andre bruksmåten som binder kultur til rasetenkning, det er også den arkeologer har brukt og bruker, men alle tre måtene å bruke ordet på er knyttet nøye sammen. Samtidig viser dette at kultur ikke er entydig men er et ord som «arbeider» i et spenningsfelt mellom det samme og det forskjellige, mellom sammenligning og det å gjøre forskjellig, mellom enhet og uensartethet, mellom sammenheng og det spredte. (Young 1995:53). Kultur strekker seg fra vestlig «fin-kultur» til det «nøytrale»

antropologiske kulturbegrepet som dekker de andres kultur (jakt- og fangst kultur), det dekker både «det primitive» og «det avanserte», kultur er samtidig både inkluderende og ekskluderende. Kultur har alltid markert kulturell forskjell gjennom å produsere den andre, den har vært sammenlignende og rasisme har hele veien vært en integrert del av dette. Kultur og rasisme er uløselig vevd sammen. Rase har alltid vært en kulturell konstruksjon og kultur har alltid vært rasemessig konstruert. (Young 1995:53-54).

En av de som bidro til denne utviklingen var Joseph Arthur Gobineau. Gobineau var ingen vitenskapsmann, men en bereist diplomat med brede kulturelle interesser og han hevdet at ulikheten mellom rasene og kampen mellom dem var en viktig drivkraft i historien (Lavik 1997:13). I likhet med Blumenbach hevdet Gobineau at de ikke-hvite rasene var et resultat av degenerasjon, men til forskjell fra Blumenbach hevdet han at en nasjons plass i sivilisasjonshierarkiet ikke hadde noe som helst med klima eller jordas eventuelle fruktbarhet å gjøre. I følge Gobineau var det folket som alltid hadde gitt og alltid ville gi et land dets moralske, politiske og økonomiske verdi. (Hannaford 1996:266). Gobineaus teier er ikke bare en raseteori, men like mye en sivilisasjonsteori. Ved å gjøre rasen til historiens «motor» gjennom å knytte den til en teori om sivilisasjonens vekst og fall rasen fikk han avgjørende innflytelse på raselæra (Young 1995:99-117). Mens Blumenbach blir karakterisert gjennom påstanden «race is nothing», blir Gobineau karakterisert gjennom påstanden «race is all» (Hannaford 1997:277, 279, 306). I dette ligger den vekt de ulike forfatterne la på rasen som drivkraft i den historiske utviklinga i forhold til andre årsaker som politikk, økonomi, klima etc. Selv om både Blumenbach og Gobineau opererte innenfor et bibelsk paradigme illustrerer forskjellen mellom dem den utvikling rasebegrepet og dermed raselæra gikk igjennom, fra å være forsøk på å inndele menneskeheten i ulike kategorier til å bli en etterhvert altomfattende forklaring som gav svaret på det meste i samfunnet. Det avspeiler også styrkeforholdet mellom ordet rase og ordet kultur. Etterhvert blir rasen sterkere enn kulturen, den blir en forutsetning for sivilisasjon og kultur. Forfatteren av det innflytelsesrike verket *Races of Europe* som ble utgitt i 1899, W. Z. Ripley, beskrev forskjellen mellom kultur og rase slik: «Race denotes what man is; all these other things denote what he does» (Hannaford 1996:329). Under «alle de andre tingene», som for eksempel var familie, kaste, partitilhørighet og religiøs trosretning, lå rasen som det originale, det opprinnelige. Forskjellen mellom Blumenbach og Gobineau illustrerer også utviklinga av at rase fra å være noe for spesielt interesserte, ble noe som ble nedfelt i kulturen, og etterhvert kom til å gjennomsyre

denne. Det er viktig her at raselæra som et kulturelt fenomen også gjennomsyret vitenskapen slik at alle fag på en eller annen måte var influert av den og måtte forholde seg til den. (Lavik 1997:13, Hannaford 1996, særlig 325-368).

Raselæra vokste fram sammen med ideen om nasjonen. I raselæra og i tenkning om nasjonalstaten lå det en sterk tro på at de ulike nasjonene (først og fremst i Europa) en gang hadde hatt en homogen stamme som grunnlag og at de problemene man så på slutten av 1800 tallet og fram i mot andre verdenskrig skyldtes at det ikke lenger var samsvar mellom nasjonen og rasen. Rasen hadde en biologisk base, mens nasjonen hadde en historisk base. En nasjon var slik sammenbundet både gjennom blod, gjennom felles skjebne, felles bånd knyttet til migrasjon, språk og tradisjon, noe som blant annet gjenspeiles i 1930 tallets Tysklands offisielle definisjon av rase (Hannaford 1996:367). Av dette fulgte at ingen kunne være medlem av en nasjon dersom han eller hun hørte til en rase uten nærskyldte relasjoner, kulturelt eller på andre måter. Vi skal se at denne ideen ligger bak forklaringer på forhold som ble oppfattet som problematiske i Norge i før og mellomkrigstida, problemer som arkeologene forklarte hadde sitt opphav langt tilbake i forhistorien.

Raselæras suksess er blitt forklart på ulike måter, den passet som hånd i hanske for å legitimere den hvite kolonialismen og som en forklaring på de hvites intellektuelle og innovative overlegenhet. Det som er viktig for oss i denne sammenhengen er at da teoriene om rasene vokste fram i nær sammenheng med kulturbegrepet hadde man allerede et stort og variert reservoar av bilder av, eller metaforer om, den «andre». I løpet av hundrevis av år med kontakt med fremmede (innbilte eller reelle) utenfor eller innenfor Europa, ble det konstruert og vedlikeholdt bilder av den andre som ble sementert i befolkningen. Etter de store oppdagelsene fortsatte mytene om monsterrasene å leve videre, selv om de geografisk sett hadde gått ut på dato. Følger vi Friedman (1981:112-207) er grunnen til dette at mytene om monsterrasene var altfor vesentlige til at man kunne bli av med dem. De forsynte vesten med en ferdig og kjent måte å se de andre på, de gamle stereotypiene ble brukt til å beskrive nye forhold. Da rasismen framsto som en vitenskapelig fundert -isme overtok denne mange av de allerede eksisterende bildene/tropene eller metaforene og gjorde dem til sine egne og Friedmann (1981) argumenterer også for at fasinasjonen for monsterrasene førte til en direkte overgang fra gens til rase. De ulike rasene blir gjennom raselæra etterhvert «låst» fast i et objektivt, vitenskapelig, naturlig og uforanderlig biologisk-kulturelt rammeverk. Mens man

tidligere, så lenge politikk som politikk var idealet, kunne endre sosial status gjennom politiske forhandlinger, kunne man etter at rase var blitt et biologisk-kulturelt faktum ikke på samme måte lenger endre status. (Hannaford 1996:10-16). Tidligere var det (i hvert fall i teorien) mulig å endre menneskets helt grunnleggende status, som var politisk-religiøs, fra for eksempel barbar til sivilisert, fra slave til fri, fra jøde eller muslim til kristen. Da rase ble en grunnleggende kulturell-biologisk kategori og utgjorde definisjonsgrunnlaget for mennesket, kunne man ikke lengre det, det var umulig å forhandle seg fra en posisjon eller status som svart til hvit. Kulturell status og kulturelle kapital ble gjennom rasismen bundet til rasen og dermed også til en mer eller mindre uforanderlig natur. Rase blir den primære kategorien for klassifisering av mennesker, det biologiske blir viktigere enn det kulturelle.

Det er altså sammenheng mellom svært gamle oppfatninger om de andre og «moderne» retoriske troper som beskriver aspekter ved de andres liv. Fra langt tilbake i tid har det skjedd en overlevering av konseptuelle bilder som har overlevd ulike ide-, tros- og åndsretninger. Bildene/tropene/metaforene ble overtatt av rasismen og ble tatt opp i og inngikk som en viktig del av moderne vitenskap og dermed også arkeologi. De tette båndene mellom rase og kultur har blant annet ført til at disse bildene har vært bestemmende for hva vi skal observere ved den andre og hvordan vi skal beskrive det. Dette er viktig å ha i mente når vi går i gang med å undersøke hva arkeologiske tekster sier om samisk fortid og ikke minst hvordan de gjør det. Raselæra utgjør som vi senere skal se, sammen med nasjonalisme to viktige forutsetninger for arkeologifaget i Norge.

Den nasjonale identiteten

1905 var det året Norge framsto som egen stat, løsrevet fra unionen med Sverige. Landet «mot den evige sne» skulle som selvstendig nasjon finne sin plass i Europa og verden. Nasjonsbyggingen og konstruksjonen av en norsk identitet fortsatte og jakten på det norske ble intensivert. Men hva er det norske? Nasjonalisme er et betent og vanskelig begrep og er definert på flere måter. Jeg vil her bruke begrepet på samme måte som sosiologen Norbert Elias, som sier at nasjonalisme referer til et trossystem som opphøyer statssamfunnet eller det suverene kollektivet til den øverste verdi for medlemmene (Elias 1994:31). Alle andre verdier kan og må i mange tilfeller underordnes denne øverste verdien. Han sammenligner nasjonalisme med ordene nasjonal og patriotisk, der det første ordet uttrykker misbilligelse mens det andre uttrykker tilslutning. Men som han sier, nasjonalisme betyr i mange tilfeller de andres patriotisme, og patriotisme er den egne formen for nasjonalisme. Grunnen til denne begrepsoppklaringen er at Elias ønsker å skape et begrep som lar seg anvende uten at det konnoterer negative eller positive følelser. Dette er viktig i forhold til et begrep som nasjonalisme fordi dette betegner et av de mektigste trossystemer i det 19. og 20. århundret, og Elias hevder at det vi kan lese om dette systemet i bøker bare er toppen av isfjellet. (Elias 1994:26-32). Ideelt sett er det ønskelig at de nasjonale grensene skal falle sammen med de etniske på en slik at de statlige og de etniske grensene er sammenfallende (Østerud 1994:16-28, Sørensen 1998:17-23). Det er dette nasjonsbegrepet vi senere vil møte i denne avhandlinga og som har vært et av flere utgangspunkt for arkeologenes forståelse av samisk forhistorie.

I en nasjonaliseringsprosess må nasjonale følelser og en nasjonal ethos spre seg til alle lag av befolkningen. Alle andre tilhørigheter må underordnes det nasjonale. Spørsmålet her blir da å finne ut hva føler vi oss som? Hva er vår norske nasjonale identitet? For å forklare dette må vi gå tilbake i tid.

«Vinter og sne, en skiløper suser av sted»

En viktig bestanddel av «det norske» var basert i tanken om Norden som Sydens ideologiske motpol, der en viktig del av innholdet var forherligelsen av vinter og snø. Dette var et bilde som var utviklet fra slutten av 1700 tallet og utover, der «Norden» etter hvert framstår som en likeverdig motpol til det siviliserte og kulturelle «Syden». Man får en identitetsmessig forankring til vinter og friluftsliv som knyttes til verdier som ungdommelighet, styrke og handlekraft og til verdier som frihet og likhet. Den norske nordmann fremstilles som skisoldat, skiløpende bjørnejeger eller vinteridrettsmann, «Trysil-Knut» er et eksempel. Det var dette bildet av nordmannen som «den staute og fremadstormende skiløperen som modig trosser Kong Vinter og underlegger seg hans ugjestmilde rike» Nansen spilte på da han søkte Universitetet i Kristiania om penger til ferden over Grønland (Christensen 1996:59) og det var denne rollen først Nansen og senere Amundsen fylte gjennom å krysse ukjente hvite vidder på ski sammen med sine menn og hunder. Da Amundsen erobret sydpolen i 1911 rett foran nesen på verdens mektigste imperium, var Norges navn på alles lepper og den nyfødte nasjonens kollektive identitetsfølelse ble ytterligere styrket.

Norden ble lenge ansett som et ugjestmildt, kulturelt tilbakestående, kaldt og mørkt område. Fra midten, slutten av 1700 tallet skjer det imidlertid en endring i dette synet. Etter hvert reiste flere europeere nordover for å «oppdage» Norden og mange skrev om sine reiser. Dette førte til at det i litteraturen ble skapt et eksotisk Norden og det vokste fram en genre som idealiserte nordens helter. Viktige verk her er Voltaires *Histoire de Charles XII*, der det hevdes at menneskene i Norden på grunn av det strenge klimaet og den klare himmel er høye, sterke og sunne, de er født til krig og er modige og stolte, i tillegg lever de lenge. I *Esprit des Louis* av Montesquieu hevdes det at Norden er kilden til Europas frihet. Denne ideen hadde sitt utspring blant annet i at den norrøne litteraturen og de gamle lovene fra Island og Norge ble kjent for et større publikum gjennom oversettelser til andre språk. Nyorienteringen mot et nordisk ideal var et alternativ til de tidligere europeiske idealene som var definert fra den greske og romerske antikken. Dette gav muligheter til å omdefinere det nordiske i en mer positiv retning. (Christensen 1996:62). Det førte også til at det ble skapt et stereotyp, men i nasjonal forstand, nyttig bilde av Norge som et fjelland. Nå fantes det riktignok andre land som også hadde fjell, men i motsetning til disse ble Norge oppfattet mer eller mindre som et

sammenhengende fjell. Dette bildet ble for en stor del skapt av utlendinger. Gjennom hele den perioden da Bergen var den viktigste byen møtte sjøfarende landet gjennom klipper og fjell, og når Norge skulle karakteriseres av reisende fra «flatland» som England, Danmark og Holland er det ikke merkelig at det de først og fremst merket seg var fjellene. Karakteristikken av Norge som et fjelland ble etter hvert overtatt og ført videre av nordmenn selv. (Christensen 1993:39-41). Man får også ute i Europa en romantisering av fjellfolk. I Alpeområdene ble det skapt et bilde av «den edle ville» i form av gjeteren eller «hyrden», noe som avspeiles i «hyrde-diktingen». Det norske svaret på den edle hyrden var den norske bonden, som «Skiult under Vadmel» egentlig var en forkledd adelsmann, skal vi tro dikteren Hans Bull. (Christensen 1993, 1996:65).

En av de første som fanget opp disse nye signalene her i landet var Gerhard Schøning, og etter Schøning fulgte en lang rekke forfattere som idealiserte norsk kultur og natur. Det var flere elementer i denne idealiseringa, de viktigste var den norske bonden, klimaet og spesielt vinteren og skiløping. Den norske naturen spiller også en viktig rolle. En sentral forfatter her er Johan Nordal Brun. I sin naturdiktning foretrekker han vinteren, mens hos hans forgjengere og samtidige finner man nesten aldri andre årstider enn vår og sommer. Den idealiserte vinteren blir fra nå av et emne eller et redskap for diktere som ønsker å gripe det norske. Den positive vinteren og innbyggernes evne til å leve godt og lykkelig gjennom denne årstiden blir en metafor for det norske. Gjennom 1700 tallet var denne nasjonale norske kulturen først og fremst et litterært fenomen, og vi ser her den kontrasterende funksjonen til det nasjonale identitetsbildet, nemlig at det vårt forhold til vinteren og landskapet (først og fremst fjellet) som skiller oss fra andre nasjoner.

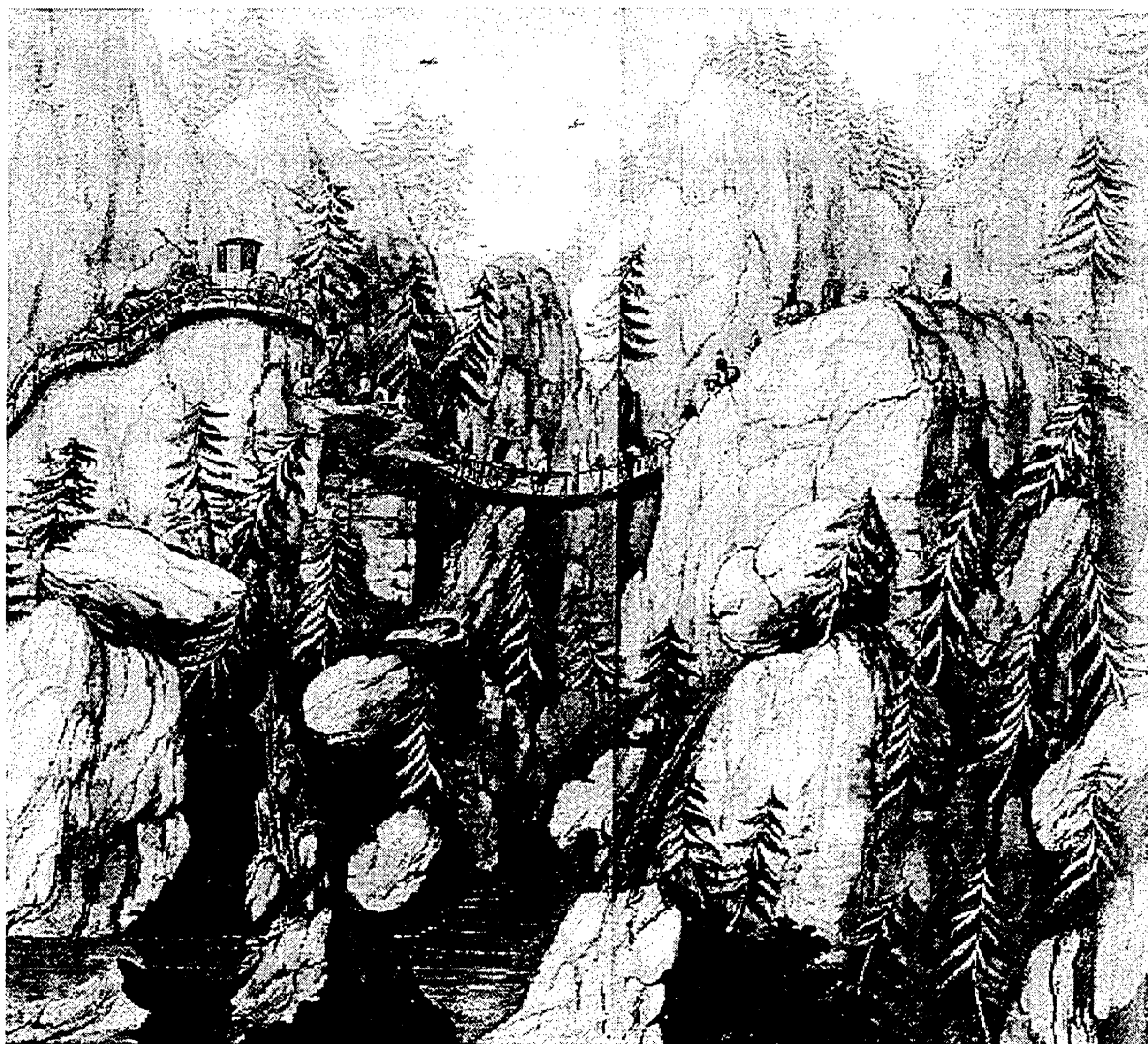
Men etter hvert blir det også viktig å gjenskape de norske heltene i praksis. Dette er den nasjonale identitetens normative funksjon, som sier at vi må leve i pakt med den nasjonale ethos eller følelse. Strategiene for dette er flere, sang og friluftsliv var viktige elementer i konstruksjonen av den nasjonale identiteten. De nasjonale sangene som ble skapt i løpet av 1800 tallet var lite intellektualiserende, de hadde et enkelt og lettfattelig budskap og kunne synges av alle. Sangene kunne læres utenat og dermed bli brukt av folk som ikke kunne lese, også av barn som ved gjentatte framføringer fikk internalisert tradisjonen om de norske heltene. Noen av våre mest kjente forfattere, som Wergeland via Asbjørnsen og Moe til Bjørnson er sentrale «produsenter» av sanger som skulle være med å skape en felles norsk

identitet. (Christensen 1996:64-71). En viktig inspirasjonskilde for denne diktingen er de skiløpende heltene i sagatekstene. Disse sagaheltene blir også viktige i Nansens (1890) argumentasjon for skiløping som «den mest nasjonale av alle idretter» i *Paa ski over Grønland*, og senere et viktig ledd i Andreas Martin Hansens (1904) argumentasjon om at det eksisterte to kulturer og to folk i fortidas Norge.

Like viktig var en systematisk opplæring i friluftsliv og skiløping. Allerede Schøning hadde foreslått å «legge vind paa allehaande Legems Øvelser» som middel til å fremelske det norske. I løpet av 1800 tallet arbeides det aktivt for å oppdra befolkningen til norskhet gjennom skiløping. I tillegg var det å utdanne skiløpere viktig for forsvarsevnen og mange av pådriverne i denne prosessen som skulle føre fram til skiløping som den mest nasjonale av alle idretter var offiserer. I løpet av 1860 tallet opprettes det flere skiklubber, man begynner å avholde skirenn, det første sivile skirenn ble avholdt allerede i 1843 i Tromsø, og det ble arrangert skiutstillinger. Fra slutten av 1860 tallet var skiløping en motesak og gjennom sine ferder over Grønland og mot nordpolen viste Nansen og senere Amundsen at nordmennene var andre nasjoner overlegen i vinterfriluftsliv. Følger vi Christensen (1996:72) er grunnen til Nansens enestående posisjon at han levde slik de nasjonale idealer tilsa, han var på sett og vis det «endelige etniske «nordmannsbevis». Nåtid og fortid ble vevd sammen, Nansen var på samme tid det moderne Norges fremste mann samtidig som han også personifiserte sagaheltene. Han var Werenskiolds modell til Olav Trygvasson i den mest populære utgaven av Snorres kongesagaer, han var vikingkongen som på sitt vikingskip Fram inntok hovedstaden etter sin helteferd i Nord. (Bomann-Larsen 1993 og 1996, Sørensen 1996, Rudeng 1996, Christensen 1996).

Viktig er her vinterens rolle som metafor for det norske. Bjørnson karakteriserte nordmenn som et «Vinterfolk», fjellandet Norge er også et vinterland, og i sin polemikk mot Nansen hevdet Niels Kjær at det ble ansett som «upatriotisk» å utsette noe på vinteren (Stenseth 1993:39). Vinteren var i løpet av 150 år forvandlet fra å være mørk og uhyggelig til å bli ren og hvit, fra å være fiendtlig til å bli etnisk norsk. Det norske selvbildet, både til internt bruk, men også som det bildet vi vil vise andre, oppsummeres i formuleringen «Vi viste verden vinterveien», som ble skapt under den første vinterolympiaden i Chamonix i 1924 (Bomann-Larsen 1993:272-306). Det går en direkte linje fra strofene i *Land-Livet. En Sang af Andreas Bull* i 1787 som lyder «Saa Norden danne kan de rette Helte, Som paa det nøgne Bryst tør

lade isen smelte» til den offisielle norske videoen til vinter OL i Nagano i 1998 der første strofe lyder «snøen smelter på din hud», der det igjen slås fast at en viktig del (den viktigste?) av det norske selvbildet er knyttet til forholdet mellom folket og vinteren. Norge skulle og skal både innad og utad betraktes som vinterlandet framfor noe. Den nasjonale identiteten knytter folket og landet eller naturen sammen først og fremst gjennom vinteren, folket og landskapet er like viktige i det nasjonale identitetsbildet.

Figur 4: Fjell-landet Norge anno 1733. Vårstigen i Drivdalen var en fryktet del av den gamle kongeveien over Dovre.

Lysakerkretsen og «de to kulturer»

I tiden før og etter unionsoppløsningen snakket man om «de to kulturer» eller «de to samfunn» i Norge. Man forestilte seg at man hadde en bondekultur eller folkekultur på den ene siden og en høyere kultur, en by- og embetsmannskultur på den andre. Striden mellom disse gruppene kunne være til dels hatsk, et eksempel er Garborgs tolkning av språkstriden som en kamp mellom to nasjonaliteter, den undertvungne norskfødte bondestanden som var kolonisert av en innvandret dansk overklasse, en embedsadel. (Stenseth 1993:57). Dette kultursynet gav seg i Norge utslag i tre motstridende grupperinger i norsk åndsliv. Den ene mente at «norskhet» bare fantes i folkekulturen. Den andre mente at man fant norskhet både i folkekulturen og den høyere kulturen. Den siste gruppen mente at det ikke spilte noen rolle om kulturen var norsk så lenge det ble skapt høyere kultur. De ulike synspunktene ble hevdet av ulike grupper eller miljøer. Den første var knyttet til landsmålsbevegelsen og den frilynte ungdomsbevegelsen, den andre til Lysakerkretsen, den tredje til hovedstadsintelligentsiaen. (Steenseth 1993:49-50). Lysakerkretsen er beskrevet som den mest innflytelsesrike kulturpolitiske gruppering i Norge i tiåret før og etter 1900 og besto av en rekke intellektuelle og kunstnere bosatt på Lysaker, med Nansens hjem som et midtpunkt. Sentrale personer var historikeren Ernst Sars, som på mange måter var Lysakerkretsens ideologiske «far», malerne Erik Werenskiold, og Gerhard Munthe, språkforskeren Moltke Moe, og arkitekten Arnstein Arneberg og selvfølgelig multitalentet Fritjof Nansen. Også Waldemar Christopher Brøgger, arkeologen Anton Wilhelm Brøggers far, var relatert til denne kretsen. Politisk var Lysakerkretsen knyttet til Venstre, fra 1909 Frisinnede Venstre, og kulturpolitisk representerte de en nasjonal og liberal holdning. Sentralt i Lysakerkretsens kulturpolitikk var samlingslinja, målet var å smi de kulturelle og befolkningsmessige motsetningene i Norge sammen til en nasjonal enhet. Vi skal se at både A.M. Hansens og A.W. Brøggers forsøk på å gi landet en forhistorie kan sees i lys av Lysakerkretsens ideologi, der målet var å skape den nasjonale enheten gjennom å forene de motsetningene som tross alt fantes.

Ernst Sars, historien og nasjonen

Før vi går videre må vi stoppe litt opp med Ernst Sars historie skriving, det som følger er i hovedsak basert på bind 1 og 2 av *Udsigt* og på Narve Fulsås (1999) sin bok *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. I tidsrommet mellom 1873 og 1891 publiserte Sars historieverket *Udsigt over den norske Historien* i fire bind. Verket ble en bestselger og ble trykt i flere opplag. Etter 1905 og unionsoppløsningen ble Sars ansett som landets ledende historiker, fordi han fikk rett i sitt historiesyn da 1905 og unionsoppløsningen fant sted. Det vi kan kalle det venstre-historiske synet med stor vekt på den indre nasjonale utviklinga og liten vekt på internasjonale hendelser som årsak til endringer i norsk historie får et hegemoni i norsk historieforskning og -skriving fram til andre verdenskrig. I denne perioden utvikles norsk arkeologi slik vi kjenner den i dag og vi skal se at arkeologifaget fanget opp og uttrykte mange av de strømninger som preget norsk historieskriving i tida rundt unionsoppløsningen. Forholdet til det nasjonale og relasjonen mellom det nasjonale og det samiske kom til å prege norske arkeologers forhold til samisk historie og forhistorie.

Med Sars kom det flere nye elementer inn i Norgeshistorien og flere av disse kan man finne igjen i arkeologien og i tolkningen av Norges fortidige historie. Uten å påstå at arkeologer på 1900 tallet hadde Sars som utgangspunkt skal vi se at vi i arkeologisk litteratur finner elementer som kan føres tilbake til Sars sin venstre-historiske tradisjon. Arnfrid Opedal (1994) har tidligere argumentert for at arkeologen Anton Wilhelm Brøgger sitt syn på forhistorien klart var påvirket av Sars. Jeg vil i det følgende se nærmere på deler av Sars historieskriving blant annet fordi dette utgjør et viktig fundament for blant annet Brøgger sitt syn på rase og raseforhold i forhistorien og i norsk arkeologi.

Den kanskje viktigste endringen eller nyskapningen med Sars sin historieskrivning var at han gav historien et mål. I følge Sars pekte Norges historie helt fra de tidligste tider, som for Sars var den germanske tiden, fram i mot selvstendighet og frihet. Et problem i norsk historieskrivning var at de ulike periodene var så skarpt adskilt fra hverandre. Sars sin nytolkning av dansketida, der han vektla den indre nasjonale veksten, viste at denne pekte fram i mot 1814 og videre fram mot selvstyre og full selvstendighet som var «historien mål».

På samme måte var opprinnelsen til dansketida og Norges nedgang å finne i vikingtid/ynge jernalder. Dette perspektivet betydde at Sars tolket den norske historien som sammenhengende, i den forstand at hendelser ikke bare fulgte etter hverandre men at de også fulgte av hverandre. Derfor kunne Sars hevde at utviklinga eller det historiske forløpet i vikingtid eller yngre jernalder var bestemmende for dansketida og 1814. (Sars 1893:397-400). Vi skal se at denne forestillinga om yngre jernalder som en helt vesentlig periode for senere politisk, økonomisk og kulturell utvikling blir vedlikeholdt av norske arkeologer gjennom hele det 20. århundret. Yngre jernalder er først og fremst en periode som peker framover mot det som skal komme, mot riksamling, vikingtid og middelalder.

Et annet sentralt punkt er spørsmålet om hva grunnen var til at man fikk så ulike historiske forløp i de tre nordiske landene. Dette forklarer Sars med å vise til landenes ulike geografiske og naturmessige forhold. Tidligere hadde man tenkt seg at de ulike nordiske nasjonene oppsto fordi de ble befolket av ulike germanske stammer som var forskjellige allerede da de innvandret. Sars (1905:20) avviste dette og viste til et fellesarisk opphav, «moderstammen» som han kaller den, som var utgangspunktet for folkeslag som grekere, keltere og germanere, «foruden flere af Vestasiens herskende folk». Allerede før det ariske urfolket delte seg i ulike folk hadde det:

hævet sig over de reent Vildes Standpunct; det maa have staaet langt højere, end adskillige af Sydhavsoernes, Syd-Afrikas eller Syd-Amerikas indfødte Stammer staa den Dag i Dag (Sars 1905:20).

Germanerne, som er den gren av den «ur-ariske» stamme som befolket Nord Europa, vokste langsomt fram mot en mer avansert sivilisasjon. Skjellsettende her var møtet med den overlegne romerske kultur. Grunnen til at germanerne kom så godt fra møtet med romerne var at den germanske kulturen tok opp i seg litt etter litt elementer fra den romerske kulturen. Dette gav den germanske kulturen tid til å assimilere den påvirkning den ble utsatt for, slik at den organiske sammenhengen i kulturen ikke ble brutt. Det er nemlig slik hevder Sars (1905:52) at en nasjonal kultur hele tiden trenger tilførsel av «gjæringstoffer» utenfra for ikke å stivne og dø. På den annen side er det slik at dersom disse «gjæringstofferne» påføres på en gang i en altfor stor masse vil den nasjonale kulturen «sprænges eller destrueres». Dette har, tross alle filantropiske bestrebelser for å opprettholde samtidens primitive kulturer, ført til at

Civilisationen, der har gjort Europæerne til en over alle andre overlegen Race ved en jævn Udvikling, demoraliserer, dræber disse Halvvilde, der ikke have Kraft til at modstaa dens fristelser og ikke Evne til at tilegne sig dens indre Gehalt (Sars 1905:53).

Germanerne unngikk denne skjebne i sitt møte med en overlegen kultur og møte med romerne var et gode for germaneren. Men da det romerske riket brøt sammen førte dette til en ulik utvikling hos nord- og sydgermanere. En rekke germanske stammer trengte i folkevandringstid inn på tidligere romersk territorium. Dette førte til at disse stammene mistet sin nasjonale utvikling, de ble etterlignere som Sars kaller dem, de etterligner det romerske og dette fører til at de taper sin originalitet og Sars konklusjon om sydgermanerne er at «Sejrherrerne blev i sin Tid overvundne» (Sars 1905:23). Hos nordgermanerne derimot tar utviklingen en annen vei. Vikingtogene blir for nordgermanerne hva folkevandringene ble for sydgermanerne. Gjennom vikingtogene fikk den nordgermanske kulturen kontakt med og ble påvirket av resten av Europa, uten at den organiske sammenhengen i kulturen ble brutt. Nordgermanerne fikk en annen skjebne enn sine sydligere stammefrender fordi vikingtogene hadde et mindre omfang og ikke representerte en utvandring eller folkeforflytning som var tilfelle for sydgermanerne (Fulsås 1999:140).

I vikingtiden eller yngre jernalder kunne man skille de nordgermanske folkeslagene fra hverandre. Det var ulikheten i topografi som førte til at Norge fikk en annen historisk utvikling enn de to andre landene. Den særegne norske naturen,

overalt skildt fra det øvrige Norden ved Hav eller Fjeld, med sine vidt adspredte Bygder, sine trange Dale, der ere som Revner i den uhyre Fjeldmasse, sine dybt indskaarne Fjorde, sine utallige Øøer, der beskylles af selve Storhavet (Sars 1905:115)

førte til at man her fikk spredt bosetning, individuelle familie-eiendommer og ujevn jordfordeling (Fulsås 1999:141). Gang på gang slår Sars fast hvordan den norske naturen har vært forutsetningen for den norske folkekarakteren på samme måte som det danske flatlandet har vært bestemmende for dansk nasjonalitet og historisk utvikling.

Topografien avspeilte seg i «Folkecharaktererne og de nationale Culturer» (Sars 1905:119) og dette har større gyldighet jo lengre tilbake i tid man går. De skarpe motsetningene mellom

sletteland på den ene siden og fjell-land på den andre siden må ha bidratt til å skape ulikheter mellom de ulike lands befolkninger og det allerede lenge før deres sikre historie. Dette er så åpenbart at det er overflødig å dvele nærmere ved det. Det er nemlig slik hevder Sars med henvisning til tysk språkforskning, at klimatiske og andre naturlige forhold har innflytelse på taleorganene og dermed på språket. Slik vil det alltid være forskjellig karakter med hensyn på lydforholdene hos fjellfolk og hos slettefolk. Men fordi det er sammenheng mellom «Sprogenes ydre Beskaffenhed» og «de i Sproget nedlagte Aandsfrembringelsers indre Væsen», påvirker naturforholdene gjennom språket «Folkekarakterene» (Sars 1905:118-119). Grunnen til at naturen påvirket folkekarakteren sterkere jo lengre tilbake man kom i tid finner Sars i det ubevisste. I en viss forstand skriver han, manglet oldtidens mennesker den sansen for naturen som han fant i sin egen tid, og de gjorde heller ikke naturen til gjenstand for noe studium. Dette kan sees blant annet i Eddadiktene, der det finnes «faa eller ingen egentlige Naturskildringer». Men selv om oldtidens mennesker ikke var seg bevisst at naturen påvirket dem, har den allikevel gjort det, og fordi denne påvirkningen har vært ubevisst har den vært desto sterkere. Grunnen til eddadiktens sparsomme naturskildringer forklarer Sars gjennom at naturen og menneskenes tanke og følelsesliv var så «inderlig sammensmeltet» i disse diktene, som i alle mytiske eller mytisk-heroiske dikt, at det er umulig å skille dem fra hverandre. Naturen er med i diktene hele tiden som den nødvendige bakgrunnen, og i enkelte trekk bryter den fram så klart og sterkt, skriver Sars, at dens spesielle

Charakter altid vil være umiskjendelig, at det aldri vil kunne være til at tage fejl af, om det er et Fjeldlands eller et Slettlands Naturaspecter, der have inspireret Digteren og befrugtet hans Phantasi (Sars 1905:119).

Den ubevisste påvirkningen fra naturen har altså vært sterkere i forhistorisk tid enn i historisk tid, den spesielle topografien i fjell-landet Norge, har gjort oss til de vi var og er. Disse tankene møter vi igjen senere i arkeologisk litteratur, kanskje først og fremst hos Brøgger og Gjessing, men også hos andre forfattere.

I sin bok drøfter Fulsås (1999) blant annet Sars sitt forhold til fjellet. Fra rundt 1860 og utover blir den voksende interessen for fjell og friluftsliv satt i sammenheng med den nasjonale identitetsdanninga, der fjellet blir gjort til noe typisk norsk. Påfallende er det derfor at man hos Sars, der man nettopp skulle vente en slik sammenheng, ser at fjellet ofte er

konstituert som nasjonens motsetning. (Fulsås 1999:255). På det luftige fjellet ble alle de grenser og skiller som var viktige i den jordiske nasjonen relativisert og flytende, skriver Fulsås. Der finnes ikke, fortsetter han, spor av at Sars gjorde fjellet og naturopplevelsen til noe spesielt norsk, fjellopplevelsene og fjellentusiasmen var noe som kunne deles, selv med folk fra Europas flatland, fjellet var for Sars mer universelt enn nasjonalt norsk. (Fulsås 1999:256).

I forlengelsen av denne forklaringen kan man kanskje hevde at fjellets «universelle» karakter ikke nødvendigvis trengte å stå i motsetning til det nasjonale. Som vi så i avsnittet ovenfor var den spesielle topografien i fjell-landet Norge årsaken til at nordmenn ble forskjellige fra slettelandet Danmark, både i «Cultur» og «Folkecharakter», og den var også årsaken til at man fikk et annet historisk forløp i Norge enn i nabolandene. Den subjektive og personlige påvirkningen som Sars opplevde i fjellet av fjellnaturen kan man også tolke som en bekreftelse på at de «naturkrefter» som påvirket og formet det opprinnelige kollektivet også påvirket individet. Sars opplevde at man ble snill av å være på fjellet skriver Fulsås (1999:256), og på de årlige fotturene med Vinje erfarte Sars at Vinje, som i byen var lunefull, kranglete og bister, ble en annen, han ble fredelig, godmodig og munter. På sett og vis kan man si at individene ble annerledes og bedre av å være på fjellet, på samme måte som naturen og fjellet var den ytterste årsaken til at Norge i ny tid framsto som en ledende moderne og demokratisk nasjon.

Nasjonen og rasene.

I *Udsigt* nevner ikke Sars samer eller samisk forhistorie, de er ikke tilstede i det hele tatt. På 1800 tallet tolket man ikke lengre tilstedeværelsen av ikke-europeiske kulturer som bevis på et mangfold av utviklingstendenser. Man oppfatter etter hvert disse andre som å leve i fortida, de levde på tilbakelagte stadier i kulturutviklinga (Fulsås 1999:239). I følge Fulsås mente Sars at folk uten hierarkisk sosial organisasjon, som for eksempel eskimoer og buskmenn, knapt kunne kalles menneskelige. Allikevel var ikke Sars tilhenger av raseforklaringer i historievitenskapen, og avviste at ulikheter i rase skulle ha spilt noen rolle i europeisk historie. Ulikhetene mellom de europeiske rasene var noe rent åndelig, ikke noe fysisk eller materielt, og når man snakket om raseforskjeller her var det i virkeligheten snakk om

nasjonalitetsforskjeller. I Europa kunne altså raseforskjeller omformuleres til kulturforskjeller. (Fulsås 1999:239-240). I den forbindelse kan det være interessant å nevne at ideen om at det eksisterte flere raser i Europa først ble «bevist» gjennom raselæra helt på slutten av 1800 tallet. Følger vi Hannaford (1996:329-330) var det gjennom William Ripleys *Races of Europe* som kom ut i 1899 at ideen om at det eksisterte flere raser i Europa og ikke bare en hvit europeisk «type», ble annerkjent i vitenskapen.

Men Sars aviste ikke raselæra i et større perspektiv og han mente at det fantes ulike raser eller «Menneskearter» som den «indoeuropeiske rasen», «negerrasen», «malayerrasen» og den «mongolske rasen». Ulikheten mellom disse var så stor at dersom de blandet seg førte det til degenerasjon, slik at avkommet eller bastarden ville få dårlige både fysiske og åndelige egenskaper. Og uansett hvor lenge så ulike raser bodde i samme land og tilhørte den samme staten, kunne de aldri samles til en nasjonalitet. (Fulsås 1999:240). Man kunne knapt snakke om en sveitsisk nasjonalitet, og bare med store reservasjoner om en finsk nasjonalitet fordi det var så stor forskjell på finner og svensker. I en av sine forelesninger ved Universitetet i Kristiania i 1903 hevdet Sars at

Yankeer vil ikke erkjende sine sorte Medborgere som Landsmænd og det er vel ogsaa med sterke Forbehold at vi her i Norge taler om de i Finmarken og Nordland boende Lapper som 'Landsmænd' (Fulsås 1999:240).

Samene tilhørte i følge Sars den «ugrisk-tschudiske» rasen som hadde holdt seg ublandet så lenge at det virkelig var snakk om en genuin raseforskjell mellom samer og nordmenn.

Hvordan kunne da Sars skrive om en norsk nasjonalitet da forskjellene mellom rasene i Norge var større enn for eksempel både i Finland og Sveits? Løsningen til Sars var at han argumenterte for at man kunne se bort fra samene, de var så få og bodde så spredt i utkantene at «de kan settes ud af Betragtning» (Fulsås 1999:240). Fulsås formulerer det så sterkt at Sars mente at samene sto utenfor historien, dermed sto de utenfor menneskeslekta og da behøvde man ikke regne med dem.

Det å definere ut samene gjorde det mulig for Sars å hevde at rase i en fysisk-antropologisk betydning ikke hadde spilt noen rolle i den «europæiske Menneskehed». Slik, hevder Fulsås,

fikk norsk sin identitet ikke bare i kraft av forskjellen til det «betydningsfulle andre» som Danmark og Sverige, men også gjennom ekskluderinga av det «radikalt andre», det samiske, som landet og staten allerede omfattet.

Rasen, dvs. samane, var nasjonens absolutte motsetning, og derfor måtte han symbolsk eliminerast for at nasjonen skulle kunne vere identisk med seg sjølv. Alternativet var, på Sars sine premiss, å seie at Noreg aldri ville kunne bli ein nasjon fordi landet omfatta to «raser». (Fulsås 1999:240-241)

Derfor kunne Sars skrive sin *Udsigt* uten å nevne samisk historie eller forhistorie. De kilder i det historiske materialet som sier noe om samer og samisk historie behandles ikke, de bare oversees på samme måten som arkeologer senere har sett bort fra det samme historiske kildematerialet, og det arkeologiske materialet, den materielle kulturen, som kan ha samisk tilknytning.

Jeg tror Fulsås her peker på et svært vesentlig poeng. Den historiske «andre» har for Norge og norsk nasjonalfølelse og identitetsutvikling alltid vært Sverige og Danmark, og mer perifert andre europeiske land. Gjennom denne «andre» har norsk nasjonalitet blitt knyttet til et større fellesskap, både kulturelt, politisk, rasemessig og økonomisk samtidig som denne «andre» gav oss muligheter til å se våre egne særegenheter eller fortrinn om man vil, både i historien og i samtiden. Det er i forhold til denne andre at hele det norske nasjonale symbolrepertoiret, som vinter, ski, fjell, snø, den frie bonden osv. utvikles. Denne andre var på samme tid både inkluderende og ekskluderende. Samene derimot fikk rollen som den «radikale andre», den norske nasjonalitetens absolutte motstykke. Derfor var det viktig å eliminere samene symbolsk, de kunne ikke spille noen rolle i historien eller forhistorien der nasjonens fødsel og første famlende skritt skulle beskrives.

Dette er viktig fordi det viser hvordan raselæra i en europeisk/germansk/arisk kontekst kan tillegges liten vekt, mens den i forholdet til den «radikalt andre» kan være svært viktig. Dette synet kan også være med på å forklare norsk arkeologs nestor Anton Wilhelm Brøggers uvillighet til å ta opp raseproblematikken i arkeologisk forskning. Dette har av senere arkeologer blitt tolket som at Brøgger tok avstand fra raselæra (se f.eks. Hagen 1997:129), noe vi kommer tilbake til.

Det er sannsynlig at det etnosentriske synet på verden, historien og «rasene» i utgangspunktet gjorde samer i samtid og fortid lite interessante for de ulike fagområdene. Men det var også en del elementer knyttet spesifikt til ideen om «norskhet» og det nasjonale som gjorde det ønskelig å se bort fra det samiske. Den sterke forbindelsen mellom den norske naturen og den norske identiteten og kulturen som Sars og senere norske arkeologer postulerte, må også ha gjort det ønskelig å eliminere eller i hvert fall redusere det samiske til et minimum. På samme måte som påvirkningen og samspillet med den spesielle norske topografien var den ytterste årsaken til at nordmenn ble forskjellig fra dansker og svensker, måtte den samme naturen også påvirke samisk kultur og historie i samme retning som det norske. Dersom så ikke skjedde ville dette være en trussel mot teorien om naturens evne til å forme kulturen og «Folkecharacteren» og dermed også grunnlaget for oppfatningen om at nordmenn var forskjellig fra svensker og dansker. Ved sin tilstedeværelse i norsk natur og historie var samene en trussel mot vår identitetsforståelse der svensker og dansker utgjorde «den andre».

Løsningen på dette var å gjøre den samiske tilknytning til landet svakere. Dette ble gjort på to måter. For det første kunne man argumentere for at samene hadde vandret inn i landet på et sent tidspunkt. En av følgene var at en eventuell påvirkning fra naturen ikke hadde fått tid til å virke. Hypotesen om den sene samiske innvandringa har skal vi se, vært utrolig seiglivet. For det andre kunne man redusere den samiske geografiske utbredelsen til et minimum. Dette ble gjort gjennom å påstå at samene hadde vandret inn i de sydsamiske områdene i nyere tid, og at de heller ikke tidligere hadde bodd lengre syd enn dette. Det var historikeren og senere professor i geografi og etnologi Yngvar Nielsen, som for øvrig var en av Sars sine argeste konservative motstandere (Svendsen 1998:25-251), som presenterte denne teorien i 1891 der han påviser at den samiske innvandringa til Trøndelag og Hedmark er et «nytt» fenomen (Nielsen 1891). Begge disse avvisningene av sammenhengen mellom samisk kultur og norsk landskap er også med på å svekke en eventuell samisk rett til eller hevd på landområder.

Problematisk var det også at samene som nasjonens ekstreme motsetning var karakterisert (for eksempel i sagaen) og kunne bli karakterisert gjennom å referere til kulturelle trekk både i samtid og fortid som også var viktige symboler på norsk nasjonal identitet. Flere av disse symbolene var helt essensielle når det gjaldt å skille oss fra dansker og svensker, men også fra andre europeiske land. Samene var dyktige skiløpere, stereotypien på samiskhet er å gå på ski noe som ligger i betegnelsen skridfinner. Like sikkert som finn går på ski («Finnr skridr, fura

vex») heter det i et edsformular i Grettes saga (Odner 1983:30, Mundal 1996:100, Zachrisson 1997:167) (ski som nasjonalt norsk ikon, skiløping som den mest nasjonale av alle idretter), de levde under harde klimatiske forhold langt mot nord (forherligelsen av det nordlige), de levde i fjell og vidde områdene, de behersket vinteren til det fullkomne og i sagaen er flere av de samiske navnene knyttet til snø-, for eksempel Harald Hårfagres giftermål med Snæfridr som var datter av en samisk konge (nordmenn som vinterfolket), de var glimrende bueskyttere (Einar Tambarskjelve og «for veik for veik er kongens bue»), de var glimrende båtbyggere (vikingskip), i sagaen har samenes navn ofte de samme assosiasjonene som navnene til kjemper, assosiasjoner til snø, vinter og fjell (se Norge, kjempers fødeland -, fjell landet Norge) (jmf. Mundal 1996:97-116). Det finnes en hel rekke av slike parallelle symboler som i like stor grad som å betegne eller være karakteristisk for det norske var blitt brukt for å beskrive eller representere det samiske. Slik sett var mange av symbolene og assosiasjonene knyttet til det samiske en trussel og en konkurrent til det norske i en tid der norsk identitet og nasjonalfølelse var et viktig stridstema i den offentlige debatten, noe som må ha gjort sitt til at man underkommuniserte det samiske.

I boka *Rent og urent* utvikler Mary Douglas hypotesen om at om at kulturelle systemer vil ha en tendens til å utvikle ideer om urenhet og rituell smitte i forhold til grenser og distinksjoner som framstår som spesielt sårbare og truet. Dette var en studie av hvordan de «primitive» forholdt seg til farer og forurensning, men det har vist seg at Douglas sin modell med hell kan brukes til å forklare aspekter ved «moderne» og «postmoderne» samfunn (se eks. Bauman 1997:21-32, Douglas 1997:176-85, Solheim 1997:9-17). Utgangspunktet til Douglas er at skitt er materie som ikke er på plass, urenhet eller skitt er det man ikke må inkludere dersom man vil vedlikeholde et mønster. Den norske nasjonalismen, eller ideen om en enhetlig norsk nasjonalitet, var truet fra mange hold på slutten av 1800 tallet og begynnelsen av 1900 tallet. Ideen hadde som praksis uklare avgrensinger fordi den hadde mange konkurrerende «grupper» i befolkningen som hadde bestemte, men motstridende oppfatninger om hvordan og på hvilke grunnlag denne ideen skulle iverksettes. Også etter unionsoppløsningen var det knyttet til dels store problemer til den nasjonale identiteten, blant annet gjennom motsetningen mellom de borgerlige og det framvoksende Arbeiderpartiet.

Samisk tilstedeværelse har lenge vært en trussel mot det nasjonale. Trusselen har selvsagt variert til ulike tider, på ulike steder og i ulike kontekster. I vår sammenheng, som dreier seg

om nasjonens/landets/folkets forhistorie og historie har den samiske tilstedeværelsen vært problematisk og utgjort en trussel mot den orden som arkeologer og historikere ønsket å skape. Løsningen har, som vi skal se for en stor grad bestått i å «glemme» det samiske. I forordet til den norske utgaven av *Rent og urent*, skriver antropologen Jorunn Solheim (1997) at det «urene» kan forstås som det fortrenge andre som truer kulturens selvforståelse. I moderne kultur er det derfor mulig å si at forestillingen om symbolsk urenhet selv er en uren kategori. Grunnen til dette er at vi i vårt moderne (eller postmoderne?) samfunn gjennom en usvikelig tro på fornuften har problemer med å erkjenne våre egne magiske/symbolske forestillinger - de er forvist til kulturens ubevisste som imaginære fenomener, som Solheim mener vi oversetter med uvirkelighet. (Solheim 1997:14). Da Douglas skrev boka i 1966 godtok hun det aksepterte synet på at overlegen kunnskap og kommunikasjon hadde gravd et skille mellom oss og de primitive stammesamfunnene, mens de gjorde politisk bruk av farene på samfunnets vegne, hadde vi selv løsrevet farene fra politikk og ideologi og behandlet dem effektivt i lys av vitenskapen. (Douglas 1997:177, 188). Troen på fremskrittet, på at moderne teknologi ville kunne løse de farer og problemer naturen kunne påføre oss, var sterk på 1950 tallet da Douglas utførte sine bakgrunnstudier til boka, og den samme troen er fremdeles til stede i så sterkt monn at det kan være vanskelig for oss å se at vi i dag må beskytte oss mot det urene, på samme måte som man måtte det rundt forrige århundreskiftet, på samme måte som man gjør det i «primitive» samfunn.

Norsk historie er ved siden av å være et vitenskapelig fagområde også et symbol på det norske nasjonale. Det samme er norsk arkeologi. For å bevare nasjonens renhet, måtte samer ekskluderes. De måtte, som Fulsås skriver i forbindelse med Sars, symbolsk elimineres. Et alternativ kunne ha vært å behandle dem som den «edle ville», noe Andreas Martin Hansen gjør på grunnlag av historiske beskrivelser av skridfinnene. Med grunnlag i de skriftlige kildene var det altså mulig å komme med en slik tolkning av sagaens «andre». A.M Hansen var imidlertid overbevist om at sagaens finner ikke hadde det ringeste med samer å gjøre, og hans tolkning av de skriftlige kildene kan leses som et forsøk på å løse det dilemma som oppsto ved at samene ble tilskrevet mange av de ideelle norske karakteristikkene. Ved å gjøre samene eller skridfinnene til anariere, kunne han behandle dette ikke-ariske folkeslaget som den «edle ville». Dette utdødde folket ble overvunnet av de innvandrende arierne, men måtte allikevel respekteres på grunn av sin styrke og sine ferdigheter. Dersom det hadde etablert seg en slik oppfatning om samene ville dette ha vanskeliggjort det nasjonalistisk orienterte

historie- og arkeologiprojektet. Ved å tilskrive et utdødd folk slike egenskaper, et folk der etterkommerne hadde blandet seg med arierne og nå utgjorde selve folket, eliminerte man langt på vei den symbolske trusselen mot det norske nasjonale prosjektet. For å gjøre den ville edel måtte man også tillegge han eller henne egenskaper som man selv oppfattet som positive. Noe av poenget med den edle ville er jo nettopp at endel trekk som oppfattes positivt i vår kultur også forvaltes av den ville, som i kraft av sin opprinnelighet er med på å naturliggjøre disse trekkene.

Den samme frykten for urenheter finner vi igjen i arkeologifaget på 1980 tallet der debatten om den samiske forhistorien blusser opp og der man er redd for at etnisitet skal politisere faget. En politisering ble sett på som en av-objektivering av faget, fagets grenser og fagets renhet var truet. Dette er i og for seg ikke så merkelig, det er sterke bånd mellom begrepene sannhet, renhet og objektivitet, sannhet og renhet er to sider av samme sak. Det samiske hadde altså i tida rundt århundreskiftet og fram til andre verdenskrig en forurensende kraft både på forhistorien og på arkeologifaget som vitenskap, det samiske var det «urene andre» som truet viktige deler av kulturens selvforståelse

Skandinaver og samer i forhistorien. Det arkeologiske utgangspunktet.

Det hadde imidlertid ikke alltid vært slik. I fra 1838 til 1843 utgav Sven Nilsson, professor i zoologi ved Universitetet i Lund verket *Skandinaviska Nordens urinnvånare*. Her knytter Nilsson samisk forhistorie til megalittgravene og samene blir ansett som skandinavias urfolk. Gjennom å sammenligne kranier fra megalittgravene med kranier fra moderne tid, det vil si Nilssons samtid, fastslo han at menneskene i gravkamrene ikke kunne høre til den gotiske eller moderne svenske folkestammen. Megalittgravene og redskapsinventaret i dem måtte derfor stamme fra et annet folk. Og dette folkeslaget måtte være samene. I følge Nilsson var det en stor grad av likhet mellom samiske kranier og de kraniene som ble funnet i gravene. Hans konklusjon var at samene var den siste rest av et steinalderfolk som ikke bare hadde befolket Skandinavia men også de andre delene av nordvest Europa (Nilsson 1838-43, hefte 1:11). Tidlig på 1800 tallet ble altså samene oppfattet som skandinavias urinnvånere.

Rundt 1860 begynte man å stille spørsmål ved Nilssons oppfatning som innebar en felles steinalderkultur for hele den Skandinaviske halvøya. Etter hvert så man i det arkeologiske materialet at det var forskjeller i mellom nord og syd, og skalleforskere begynte også å stille spørsmål ved Nilssons tolkninger. I 1866 forslo Hans Hildebrand at det i de nordlige delene av Norge og Sverige hadde eksistert en egen steinalderkultur uavhengig av den sydsvenske. Det samme standpunktet ble hevdet av den norske arkeologen Oluf Rygh (1867:100) året etter der han knytter skifermaterialet til «Lapperne». Det som skilte det nordskandinaviske steinaldermaterialet fra de sydiskandinaviske var at i nord var redskapene laget av slipt skifer. Samme type redskapstilvirking var funnet lengre øst, i Finland og Russland og man antok derfor at kulturen disse redskapene representerte var av østlig opprinnelse. (Storli 1993a:11-129). Denne nordlige steinalderen ble av Rygh kalt den arktiske gruppe, et begrep eller uttrykk som fikk stor gjennomslagskraft og har overlevd helt opp til våre dager. Den arktiske steinalderkulturen var stort sett funnet i områder med samisk bosetning eller områder der det hadde vært samisk bosetning, og på grunn av dette mente man at denne steinalderkulturen representerte samenes forfedre.

I siste del av 1860 årene kobler arkeologene skiferartefaktene i nordskandinavia med samisk forhistorie. Det sydiskandinaviske steinaldermaterialet først og fremst basert på flint, «de almindelige stensaker» som Rygh (1867:100) kaller dem, representerte en befolkning som måtte ha kommet fra sør, mens det «arktiske» skifermaterialet måtte ha representert en befolkning som kom inn fra nord og øst. Dette blir hevdet av flere arkeologer (Worsaae 1876, Montelius 1874), og samtidig blir den sørlige flintbrukende steinalderen tilskrevet en overlegen kultur med utviklingsmuligheter, mens den nordlige skiferbrukende steinalderen ikke ble gitt lignende utviklingsmuligheter, den representerte en befolkning atskillig mer «primitiv» enn de sørlige flintbrukerne. Interessen for nordskandinavisk forhistorie i arkeologifaget var imidlertid aldri stor og etter at skiferkultur og samer kobles blir den samiske forhistorien gradvis marginalisert og forsvinner nærmest ut av arkeologifaget i lang tid. Dette fraværet av interesse for samisk forhistorie innafor arkeologifaget er prøvd forklart av flere. Det er blitt pekt på at endringa i oppfatningen av skandinavisk steinalder først og fremst er et spørsmål om å konstituere sosiale kategorier, nemlig vi og de andre (Storli 1993a:18). Skiferkulturen ble ansett som primitiv, den representerte samene, et «urfolk» med et levesett nærmest på steinaldernivå og få eller ingen utviklingsmuligheter, mens den

skandinaviske «flintkulturen» som ble ansett å være dynamisk og på alle måter ekspanderende, representerte forskernes og nasjonens forhistorie (Furseth 1994:1-4). Men som vi har sett, og som vi skal se etter hvert, er det mange ulike grunner til at samisk forhistorie fikk den skjebnen den fikk i norske arkeologiske tekster. Det er viktig å minne om at det var i arkeologifaget interessen for samisk kultur, historie og forhistorie forsvant. Innenfor andre fag, som for eksempel etnologi og lingvistikk var interessen for samisk kultur levende og det er ingen grunn til å tro at forskere i disse fagene følte seg mindre nasjonale og identifiserte seg mindre med fedrelandet enn arkeologene. Imidlertid er det viktig å tilføye at dette skjedde innenfor et akademisk-institusjonelt «rom» som var tildelt «de andre», nemlig etnografien eller *Völkerkunde* gjennom «sub-displiner» som for eksempel lappologi og eskimologi. Dette «rommet» var adskilt fra det som ble betegnet som *Volkskunde* der de «nasjonale» vitenskapene hørte hjemme.

Da A.M. Hansen skrev *Landnåm i Norge* som vi møter i neste kapittel, var den såkalte *Lapphypotesen* fremdeles gjeldene lære. Den hevdet at den arktiske skiferkulturen kunne knyttes til samenes fortid, og det er denne hypotesen Hansen angriper og prøver å velte.

Del 2. Førkrigstid

I årene mellom 1904 og 1918 ble det utgitt en rekke arkeologiske tekster som omhandlet eller kommenterte forholdet mellom norsk/skandinavisk og samisk forhistorie. Bare en av tekstene vi skal se på handler eksplisitt om samisk forhistorie, det er *Eisenzeitfunde aus Ostfinmarken* (1909) av etnologen Ole Solberg som gjennomførte arkeologiske undersøkelser på Kjelmøy i 1907 og 1908. De andre tekstene handler ikke direkte om samisk forhistorie og i noen av dem er dette emnet svært perifert. Alle tekstene handler om norsk forhistorie og vanligvis er disse tekstene lest som arkeologiske fagtekster og tolket innenfor en arkeologisk kontekst. Jeg vil i denne delen forsøke å vise hvordan tekstene inngår som en del av den identitetskapende prosessen som pågikk i Norge da de ble skrevet og publisert. Videre vil jeg drøfte hvordan nasjonalismen gav seg uttrykk i denne delen av den arkeologiske litteraturen og peke på hva det var innenfor den særegne oppfatningen av en norsk identitet som førte til at det var nødvendig å fjerne den samiske befolkningen fra forhistorien og delvis også fra historien. Tekstene kan også leses som å reflektere datidas to ulike måter å forsøke å løse og forklare de interne motsetningene som nasjonsbyggerne opplevde at det var i befolkningen. Dette også tolkes som en strid om hva som var grunnlaget for det norske, nemlig rasen eller naturen i kraft av det norske landskapet, noe som skulle få følger for måten man valgte å oppfatte samisk fortid på.

Dr. Hansen, folkepsykologi og Norges forhistorie.

En av de som tar opp igjen Ryhgs tanker om arktisk steinalder som uttrykk for en samisk forhistorie er geologen Andreas Martin Hansen. Han tok doktorgraden på en avhandling om strandlinjestudier i 1890-91. Han var den første som viste at strandlinjer høyt over nåværende havnivå skyldtes at landmassen under istiden hadde vært presset ned i jordskorpen og han viste også at landhevingen var minst nær kysten og større inne i landet. Ved siden av flere rent geologiske arbeider skrev han fra 1890 og utover en rekke tekster der arbeidet *Norsk folkepsykologi* kanskje er det mest kjente, der tematikken sentreres rundt det vi kan kalle det norske. Han hadde også som vi skal se en finger eller rettere, en penn, med i Nansens storverk *Paa Ski over Grønland*.

Andreas Martin Hansen er i ettertid mer eller mindre definert ut av den arkeologiske forskningshistorien. Han var heller ikke utdannet arkeolog (på lik linje med en rekke av de som senere likevel ble beåret med denne yrkestittelen), noe som klart har gjort det lettere å «glemme» Hansen, spesielt i tiden etter andre verdenskrig, der hans ideer har passet dårlig inn. I den grad han refereres til er det som opphavsmannen til todelingen i bergkunsten, veideristninger og jordbruksristninger.

I sin samtid derimot ble Hansen ansett som en dyktig om enn kontroversiell vitenskapsmann. Han var en av den internasjonalt berømte geologen Waldemar Christopher Brøggers «menn», både politisk og faglig stod A.M. Hansen Brøgger nær og Hestmark (1999) karakteriserer Hansen som en av flere Brøgger protegeer. Han fikk statsstipend fra 1908 for å studere «vårt folks» eldste historie og antropologi, et stipend han hadde til sin død i 1932. I 1910 ble han medlem av Videnskabselskapet i Christiania. I alle leksika og biografiske oversikter opp til 1940 framstilles han positivt, det eneste unntaket er *Arbeidernes leksikon* fra 1933 (som Mot Dag stod bak), der han kritiseres for sin kobling mellom politikk og rase. I *Norsk biografisk leksikon* fra 1931 (der for øvrig dr. Haakon Shetelig er med i redaksjonskomiteen) berømmes Hansen for sin «enestaaende kombinationsevne og skarpsindighet». Videre heter det at selv om man er uenig i hans påstander «maa enhver bli slaat av fremstillingens klarhet og overbevisende kraft». Også nasjonalskalden Bjørnson var «uhemmet begeistret» for Hansens teorier (Sørensen 1997:158). Hansens teorier om de to rasene og disses psykologiske særegenheter slik han framla det i blant annet *Norsk Folkepsykologi*, kunne være med på å forklare hvorfor det norske nasjonsbyggerprosjektet var så tungt og vanskelig. Ideologiske elementer som virket samlende for andre nasjoner virket splittende i Norge. Teorien om de to rasetyperne kunne være med på å forklare dette og historikeren Øystein Sørensen ser Hansens ideer som et bakteppe for Bjørnsons oppgjør med norskdomsrørsla og målstrevet i 1899 og de etter hvert tydeligere etniske innslagene i nasjonsbyggingsprosjektet. (Sørensen 1997:158-159).

Når jeg nå går forholdsvis detaljert inn i Hansens *Landnåm i Norge. En utsigt over bosætningens historie* (1904) har dette flere årsaker. For det første er boka stort sett ukjent for arkeologer, av grunner som er nevnt ovenfor. For det andre representerer boka holdninger om norsk forhistorie som var levende i befolkningen og i den norske arkeologistanden gjennom hele mellomkrigstida, (sml. Brøgger 1925, Bjørn 1931). For det tredje mener jeg at Hansens bok har hatt stor betydning og innflytelse på A.W. Brøggers forfatterskap, noe jeg vil komme tilbake til mot slutten av dette

kapitlet. Et viktig element er også at Hansen på godt og vondt tar de skriftlige kildene som kan belyse etniske forhold i fortida på alvor. Samtidige og senere arkeologer har stort sett forbigått disse opplysningen i sagalitteraturen i stillhet, til tross for at sagalitteraturen for arkeologene er svært viktig og benyttes flittig til for eksempel å beskrive vikingtida. Riktignok er en del av Hansens prosjekt å vise at sagalitteraturens *fenni* eller *finner* ikke er samer, men et *anarisk* folkeslag som allerede var i Norge da arierne innvandret og det er dette utgangspunktet som gjør at han nok så uhemmet benytter seg av de skriftlige kildene. Etter Hansen omtales disse kildene rent unntaksvis, før man i løpet av 1980 og 1990 årene igjen behandler de «etniske» opplysningene seriøst, nå med hensyn på hva disse kan si om relasjonen mellom en samisk og en norrøn befolkning i fortida. (sml. f.eks. Olsen 1984, Storli 1994, Zachrisson 1997). Hansen (sammen med Egenes Lund) har på mange måter blitt tildelt «skurkerollen» i norsk arkeologi før andre verdenskrig mens Anton Wilhelm Brøgger - ihvertfall etter andre verdenskrig - framstår som den fremste av heltene. Dette er en oppfatning som forteller like mye om faghistorien sitt behov for renhet og klare linjer som det er en «reel» oppfatning av virkeligheten og er et bilde som nok må modifieres.

Landnám i Norge.

I 1904 kommer avhandlingen *Landnám i Norge. En utsigt over bosættningens historie*, som sammen med *Oldtidens nordmænd* og strandlinjestudiene blir ansett som Hansens viktigste arbeider. A.W. Brøgger framhever i 1917 *Landnám* som et hovedverk i nordisk arkeologi:

Den er til dato det bedste, det klareste, det mest dyptgående som er skrevet om vor eldste bosættningshistorie (Brøgger 1917:614).

I *Landnám* prøver Hansen på over 350 sider å skrive en slags total-historie der alle fagområder som kan si noe om Norges eldste forhistorie dras inn og det er spesielt den metodiske tilnærmingen og «suveræne behandlingsmåte av materialet til fordel for ideen» som Brøgger (1917:614) framhever. Geologi, biologi, språkvitenskap, arkeologi og historiske kilder, noe som senere skulle bli noe av kjennetegnet på Brøggers arkeologiske tilnærming til problemene, flettes hos Hansen sammen med den hensikt å kaste lys over vår eldste historie. Den viktigste del av vår forhistorie var på denne tiden, som vi har sett, spørsmålet om opprinnelse, hvor kom «vi» fra, hvem er «vi», og når kom «vi» og det er dette Hansen ønsker å belyse.

Hansen starter sin studie med å kommentere tidligere innvandringsteorier, fra den før omtalte Schøning via Keyser til Munch som alle synes å mene at de første nordmenn kom nordfra, via landet nord for Bottenviken, en historieoppfatning og innvandringshypotese som passet godt til en gryende norsk nasjonal bevissthet som vektla uavhengigheten både fra Sverige og Danmark. Utgangspunktet for denne fortolkningen er sagnene om Nor og Gor, to brødre som kom fra Jotland. Gor kom sørfra og underla seg det ytre kystlandet nord til Sogn, Nor kom over Kjølen (på ski) og tok landet innenfor. Hansen avviser dette og mener på lik linje med sine samtidige at innvandringen må ha kommet sørfra da «man paa flere og flere punkter i detalj kan vise hvorledes kulturstrømmingerne altid er kommet søndenfra, over Danmark til Norge» (Hansen 1904:4). Men om han avviser sagnets sannhetsgehalt når det gjelder den geografiske ruten innvandrerne fulgte, mener han at kjernen i sagnet, nemlig forholdet mellom folkene som sto for det første landnåmet må vektlegges. Nor og Gor blir for Hansen metaforer for langskaller og kortskaller, inntrengende ariske jordbrukere på den ene siden og primitive anariske urfolk som var jegere og sankere på den andre. Og med denne innledningen er tonen i teksten satt. De bærende elementene er relasjonen mellom de forskjellige folkeslagene. Hansens prosjekt er et forsøk på å biologisere den norske forhistorien. Han knytter nåtid og fortid sammen og det som binder er biologien eller raselæra. Hansens forhistorie er også et forsøk på en biologisering av de politiske og regionale motsetningene i Norge rundt århundreskiftet, teksten kan leses som et forsøk på å se «de to kulturer» gjennom raselæras briller. I sine beskrivelser av langskallenes og kortskallenes «åndelige habitus» baserte Hansen seg på observasjoner gjort av en rekke forfattere og forskere, som for eksempel Arbo, Botten-Hansen, Elster og Garborg. Det er i dette bildet vi også møter samene eller lapperne som Hansen kaller dem.

Avhandlinga er delt i seks deler eller kapitler, «seks store lyskastere (som) indstilles paa samme maal» som Brøgger (1917:623) kaller det. Det første er kalt *Det ariske landnåm. Topografiske studier over bostedsnavnene*. Utgangspunktet var O. Ryghs *Norske Gaardnavne* som gir muligheten til å bruke de kronologiske opplysningene de ulike «lagene» i stedsnavnene kan gi om bosetningen i Norge. Særlig vil Hansen legge vekt på *-vin*, *-heim*, *-stadir*, *-rud* og *-svid* navnene da disse gir en tydelig tidsrekke. Men dette er ikke nok, i tillegg må man forta en topografisk undersøkelse av selve stedene. Ved systematisk å sammenligne navn med sted finner Hansen at det er klar sammenheng mellom navn og topografi. *-vin* navnene alene eller utfylt med *-heim* finnes i de mest sentrale og beste delen av bygdene. Enkelte *-stadir* og *-rud* gårder kan senere ha trengt seg

inn mellom *-vin* gårdene, men de fleste av *-stadirene* og *-rudene* ligger i to belter lenger opp i åsene og vekk fra bygdens sentrum. Videre ligger *-vin* gårdene med jevne avstander som gir en «naturlig størrelse» for de enkelte husholdningene og dette er med på å slå fast «at bosætningen med *vin*-navnet på bostederne virkelig representerer den første bosætning av et jordbrukende folk» (Hansen 1904:30). Geografisk topografisk er *-vin* gårdene lite representert langs kysten. Dette viser på samme måte som at *-vinene* var sentrale i bygdene at de ikke kan kobles til annet en fast bosetning av jordbrukere, da nomader eller veidmenn først og fremst ville holde seg til kysten med sitt rike dyreliv. Imidlertid er *-vin* spredningen uregelmessig og kan ikke forklares utfra topografiske forhold alene. Det finnes store huller der man ville forvente *-vin* gårder fordi man har like gode dyrkningsmuligheter her som i *-vin* distriktene. Mens de aller øverste fjellbygdene som Hemsedal, Lom, Vang i Valdres, Lesja og Oppdal var tatt i bruk stod fruktbare områder i mere sentrale områder ubrukt og for å finne svaret på «den ulike fordeling av den første bosætning» vender Hansen seg mot botanikken.

Plantefloraen i Norge kan deles i to grupper i følge Hansen, en arktisk som er en virkelig reliktfloa, det vil si den er en overlevning fra istiden, den andre er den «boreale» floraen som etter Hansens mening må ha vandret inn sørfra. Denne gruppen blir også regnet som en reliktfloa av andre botanikere, men Hansen mener å vise at denne varmekjære «*origanum*-formasjonen» som består av til sammen 40 ulike planter eller urter (Hansen 1904:60), har fulgt «de linjer der skiferen og mergelen la bro» (Hansen 1904:71), de har hatt vanskeligheter med å spre seg i områder dominert av et tynt og ufullstendig morenedekke som dekket grunnfjellet og de eruptive bergartene. Mens urtene slik har kunnet spre seg over fjellet har de varmekjære løvtrærne, bortsett fra alm som har fulgt *origanum*-formasjonen, spredt seg lang kysten. Gjennom denne analysen mener Hansen å vise at de varmekjære urtene, som han også kaller kung-følget, har fulgt den samme veien som «den første bosætning i *-vin* og *heim*-tiden har vært bundet til» (Hansen 1904:78). Der disse urtene vokste fantes det om ikke naturlige enger i urskogen, så i hvert fall det som på svensk kalles «*löfeng*», der løvtrær og busker har «sluttet sig til urtene og græssene» (Hansen 1904:81). Det var «kun denne sydlige åpne primærformasjon» som var «det eneste landnåmsmændene kunne nytte». Dette er analogt til hva man finner lengre sør i Europa, der den første jordbruksekspansjonen har skjedd på samme måte. Da «landnåmsmændene» først kom til Norge oppsøkte de åpne sletter, evt områder med varmekjær løvskog, for det var bare her de hadde teknologisk kapasitet til å slå seg ned. Dette forklarer den uregelmessige topografiske spredningen av *-vin* og *-heim* navnene og forklarer også hvorfor fruktbare områder som senere er blitt dyrket opp ikke ble tatt i bruk i løpet av

det første landnåmet.

Neste steg i analysen er å knytte gårdsnavnene til kulturminnene eller de faste fornlevninger som han kaller dem. Det er gravene som er viktige i Hansens øyne, boplassfunnene er nemlig for fåtallige til at man kan følge utviklingen godt nok. Dessuten vil ikke løsfunn kunne bevise noe viktig. Gjenstander kan være mistet «på fjerne reiser», eller som han sier:

Tilfeldigheter så rent utenfor al sandsynlighet kan bringe arkæologiske genstande langt utenfor de faste bosteder i tilsvarende arkæologiske perioder (Hansen 1904:99).

Man har også fortsatt å bruke steinredskaper langt opp i tid, både i bronsealder og i jernalder har bruken av steinredskaper vært viktig, derfor er det gravene som må være det arkeologiske materialet man griper tak i.

Utgangspunktet er at «de ældste grave svarer til de ældste lag av bostedsnavn» (Hansen 1904:100). Kort fortalt observerer Hansen at jo lengre nord og vest man kommer jo færre megalitter finner man, kommer man til Norge mangler de. Dyssene, jættestuene og hellekistene knyttes til de respektive gårdsnavn i Danmark og Sverige. I Norge knyttes *-vin* og *-heim* navnene til den eldste gravformen som her er bronsealdergravene. Dette er problematisk rent filologisk fordi det gir gårdsnavnene en usannsynlig stor alder. Hansen forklarer dette med at språkutviklinga i de siste to tusenårene f.Kr. må ha hatt et langsommere tempo enn den hadde senere. Han mener å kunne tidfeste den ariske innvandringen til Norge rimelig nøyaktig, «det ariske landnåm i Norge begynte i det 12te århundred f.Kr» (Hansen 1904:114). Han baserer seg her først og fremst på Sophus Müllers dateringer av bronsealder. Montelius mente at denne perioden begynte tidligere, nærmere 2000 f.Kr, noe Hansen finner usikkert. Tyngden av landnåmet skjer i tiden fra ca. 1000 til 700, samtidig med at arierne i sør nådde Egeerhavet og fortsatte over til «den asiatiske kyst».

Hvordan var så situasjonen før arierne kom? I Norge hadde man arkeologisk materiale som tilhørte den såkalte arktiske steinalderen. Det var denne arktiske steinalderen som tidligere hadde blitt forbundet med samisk etnisitet. Videre fantes det materiale som tilsynelatende lignet det svenske og danske yngre steinaldermaterialet. Og det er dette materialet Hansen nå griper til. Etter en nøyere undersøkelse av gjenstandene på steinalderboplassene rundt Oslofjorden, hevder han at dette har:

et fullstendig andet præg end den nyere stenalders således som jeg kendte dem fra samlingen i København fra de store stengravers tid (Hansen 1904:127).

Sentralt står inventaret fra Nøstvet. Kilene eller øksene av Nøstvet-typen, som Rygh kalte dem, vil Hansen heller kalle «eggslepne nævesten eller lignende» da han mener at disse redskapene aldri har vært skjeftet og derfor heller ikke har vært økser. Dette er et viktig argument i samtiden da økser ble ansett som tegn på framskritt og utvikling. Haakon Shetelig uttrykker det slik:

Stenøksen var den første store oppfinnelse i Europas kulturhistorie og innledningen til en gradvis voksende strøm av tekniske fremskritt. Her ligger skillet mellom veidefolkens stagnerende livsformer og en kultur med spirer til en ny utvikling. (Shetelig 1930:17)

Hansens eggslepne nævesten utgjorde sammen med «slipestenene» og flinten som er «tilhugget, men ikke slepen», de former som karakteriserer «Nøstvet-bostederne». Dette redskapsinventaret er en «selvstendig, uavhengig utviklet stenalders kultur» (Hansen 1904:131). Hansen tolker denne kulturen som en selvstendig fortsatt utvikling av den eldre danske steinalderkulturen, den som fantes i Danmark før arierne kom til landet. Han følger så denne kulturen langs kysten fra Oslofjorden via Lista, Jæren, Bømlo, over Fosen og helt til Tromsø med sin typiske arktiske steinalder og konkluderer med at «Vi har tydelig her en ubrutt sammenhengende arkæologisk kulturutvikling fra ældre stenalders i Danmark til arktisk stenalders nordligst i Norge» (Hansen 1904:140). Med andre ord så knytter han Nøstvet sammen med det som ellers måtte finnes av steinaldermateriale langs den norske kysten og definerer dette som en gruppe som står i motsetning til de ariske innvandrerne. Fra Hansens ståsted kan det synes som at en så viktig gjenstandstype som øksen, med alle sine sivilisatoriske konnotasjoner, ikke kunne ha blitt utviklet av et folk som hørte hjemme i den arktiske steinalderens kultur.

Hva så med dette materialets samiske tilknytning? I sin gjennomgang av Vespestadfunnet skriver Haakon Schetelig at Rygh, som hadde lansert ideen om at den arktiske steinalderen var samisk, i 1895 hadde gått bort fra denne teorien, uten å publisere noe om dette. Hansen kommenterer dette og fortsetter:

Det var, såvidt jeg husker, våren 1894 at jeg hadde samlet mine argumenter mot denne oppfatning og fremførte dem til Rygh, som til min største overraskelse uten videre frafaldt den lappiske teori og uttalte som noget han længe hadde ment, atstensakerne i høiden hadde været længere i bruk hos lapperne, som

havde fåt det meste hos nordmændene (Hansen 1904:138).

Lappeteorien grunnlegger hadde forlatt sin teori, noe Hansen vil ha en del av æren for. Hansens konklusjon på dette kapitlet er at

der allerede forut for den ariske innvandring til Norge i bronsealderen må ha vært en ældre, anarisk befolkning, væsentlig knyttet til kysten,- (Hansen 1904:153).

Disse anarierne er ikke samer. Dette kan være vanskelig å se utfra gravmaterialet, på Mortensnes og i Vadsø har man «gravgoods, forskjellig fra alt hvad man kender fra skandinaviske gamle grave» (Hansen 1904:152). Man finner einerbuer, piler med beinspiss, ski, kjøreslede for rein, skjoldbule, sverd av «bestemt nordisk form», og fordi gravene ligger i Finnmark er det nærliggende å tro at det er «gamle lappegrove». Arkeologien kan ikke gi noe sikkert svar på den etniske tilhørigheten, det kan imidlertid antropologien, som med største sikkerhet kan si oss at skjelettene i gravene ikke er samiske, og kranieene eller hodeskallene er også «fuldstendig forskjellig» fra dem man finner i de «almindelige skandinaviske grave» (Hansen 1904:153). Det er etnografien sammen med antropologien som viser at samene ikke hadde noe som helst med den arktiske steinalderen å gjøre.

Det fjerde kapitlet har Hansen kalt *Fin, Kvæn, Lap. Etnografiske studier* og det er her Hansen for alvor setter inn støtet mot en samisk fortid. Kapitlet starter med å fastslå at da arierne kom til Skandinavia, representerte de allerede en gammel utviklet sivilisasjon. Vi har, hevder Hansen, en tendens til å overdrive kulturforskjellen mellom steinalderen og vår egen tid (steinalderen er her den ariske jordbrukende steinalderen), og man sammenligner disse gruppene med «ville» fra Hansens egen samtid, slik som australnegre og buskmenn. Men, hevder han, i virkeligheten har det vært mye mindre forskjell mellom den ariske steinalderkulturen i Skandinavia og germanerne slik de er beskrevet i de historiske kildene. Det er først i løpet av de siste 2000 år at de store forskjellene har kommet. Den jakt og veidekultur som fantes i Danmark og Norge før arierne kom fremviser et helt annet bilde. Disse «jægere» og «fiskere» har vært «veidemænd» på «samlerens» kulturstandpunkt og her er det naturlig å «tænke på likheterne med nutidens vilde - australnegre etc». (Hansen 1904:157). Senere som vi skal se, er dette et synspunkt «den tidlige» Brøgger helt og fullt slutter seg til.

See the LANDS of the VIKINGS
ask any Travel Bureau, Steamship or RRAgent

Figur 5: Vikingtiden var felles for de nordiske land og kunne også utnyttes kommersielt som på denne reklameplakaten fra begynnelsen av 1900 tallet.

I to av hulene finner man også menneskeben i kulturlagene og disse tolkes som tegn på «menneskeæteri». Kannibalisme viser at disse hulene har vært anariske. Riktignok har arierne holdt på med menneskeofringer, men spist hverandre har de definitivt ikke. Vi ser hvordan Hansen her bruker den gamle europeiske koblingen mellom spisevaner, kannibalisme og «den ville». Anarierne er et «råere» folkeslag, de var kledd i dyrehuder og skinn og de har vært kannibaler. Dette viser at det i Skandinavia i lange tider har levd to folk og spørsmålet er om man ikke kan gjenfinne disse to folkene i historiske kilder.

Forskjellen mellom arierne og «de andre» er påtakelig. «De andre» finner man stort sett langs kysten, noe funnene viser «med avgjørende sikkerhet» (Hansen 1904:158). En viktig funnkategori er skjell, som i følge Hansen har vært og er i bruk hos en «mængde uciviliserede folkeslag», men som har vært fremmed for arierne som et typisk innlandsfolk. Det er etnografisk usannsynlig at skjell noensinne har vært viktig for arierne, unntaket er østers, som de rimeligvis har lært seg til å spise. Hulefunnene kan heller ikke settes i sammenheng med arierne, de ligger utenfor -vin bygdene og har «et arkeologisk lavere præg, der tydelig knytter dem sammen med den anariske kystbefolkningens særegne utvikling». (Hansen 1904:158).

Ved å gå i gjennom en lang rekke tekster, fra Tacitus til reisebeskrivelser fra 1600 tallet, mener Hansen å vise at man i disse kildene kan finne igjen de to folkene han hevder har vært her i forhistorien. Anariene er nemlig de samme som i sagaen beskrives som skridfinnene eller finnene. I litteraturen beskrives de som et folk langt mot nord, de var kledd i skinn og levde av jakt og fangst. De er fortrolige med snø og kulde, noen steder hevdes det sågar at de ikke kan leve uten. De er dyktige i trolldomskunster, de er sterke og dyktige krigere, de er gode sporfinnere og flinke bueskyttere. Om vinteren løper de på ski og kan løpe forbi ville dyr. Sagaen forteller også at de var dyktige båtbyggere, båtene var sydd sammen med dyresener og man brukte vidjer i stedet for knær. Disse skutene var så lette at ingen kunne nå dem. Det gis et ensartet bilde av et veidefolk som i hele «sagatiden» er tilstede i Skandinavia, fra Ishavet i nord til Jemtland i sør, fra Atlanterhavet i vest til Bottenvika i øst. De bor i fjellet, langs kysten, og i skogene «hvor den ariske bosætning lot dem ha plads». (Hansen 1904:171). Den almindelige lære, sier Hansen, er at denne beskrivelsen er av skridfinner, finner, lapper. Skridfinnene er altså av flere ansett som samenes forfedre, noe Hansen argumenterer sterkt i mot.

For det første kan det være slik at samene, dersom de kom relativt sent til landet, faktisk har arvet navnet etter eldre finner som bodde i samme område. At gamle navn overtas av nye folk er et velkjent fenomen. For det andre er det i Norge en mengde stedsnavn med sammensetningen finn. Disse må, argumenterer Hansen, stamme fra folkenavnet Finn. Dersom skridfinnene hadde vært samer må man forvente at i områder der finn navnene er utbredt også ville finne samiske stedsnavn. Det gjør man bare i fjellområdene der de «lappiske» reindriftnomadene har hørt hjemme. Men langs kysten sydover fra Finnmark, der den arktiske steinalderen er rikest representert, mangler samiske navn - de som brukes «viser sig oversat fra norsk». Det er helt urimelig å tro at en befolkning ikke skulle sette «så meget som et enkelt mærke av sit sprog igjen i stedsnavnene». Hansens konklusjon er derfor at langs kysten fra Troms til Trøndelag har den arktiske steinalderkulturen ikke tilhørt et «lappisk talende folk». Dette støttes av alle de finn navnene man finner lengre sør, og av at man i tradisjonelle samiske områder ikke har finn navn. Egentlig er det svært lite som Hansen kan si om samene i historien/forhistorien. Verken gjennom arkeologisk materiale eller gjennom stedsnavngranskning kommer man langt tilbake i tid. Samene har i følge Hansen (1904:187) vandret inn østfra som reinsdyrnomader og opptre første gang i Skandinavia i det 10. eller 11. Århundret.

I det femte kapitlet, *Arier og anarier. Antropologiske studier*, stiller Hansen spørsmålet om de to gamle kulturer som han har fulgt gjennom forhistorien og historien ble «båret» av to forskjellige menneskeraser (Hansen 1904:208). Tidligere forskere, det være seg historikere, arkeologer og antropologer har ment at det fantes en urbefolkning «legemlig» forskjellig fra skandinavene, og endring av kultur har blitt forklart som et resultat av innvandrende nye folkeslag. Dette har ført til at man snakker om steinalder-, bronsealder- og jernalderkranier, om viking-skaller osv. Hansen mener dette er uholdbart fordi for det første vil det være stor sannsynlighet for at «nutidens befolkning direkte nedstammer fra fortidens» (Hansen 1904:209), et synspunkt også Brøgger skulle overta. For det andre må man ha et stort fysisk-antropologisk materiale som skiller seg fra det nåværende, noe man ikke har, for å kunne trekke slike slutninger. Metoden man derfor må følge er å se på dagens befolkning. Er det forskjeller her kan man slutte at det også i fortida har eksistert forskjeller. Hansen støtter seg her til den svenske fysisk-antropologen G. Retzius som hevder at de «fornkranier» som er funnet ikke viser at det har foregått noen «innvandring av nye raseelementer i betydeligere grad i sten-, bronse-, jernalderen, men heller at de samme folkeraser har bebodd Sverige under hele vor kendte fortid» (Hansen 1904:211). Hansens spørsmål er altså «kan man hos de nålevende nordmænd skille ut forskjellige raser?» (1904:211-212).

Når det gjelder begrepet rase er Hansen relativt vag. Han definer ikke rase, dette synes ikke nødvendig, og han bruker også alternative navn «som ikke forplikter for meget» (Hansen 1904:212). Han skriver om typer, «distinkte naturhistoriske underavdelinger, raser eller hva man vil kalde det» (Hansen 1904:225). Det som er sikkert er at han snakker om fysiske, biologiske forskjeller med dertil hørende psykiske variasjoner eller åndelige merker som han kaller det. Vagheten er interessant fordi den på mange måter bærer noe av raselæras «essens» i seg. Som konstruksjon er raselæra eller rasismen basert i mange fagområder. Det er en sosial konstruksjon med et vell av konnotasjoner knyttet til begrepsbruken eller terminologien som inngår i de ulike disiplinene eller områdene. (Todorov 1993, særlig 90-170, Young 1995, særlig kap. 4) Raselæra er heller aldri vitenskapelig bevist, den framstår som plastisk, føyelig, elastisk og har hele tiden en tvetydighet knyttet til seg som gjør den vanskelig å definere og motbevise, på samme måte som det er vanskelig å bevise dens sannhetsgehalt. Hansens vaghet går rett inn i dette bildet, senere skal vi se at Anton Wilhelm Brøgger og Gutorm Gjessing baserer seg på den samme vagheten eller flertydigheten i bruk av terminologi knyttet opp mot det psykiske, som også kan inngå som en del av den altomfattende raselæra.

Så kaster Hansen seg ut i en lengre diskusjon av rent teoretiske, teknisk antropologiske spørsmål. Dette fordi han mener at antropologien har utviklet seg i retning av en formalisme som «i høy grad har overdøkket den virkelige biologiske oppgave at skille ut de forskjellige elementer inden folkene» (Hansen 1904:225). I Norge er det to forskjellige elementer som kan skilles ut. Den ene er den ariske langskallede kranietyper, som Hansen velger å kalle den. Den er så karakteristisk «at den anerkendes fra alle hold» (Hansen 1904:226). Den andre er sammenslåingen av tre meso-brakyfale grupper, som innbyrdes skiller seg mindre fra hverandre enn de samlet gjør fra langskallegruppen. Denne samlingen kaller Hansen for kortskaller. Siden dette gjelder et «levende undersøkelsesmateriale» (Hansen 1904:230) kan man koble kranietyper til andre kroppslige forhold, som kroppshøyde og farge på øyne og hår. Ved å korrelere dette fastslår Hansen at man kan

skille ut to tydelig adskilte typer, en langskallet og høi, som i hvertfall i barndommen er utpræget blond, men som fuldvoksne har noget sterkere pigmentering, alminnelig «brunt» (ikke kastanjebrunt) hår, og en kortskallet, lavere (dog ikke netop liten) med sort hår og mere eller mindre brune øyne (Hansen 1904:243).

Dette gjelder i Sverige og er også tilfelle i Norge. Den blonde langskallerasen var den som kom til landet med det ariske landnåmet. Kortskallene er kommet fra Mellom-Europa og representerer den alpine rase. Disse kom til Danmark i eldre steinalder, som en veidekultur. I Norge er det de «som har båret den kulturutvikling vi har fulgt videre, gjennom «Nøstvet» til «arktisk» til begynnende historisk tid i Norge». (Hansen 1904:250) og denne rasen er den tidligste befolkningen i Skandinavia. Først sent, fortsetter han, «og som et lite vesentlig element kom så lapperne, og endelig i de sidste hundredår et svakt fremstød også av finsk-ugriske folk», det er den finske innvandringen til Norge Hansen her referer til.

Dette er Hansens antropologiske bilde av rasesituasjonen i Norge. For å forsterke og underbygge sine påstander fortsetter han kapitlet med å forsøke å påvise at det er en geografisk sammenheng mellom «ældre stenalders til arktisk «skifer-kulturs» utbredelse og kortskallerasens», og slik indirekte vise sammenheng, og videre direkte vise at det var «vor kortskallerase som bar denne kultur» (Hansen 1904:250-251). Geografisk er det sammenheng mener Hansen. Også i utpregede samiske områder som i Lappland, der gjennomsnittshøyden for rekrutter er over 170 cm. Dette

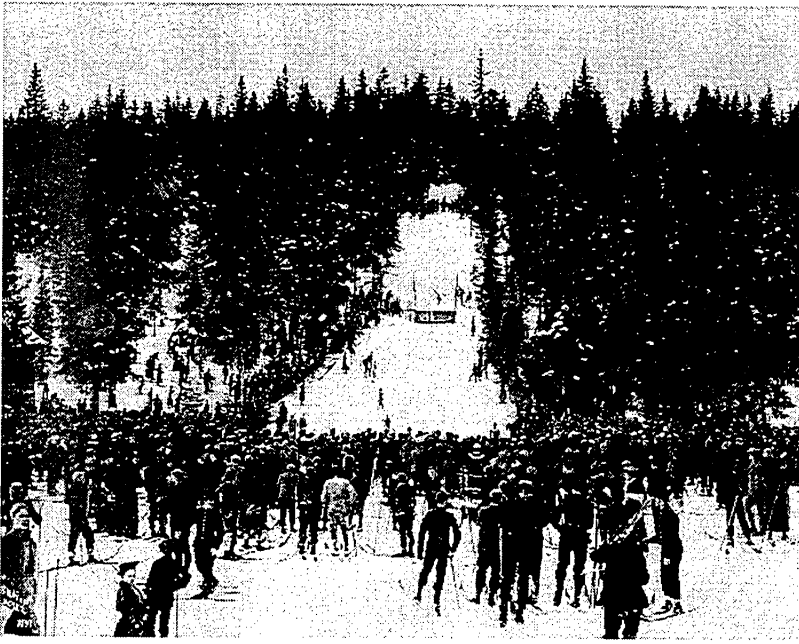
viser at det er de forsvunne «kvænene» som bar den arktiske kulturen i dette området. Dette støttes av opplysninger fra Adam av Bremen som forteller om folk på 1000-tallet e.Kr som angrep de nordsvenske bygdene. Dette folket var ikke «netop så svært høie av vækst», men i styrke og ferdigheter hadde selv en svenske vondt for å måle seg med dem. Denne beskrivelsen kan i følge Hansen umulig passe på samer, da disse har en høyde som «må kaldes meget liten, nesten dværgaktig i sammenligning med svenskernes». Den samiske gjennomsnittshøyden her er 152 cm og samenes «legemstyrke kan det ikke være tale om at måle med svenskernes» (Hansen 1904:252). Derimot passer beskrivelsen «fortræffelig» til de anariske folk. Med sin middelshøyde og sine ferdigheter og styrke utviklet som følge av det krevende «jægerlivet», kunne de by arierne en helt annen motstand enn de «dværgaktige lapperne». Det samme bildet finner man i Norge til tross for at det antropologiske materialet her er mindre enn i Sverige.

Imidlertid har man i Norge graver med kortskaller sammen med arkeologisk materiale fra den «særegne, ikke-skandinaviske «skifer»-kultur» (Hansen 1904:259). Det er Varangermaterialet Hansen her sikter til. Gravene er tradisjonelt oppfattet som samiske, en oppfatning Hansen går sterkt i rette med. Det arkeologiske materialet viser klart at det ikke kan dreie seg om samiske graver. Riktignok kan ski, reinslede/pulk og rester etter reinsdyr tolkes som spor etter samer, men skiene er av feil type, knokler av reinsdyr finnes sammen med hvalross, rev, oter fugl og fisk, noe som ikke er naturlig for reinsdyrnomader. Dessuten har sledeformen, som er fullstendig ukjent utenfor Skandinavia, hos samene «ulappiske» navn. «Fullstendig ulappisk» er de «omhygelig utførte, ganske storartede gravbygninger som finnes på Mortensnes» (1904:259-260). I tillegg er det funnet leirkar, skjoldbuler og sverd i gravene dette viser at det ikke er

nogen arkeologisk mulighet for at sette dette i rekke med den skødesløse måte hvorpå lapperne som samojederne stikker likene bort i hule trær, stenurer eller såvidt gemmer dem under torv eller kvister (Hansen 1904:260).

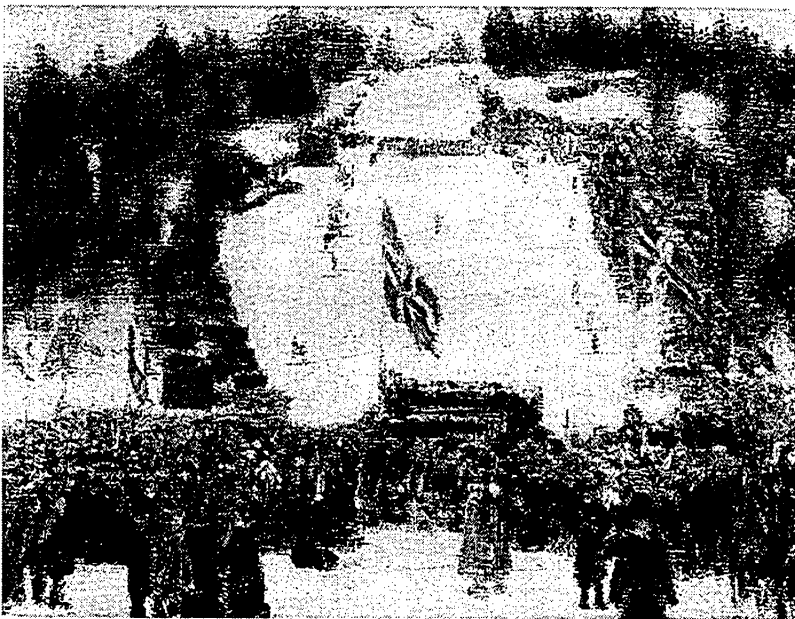
Men det kan heller ikke være funn etter skandinaver eller ariere. Løsninger er at gravene og gravmaterialet er rester etter Hansens anariere,

de gamle «finner»- som her lengst nord i Skandinaviens hævdede sin etnografiske selvstændighed helt ned i historisk tid (Hansen 1904:260).

Figur 6: Holmenkollrennet ble arrangert årlig fra 1892 og ble så populært at det ble kalt den andre nasjonaldagen.

antropologer med nogen kendskap til lappeskaller været enige» (Hansen 1904:260). Hansens egen gjennomgang av skalle materialet viser det samme.

Figur 7: Holmenkollen i Erik Werenskiolds utgave fra 1907. Etter unionsoppløsningen ble bakken smykket med det "rene norske flagg".

dagens samer. I sagaene og i eldre sagn tillegges «finnerne» stor trolldomsevne. Dette kan i følge

Det antropologiske materialet peker i samme retning.

Skjelettene og kraniene kan ikke være ariske, men de kan heller ikke være samiske, bortsett fra to, og de kan forklares ved at samene «har fundet det bekvemt at putte to lik i en gammel grav». Den øvrige kranietypen (som han slår de gjenværende skallene sammen til å være) «er distinkt forskjellig fra den lappiske» og han fortsetter «herom har alle

Langskallene og kortskallene har, mener Hansen, ulike «åndelige særmærker» på linje med de fysiske ulikhetene. Mens han både tidligere (i *Ringeren* 1898) og senere (*Oldtidens nordmænd* 1907) drøfter dette nærmere, går han ikke videre inn i dette problemfeltet i *Landnám*, bortsett i et tilfelle. Han mener nemlig at folkepsykologien kan være med på å vise at det ikke kan være noen sammenheng mellom fortidens «finner» og

Hansen, meget vanskelig forstås dersom det var samene det gjaldt.

Dette folk med deres spinkle lave vækst, deres harmløshet, deres utelukkende passive receptivitet, må alltid ha stått for nordmændene som uskadelige og underlegne, nærmest genstand for medlidenhet eller foragt. Man har her intet psykologisk grunnlag for overgangen i forestillingen: fin - trolldom - jøtun - dæmoniske kræfter (Hansen 1904:270).

Forholdet mellom de innvandrende arierne og kortskallene «som bar Nøstvet-arktisk kultur» var imidlertid helt annerledes enn forholdet mellom samer og nordmenn, slik som beskrevet ovenfor.

Anarierne

gikk til angrep både mot nordmænd og svensker, som knapt kunne måle sig med dem i styrke og raskhet. De hadde det hærde jægerfolks overlegenhet over de jordbundne ariere. - de tok ulven og renen på spranget på ski. - De hadde veidemandens overlegne kendskap til fjeld, skog og hav - og det kunde veie godt op selv mot ariernes krigerske rasepræg,-. Vel ble de undervungne, - vel blev de gjort til træle - men det stod allikevel respekt av dem (Hansen 1904:270-271).

Hansen gir oss et bilde av anarieren som den edle ville, som blir slått og må underkaste seg den overlegne kulturen, men som allikevel kjemper så tappert at han var respektert og fryktet. Hansens edle ville forvaltet egenskaper som også nordmennesenes germanske forfedre hadde, og som Hansens samtid berømmet. Samene derimot, dette «nesten dvergaktige» folket, var alt det germanerne og eller arierne, både i fortid og framtid aldri kunne være.

I dagens befolkning mener Hansen å finne at kortskallene i mye større grad enn arierne er disponert for massesuggesjon og hypnose. Denne psykiske disposisjonen kan forklare sagaenes fortellinger om finnenes trolldom, spiritistiske evner, deres evne til å se skjulte ting, deres spådomskunst etc. Hansen trekker her fram den samiske runebommen - som han mener egentlig er en planchette eller psykograf, (et lite brett med en blyant i som brukes under spiritistiske seanser) - den er, mener han, gått over til samene «fra de forrige finner». Tegn på runebommen minner om tegn på en pil fra en av gravene i Varanger og andre tegn ligner de «arktiske» helleristningene og hellemalningene i Trøndelag og Jemtland.

Det som nå gjenstår for Hansen er å gi svar på når Norge først ble befolket. De ariske langskallene kom hit i bronsealder, spørsmålet er: når kom kortskallene? For å svare på dette spørsmålet vender

Hansen seg mot geologien og i bokas siste kapitel, *Landnåmstiderne. Geologiske studier*, prøver han gjennom å koble geologi, botanikk og stedsnavn å tidfeste den tidligste bosetninga. Kapitlet starter med en lengre diskusjon med W.C. Brøgger om istiden, om hvordan de geologiske avleiringene etter istiden skal tolkes og hvordan botaniske og klimatiske forhold må ha vært. Hansen er uenig i Brøggers geologiske tolkninger og mener at det har vært to istider. Den første dekket mesteparten av Nord-Europa, men under den siste istiden hadde man på vestkysten av Norge et bredt forland og han mener også at mesteparten av Nord-Norge i løpet av denne perioden var isfritt og det har her vært landområder med de samme klimatiske og vegetasjonsmessige forhold som på dagens Grønland. Han mener også at vegetasjonsutbredelsen slik vi finner den i dag viser at det må ha vært et isfritt forland. De «alpine», «subalpine» og «subarktiske» plantene har overlevd den siste istiden på dette forlandet og har etter siste istid sakte begynt å spre seg østover. Forholdene har i følge Hansen vært slik at det har vært mulig å bosette seg langt tidligere enn man før har antatt, som han skriver «bosetningen begynner ikke nødvendigvis etter sidste istid, kortskallerne **kan** ha bod her fra før denne» (Hansen 1904:299-300). Man kan altså ikke sette noen absolutt øvre grense for «den første bosætning av de levende menneskeraser i Skandinaviens». Det man kan gjøre er å bestemme i hvilken geologisk periode eller tidsavsnitt den ariske innvandringen fant sted og når «Nøstvet-tiden» var.

Igjen vender Hansen tilbake til bostedsnavnene. Dersom man antar at landet i «Smålenene» lå ca. 20 m lavere enn i dag ville man få et landskap der de aller fleste av helleristningene lå ved en fortidig strandlinje. Dersom man så fulgte denne strandlinja ville man finne stedsnavn som utfra dagens topografi ville være meningsløse. Men tenkte man seg at havet sto ca. 20 m høyere enn nå ville navnene være logiske. Hansen mener at navnene her faktisk beviser at landet lå 20 m lavere relatert til havoverflaten. Han følger *-vin* navnene videre nordover og inn i Oslofjorden der han ikke finner noen *-vin* navn under 40 m kurven. Denne høyden tilsvarer ca. 15 prosent av maritim grense, det samme som for ytre fjordstrøk. Hansen argumenterer derfor for at det ariske landnåmet har skjedd mens landet var senket til en strandlinje «der falder utover fra fjordens bund til dens munding fra henimot 40 m. til omkring 20 m» (Hansen 1904:312). Han følger så bostedsnavnene rundt kysten og viser at sammenhengen mellom navn og forhistorisk strandlinje er den samme og han konkluderer med at «det ariske landnåm i Norge falder i tapestiden og i bronsealderen», nemlig bestemt mellom 1500 og 400 f.Kr., med hovedtyngden rundt 800 f.Kr.

Hva så med anariene? Nøstvet må være en boplass som lå ved datidens strand, hevder Hansen. Tenker vi oss sjøen 60 m høyere enn i dag «blir alt forståelig». De «skælspisende kortskaller» har da bodd på en øy, «på hvis sydside bopladsen lå, inde i en vik, hvor to små grundfjeldsrygge indrammer en båthavn med skrånende strand med tør strandgrund, med brat bergvæg bak til læ mot nordosten». Så ser han på det øvrige materialet, sammenligner det også med svenske og danske forhold og viser at det ligger systematisk høyere i landskapet enn sporene etter det ariske landnåmet, og tidfester Nøstvetkulturen langs Oslofjorden til «Ostreabankernes periode», det kronologiske tyngdepunktet er omkring 4000 år før nåtid, mellom 2500 og 1500 f.Kr. Men sannsynligvis har det også eksistert mennesker i Norge tidligere enn dette. De representeres av Mulerud-funnet som Hansen mener har en alder «som rækker op like mot postglacialtidens begynnelse». Han mener også at det har vært mennesker her i mellomistiden. Narverød-boplassen med sine «ufuldkomment tildannede, meget små flintefliser» må representere et slikt interglacialt funn.

Men hovedtrekkene og det som ligger fast er at Nøstvetkulturen, som utviklet seg til å bli arktisk skiferkultur og som «ble båret» av «det kortskallede folkeelement», var her først. Senere, i bronsealder innvandret «de langskallede «arier»» og etablerte seg som en bofast jordbruksbefolkning i Norge. Først i historisk tid innvandret «lapperne» som en vestlig utløper av en asiatiske «tundra-ren-kultur», og enda senere kom «de ytterste utposter av finsk-ugriske folk, med sit til skogsbeltets vasdrag tilpassede levesæt».

Hansen, det nasjonale og rasene.

Andreas Martin Hansen er en av de første i norsk arkeologi som bevisst og systematisk fjerner samene fra forhistorien og erstatter den med ikke-samiske anariere. Dette gjør han blant annet fordi at bildet man har av de andre, dvs. samene, står i et konfliktfylt, problematisk og konkurrerende forhold til vesentlige elementer i det norske selvbildet, som er knyttet til snø, vinter og ski. I Nansens *Paa ski over Grønland* er det et langt kapittel som omhandler skienes og skiløpingen historie. Her kommenterer Nansen «det mindre kjærkomne faktum, at vi maa høre til de yngste blant de talrige stammer som har optaget og driver denne idræt». Trøsten er at selv om vi som folk sent lærte oss denne mest nasjonale av alle idretter har vi «kunnet utvikle den til en høide som sandsynligvis intet sted». Det betyr at nordmennene dessverre har «lånt» (ikke lært?), som Nansen skriver «skiløbning fra lapperne». Den som har hjulpet Nansen med å følge skiene fra deres

Figur 8: Historie, vinter og nasjon knyttet sammen gjennom birkebeinerene, her i maleriet "Birkebeinerne med kongesønnen". O.A. Wergeland 1871.

nemlig samene, som i enda større grad enn nordmennene behersket vinteren. De var dyktige skiløpere og ville uten problemer kunne karakteriseres som et vinterfolk. Den samiske befolkningen hadde den samme historiske retten til «den mest nasjonale av alle idretter» som var en viktig byggestein og del av den norske identiteten og selvoppfatningen. Ved å fjerne samene fra den norske forhistorien, fjernet man også en del problematiske forhold om den norske identiteten og det verdigrunnlag denne var tuftet på. Lot man samene forbli i forhistorien fikk man den utfra en evolusjonistisk tankegang paradoksale situasjonen at noen av de viktigste byggesteinene i det norske selvbildet kom fra den kulturelt laverestående samiske befolkningen. At samene hadde like stor tidsdybde i forhistorien som den norske/ariske/skandinaviske befolkningen har i seg selv neppe vært så stort et problem som det tidligere blitt hevdet (Furseth 1994:35). Problemet var at man hadde en felles historie, der det var lagt vekt på de samme verdier og egenskaper som vinterfolk.

«urhjem» og ut i verden er «Min ven, biblioteksamanuensis Andr. M. Hansen». I følge Hansen (1904:183) har han selv skrevet side 94-108 i Nansens store bok, der han viser at alle anariske navn for ski peker mot sentralasia som opprinnelsessted.

Som tidligere nevnt er skiheltene i sagatekstene sentrale for utvikling av en norsk nasjonal identitet (Christensen 1993) og de utgjør en viktig del av f.eks Nansens skihistorie. Problemet med bildet av nordmannen som født med ski på beina og som en vinterens erobrere var at man i Norge hadde en «konkurrerende» befolkning,

De ikke-samiske anariene er norske eller blir norske og de to rasene eller stammene er i ferd med å gå opp i hverandre. Motsetningen mellom de erobrende ariene og de undertvungne anariene prøver Hansen å løse gjennom Lysakerkretsens samlingsideologi. Mot slutten av *Oldtidens nordmænd*, som for øvrig er gitt ut av Norsk Folkemuseum, skriver Hansen at hensikten med prosjektet var å forstå

Hvorledes folket selv, som det lever i dag, bærer mærker etter sitt ulike ophav, mærker til det gode som til det onde - (Hansen 1907:138).

Dette er helt i tråd med Moltke Moe og Lysakerkretsen sin begrunnelse for Norsk Folkemuseum som en institusjon som skulle gi folket «selvsyn» og dermed en «forståelse» av hvordan det på godt og ondt var blitt som det var (Stenseth 1993:103). Hansen hevdet også at

det synes klart at det må øke et folks åndelige rikdom, når der bringes inskud i det nasjonale åndsliv fra begge de oprindelig så forskjellige raseindividualiteter (Hansen 1907:138).

noe som også kan sees som et ekko av Lysakerkretsens samlingsideologi, som forfektet at landets ulike åndstradisjoner måtte og skulle føyes sammen (Stenseth 1993:51). Det er ikke urimelig å se siste setningen i *Oldtidens Nordmenn*, som en parafrase over en uttalelse Nansen kom med noen år tidligere. «Vår arne er vår kultur og vårt sprog», hevdet Nansen i 1900, hos Hansen blir dette til «Og ilden som på arnen brænder, den er en hellig ild». Hansens biologiseringsforsøk kan sees på som et forsøk på å rasefeste eller naturlig-gjøre de kulturelle motsetningene som preget samtida og som hadde sine røtter i fortida. Hansens strategi for å skrive om forhistorie er å ta utgangspunkt i folket, rasen, det human-biologiske materialet og gjøre dette norsk. Folket var som vi så den ene komponenten i den nasjonale identiteten. Den andre var landet, og det er denne som etter hvert blir Anton Wilhelm Brøgger sitt utgangspunkt.

Hansens forsøk på å skrive forhistorie eller arkeologi kan betegnes som *konstruksjonistisk* for å låne et begrep fra historiefilosofien. Det betyr at man tror at historien eller forhistorien kan forklare fortida, bare når bevis er plassert innenfor en pre-eksisterende forklaringsramme som gir muligheten for å kalkulere generelle regler for menneskelig handling (Munslow 1997:22-23) og det er dette som ligger i Brøggers uttalelse om Hansens suverene behandlingsmåte av materialet til fordel for ideen.

Et eksempel på konstruksjonistisk historieskriving er marxismens syn på klassekampen som historiens drivkraft. Hansens forklaringsramme er raselæra. Gjennom å se forhistorien innenfor raselæras rammer kan Hansen forklare fortida. Raselæra og biologien gir Hansen til å skrive en forhistorie der generelle lover forklarer handlingsmønstre og der enkelthendelser kan sees som del av et større mønster. Gjennom å gi biologi og rase fortrinnsrett kan materiell kultur tones ned der det er behov for det, for eksempel i forhold til den samtidige samiske materielle kulturen som Hansen vier svært liten oppmerksomhet. Det er rasen som styrer utviklinga og det er raselæra som bestemmer og gjør det mulig å forklare forholdet mellom ulike folkegrupper eller raser. Det er viktig å merke seg at A.M. Hansen ikke sto alene om dette synet på Norges forhistorie, blant annet aksepterte både Moltke Moe og Ernst Sars deler av Hansens teori. (Seip 1998:104). I ettertid har det vært en tendens til å se vekk fra at slike og lignende synspunkter var en del av arkeologifagets historie. Andre norske arkeologer forvaltet de samme synspunktene til fram i mot andre verdenskrig, noe vi kommer tilbake til i neste kapittel. Før vi kommer så langt skal vi imidlertid se nærmere på hva som skjedde med den samiske forhistorien i tiden etter A.M. Hansens *Landnåm*.

Anton Wilhelm Brøgger og den norske steinalderen

Anton Wilhelm Brøgger ble en sentral person i norsk og nordisk arkeologi. Ulike sider ved Brøggers forfatterskap og arkeologiske liv er behandlet av flere, sannsynligvis er Brøgger den norske arkeologen som er mest kommentert av sine faglige etterfølgere. Dette har mer eller mindre vilkårlig ført til at Brøgger har fått noe av et heltestempel knyttet til sin virksomhet, både på grunn av sin motstand mot den tyske okkupasjonsmakten med opphold på Grini som resultat, men også som en som på enkelte områder i ettertid er blitt oppfattet som faglig forutfor sin tid. (se f.eks. Helliksen 1992, Furseth 1994, Nordenborg Myhre 1994, Opedal 1994 og 1996, Hagen 1997). I dette kapitlet skal vi se på to av Brøggers «ungdomsarbeid» og hvordan Brøgger i disse arbeidene er med på å gi faglig begrunnelse for å eliminere samisk tilstedeværelse i forhistorien.

Studier over Norges steinalder

I 1906 utgav A.W. Brøgger avhandlingen *Studier over Norges steinalder*. Brøgger var da bare 22 år og en kommende stjerne i norsk arkeologi. Han var sønn av Waldemar Christopher Brøgger, en av Nordens ledende geologer, aktiv politiker etc (Jmfr Hestmark 1999) og man kan hevde at Anton Wilhelm ble født inn i et nasjonal intellektuelt miljø mer eller mindre løst knyttet til venstresiden i norsk politikk, dominert av folk som blant annet Nansen og Sars. W.C. Brøgger var en god venn av Nansen og en sentral person i nasjonsbyggingssprosessen rundt århundreskiftet og var sentral i blant annet opprettelsen av Nansensfondet som har vært en viktig finansieringskilde for norsk vitenskap, også arkeologi. Politisk kom Anton Wilhelm til å følge i sin fars fotspor, de meldte seg begge inn i Frisinnede Venstre da partiet ble stiftet i 1909, med Nansen og Chr. Michelsen som forgrunnsfigurer. I sin store biografi, *Vitenskap og nasjon. Waldemar Christopher Brøgger 1851 - 1905* påpeker Geir Hestmark (1999) hvordan det norske grunnfjellet inngikk i en tett forbindelse og var et viktig bindeledd mellom vitenskap og norsk nasjonsbygging, både praktisk og symbolsk. Anton Wilhelm sitt vitenskapelige materiale skulle til å begynne med bli de artefakter som forfedrene hadde hamret ut av det norske grunnfjellet og et av hans viktigste prosjekter skulle bli gjennom vitenskap å vise hvordan naturen hadde preget den norske kulturen helt fra «de tidligste tider». På samme måte som sin far skulle A.W. Brøggers vitenskapelige gjerning bli preget av et nasjonalt sinnelag.

Studier over Norges steinalder er laget i nært samarbeide med W.C. og A.W. bruker helt klart sin fars faglige prestisje for å autorisere sin egen tekst. Far og sønn framstår her nærmest metonymisk for det norske grunnfjellet og de kulturprodukter som norsk kultur meislet ut av det. Avhandlinga ble trykt i Videnskabs-Selskabets matematisk-naturvitenskapelig klasse, noe som i følge Hestmark (1999:748) viser det tangeringspunktet mellom naturvitenskap og historie som lå i studiet av Norges oldtid. W.C. Brøgger hadde selv brukt økser som markører for strandlinjenes beliggenhet, og metoden kan sees på som en utvidelse av en geologisk metode der de kulturhistoriske øksene nå hadde overtatt de forhistoriske fossile artenes plass. Arkeologien blir den vitenskapen som knytter utviklinga av den nasjonale kulturen til det norske grunnfjellet.

Arbeidet var først tenkt som en fortsettelse av *Øxer av Nøstvettypen* som kom i 1905 men utviklet seg til en større oversikt over hele Norges yngre steinalder. En viktig del av dette arbeidet er behandlingen av den arktiske steinalderen, som vi først og fremst skal konsentrere oss om. Brøgger starter denne avhandlingen med å gå til frontalangrep på Hansens *Landnåm* og av innledningen på 18 sider er 16 viet denne boka. Det er særlig tre punkter Brøgger kritiserer Hansen for, 1) at den faste bosetningen først begynner med gravene, løsfunn kan ikke bevise noe; 2) den fullstendige mangelen på sikre gravfunn fra yngre steinalder beviser at fast bosetning ikke har funnet sted «i en tid der i det væsentlige skulde falde sammen med yngre steinalder i Danmark-Sverige»; og 3) enkeltfunnene kan forklares gjennom a) byttehandel og b) at de ariske innvandrerne selv har fortsatt å bruke «sten til redskaber og våben» gjennom hele bronsealderen og kanskje også enda lengre opp i tid. (Brøgger 1906:2-3). Dette er i følge Brøgger Hansens arkeologiske (Brøgger fremhever ordet arkeologisk i sin avhandling) bevisførsel, og den slakter Brøgger faglig godt hjulpet av et retorisk språk. Det er viktig her å legge merke til at Brøgger ikke med et ord kritiserer Hansen for hans syn på raselæra eller hans nedvurdering av samene som folk. Noe av harmen kan kanskje også forklares med å vise til uenigheten om nøstvetøksene, som Brøgger jr. mente var økser i motsetning til Hansens «nevesten», og til Hansens uenighet med W.C. Brøgger i synet på istiden.

For det første hevder Brøgger, er det slik at selv om man bare har løsfunn, så kan disse si noe. Hansens antagelse om at disse er få og spredt er feil, det finnes ca. 5500 løsfunn og disse har en utbredelse «i hvilken der tydelig er en lovmæssighed». Fordi løsfunnene har en systematisk utbredelse, betyr ikke mangelen på graver noen tilsvarende mangel på skandinavisk steinalder. (Brøgger 1906:3-4). At man ikke finner megalitter i Norge kan forklares funksjonelt, det ville for

eksempel være vanskelig å finne store dekkheller til gravkamrene. Men, mener Brøgger, det er selve gravskikken som har vært en annen i Norge. Sannsynligvis har man her i landet begravet sine døde «ned under flad mark uden ceremonier». Dette er den eldste gravskikken vi finner i Europa, og selv om slike graver ikke var funnet i Norge, hadde man dem i Sverige, og Brøgger mener at det kun må være et tidsspørsmål før man også finner dem her i landet. (Brøgger 1906:4-10). Det tredje punktet, at man har fortsatt å bruke steinredskaper langt opp i tid argumenterer Brøgger også i mot. For det første tilsier lovmessigheten i typologien at man ikke går tilbake og begynner å lage eldre redskapstyper igjen. For det andre, dersom Hansens Nøstvetkultur skulle inngå i en bytteforbindelse med Danmark, hva har de byttet fra seg? Hva har «de fattige Nøstvetmennesker» med «de tarvelig tildannede øxer» gitt for å bytte til seg «de herlige flintstykker» fra Danmark? Det som gjør dette enda verre var at det ikke var funnet et eneste redskap av «skandinaviske typer» på Nøstvetboplassene, noe man måtte forvente dersom de inngikk i en byttehandel med Nøstvetkulturen. Videre kjenner ikke Hansen typologien over Nøstvet-øksene, han forveksler typene med hverandre og hans bevisførsel karakteriseres som nærmest forvirrende av Brøgger. Endelig viser Brøgger til strandlinjenivåene som etter hans mening viser at Nøstvetkulturen er samtidig med kjøkkenmøddingene i Danmark. (Brøgger 1906:10-17). Brøggers konklusjon er at

Den arkeologiske behandling av dr. Hansens hypoteser viser således, at disse ikke er holdbare (1906:17).

I sin behandling av den arktiske steinalderen tar Brøgger utgangspunkt i de to eksisterende hypotesene tilknyttet dette materialet. Den ene er lapphypotesen, som hevdet at den arktiske skiferkulturen tilhørte samene og var innvandret fra nordøst. Den andre var en hypotese som antok at samene hadde lært å bruke steinredskaper fra skandinavene og etter hvert brukte de kun skiferredskaper. Skiferkulturen skulle slik opprinnelig vært en del av den skandinaviske steinalderen. Etter å ha gått gjennom skifer materialet i Danmark og Sverige og den sydlige delen av Norge kan Brøgger konstatere flere ting. For det første er ikke skiferspissen en ledetype i kronologisk forstand, da den finnes både i eldre og yngre steinalder. (Brøgger 1906:64). For det andre er det slik at man både i Danmark, langs vestkysten av Sverige og i østlandsnorge har en lang rekke boplasser fra eldre og yngre steinalder der det ikke finnes verken skiferspisser eller skifer avfall. Dersom de arktiske formene var skandinaviske måtte man forvente å finne dem her. Siden de ikke gjør det finner Brøgger det urimelig å forklare skiferspissen som en skandinavisk form. (Brøgger 1906:68)

Skiferspissene hevder Brøgger, stammer opprinnelig fra beinspisser, man har overført den teknikken man brukte ved bearbeiding av bein til skifer. Beviset for dette er at vinkelornamentet sammen med kryssornamentet er det eneste som forekommer både på beingjenstander og på skifersaker. Skiferkulturen er altså en fortsettelse av den beinkulturen som eksisterte i Mellom-Europa i eldre steinalder. På sin vei mot nord sammen med reinen, har denne beinkulturen blitt til, eller avsatt seg i, som Brøgger uttrykker det, en skiferkultur som har spredt seg langs Østersjøen til Finland og lengre øst og herfra over til Nord-Sverige og Norge. Skiferkulturen kan derfor ikke være skandinavisk og den gamle hypotesen må med «nogen modifikation», som han skriver, opprettholdes (Brøgger 1906:89). Han nevner ikke samene i sin konklusjon, og det er uklart hva Brøgger mener med noen modifikasjoner. Er det bare det at skiferkulturen stammer fra en beinkultur, eller ligger det noe mer i dette? Uten å overfortolke Brøgger på dette punktet synes det som om denne uttalelsen peker fram mot *Den arktiske steinalder i Norge* fra 1909.

Den arktiske steinalderen i Norge

I 1909 ble *Den arktiske steinalderen i Norge* utgitt. Dette er Brøggers doktorgradsarbeide og utgangspunktet var som tidligere de to hypotesene om sammenhengen mellom samene og den arktiske steinalderen. Som i 1906 møter vi i 1909 igjen A.M. Hansen i Brøggers innledning, men denne gangen omtalt i atskillig mere positive ordlag. Mens Hansen i 1906 på side 4 anklages for å hatt «et overfladisk blik» heter det i 1909 på side 2 at selv

om resultatene av hans arbeide ikke har vundet medhold hos arkeologerne, har dr. Hansens bok, fuld av en række sindrige kombinationer og skarpt opfatede forhold, gjort megen nytte ved den stærke diskussion den vakte (Brøgger 1909:2).

Boka starter med en gjennomgang av det Brøgger kaller den arktisk-baltiske boplasskulturen i Norge og Sverige. Etter dette følger et kapittel om kronologi, og deretter et om de ulike typene i det norske og svenske materialet. På grunnlag av disse typologiske og kronologiske studiene skiller så Brøgger ut arktisk steinalder som en egen steinalderkultur, med et eget utbredelsesområde. På Vestlandet viser det arkeologiske materialet at det så har foregått «en likefrem invasion av den skandinaviske befolkning» og, fortsetter han «Den arktiske steinalder synes med engang likesom

undertryket» (Brøgger 1909:127). Imidlertid kan man

i nogen grad slutte at den sydiskandinaviske og arktiske befolkning har levet sammen og muligens er sammensmeltet på fredelig vis, formodentlig derigennem at den arktiske befolkning etter hånden er gåt op i den sydiskandinaviske (Brøgger 1909:127).

Vi ser her at Brøgger i et arkeologisk materiale kan «lese» en utvikling som er nokså lik den historien som A.M. Hansen fortalte noen år tidligere.

Brøggers neste spørsmål er så «hvorfra kom den arktiske steinalderskultur til Norden?» og han forfølger så den arktisk-baltiske boplasskulturen gjennom Finland og langt inn i Russland. Han påviser at i hele dette store området fra Atlanterhavskysten i vest til langt inn i Nordvest-Russland, muligens helt til Sibir, har hatt en felles materiell kultur. Den er karakterisert av en særpreget keramikk, av helleristninger, hellemalerier og naturalistisk småkunst, av skiferredskaper av felles økseformer og av en felles kultur, nemlig en jeger og fiskerkultur. Redskapsformene til den nordiske arktiske steinalderen er kommet østfra hevder Brøgger og det neste spørsmålet han vil ha svar på er om det bare er formene som har vandret eller om det er et eget folk som har vandret inn og hatt med seg denne materielle kulturen. Brøgger heller til den siste hypotesen, hovedsakelig av to grunner. For det første er det urimelig å tro at både keramikkstilen og den naturalistiske kunsten er overført fra sted til sted uten at den har blitt «båret» av et folk. For det andre er det slik at dersom de arktiske «sakene» skyldes ren import, måtte det allerede ha bodd sydiskandinaver i områdene det her er snakk om, noe i følge Brøgger alle kjensgjerninger taler imot. Spørsmålet blir da hvilket folk var det som bar den arktiske steinalderen? (Brøgger 1909:160-162).

Det første folket Brøgger tester sine data mot er samene. Var det samene som bar den arktiske steinalderkulturen? Dette var Ryghs teori fra slutten av 1860 tallet og trolig Brøggers egen (med «nogen modifikation») fra 1906. Teoretisk sett kunne samene ha bodd her siden steinalderen sier Brøgger, men ulike språklige forhold taler i mot dette. Det er usikkert hvor langt tilbake de nordiske låneordene i samisk går, noen forskere mener at de går helt tilbake til urnordisk tid, mens andre mener at de ikke trenger å gå lengre tilbake enn til vikingtid. (Brøgger 1909:164). Det som i følge Brøgger kan avgjøre spørsmålet om samene har vært bosatt i «det arktiske Skandinaviens» allerede i neolittikum er om man kan finne ut om de har bodd så langt sør som i Blekinge og på Gotland og på Jæren i Norge. I Trøndelag og i Jämtland-Herjedalen er det også uenighet om hvor

lenge samene har bodd, noen mener de først kom hit på slutten av 1500 tallet, andre mener de var tilstede da kristendommen kom. Det alle forfattere imidlertid er enige om, hevder Brøgger, er at samene i historisk tid ikke har bodd så langt sør som det her er spørsmål om. Og det kan også sannsynliggjøres at de heller ikke har bodd lengre sør i forhistorisk tid enn de nå gjør. Det antropologiske materialet sier lite om dette. Språklige forhold er derimot vesentlige, dersom samene hadde ferdes i disse områdene måtte man forvente å finne «sproglige spor» etter dem, noe det ikke er. Igjen ser vi at Brøgger her helt argumenterer etter A.M. Hansens linjer. Det arkeologiske materialet viser det samme. Brøgger skriver:

Det synes på forhånd urimelig at anta at lapperne, hvis kultur er bundet til den halvtæmmede ren, har havt tid og anledning til at utvikle en sådan keramik og stenindustri som den vi i dette arbeide behandler (Brøgger 1909:165).

Derfor «falder det vanskelig at tro» at den arktisk-baltiske steinalderkulturen har noe med samene å gjøre. Dette støttes også av det finske og russiske materialet. Brøgger definerer slik samene ut av forhistorien og han setter også spørsmålsteget ved samenes tilhørighet i historien. Vi ser også av sitatet ovenfor hvordan Brøgger, når han først har bestemt seg for å marginalisere samene, bruker retorikken aktivt. Samene er «bundet» til den «halvtæmmede ren». Å være halvtam er verre en å være vill eller temmet. Det ville representerer ofte det opprinnelige, det ekte og har til dels positive konnotasjoner, for eksempel gjennom den edle ville, og den ville norske natur. Det tamme er det siviliserte, det kultiverte, det dannede. Det halvtæmmede derimot, er verken eller. Det er kulturens svar på biologiens bastard, det halvtæmmede er det uønskede og det marginaliserte. Ved å binde samene til det halvtæmmede indikerer Brøgger også at samene, som sine reinsdyr, er halvtamme, de er verken siviliserte slik som oss, og de er ikke ville og kan derfor ikke gis mulighet til å framstå som den edle ville, slik som for eksempel A.M. Hansens anariere.

Det folk som har «båret» den arktiske steinalderen kaller Brøgger et X- folk, et «primitivt jeger og fiskerfolk» (1909:171). De har gått fullstendig opp i den sterke sivilisasjonen som de sydkandinaviske «plogbrukerne» representerte, på samme måte som Brøgger hevder at

australnegrene, videre eskimoerne, pescheræerne på Ildlandet, weddaerne på Ceylon og Lapperne i Norge og Sverige - er ved at dø ut i berøring med høiere kultur (Brøgger 1909:171).

Hvem er så dette X- folket? Er det Jordanes og Prokops skridfinner som A.M. Hansen videreføder til anariere? Heller ikke dette kan være tilfelle, hevder Brøgger, fordi Hansens språkvitenskapelige betraktninger ikke holder faglig mål. Brøgger beklager dette og skriver:

Så tiltalende det end kunne være at forsøke at finde vor arktiske stenalderbefolkning igen i Tacitus' fenni, må jeg tilstå at jeg ikke finder nogen rimelighet tilstede for en sådan slutning (Brøgger 1909:172).

Imidlertid kan det være et lite håp. Man kunne kanskje finne «sproglige minder» fra den arktiske befolkningen gjennom å undersøke stedsnavn, navn på sjøer, elver, øyer, gode havner og fiskeplasser på Vestlandet og «i det nordenfjeldske», slik som A.M. Hansen har pekt på og ikke bare gårdsnavn, der det ofte ikke er bevart rester fra eldre navngivning av mer dominerende terrengformasjoner.

Brøgger konkluderer med at det har eksistert to folk i Norden og Norge, slik som man argumenterte for på slutten av 1800 tallet. Det var et urfolk, det arktiske, som gikk opp i eller ble trengt vekk av den innvandrende sydiskandinaviske befolkningen. (Brøgger 1909:183-184). Her er Brøgger på linje med Hansen, selv om Brøgger er atskillig mindre eksplisitt i forhold til rasespørsmål enn Hansen er. Men Brøggers avhandling bidrar til at båndet mellom en samisk forhistorie og «den arktiske stenalder» oppløses og forsvinner. Samene defineres ut av forhistorien, delvis ut av historien, i beste fall blir de parkert på sidelinja.

Solberg og Eisenzeitfunde aus Ostfinmarken. Lappländische Studien.

Samme året som Brøggers doktorgradsavhandling ble publisert, kom også etnologen Ole Solberg sin avhandling *Eisenzeitfund aus Ostfinmarken. Lappländische Studien* om utgravningene på Kjelmøy i Varanger. Solberg (1909:124) daterte Kjelmøy til ca. 800 e.Kr., til sydiskandinavisk vikingtid, som han skriver. I løpet av de neste 80 årene ble denne dateringa langsomt og forsiktig skjøvet tilbake i mot 300-400 tallet e.Kr., før Bjørnar Olsen i 1984 viste at Kjelmøyfunnene hørte hjemme i det siste årtusenet før Kr.f. (Olsen 1984). Solbergs datering av funnene til vikingtid førte imidlertid til at han satte dem i sammenheng med Ottars beretning. A.M. Hansen (som for øvrig takkes av Solberg i forordet for å ha gjort han oppmerksom på en av Nordvis funnbeskrivelser) avviste som vi husker at sagatekstenes finner eller skridfinner var det samme som lapper eller samer

(1909:Vorwort). Hansen hadde videre argumentert med utgangspunkt i Ottar for at finnene, som altså ikke var samer, hadde lært tamreindrift av nordmennene. Dette synet går Solberg sterkt i rette med. På dette punktet kan Ottar bare tolkes på to måter hevder han, enten har nordmennene drevet med tamreindrift etter samisk (lappisk) mønster, eller mer sannsynlig, har de rikeste nordmennene hatt samer som hadde ansvaret for reindriften i sin tjeneste.

Dette bringer Solberg videre til en diskusjon av den svenske språkforskeren Wiklund sin påstand fra 1908 der han vekker til live den gamle teorien om at tamreindrift blant samene har oppstått helt uavhengig av reindrift i Nordøst Europa og Nordvest Asia. Wiklund avviser A.M. Hansens (1904:183) påstand om at lappene eller samene er den vestligste utløperen av en asiatisk tilpassningsform der reindrift er et sentralt element. Solberg (1909:128-129) støtter her Hansen og går til frontalangrep på Wiklund. Gjennom en rekke eksempler viser han at det eksisterer et kulturelt slektskap mellom samojeder og samer og konkluderer med at det er en klar sammenheng mellom samekulturen og de øvrige reinsdyrnomadene. Man kan også merke, skriver Solberg at Wiklund ikke har god nok innsikt i «Völkerkunde». Han påstår blant annet at skrittet fra reinsdyrjeger til nomade eller i det minste halvnomade er kort og enkelt, noe Solberg avviser. Denne overgangen uttrykker ikke noe mindre enn utviklinga av en ny kulturform, hevder han, og kan umulig ha vært lett. Og når Wiklund benytter seg av begrepet samler, hevder Solberg at dette er et begrep som knapt nok kan forbindes med en arktisk kultur.

Det som er viktig i vår sammenheng er at Solberg for det første argumenterer for at Kjelmøyfunnene har en samisk tilknytning, og for det andre knytter samisk forhistorie til bruken av jern. Det skulle imidlertid gå mange år før disse faktorene ble ansett som viktige i arkeologifaget. Grunnene til dette er flere. En viktig årsak er de kulturelle implikasjonene som tillegges introduksjonen av jernet og dermed jernalder i Norge (Olsen 1991:76). Og jernalderen er her først og fremst yngre jernalder, «den Fælledsgrund, hvor Archæologien og Historien mødes» som Sars (1905:71) uttrykte det. Jernalder og dermed jernet har spilt en viktig rolle i arkeologisk litteratur som perioden der det nasjonale norske ble konstituert. Og for å holde oss til Sars er han et av flere gode eksempler på dette. I sin argumentasjon i 1873 (1905:110-112) baserer han seg på en kritisk gjennomgang av det datidige arkeologiske materialet (se f.eks sidene 71-87, 120) og tolkningene av det, for å kunne skille ut de nordiske nasjonene fra de øvrige germanerne. At innbyggerne i Norge ble norske i jernalder er blitt hevdet av norske arkeologer gjennom hele det 20 århundre. Det ville derfor være problematisk å relatere tidlig jernbruk til det samiske.

Norges Historie - fremstillet for det norske folk.

Menneskene kom ikke tomhændte hid op til det høye nord. Under den aartusen lange vandring havde deres ryg rettet sig, deres pande høinet sig og deres træk var blevet mindre dyriske (Bugge 1912:2).

«Begyndelsen af Norges Historie burde have været skrevet af en arkæolog» skriver Alexander Bugge i begynnelsen av forordet til *Aschehougs Norgeshistorie (AN)* som kom i 1912. Slik ble det ikke, men Bugge som forfatter har «fra flere sider modtaget hjælp», blant de gode hjelpere nevner han blant andre Oscar Montelius, Karl Rygh, A.W. Brøgger, Gabriel Gustafson og Haakon Schetelig. Historikeren Bugge kommer godt fra sin oppgave som er å beskrive forhistorien. «Naar først dette halvbind ikke skulde utarbeides av en fagmand i strengeste forstand, kunde man ikke ha fundet en bedre mand end professor Bugge» skriver A.W. Brøgger (1913:75) i en anmeldelse i *Oldtiden* året etter at Bugges bok var kommet ut. Bugge har «med fuldkommen lydhørhet for alle viktigere sider ved vor arkeologiske forskning» klart å skape et riktig bilde av Norges forhistorie, og som en overgang til den historiske fremstillingen som kommer i de øvrige bindene er boka «helt god» (Brøgger 1913:75). Bugge berømmes særlig for sin framstilling av jernalderen, men også framstillingen av steinalderen er treffende, i motsetning til «gjængse fremstillinger av dette folk som en flokk halvville barbarer som spiste hverandre for et godt ord» (Brøgger 1913:75).

Denne Norgeshistorien var den første større populære framstillingen av hele den norske historien i det 20. århundre og også den første etter at Norge fikk sin selvstendighet i 1905. Det første bindet kan leses som et uttrykk for førkrigstidens stemme fra det norske arkeologiske miljøet. At forfatteren ikke var arkeolog men historiker, trenger ikke sett med ettertidens briller være noen ulempe. Tvert i mot kan det faktisk være slik at det er en fordel at forfatteren kom fra et nabofag fordi han da i større grad måtte innordne seg de gjeldende og minst kontroversielle oppfatningene av forhistorien og ikke ri sine egne kjepphester, som en arkeolog ville kunne gjøre. Det er all grunn til å se det første bindet av *AN* som et «gyldig» speil av datidens oppfatning av sammenhenger i forhistorien/historien. Oversiktsverker er ofte med på å forsterke og sementere holdninger og oppfatninger. De presenterer hva som ansees som viktig, velger vekk det som er mindre viktig eller uviktig, og legger også føringer på hvordan stoffet presenteres. Slik sett kan Bugges forhistorie på sett og vis sies å være sjangerkonstituerende, vi skal senere se at en rekke elementer i hans bok gjentas av forfattere av likedannde verk. Videre er slektskapet til Sars sin *Udsigt* klar, både med

hensyn til vekting av perioder, temavalg og måten framstillingen er strukturert på.

I sin anmeldelse berømmer A.W. Brøgger (1913:76) Bugge for sin historiske vinkling på spesielt jernalderen. Riktignok fører denne til at «det rent arkeologiske» settes i bakgrunnen, uten at dette skader framstillingen. Fremstillingen av jernalderens åndelige kultur og historie karakteriserer Brøgger som «et nyt bidrag av verdi», og dette avsnittet (som utgjør en stor del av boka) danner en «udmerket indledning til historien» (Brøgger 1913:76). Og jernalderen er den dominerende tidsperioden i boka. Av i alt 254 sider med tekst og illustrasjoner er det knapt 56 sider som er viet stein- og bronsealder. Eldre steinalder er representert med litt over ni sider, kapitlet er preget av innvandring til landet og av funnene og tolkningene av Vistehulen. Men etter hvert skriver Bugge (1912:10), begynte det lave kulturtrinn som rådde i eldre steinalder å bli erstattet av mer «menneskelige livsvilkaar». Gjennom yngre steinalder foregår det en kulturutvikling i Norden og Norge. Steinteknologien utviklet seg voldsomt og i de nordiske land nådde den et nivå som man bare kan gjenfinne i det gamle Egypt. Det var heller ingenting som tydet på at ikke håndverk og kunstflid, som Bugge (1912:13) skriver, mot slutten av steinalderen «har staat omtrent ligesaa høit i Norge som i Danmark og i Sverige». Fra yngre steinalder av er vi, altså Norge, fullt på høyde med det beste i utlandet, vi kan endog sammenligne oss med sivilisasjonens arne, Egypt, og et av argumentene er at blant annet skafthulløksene og andre redskaper «blev gjort af norsk sten» (Bugge 1912:13). Mot slutten av steinalderen har de mennesker som bodde «i Norge» hatt

mange flere vaaben og redskaber end de laveststaaende stenaldersfolk, vi kjender fra nyere tid. De var altså naadd et godt stykke paa vei i sin kulturudvikling (Bugge 1912:18).

Nå er det viktig å presiserer at disse utsagnene viste til den skandinaviske steinalderen, og ikke til den mer problematiske arktiske steinalderen som Bugge behandler i et eget avsnitt, med undertittelen *Nordmændenes herkomst*. Bugge (1912:23) slår fast at den arktiske steinalderen er lett å skille fra den sydiskandinaviske, siden den førstnevnte var en skiferkultur mens den sistnevnte var en flintkultur. Ved siden av å lage redskaper av skifer og grønnstein var arktikerne som «alle primitive folk, f.eks. buskmændene i Afrika og huleboerne i gammelstenalderen i Frankrige» - «glad i at tegne og forstod at gjøre livaktige billeder, helst af skogens dyr, ren og elg» (Bugge 1912:23). Denne forestillingen om arktikeren som spesielt kunstnerisk vil vi senere møte hos Gutorm Gjessing. Problemene med den arktiske steinalderkulturen var to, når kom den til landet og hvor kom den fra. Svaret på det første spørsmålet er usikkert, Bugge (1912:24) nøyer seg med å fastslå at

det arktiske steinalderfolket «først et stykke ud i steinalderen er kommet til Norge». Det andre spørsmålet gis adskillig større plass, det var også som vi har sett et kontroversielt spørsmål i samtiden.

Bugge nevner og drøfter flere av de aktuelle teoriene om dette stridsspørsmålet. Skulle man slutte tilbake fra begynnelsen av historisk tid, kunne det tenkes at de var finsk ugriske folk som kom fra Finskebukta, men skriver han, dette blir bare en gjetning. Andre tenkte seg at de arktiske steinalderfolkene var germanere. Bugge (1912:25) hevder at det som taler i mot dette er at arktikerne var fiskere og veidemenn. Som hos Hansen settes det likhetstegn mellom innlandsbeboere og germanere, germanerne eller arierne med sin sivilisatoriske ånd kunne ikke tenkes å ha bodd langs kysten. Det kan være fristende å tolke dette synet som en refleks av den sterke stillingen bonden og dermed innlandskulturen har hatt i framstillingen av norsk kulturutvikling. Den frie norske bonden spilte en sentral rolle i forklaringa av veien fram mot 1814 og 1905. Kystkulturen derimot ble sammenlignet med fangst- og veidekulturen. Dennes skippertaksmentalitet med sitt begrensede sivilisasjonspotensiale ble som vi senere skal se, ansett av blant andre Gutorm Gjessing som et av hovedproblemene for å få utviklet et bedre næringsliv i Nord-Norge. Bugge avviser at arktikerne kunne ha vært germanere.

Han kommenterer også teorien om at den arktiske steinalderkulturen hadde blitt utviklet av «lappene». Dette avvises med en lett omskrivning av Brøggers utsagn fra 1909 (selvfølgelig uten henvisning).

Men det er vanskelig at tro, at lapperne, hvis kultur er bundet til den halvtømmede ren, saa tidlig i steinalderen har kunnet utvikle en saavidt høi kultur med vakre stenredskaber og pottemagerarbeide, og at de har havt faste boplasser nede ved sjøen (Bugge 1912:25).

Også urbefolkningsteorien, som hevdet at den arktiske steinalderbefolkningen skulle ha vært i landet før germanerne kom avvises. De arkeologiske forholdene tyder på at den arktiske befolkningen har kommet til de nordenfjeldske områdene samtidig med «den yngre skandinaviske steinalder» (Bugge 1912:25). Ser man på stedsnavnene er det heller ingen slike (bortsett fra de «lappiske») som ikke lar seg forklare eller utlede fra germansk. Imidlertid kan det være slik at de

Figur 9: "Birkebeinerne fører den unge Haakon Haakonsøn på ski til Trondhjem" av K. Bergslien 1873, er det mest kjente maleriet av birkebeinerne.

finnene som levde i det sønnenfjeldske Norge og som beskrives i de skriftlige kildene, er rester etter en finsk-ugrisk stamme som kom hit med den arktiske steinalderen. Siden samene i forhistorisk tid aldri var så langt sør er det neppe samer sagaen taler om. (Bugge 1912:22-26). Det er også usikkert om de menneskene som bebodde Norge i eldre steinalder var germanere. Det kan også ha vært slik at befolkningen i eldre steinalder var et kortskallet uarisk folk og at germanerne først kom med yngre steinalder. «Om dette kan dog intet sikkert siges» skriver Bugge (1912:26). Det som imidlertid er sikkert er at hovedstammen av dem som har «bygget vort land» har kommet sørfra, fra Sverige og Danmark og har tilhørt de samme folkene som har slått seg ned i disse landene. Om det har vært lang- eller kortskaller som har bodd i Norge vites ikke da skalle materialet er for lite til at man kan si noe om dette. Men både i Sverige og Danmark, der det finnes et stort og godt undersøkt skalle materiale, viser dette at det har bodd både lang- og kortskaller der i forhistorisk tid og at de antropologiske forholdene i steinalderen ikke har vært vesensforskjellig fra dagens. Både i Sverige og Danmark må lang- og kortskaller ha blandet seg alt i steinalderen og noen forskere mente at de to rasene alt før de kom til Danmark hadde blandet seg. Men man må merke seg at «i tidens løp» ble

antallet langskaller i alle de tre landene stadig større og fortsatte å vokse ned gjennom bronse- og jernalder. (Bugge 1912:26). Forskjellen mellom den skandinaviske og den arktiske steinalderen kan kort uttrykkes gjennom analogibruken, som på sin side også forteller mye om tidens syn på kulturell evolusjon. Mens den skandinaviske steinalderen ansees som langt mer avansert enn «de laveststaaende stenaldersfolk, vi kjender fra nyere tid», karakteriseres den arktiske steinalderen gjennom å sidestilles med «buskmændene i Afrika» som av Bugge og hans samtidige ble oppfattet som å tilhøre de «laveststaaende stenaldersfolk».

Mens bronsealderen framstår som en etnisk ren periode, møter vi i jernalderen igjen sagatekstenes finner. Før folkevandringstiden var romerske og greske skribenter enige i, skriver Bugge (1912:75) at den skandinaviske halvøya i de første hundreårene av vår tidsregning var befolket av germanere, bortsett fra den nordligste delen der det bodde finner, «hvad enten disse har været lapper eller levninger af en uarisk befolkning». Tvilen om finnene var samer eller ikke opprettholdes samtidig som sannheten om germanerne sementeres. For å beskrive forholdet mellom Romerriket og Norden sammenligner Bugge denne relasjonen med samtidens forhold mellom Europa og Afrika. Enhver som ferdes i det «mørkeste Afrika» vil merke det «civiliserede Europas» nærhet gjennom «hermetikkbokser, geværer, kniver, gamle flosshatter, som høvdingene bærer o.s.v.» (Bugge 1912:76). Forbindelsen med det Romerske riket, hevder Bugge, har hatt enda større betydningen for de nordiske folks utvikling enn vikingtiden med sine kontakter til Vest-Europa. For da vikingtiden startet sto nemlig nordboene på mange områder på det samme høye kulturtrinnet som frankere, angelsaksere og irer. (Bugge 1912:76).

Som Hansen går Bugge gjennom de tekstene som kan si noe om innbyggerne i Norge i jernalder. Han referer Jordanes, som skriver om håløygenes naboer, skridfinnene, som ble kalt dette fordi de gikk på ski. Bugge (1912:104) nevner ikke samer i sammenhengen med skridfinnene, men i en fotnote forklarer han at å «skride» er en gammelnorsk betegnelse for en jevntglidene bevegelse. Finnene, som Jordanes beskriver som de minste av skandinavias innbyggere og som Bugge (1912:105) mener har bodd i traktene omkring Solør og Vinger, har «neppe vært i slegt med lapperne, men var snarere rester af vor halvøs oprindelige, uariske indbyggere». Bugge (1912:106) nevner også Prokops beskrivelse av skridfinnene, som framstilles som å ha et dyrisk levesett, og er kledd i skinn sydd sammen med dyresener.

Figur 10: Også kvinner gikk på ski og rundt århundreskiftet var skiløping en motesak. "Setesdalsjente på ski" C. Hansen 1889.

den kan være med på å kaste lys over den norrøne religionen.

Både samer og finner, skriver Bugge (1912:162) mottok sterke inntrykk fra nordboernes overlegne kultur, «nordiske redskaber hjalp dem i deres daglige liv, nordiske laanord fylgte deres sprog, og nordiske guder satte bo i deres himmel». Samene som et laverestående folk ble i enda større grad enn finnene preget av nordisk kultur og mesteparten av deres gudetro er lånt fra nordmenn og svensker (Bugge 1912:164). Derfor kan studiet av samisk religion lære oss om den gamle norrøne troen. Men selv om studiet av samisk religion kan være fruktbart presiserer Bugge at vi må tro at både finnenes og samenes gudstro var mer primitiv og naturbundet enn nordmennenes i de første århundrene av vår tidsregning. De folk som opptok «vore forfædres religion» har sikkert tilegnet seg mer av gudsdyrkelsens ytre former enn symbolikkens og mytenes dypere mening. (Bugge 1912:165). Det er altså først og fremst de utvendige formene og ritualene som mekanisk er blitt gjentatt uten at den dypere mening med disse er forstått.

Nå er det relativt lite plass Bugge bruker på skridfinner, finner og lapper. Det er den germanske jernalder og vikingtidsamfunnet som er viktig, det er her utviklinga har skjedd og det er her vi kan se at man også her i nord har vært like avanserte som lengre sør. Men i kapittel V med tittelen *Gudetro, gudsdyrkelse, overtro og trolldom* som utgjør 80 sider, altså nesten en tredel av boka, møter vi samer. Mens det tidligere har heftet all mulig tvil om det har vært samer tilstede i forhistorien, er de der plutselig i jernalderen og på side 162. Og grunnen til at de er der er ikke først og fremst interessen for deres forhistorie/historie, men at

Som vi husker var et av Hansens argumenter for at sagaens finner eller skridfinner ikke kunne være samer, at sagatekstenes finner ble tillagt stor trolldomsrett. I følge Hansen var samene altfor små, harmløse, passive og underlegne til at nordboerne kunne ha fryktet deres eventuelle overnaturlige rett. Bugge (1912:204-205) forklarer hvorfor det likevel kan ha vært slik. Saken er den hevder han, at i jernalderen lærte først samene å ta varsler av nordgermanerne for lettere å kunne tolke gudenes vilje. Senere, i vikingtiden var rollene byttet om, nå var det nordmennene som lærte trolldom av samene (Bugge 1912:214). Da samene først kom i kontakt med nordmennene utgjorde «alslags trolldomsvesen» en meget viktig del av den norrøne religionen. Mange av de trolldomskunstene samene senere ble kjent for, må de ha lært av «våre forfædre». Et av argumentene som taler for dette er at ordet «gand» (å gande er å kaste trolldom over noen) ikke er samisk men nordisk. (Bugge 1912:214). Bugge forklarer ikke spesifikt hvorfor nordboerne forlot troen på trolldom. Men tanken med kapitlet er å søke å vise at «de religiøse forestillinger har vært i vekst og utvikling» (Bugge 1912:219). Skal vi tolke Bugge synes han å mene at denne bevegelsen ble ledet av de øvre lag i samfunnet, for eksempel viser han til Harald Hårfagre som for strengt fram mot seidmenn og lot sin egen sønn brenne inne sammen med 80 seidmenn. Harald, fortsetter Bugge, var selv en opplyst mann. Men ute i folket var det annerledes, der fortsatte man fremdeles en tid med å tro at enkelte mennesker kunne ha samkvem med overnaturlige makter, noe sagalitteraturen gjennom sine fortellinger, og lovverket gjennom sine forbud mot denne praksisen, forteller om (Bugge 1912:214-215). Utviklinga bort fra den tidligste og primitive varianten av den norrøne religionen, som Bugge (1912:165) for øvrig sammenligner med «negrenes fetisjdyrkelse», skjer bare i det norrøne samfunnet. Samene fortsetter å tro på og dyrke de gamle og primitive forestillingene de lærte (som riktignok var et framskritt i forhold til deres tidligere religiøse praksis og tro) gjennom den tidligste kontakten mellom de to «rasene», de fortsatte å forholde seg til en religion som minnet om negrenes fetisj dyrkelse.

Bugge avslutter sin bok med et kapittel kalt *Livet i Vikingetiden (Den yngre jernalder)*. Dette er et relativt kort kapittel (19 sider) der han med utgangspunkt i Rigsthula prøver å skildre samfunnet og menneskenes liv i vikingtiden. Forfatteren av Eddakvadet skildrer trelleene som det eldste laget av folket, noe Bugge nærmest grøssende kommenterer slik:

Vi tør dog vel ikke tro, at han har tenkt sig, at de var landets urindvaanere (Bugge 1912:234).

Diktet beskriver trellene utseende, de har sort hår, rynket hud på hendene, stygt ansikt, lutende rygg etc. Bugges (1912:235) kommentar til dette er at de er ikke germanske, men heller uarisk, og vi må forestille oss at de lignet på de jeger- og fiskerfolk som «flakkede» rundt i Norge i forhistorisk tid.

Etter å ha gjort seg ferdig med trellene går han over til å skildre bonden. Sønnen som blir født her var rødhåret og rød og hvit i ansiktet, i følge Bugge (1912:240) var dette en «egte germaner», i motsetning til den «svarthaarede træl». Høvdingen, som representerer det tredje og øverste laget i befolkningen, blir ikke tillagt noen rasetilhørighet av Bugge (1912:244-245). Høvdingsønnen var lyshåret, ikke mørkt som trelen eller rødt som bondens, kinnene hvite og øynene «grumme som ormeungens». Men etter høvdingbarnets utseende å dømme og Bugges utlegninger av trelen og bondens rasetilhørighet er det ikke urimelig å kunne tolke høvdingen inn ikke bare på toppen av det sosiale politiske og økonomiske hierarkiet, men også på toppen av rase hierarkiet. Var bonden en germaner framsto høvdingen som en slags supergermaner, det inntil da ypperste skapningen hadde frembrakt. Disse rasemessige fortolkningene og konnotasjonene Bugge foretar og skaper på grunnlag av et Eddakvad er interessante og forteller oss mye om hvor selvsagt det var å se vår historie/forhistorie blant annet i lys av raselæra.

Det er imidlertid kapitlet og bokas siste setning som er mest interessant. Bugge (1912:254) avslutter slik:

Vikingetidens store betydning for vort folk er, at den samlede Norge til et rige og at den forberedte kristendommen.

I denne narrative setningen ligger på mange måter essensen av Sars syn på vikingtiden. Samtidig uttrykker setningen det som etter hvert skulle bli det framherskende synet blant norske arkeologer på yngre jernalder sin rolle i forhistorien. For Sars (1905:87) er vikingtiden «det store Gjennembrud, den afgjørende Krise, hvortil alt det Foregaaende har været en Forberedelse, og som legger Grund for alt det Følgende». Yngre jernalder framstår som den første sikre forberedelse til nåtiden, som en periode da «vi» ble norske, da det sosiale, økonomiske og politiske fundamentet for det senere kongedømmet ble lagt.

Til forskjell fra Sars sin *Udsigt* som framstår som en kompakt tekstmasse uten et eneste bilde, er Bugges bok rikt illustrert. Over 140 figurer, for det meste av gjenstander, pryder boka. De aller fleste er sort/hvit tegninger, noen få er sort/hvit fotografier og endelig er det tre fargeplansjer, en side med «vaaben og redskaber fra stenalderen», en side med «vaaben og smykker fra bronsealderen» og en side med «gjenstande fra ældre jernalder». Og nettopp «de ganske mislykkede farvebilag som ledsager boken» er det Brøgger (1913:76) kritiserer i sin anmeldelse. Fargebildene er nemlig «utført uten den ringeste forstaaelse av gjenstandenes egenskaper». Brøgger presiserer at dette ikke er noen bebreidelse av forfatteren, men kun en anmerkning han gjør fordi han anser den som nyttig for lignende populære framstillinger. «Farveplancher er i det hele en vanskelig sak og det kræves en sterk kritisk sans til at de skal lykkes» skriver Brøgger. Det virker litt merkelig at Brøgger stiller seg så kritisk til disse tre sidene som tross alt utgjør en liten del av boka. Nå skal man ikke se helt bort fra at Brøgger i kraft av sin familiebakgrunn anså seg som en ekspert på «fargeplancher». Hans bestefar Anton Wilhelm Brøgger startet tross alt et av Norges første trykkerier som spesialiserte seg på akademisk og vitenskapelig litteratur (Hestmark 1999:27-28). En annen grunn kan være det inntrykk boka gir. Med sine mange illustrasjoner gir den umiddelbart et inntrykk av å være en arkeologibok, for eksempel på lik linje med Gabriel Gustafson sin *Norges Oldtid* fra 1906, som også var et rikt illustrert verk. At dårlige fargeplansjer ble tolket som at man (forfatter?, forlag?, historikerne?) ikke hadde den ringeste forståelse av gjenstandenes egenskaper, kan muligens sees på som et litt snurt spark til den historiske framstillingen som Brøgger ellers berømmer. For arkeologer som skal skrive om en forhistorie der skriftlige kilder er ikke eksisterende, er det arkeologiske materialet, deriblant gjenstandene, det man må basere seg på. Desto viktigere er det at arkeologen har «forstaaelse av gjenstandenes egenskaper», uten denne ingen forhistorie. Uttalelsen kan kanskje også tolkes inn i den grenseoppgang som hele tiden, mer eller mindre eksplisitt har pågått mellom historie og arkeologi, der grensen ligger i jernalder, og her har vi en historiker som har «stjålet» arkeologens del av forhistorien. Illustrasjonenes effektskapene virkning er med på å gjøre fortellinga om fortiden mer realistisk, de trekker fortida nærmere både geografisk og kronologisk. Alle gjenstandene er beskrevet i tekst, det står hva de er og hvor de er funnet, og dette settet av informasjon, selve bildet, den ferdig tolka betydningen, samt funnstedet har en umåtelig stor bevisst og ubevisst påvirkningskraft.

En annen viktig forskjell til Sars er at mens Sars ikke nevner samer eller «lapper» i det store og det hele, må Bugge forholde seg til dem. I årene før denne norgeshistorien utkom ble det, som vi har sett, skrevet såpass mye om en eventuell samisk fortid at det var vanskelig å forbigå denne i

fullstendig taushet. I stedet er Bugge med på å etablere det vi kan kalle en egen fortolkningsramme for samisk forhistorie, en fortolkningsramme som ligger ved siden av det rammeverket som norsk forhistorie kunne sees innenfor. Det som karakteriserer denne fortolkningsramma er at det usikre og det tvetydige eller mangetydige gis stor plass, poengteres og fremheves. Hos Bugge ser vi for eksempel at spørsmålet om sagaens finner virkelig er samer hele tiden holdes åpent, tvilen holdes aktivt ved like, er det nå så sikkert at sagatekstene egentlig handler om samer, selv om det kan se slik ut? Det lages hele tiden åpninger for å kunne fortolke sporene på annet vis. Det etableres en tradisjon i fortolkningene, som ikke styres etter hvilket materiale som rent konkret foreligger enten det nå er tekster eller materiell kultur, men som styres av hvilke assosiasjoner materialet gis. Knyttes det til det samiske er det usikkert, er det ikke samisk (det vil i de aller fleste tilfelle mer eller mindre eksplisitt bety norsk/germansk/arisk) er det sikkert. Det etableres et fortolkningsett basert på sikkerhet versus usikkerhet, som kan følges i arkeologiske tekster gjennom hele det 20. århundre. Dikotomien i fortolkninger kan minne om dikotomien renhet/urenhet, noe som ikke er merkelig da denne helt klart har vært med på å styre tenkinga omkring rase, bare tenk på før- og mellomkrigstida rasehygieniske tenkning og de rasehygieniske instituttene som ble etablert i de fleste vestlige land.

Oppsummering - førkrigstid.

Fra A.M. Hansens *Landnâm* til A. Bugges *Norges historie* går det 8 år. Tekstene som er omtalt i kapitlet er alle publisert innenfor dette korte tidsrommet. Som vi har sett var ideen om at ulike raser hadde vandret inn i Norge til ulike tider en viktig del av den arkeologiske forståelsesrammen. Disse ulike rasene hadde enten gått opp i hverandre eller at en eller flere av dem hadde dødd ut slik at det endelige resultatet ble den norske kulturen og nasjonen. Raselæra ligger som et bakteppe som alle tekstene må sees imot, ikke bare *Landnâm* selv om det tydeligste rasistiske uttrykket finnes her. Påvirkningen fra historikeren Sars er ikke så tydelig, derimot er påvirkningen fra Lysakerkretsen og politikeren/ideologen Sars tydelig. Rasemotsetninger i fortida brukes til å forklare rase eller kulturmotsetninger i samtida, og arkeologifaget kan også sees på som å delta i den identitetskapende prosessen i nasjonsutviklinga. I dette prosjektet blir den samiske forhistorien fullstendig marginalisert. Hansen viser hvordan den «lappiske rase» ikke kan ha vært del av nasjonens barndom, et synspunkt som etter hvert deles av de fleste arkeologer. Samene som nasjonens radikale andre fører til at de symbolsk må elimineres fra forhistorien. Når skiferartefaktene som

tidligere hadde vært knyttet til samisk forhistorie skulle inkluderes i en modell som forklarte starten på det nasjonale Norge, medførte dette at samene måtte ekskluderes. I den grad samisk forhistorie berøres, gjøres dette innefor en tolkningsramme der det fokuseres på usikkerhet, på tvil og på usannsynlighet. Tolkninger vedrørende det norske er sikkert, tolkninger vedrørende samiske er alltid usikker, uavhengig av materialet. Denne tradisjonen er som vi skal se blitt vedlikeholdt helt fram til i dag, et av de siste eksemplene er Karsten Alnes sin *Historien om Norge. Det ligger et land* fra 1996, der han skriver at spørsmålet om etableringen av en samisk befolkning i Finnmark og Troms er et omstridt spørsmål mens han på den andre siden kan skrive at 9000 år gammelt skjelettmateriale er spor etter det eldste norske menneske (Alnes 1996:471). I neste kapittel skal vi se at endel av det arkeologiske fokuset tilsynelatende flyttes fra rase til kultur, spesielt når det gjelder forståelsen av nasjonens barndom, og at dette fører til at samisk fortid blir ytterligere marginalisert. Arkeologien fanger i en større grad opp de tanker som Sars uttrykte i *Udsigt*, men raselæra ligger likevel under mange av tankene om den norske forhistorien.

Del 3. Mellomkrigstid

I den forrige delen så vi hvordan samene, fra å være en del av forhistorien, ble marginalisert av arkeologene og ble satt på historiens sidelinje. Den etniske debatten i norsk arkeologi skulle ikke dreie seg om samer kontra nordmenn/germanere, men om det norske folk og/eller den norske kulturen i utgangspunktet var skapt av et eller flere folk. Norsk arkeologi mellom de to verdenskrigene kan sees på som en debatt om hvilken plass raselæra skulle ha i tolkningen av forhistorien og nasjonens tilblivelse. Samisk forhistorie var nærmest et ikke-tema i arkeologifaget, samene «tilhørte» andre disipliner som for eksempel språkhistorie og etnografi og den såkalte lappologien. Allikevel skrives det om samisk forhistorie/historie og kultur i arkeologiske tekster fra 1920, 1930 og 1940 tallet og flere av disse tekstene fikk stor innflytelse på norsk arkeologi, som for eksempel *Primitive tider i Norge* av Haakon Shetelig, *Det norske folk i oldtiden* av A.W. Brøgger og *Norges steinalder* av Gutorm Gjessing. De store fortellingene om forhistorien i dette kapitlet er skrevet av Haakon Shetelig, A.W. Brøgger og Gutorm Gjessing men også andre tekster vil bli kommentert. Flere av disse tekstene kan karakteriseres som arkeologiske klassikere, de er sentrale både for å forstå den norske arkeologiske forskningshistorien og i tolkninga av forhistorien. Det er grunner til å hevde at det er i mellomkrigstida de arkeologiske grunnfortellingene manifesteres, den mest nasjonale arkeologien bedrives og den samiske forhistorien i praksis avskaffes. Vi skal i denne delen fortsette å forfølge den identitets-skapende rollen arkeologien hadde. Denne opptrer i to former, den ene er basert på det nasjonale norske og vi møter den i Brøggers arbeider. Den andre er basert i raselæra og kommer tydelig til uttrykk iblant annet i Anathon Bjørns arbeider og en viktig del av denne delen er å undersøke sammenhenger og eventuelle motsetninger mellom disse to tilnæringsmåtene. Jeg vil også forsøke å vise hvordan det nasjonale og det raselærebaserte utgangspunktet «forløses» i Gjessings *Norges steinalder* gjennom hans vektlegging av psyken eller mentaliteten, som noe som ligger mellom det kulturelle og det biologiske, mellom nasjonen og rasen. Alt dette har konsekvenser for den samiske forhistorien. Mens det samiske både i samtid og fortid i praksis er ikke eksisterende i tekster skrevet av for eksempel Brøgger og Shetelig i løpet av mellomkrigstida, blir samene igjen representert i arkeologiske tekster mot slutten av perioden. Ikke som et folk eller en gruppe i forhistorien, men som etnografisk materiale, som del av en samtidig analogibank som inneholdt materiale som kunne være med på å eksemplifisere den norske forhistorien

Brøgger, landet og det norske folk.

I løpet av mellomkrigstida ble Brøgger en av landets ledende arkeologer, etter andre verdenskrig har flere ville gjøre han til mellomkrigstidas ledende. Han var aktiv på mange områder og skrev en rekke bøker og artikler. Brøgger blir også den mest nasjonale av de norske arkeologene, på den måten at han i større grad enn sine kolleger fokuserte på den indre utviklinga i den norske kulturens historie og forhistorie på bekostning av de kulturtrekk som kom utenfra. Brøggers mål var å skrive en norsk kulturhistorie om vår eldste historie, noe som blant annet resulterte i *Norges oldtid og Veid og vær* i 1925 der han legger fram sine nye tanker. For å skrive en norsk kulturhistorie om vår fortid måtte arkeologene legge vekt på andre elementer enn de tradisjonelle arkeologiske synsmåtene som kronologi og typologi. Brøgger karakteriserte arkeologien som en av skandinavismens varigste frukter. Men det å skape en nasjonal norsk arkeologi betydde for Brøgger at man måtte, om ikke å bryte med hovedtrekkene i den skandinaviske arkeologien, så i hvert fall å tone ned de elementer som passet dårligst inn i tolkningen av det som ble oppfattet som den norske fortida. En høyt utviklet typologi og derav en relativt finmasket kronologi var kjennetegn på både dansk og (sør) svensk arkeologi. Det norske materialet kunne ikke i samme grad underordnes disse typologiske og kronologiske skjemaene og Brøgger ønsket å tone ned dette. Den norske forhistorien var annerledes enn den svenske og danske derfor måtte også den norske arkeologien legge vekt på andre trekk ved forhistorien enn man gjorde i nabolandene.

For å skrive den norske kulturhistorien må man i stedet for å fokusere på typologi og kronologi, se på «de grunnleggende trekk som har skapt vår kulturs historie» (Brøgger 1925a:19). Disse grunnleggende trekkene er

innstillingen av evnene og dyktigheten til på ethvert trin å nytte ut landets muligheter. Dette er grunnlaget mens alle de tekniske hjelpemidler skifter (Brøgger 1925a:19).

Det er de muligheter og begrensninger som landet gav sine innbyggere og disses evner til å utnytte mulighetene som har skapt den særlige norske kulturen. Det er samspillet mellom landet/naturen og folket som har gjort oss norske og det er dette samspillet, nemlig erhvervslivet, som må studeres. Erhvervslivet har i lange perioder av vår historie vært uendret hevder Brøgger og vi kan derfor ved å studere historisk kjente praksiser slutte oss tilbake til hvordan det må ha vært i forhistorien. En sentral del av ehvervslivet kom fra veidekulturen og det er denne komponenten som først og fremst

gir oss vår særegne psykologi som skiller oss fra våre svenske og danske naboer. For Brøgger er sammenhengen mellom psykologi eller folkekarakter og erhvervliv helt sentral.

Landet som konstituerende for det nasjonale. Brøgger og arven fra Sars.

Terrenget og folket har vært norsk til alle tider, hevder Brøgger, men de fleste kulturelle framskritt er kommet til oss utenfra. Vi har imidlertid ikke passivt tatt opp det nye, men aktivt omformet det til noe spesifikt norsk, til en del av den norske kulturen. Det er landet som fra de første tider har formet folket og kulturen, det er landet som er den «store igangsetteren». Hvor har Brøgger hentet sine ideer fra? Arnfrid Opedal (1994:128-157) har i sin magistergradsavhandling vist at Brøggers synspunkter må ha vært influert av Sars. Dette er utvilsomt riktig og jeg skal utdype denne sammenhengen litt nærmere.

I et foredrag i det Norske Videnskapsakademi i Oslo 1. mai 1925 legger Brøgger fram de samme tanker som han også presenterer i *Det norske folk i oldtiden* og ikke minst i *Veid og vær*. Helt til slutt i foredraget kommenterer Brøgger sitt eget arbeide slik:

Den veien som her er slått inn på, er intet annet enn en tilbakevenden til det naturlige grunnlag for all kulturhistorisk forskning i vårt land (Brøgger 1925b:30).

Dersom man ikke forstår den norske naturen vil man heller ikke forstå den norske kulturen. Men når Brøgger hevder at hans prosjekt er en tilbakevending til det naturlige grunnlaget for all kulturhistorisk forskning i vårt land, ligger det sannsynligvis noe mer i dette enn at man bare skulle vende tilbake til å se naturen som en forutsetning for den norske kulturen (jmf Opedal 1994:59). Jeg tror Brøgger mente at man skulle vende tilbake til en bestemt måte å se forholdet mellom kultur og natur på, nemlig den som Sars hadde utviklet i sin *Udsigt*. Man måtte vekk fra å forklare den norske kulturhistorien som et resultat av en rekke innvandringer av ulike raser til ulike tider. Brøggers prosjekt i mellomkrigstida kan sees som et forsøk på å benytte seg av de ideer Sars utviklet for å forstå utviklinga av norsk identitet etter den første innvandringa til landet, til også å gjelde tilbake til de eldste tider, da isen hadde trukket seg tilbake og gjort landet beboelig.

I 1873 skriver Sars at Norge med sin spesielle natur, sine kyster, fjorder, daler og fjell satte slike rammer at innbyggerne her umulig kunne utvikle seg på samme måte eller i samme retning som

innbyggerne i våre naboland. Selv om samtlige skandinaviske stammer da de innvandret ikke skilte seg fra hverandre i annet enn navnet, at

Thrønder, Raumer, Hørder, Ryger da stode Gauterne eller Svearne eller Danene ligesaa nær, som de stode hinanden indbyrdes, matte de dog, naar de i længere Tid havde bygget og boet sammen inden et af Naturen saa skarpt begrænset og saa ejendelig præget Land som Norge, antage en særegen Charachteer, der forbandt dem indbyrdes og adskildte dem fra alle de øvrige Nordgermaner (Sars 1905:115).

Brøgger formulerer sitt utgangspunkt slik:

Enhver lære om vår kulturs opprinnelse og utvikling som ikke begynner med å forstå dette lands mange og dypt forskjellige naturforhold, helt fra havet og til fjellet, vil aldri føre frem. Hver stamme og hvert folk som kom hit til landet, de måtte komme hvorfra de vilde i verden, de måtte søke å greie livet ut fra det som dette landet byr (Brøgger 1925b:30).

Hvor de kom fra eller hvordan de var er uinteressant fordi den norske naturen ville ha formet dem til det de ble uansett utgangspunkt, noe både Sars og Brøgger synes å mene. En logisk konsekvens av dette synet ville da være at det i Norge ikke burde ha vært en samisk kultur, den burde ha blitt lik den norske og ikke fortsatt å eksisterer parallelt med denne. Både Sars og Brøggers løsning på dette er å helt se bort fra det samiske. Det burde ikke vært der i virkeligheten, derfor er det der heller ikke i teksten.

Den vekt Brøgger tiller naturen har blant annet fått Lise Nordenborg Myhre (1994:88) til å hevde at Brøgger var naturdeterminist. Jeg tror ikke dette er helt riktig. Det er rimeligere å anta at Brøgger oppfattet naturen mer som en slags katalysator eller filter som de utenlandske impulsene måtte gjennom for å bli norske. Det er i samspillet mellom det fremmede, det særegne norske landskapet og dets befolkning den norske kulturen oppsto. Myhre hevder at Brøgger legger tyngdepunktet på naturens vilkår og ikke på sosial samhandling. Det betyr at folks identitet ikke skapes gjennom sosial samhandling, men av naturens påvirkningskraft. Trekkes dette resonnementet ytterligere ut, sier Myhre, mangler mennesker uten kontakt med naturen identitet. Min oppfatning er at Brøgger vektlegger samhandlingen mellom natur og folk på bekostning av sosial samhandling, men at dette først og fremst gjelder den første fasen av forhistorien i Norge. Dette betyr at identiteten, den norske og nasjonale, skapes gjennom samhandling både mellom mennesker på den ene siden og

Figur 11: Fjell-landet Norge i mellomkrigstiden.

mellom mennesker og natur på den andre. Naturen eller landet får slik en viktig stilling i etableringa av det norske, hos Brøgger er det landet som konstituerer den nasjonale identiteten. Ved å la landet/naturen være den konstituerende kraften for det norske, og ikke folket/rasen som Hansen forsøkte på, unngår Brøgger problemet med de to ulike folk som lenge var en teori i den norske forhistorien, som han to ganger tidligere hadde behandlet med ulikt resultat. I stedet for å følge rasen fra de eldste tider hevder Brøgger at vi i forhistorien langt mindre enn i historisk tid ikke «må tenke oss et urørt folk i vårt land» (Brøgger 1925a:17). Det har hele tiden vært innsig av folk fra andre områder. Først i historisk tid har «det nasjonale - uvilkårleg - vernet om folkets renhet» (Brøgger 1925a:17). Først etter at vi har erkjent alle hovedtrekk

kan vi helt vurdere den gamle kultur - - som i virkeligheten har bevart sin stamme ren og klar helt til vår egen tid, på tross av alle politiske forskyvninger (Brøgger 1925a:31).

Her benytter Brøgger seg av et språk og en metaforbruk som klart synes fundamentert i raselæra. Det virker utenkelig at et uttrykk som «folkets renhet» ikke hadde biologiske og rasemessige konnotasjoner i 1925. Likeledes er det med den gamle kultur som har bevart sin stamme ren og klar. Selv om man her kan argumentere at det Brøgger skriver om er kjernen i kulturen, at stammen er det bærende elementet i kulturen, har dette utsagnet biologiske overtoner. Sannsynligvis er det oss som stamme, det norske folk, som er blitt holdt ren av vår gamle kultur, Brøgger mener. Dersom Brøgger virkelig har ment det første er det i så fall eneste gangen han bruker ordet stamme for noe annet enn en folkegruppe.

I første setningen i *Udsigt* skriver Sars at norsk historie i høyere grad enn andre land og i hvert fall de skandinaviske naboland, «deler sig i skarpt afgrænsede Perioder», som avviker sterkt fra hverandre i ytre karakter og som avløser hverandre plutselig uten overganger, så plutselig at «det hver Gang er som et nyt Folk, der optræder» (Sars 1905:1). Sars sin oppgave var å føye disse periodene sammen til et hele, noe han i følge Fulsås (1999:136-138) gjør gjennom å benytte seg av teorier hentet fra Spencer, Müller og Taine. Utvikling skjer gjennom bestemte former og jo mer perfektionerte disse formene eller institusjonene/organisasjonene blir, jo vanskeligere vil det være for nye å vinne innpass. Slik vil noe som har vært forutsetningen for utvikling i en periode, kunne bli en hindring i neste. Dette kunne forklare sammenhengen mellom de to første periodene av norsk historie, der Norge ble det minst aristokratiske landet fordi det tidligere hadde vært det mest aristokratiske. Vekslinga i perioder med framgang og nedgang i historien ble forklart gjennom at et folk hadde visse særtrekk som hadde oppstått gjennom samspillet mellom rasen og miljøet, noe som førte til at dette folket ble i stand til å spille en ledende rolle i visse stadier i sivilisasjonsutviklinga, mens andre folk kunne spille tilsvarende rolle til andre tider. Dette forklarte hvorfor Danmark og Sverige med sitt sterke riksaristokrati kunne hevde seg bedre enn Norge på 1300 og 1400 tallet. Det norske folk sank ned til å bli et bondefolk, noe som i sin tur gjorde det bedre i stand til å hevde seg enn sine aristokratiske naboer da de demokratiske samfunnsstrømningene satte inn. (Fulsås 1999:136-137).

Brøgger (1925a:28) på sin side hevder at «Bølgene i vårt kulturliv synes på en gang høiere, men også kortere og steilere fra topp til dal enn hos andre folk». Dette kan ikke forklares gjennom å

henvise til endringer i naturen, som for eksempel klimasvingninger som har vært en vanlig arkeologisk og historisk forklaring. «Vår histories og forhistories bølgende linjer, oppgang eller nedgang har neppe noen påviselig sammenheng med termometerets svingninger» hevder Brøgger (1925a:27). Sars sitt utgangspunkt var, som vi har sett, at grunnlaget for den norske kulturen ligger i naturen, allikevel avviser han at grunnen til landets nedgangstider var å finne i landets naturlige fattigdom. Dette kan virke selvmotsigende, noe flere har pekt på. Det virker også selvmotsigende å bruke organiske metaforer og på samme tid nekte for at ytre forhold spiller noen rolle. Fulsås forklarer dette med å påpeke at Sars organisistiske historieforståelse var av idealistisk og ikke av biologisk karakter. Naturen var med på å forme opprinnelsen til kulturen, nasjonens «genetiske kode», som inneholdt spirene til hele den senere utviklinga. Slik var naturen utgangspunktet, «den store og blivende Grund» i folkets historie, men den spilte ikke noen spesiell og direkte rolle for den videre utviklinga. (Fulsås 1999:147-148). På lik linje med Sars avviser Brøgger naturens innvirkning på norsk historie, bortsett fra helt i begynnelsen. Han forklarer skiftningene mellom bølgetopp og bølgedal med å vise til veidekulturens innflytelse som har ført til nordmenns manglende evne til å forvalte sin kapital, noe Brøgger karakteriserer som «et sterkt drag i vår psykologi» intimt knyttet til «erhvervslivet». (Brøgger 1925a:28). Veidekulturen, med sin skippertaksmentalitet, med sin «opfinnsomhet i forberedelsen, anspennelsen av all energi til vindingen» (Brøgger 1925a:27) med sin ufattelige konservativitet som blant annet forklarer hvorfor man på Vestlandet enda på 1890 tallet, «midt i ildvåpnenes, granatharpunenets tidsalder» (Brøgger 1925b:10) skyter hval med forgiftede piler og bue, er en viktig forutsetning for og en del av den norske kulturen. Samtidig utgjør den en viktig hindring etter som vi beveger oss vekk fra jeger og sankertilpasningen den opprinnelig sprang ut fra. Likheter til Sars si tenking er slående, den formen som i perioder har vært vilkår for utviklinga, nemlig veidekulturen som gjennom tusener av år er blitt perfektjonert, har i perioder også vært til hinder for det nye. Følger vi Brøgger (1925a:27) så «fremmer» veidekulturen «ikke så meget varig utholdenhet og langtrekkende omtanke i kulturarbeidet». Den samme tanken møter vi, som vi skal se, hos blant annet Gutorm Gjessing, der han påpeker jordbruket sitt potensiale til å virke disiplinerende og siviliserende på den nordnorske «veidementaliteten», noe som ville være en fordel for utvikling av et moderne næringsliv i landsdelen.

Rasen og kulturen.

Ved siden av å få innvandringens ide over på et annet plan forsøker også Brøgger å få de motsetninger som fremdeles fantes i folket, og som i forhistorisk og historisk forskning ble forklart

gjennom å vise til ulike folkegrupper eller raser, over på et annet plan. Det Brøgger gjør er å løfte ulikhetene over fra det fysiske, fra biologien, til psykologien. For å forstå den norske kulturen må vi «sette oss inn i oldtidsfolkets psykologi» (Brøgger 1925a:29). Viktig her var «naturforholdenes sterke innflytelse på utformingen av selve den psykologiske innstillingen». Den sterkeste motsetning i norsk lynne i dag skriver Brøgger, er motsetningen mellom «skogens og fjellets psyke, som er dypt forskjellig fra kysten og sjøens» (Brøgger 1925a:53). Disse ulike psykene som Brøgger kaller dem, i dag ville vi kanskje sagt mentaliteter, går helt tilbake til de eldste tider. Slik kvitter Brøgger seg tilsynelatende med problematiske biologiske enheter, psyken overtar rasens rolle. Dersom ulikhetene i folket kan sees som ulike psyker vil dette gjøre det letter å smi østlending til vestlending og jærbu til trønder, noe som var et mål for Lysakerkretsens nasjonalskapende prosjekt. Dette ville være mer problematisk å få til dersom det var ulike raser man snakket om. Men igjen må vi huske på at det i mellomkrigstidas menneskesyn var tette forbindelser mellom «åndelig legning» eller psyke og fysikk, noe blant annet debatten om og opptakten til steriliseringsloven av 1934 viste (Slagstad 1998).

Samtidig ser vi at dette passer bra med Sars syn på ulike raser i Europa. Det var her ikke snakk om egentlige raseforskjeller men mer kulturforskjeller, forskjell i folkekarakter. Slik unngår Brøgger på samme måte som Sars det problemfylte med et land med to eller flere raser, Brøgger kan på lik linje med Sars snakke om Norge som en nasjon. Som en konsekvens av dette må det samiske elimineres. I motsetning til Sars som eksplisitt hevdet at man kunne se bort fra det samiske, ytrer ikke Brøgger seg direkte om dette. Ser vi derimot på hva han gjør, følger han Sars, det beste eksemplet på dette er kanskje *Det norske folk i oldtiden* der et av poengene er å vise at utviklinga av bosetninga i nord har fulgt det samme mønsteret som i sør. Også arbeidet *Nord-Norges bosetningshistorie* fra 1931, reflekterer dette. Alt dreier seg om den germanske/norrøne bosetninga. Finnmark oppfattes av Brøgger som «et ubygget land, det vil si at her ikke var fast norsk bebyggelse» (Brøgger 1931:41). Helt til slutt kommenterer han likevel de «såkalte «lappegravene»» som hele Nordvaranger er full av (Brøgger 1931:49). Disse kan være gamle, kanskje eldre enn 6.århundre e.Kr, men han vil her (i motsetning til tolkningen av det norske/norrøne materialet) bare holde seg til det arkeologiske materialet uten å drøfte «lappegravenes» kronologi, «uten å gå for nær innpå vanskelige spørsmål» (Brøgger 1931:50). Kjelmøyfunnene viser endel av den finske kultur og i «disse områdene har finner («lapper») holdt til alt i romersk keisertid» (Brøgger 1931:50). Det samiske marginaliseres, ikke bare gjenneom sin beskjedne omtale, men ved å bli omtalt som «vanskelig» og «usikkert» osv. Ottars påstand om at Finnmark var et ubygget land støttes av Brøgger, vi skal senere se at Anders

Hagen viderefører denne tolkningen i etterkrigstidas arkeologi.

Brøgger og rasen.

Når det gjelder raselæra er sannsynligvis Brøgger like sterkt influert av den som Hansen var, men Brøggers uttrykk er annerledes. I 1909 skriver Brøgger :

Tiden er ikke inde til at si noget avgjørende ord om raceforhold hos oss, verken nu eller i forhistorisk tid. Vi må først få undersøkelser, så systematiske og omfattende som mulig, ikke alene av levende materiale, men også av det forhistoriske som ligger spredt i våre museer. (Brøgger 1909:182)

Brøgger er ikke imot raselæra, han mener derimot at arkeologien kan si lite om disse tingene, og da særlig på grunn av det dårlige materialtilfanget. Hagens (1997:129) påstand om at «de betente raseteoriene ble avvist i Brøggers bok om det norske folk i oldtiden» er diskutabel. Brøgger skriver i 1925 «at arkeologien verken har midler eller evne til å befatte sig med rasespørsmål i det hele», og dette er noe ganske annet enn å avvise raseteoriene. Andre fagområder derimot, slik som antropologi, etnologi og språkvitenskap kan kanskje sammen med arkeologi si noe om rasespørsmålene hevder Brøgger, men ikke arkeologien alene. (Brøgger 1909:163-184). Antropologien må legge grunnlaget og på dette må det gjennom «arkeologisk forskning bygges opp en virkelig historisk betonet tenkning omkring (rase) spørsmålene» og han fortsetter «Rase er først og fremst et antropologisk spørsmål» (Brøgger 1925a:176-177). Dessuten gjentar han at det norske materialet er for lite. I Danmark har man imidlertid en studie av et forhistorisk skjelettmateriale, med over 800 individer fra «de store stengrave», adskillig færre fra bronsealder, men ca. 170 fra gravplasser i folkevandringstid og merovingertid. Steinalderskjelettene kan inndeles i fem forskjellige hovedgrupper på grunnlag av «ledene trekk ved ansiktstypene». De komparative studiene vanskeliggjøres av det sparsomme bronsealdermaterialet, men det har stor betydning hevder Brøgger at skjelettene fra romertid og folkevandringstid «tydelig betegner en fornyelse, en merkelig renhet i typene, og det må underskrives som meget sannsynlig at vi i Danmark i den tid står overfor nye folke-elementer» (Brøgger 1925a:177-178). Og han avslutter :

Det er ennu ikke avgjort hvormeget og hvorledes antropologien kan hjelpe oss i spørsmålene om de forskjellige folketyper i Norge. Vi er nødt til foreløbig å la disse spørsmål ligge og å nøie oss med nærmere mål (Brøgger 1925a:178).

Disse utsagnene tyder på at Brøggers reservasjon mot å bruke raseteorier i arkeologisk forskning hadde mer å gjøre med empiriske begrensninger og metodiske og tekniske problemer enn noen form for ideologisk overbevisning.

Figur 12: Det visuelle uttrykket som senere skulle bli kompromitert gjennom blant annet NS sine plakater, var mye brukt i før-og mellomkrigstiden.

gracil og fin bygning». I enkeltgraven ved siden av fant man enda «et kvinnekranium av nordisk type». I dobbelgraven fant man tre spenner i Borrestil. I tillegg var det to bronsekjeder, en ringspenne av sølv og en rund spenne av sølv, alle med østlig proveniens. Gravmaterialet peker altså like mye mot øst som mot sørvest, det er altså skjelettene som er det endelige beviset for «at det her alt ved 900 bor norske folk» (Brøgger 1931:45). Kranier av «nordisk type» blir i praktisk arkeologi tolket som bevis på «norsk» bosetning.

I innledningen til *Det norske folk i oldtiden* skriver Brøgger at det det gjelder, er å få «spørsmålet om innvandringerens ide over på et annet plan» (Brøgger 1925a:15). Man kan i den forbindelse diskutere om dette ikke var vel så mye motivert av at det antropologiske materialet i Norge var så sparsomt at den klassiske problemstillingen om innvandring var umulig å etterspore i det norske materialet. Og Brøgger går heller ikke av veien for å bruke skjelettmateriale når det ellers passer inn i hans tolkninger. Et eksempel på dette er tolkningen av Ekkerøyfunnet i Finnmark der et vesentlig ledd i argumentasjonen er skjelettfunnene fra gravene. Det best bevarte kraniet «viser en utpreget nordisk type».

Begge kvinneskjelettene fra dobbeltgraven var «av en meget

Det kan også argumenteres med at Brøggers (og Sars) syn på sammenhengen mellom folk, nasjon, kultur og natur kan innordnes i et større bilde der raselæra danner en viktig forutsetning eller ligger under som et fundament for denne måten å forstå historien og forhistorien på. Sammenhengen mellom natur og rase, mellom natur og mentalitet eller folkekarakter, og mellom rase og folkekarakter har vært viktige elementer i raselæra, men er vektlagt ulikt til ulike tider og av ulike forfattere. Brøggers oppfatning av det eksisterte en felles norsk mentalitet, han bruker ord som psykologi, folkeeiendommelighet osv. (jmf. Opedal 1994:135), må sees i forhold til dette, det er ingenting som taler for at man kunne snakke om folkekarakter helt uavhengig av rase. Det vage og flertydige i ordbruken på dette punktet har samme funksjon som det vage rasebegrepet hos A.M. Hansen. Det henviser til og spiller på populistiske sammenhenger som vi «alle» vet hva er, men som er vanskelig å definere fordi meningen da vil forsvinne.

Brøggers forhold til samtidas raselære kan kanskje best belyses gjennom radioforedraget *De eldste mennesker i Norge og deres kultur* (1939). Dette var en del av en lang foredragsserie kalt *Jorda og livet på jorda gjennom tidene* der Norges fremste vitenskapsmenn (de var alle menn) snakket om sine fagområder. Serien handlet om alt fra *Den kjemiske sammensetningen av jorda og verda*, via *Trekk fra jordhistoria* og *Trekk fra utviklingshistoria til hvirveldyra*, der kapitlene heter *Fra urfisk til ape* og *Fra ape til menneske* til *De eldste mennesker i fem kontinenter* (A.W. Brøgger), *De eldste mennesker i Europa* (Johs. Bøe) og endelig til slutt foredraget om Norges forhistorie.

Brøgger starter sitt foredrag med et sterkt angrep på et gammeldags og forenklet syn på rasene, blant annet «arier-læra i dagens Tyskland» (Brøgger 1939a:212). Han kritiserer bruken av hodeformene: «en ble forhekst av de muligheter for klassifisering som skallemaalinger gav». (Brøgger 1939a:214). Han fortsetter:

Enkle formler gav trylleordet langskaller og kortskaller som i og for seg bare uttrykker et høgst underordnetvitenskapelig hjelpemiddel, en etikett til museumsbruk, ikke noe annet. De ble grepet av en folkelig forenklingstrang og opphøgd til et gyldig bilde av såkalte rasemotsetninger, - alt sammen skapte et uvitenskapelig og fordummende dogme vidtgående nyttet på levende materiale som det uttrykte seg i målinger på nåtidstrekruttene på sesjon. Vi fikk for Norges vedkommende det skjematisk bildet av to raser her i landet, kortskallene på Jæren og Vestlandet, og langskallene på Østlandet og i Trøndelag, med alle de triste fordommer denne høgst ufunderte læra skapte, ikke det minste bedre enn det villniss av åndelig formørking som i dag brer seg med arierlæra fra sør. (Brøgger 1939a:214).

Dette er et kraftig angrep på tidligere og samtidig arkeologi. Brøgger hevder at raseproblematikken er adskillig mer komplisert enn de fleste gir uttrykk for, og med støtte i blant annet Boas viser han hvordan sosiale og økonomiske endringer kan føre til fysiske endringer i en befolkning uten at dette har noe med rase å gjøre (Brøgger 1939a:215). Brøgger synes å ville nøytralisere rasebegrepene, både rasen og typen er konvensjonelle begreper som karakteriserer mer eller mindre klare trekk, der hvert enkelt trekk er svært variabelt og den rene nordiske typen er bare en enkelt variant blant mange andre, en enkeltfigur, konstruert over et tradisjonelt skjønnhetsbegrep (Brøgger 1939a:222). Han skriver at man godt kan kalle skjelettene i fra de danske jettestuen, «dette nordiske steinalderfolket», for «en nordisk rase», man må bare ikke «legge noe synderlig i begrepet» (Brøgger 1939a:222). Dette viser noe av Brøggers dilemma. Et nordisk steinalderfolk og en nordisk rase har gjennom tidene opparbeidet seg så mange meninger og konnotasjoner at det vil være umulig å bruke slike begreper på en nøytral måte, langt mindre dersom man kobler begrepene slik Brøgger gjør her. I stedet for nordisk rase hevder Brøgger at det finnes en nordisk sivilisasjonstype, en kultursamling som oppsto allerede i bronsealder. Dette ligner ting han tidligere har hevdet, og er en klar forlengelse av Sars ide om at kulturer kunne erstatte raser i et Europeisk perspektiv. Som et siste og avgjørende argument hevder Brøgger (1939a:216) at man fra antropologien selv kan hente støtte mot å snakke om raser i forhistorien. Det er nemlig slik at «rene raser» (Brøggers anførselstegn) ikke finnes i eldre tider. Senere spesialisering innenfor en opprinnelig mindre differensiert type fører til at man får mer særpregede «raser». Dette stemmer med det bildet arkeologien gir av utviklinga i Norden fra steinalderen og fram i mot Brøggers samtid. «Folketyper er m.a.o reinere i dag en før» skriver han, «den går parallelt med en nasjonal utvikling av folkesamlinga, og den har utviklet seg med folkenæringa og folkeøkonomien gjennom tidene» (Brøgger 1939a:216). «Rase» erstattes her av folketype, et begrep han bruker i artikkelen uten at han definerer det nærmere. Men det er vanskelig å forstå dette som annet enn et litt mer utvidet rasebegrep som også prøver å inkludere kulturelle faktorer i stedet for bare å fokusere på biologisk arv.

Et annet problem som vi tidligere har sett på er mangelen på skjelettmateriale. Fra tida fra de første menneskene kom hit for 10 000 - 12 000 år siden og fram til eldre jernalder «har vi ikke noe materiale av skjeletter til å dømme om folketyper, menneskene» (Brøgger 1939a:218). Det er allikevel muligheter, skriver han, å øyne «noen trekk av bildet, ikke minst ved sammenlignende studier ut fra levende materiale». Blant annet har «trønderantropologen dr. Bryn» ment «å kunne påvise at enkelte folketyper i Tydalen i Sør-Trøndelag liknet slående på en utpreget

istidsmennesketype, Cro-Magnon-folket i Frankrike» (Brøgger 1939a:219). Både referansen og eksemplet kan synes en smule inkonsistent relatert til det som ellers er hevdet i artikkelen/foredraget. Inkonsistensen består også i som vi tidligere har sett sammenstillinga av begrepene nordisk rase, nordisk steinalderbefolkning og nordisk sivilisasjonstype. Han legger også vekt på skjelettmaterialet fra Nord-Norge som Schreiner la fram «i et mønstergyldig arbeid i 1927». Materialet gir i følge Brøgger et godt bilde av den økonomiske overklassen, som antropologisk er i slekt med de «nordiske» typene man finner igjen på germanske, frankiske og merovingiske gravplasser i Mellom-Europa. (Brøgger 1939a:233). Brøgger (1939a:234) skriver om germansk ætt og indoeuropeisk stamme, om at «de ulike steinalderstammenes språk i Norge har vært av germansk eller før-germansk slekt». Mens han startet foredraget med å avvise rasen, avslutter han med å hylle naturen og nasjonen. Essensen i det tusenårige perspektivet Brøgger i dette foredraget har tegnet opp er

den samlede makt som sjølv livsvilkåra i Norge har gitt til alle de slektene som helt fra steinalderen har bygd og budd her i det lange tidsrommet. De mindre faser, de små øyeblikk av folkets, av nasjonens liv forlenges, går opp i større, i lange linjer, tydelige og enkle fordi de får rot i sjølv Norge (Brøgger 1939a:236).

Han slutter foredraget med et noe kryptisk men kraftpatriotisk utsagn der han skriver: «Slekta må fornye seg. Det store er at Norge består» for til sist å sitere de samme linjene av Niels Kjær som han også avsluttet *Norges oldtid* med. (Brøgger 1939a:236).

Det kan virke som om Brøgger prøver å komme seg unna «ubehaget» med rasen, men det er mer trolig at han definerer dette i forhold til Sars, rase er ikke noe som gjelder i Europa, her gjelder nasjonene og kulturforskjeller/likheter. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom et annet radioforedrag i den samme serien. I dette, kalt *De eldste menneskene i fem kontinenter*, skriver han om rase, rasemotsetninger og at dette må være noe som har oppstått i de tidligste tider (Brøgger 1939b:132). Dette forklarer også Brøggers uvillighet om å omtale det samiske, i historien om den norske nasjonens oppkomst var rasen, og dermed samene, den ekstreme andre som måtte elimineres. Det kan også hevdes at Brøggers uvilje mot kranilogien muligens skyldtes hans uvilje mot typologien. Metodisk var kranilogien eller skallemålingene basert på typologi og en logisk konsekvens av Brøggers nedtoning av typologiens rolle i arkeologien ville være en nedtoning av kranilogien.

Opedal har pekt på at Brøgger sin innflytelse på den gårdshistoriske forskinga var lite synlig i årene før andre verdenskrig. Først etter 1945 endrer dette seg da Anders Hagen i langt større grad inkorporerte Brøggers posisjoner i gårdshistorisk forskning. (Opedal 1994:117). Det samme kan sies om Brøggers forhold til rasene i forhistorien. Han synes å være relativt alene om sitt syn på at det i forhistorien ikke hadde vært rasemotsetninger, og dette synet fikk for alvor gjennomslag i etterkrigstida, igjen gjennom Anders Hagens opptatthet av Brøggers ideer, men selvfølgelig også gjennom avdekkinga av nazistenes vanvittige rasepolitikk.

Anathon Bjørn, og den norske nasjons tilblivelseslinjer.

Et eksempel på en oppfatning av forhistoria der raselæra klart er bakgrunnen er Anathon Bjørns artikkel *Hovedlinjer i den norske nasjons tilblivelseslinjer* (Bjørn 1931). Denne artikkelen er interessant av flere grunner. Dersom vi tenker oss en akse med nasjon og rase som ytterpunkter, vil Brøggers arkeologi representere den ene enden mens Bjørn befinner seg ytterst ute på den andre, der rasen er bestemmende for det meste. Samtidig forsøker Bjørn å revitalisere A.M. Hansens syn på samene i forhistorien og han legger samtidas problemer til grunn for forståelsen av fortida, på samme måten som både A.M. Hansen og A.W. Brøgger.

I innledningen slår Bjørn fast at arkeologien de siste par tiårene har hatt en framgang som aldri tidligere. Der det tidligere var «fullstendig mørke» kan man nå si noe om ved hjelp av nytt arkeologisk materiale. Selv et så sentralt spørsmål som «vår egen nasjons tilbliveshistorie er ikke lengre utenfor muligheten av et objektivt studium» (Bjørn 1931:224). Bjørns objektive arkeologiske studier består for en stor del av å koble arkeologisk materiale til antropologisk materiale og likheten i innhold mellom denne artikkelen og A.M. Hansens *Landnåm* er slående.

Bjørn starter med Komsa som han betegner som en av de merkeligste oppdagelsene i Nordisk arkeologi de senere årene. Komsa-kulturen er etter Bjørns oppfatning kommet til Norge fra nordøst og har bredt seg videre sydover. Han avviser teorien om at Komsa har «overvintret» istiden, og slår fast at «de folk som først betrådte norsk grunn ytterst var av centralasiatisk opprinnelse» (Bjørn 1931:227). Riktignok finnes det ikke skjelettmateriale verken her eller i Asia som kan settes i forbindelse med Komsakulturen, men professor Brinkmann har tidligere påpekt at det «kortskallete element i Norge må henge sammen med den asiatiske kortskalteblokk», og dessuten finnes det

skjellettmateriale i Mähren som knyttes til utgangspunktet for både Komsa og «uraurignacien», derfor må de to identiske kulturene også «ha vært båret av samme folkeraser» (Bjørn 1931:229). Komsa brer seg sørover, og fortsetter som Fosnakultur ihvertfall sør til Bergen. Imidlertid har man i Sør-Norge innslag i Fosna kulturen som peker på en forbindelse til Swiderien i Polen, noe som Bjørn (1931:231) tolker som en invasjon fra sør. Man har altså i «vår tidlige steinalder to innvandringstrømme, en eldre nordfra og en yngre sydfra, som da høist sannsynlig har bragt to forskjellige folkeraser til landet» (Bjørn 1931:231).

I «dyssetid» har det på ny foregått en innvandring, denne gangen fra Sydskandinavia til Øst-Norge, og «av et folk med en langt høierer kultur enn den hjemlige» (Bjørn 1931:233). For første gang kan man si noe «bestemtere om arten av dette folk som må ha vært av samme rase som de tidligere sydskandinaviske megalittikere, et ikke indogermansk folk hvis opprinnelse vel ytterst er å søke i Vesteuropa». (Bjørn 1931:234). I mot midten av «ganggravtid» brytes forbindelsen innvandrerne hadde med sine sydlige rasefeller. Årsaken er

at nye folkebølger ruller frem mot Østlandet, denne gang båret av folk hvis hu mere sto til krig enn til fredlig jordbruk selv om det ikke var dem ukjent. Det er indogermanernes tog mot nord som skulde få så grunnleggende betydning for hele den senere utvikling (Bjørn 1931:235).

Indogermanerne brøt opp fra sitt urhjem, som Bjørn mener må ha ligget i Thüringen området. Det er «tre kulturelt nærbeslektede folk av samme rase» som omtrent på samme tid bryter opp og drar mot nord. En gren av stridsøksfolket dro mot Danmark og Jylland, over havet til vestsiden av Oslofjorden hvor de bosatte seg i Vestfold og Buskerud. En annen gren dro via Nordtyskland og Bornholm til Skåne og derfra inn i Øst-Norge der de bosetter seg langs Oslofjordens østre bredd. Den tredje grenen rykker fram gjennom de baltiske land til Finland «hvor det tidligere ikke har vært spor av noen høiere kulturform». (Bjørn 1931:235). Skjelettfunn fra Skåne viser at det er en klar forskjell mellom megalittikere og stridsøksfolk, ikke bare i kultur. «Stridsøksfolket har vært langt finere bygget og viser meget større tilknytning til nutidens nordiske befolkning» skriver Bjørn (1931:236), og han fortsetter

Det er da også ganske utvilsomt, hvad vel alle forskere nu er enige om at stridsøksfolket er av indogermansk rase. Engang må jo det indogermanske element være kommet til Norden og da det senere ikke er foregått noen innvandring av fremmede raser og Nordens tidligere befolkning av gode grunner ikke kan ha vært indogermansk så kan kun stridsøksfolket her komme i betraktning. (Bjørn 1931:236).

De to rasebeslektede indogermanske folkene har smeltet sammen og megalittikerne og deler av «det gamle boplassfolk» har også blandet seg med stridsøksfolket. «Tre forskjellige folk av like mange forskjellige raser er således smeltet sammen til en enhet og denne enhet er det vi i dag kaller den germanske rase» (Bjørn 1931:236). Disse tre folkene og deler av den samme argumentasjonen vil vi møte igjen senere hos Gjessing (1935, 1945).

På Jæren «vårt annet megalittiske centrum i hellekistetid» har man mottatt «et ikke helt ubetydelig befolkningstilskudd fra det germanske Jylland», som har startet germaniseringsprosessen her. I Trøndelag, hvor vi finner vårt tredje «men betydelig mindre megalittiske centrum» har man hatt kontakt med Oslofjordsområdet gjennom Hedmark og sjøveis med Jæren, hvor de første trønderske germanere kom fra. Funnmaterialet i «hellekistetid» er preget av en sterk dualisme og det er «klart at denne ytterst bunner i rase- og folkeforskjell» (Bjørn 1931:239). Funnene reflekterer, sier Bjørn, motsetningen mellom et høyerestående germansk folkeelement, og en kulturelt laverestående ikke-indogermansk befolkning, som må være etterkommere av landets urinnvånere.

Når det gjelder Nord-Norge er det fullstendig feilaktig å hevde at dette er germansk område i steinalderen, skriver Bjørn. Ved slutten av steinalderen er det kun noen mindre områder som er bebodd av germanske folk. Derfor fortsetter kulturdualismen å sette sitt preg på bronsealderfunnene. (Bjørn 1931:240). Imidlertid ekspanderer germanerne i alle retninger. I nord har boplasskulturen kommet i direkte kontakt med en fremskreden del av den germanske jernalderkulturen. Her «rådet det oprinnelige folkeelement grunnen alene mens det syd- og vestpå stadig assimilertes med germanerne» (Bjørn 1931:240). I yngre jernalder får vi en ny innvandring «da germanske folk i større antall og ad forskjellige veier trenger frem til landet». Dette fører til en ytterligere germansk ekspansjon og i folkevandringstid får Nord-Norge sin «faste germanske befolkning» (Bjørn 1931:243-244). På denne tiden har også den gamle og tidligere enerådende boplasskulturen opphørt å eksistere i Nord-Norge, unntatt kanskje i de områdene «hvor de sent innvandrede lapper holdt til» (Bjørn 1931:244). Dette virker noe inkonsekvent sett i forhold til det tidligere utsagnet om at det ikke har kommet noen fremmed rase til landet etter at stridsøksfolket innvandret. Det Bjørn sannsynligvis mente var at det ikke var kommet noen fremmed rase eller fremmed folk som på en eller annen måte «gikk opp» i det germanske eller norske, noe som samene så altfor tydelig ikke hadde gjort.

Nå er det slik at Nord-Norge er dårlig undersøkt med hensyn på arkeologi, hevder Bjørn, og som en følge av dette er forholdene «temmelig floket». Og han fortsetter

- men slik som fundmaterialet i dag ligger an fører det til den slutning at i folkevandringstiden forsvinner det ikke indogermanske element som egen faktor i datidens norske kulturforhold etter i utalte sekler å ha videreført tradisjonen fra kulturens morgenrøde (Bjørn 1931:244).

Interessant nok hevder Brøgger (1931:7) samme år om Nord-Norge at «I arkeologisk sammenheng er landsdelen på ingen måte et forsømt område. Med hensyn på registreringer av fortidsminner er det tvert imot et av de best undersøkte landskaper i Norge». Vi har sett at usikkerhet er blitt knyttet til arkeologisk materiale som man antok representerte noe annet enn det norske/norrøne. Bjørns uttalelse kan muligens forstås på bakgrunn av dette og bidrar slik sett til å forsterke denne tradisjonen. Det materialet han skal tolke representerer det «ikke- indogermanske element» som attpåtill befinner seg i «lappiske» områder og muligens passet det Bjørn bra at man kunne betegne dette som usikkert og «floket». Brøgger sitt prosjekt handlet om kontinuitet i forhistorien fram i mot det nasjonale og dermed om et arkeologisk materiale som ble ansett som norsk/norrønt. Ved å anses dette som representativt og dekkende ble materialets utsagnskraft styrket.

Etter på denne poetiske måten å ha sent den opprinnelige urbefolkningen inn i solnedgangen fortsetter Bjørn å argumentere for kulturdualismen. Denne har vært så sterk og langvarig hevder han at vi kan finne spor av den i de skriftlige kildene. I *Germania* skriver Tacitus at «det i Norden, foruten germaner bodde et kulturelt meget lavtstående folk som han betegner som fenn» (Bjørn 1931:244). Disse fenni kan ikke være finnenes forfedre - og de kan heller ikke være samer, som Tacitus i følge Bjørn kjenner og omtaler riktig. Bjørn støtter seg her til den finske språkforskeren og etnologen K.E. Karsten. Tacitus må ha gjengitt noen dunkle og misforståtte tradisjoner om et opprinnelig folk i Norden, skriver Bjørn, et urfolk som de høyerestående folkene traff da de ekspanderte, og som lenge levde samtidig med den germanske befolkningen. Det stedet i Tacitus som Karsten baserte seg på, er som oftest tolket annerledes, skriver Bjørn (1931:244), men Karstens tolkning «faller utmerket i tråd med det som av det arkeologiske materiale kan utledes om Norden i denne tid». Bjørn avslutter med å kommenterer sammenhengen mellom samtida og fortida. Norge har aldri vært et sluttet hele og årsaken til dette ligger ikke bare i de geografiske motsetningene i det vidstrakte landet. Grunnen finnes i

hele nasjonens tilblivelseshistorie som i sig rummer beretningen om mange folk og mange raser. Gjennom sitt forskjelligartede lynne og sterkt vekslende karakter i antropologisk henseende er det norske folk selv det beste vidne om de fjerne begivenheter vi her i all korthet har søkt å fremstille og i sitt språk bærer det betydelige spor av det ikke indogermanske folkeelement som engang rådet grunnen alene (Bjørn 1931:245).

I det norske folk finner man fremdeles spor etter de ulike rasene som engang invaderte landet, det er gjennom raselæra og motsetningen mellom de ulike rasene heterogeniteten både i fortid og den nåtidige nasjonen må forstås.

Som vi ser er dette nokså nøyaktig de samme ideene som A.M. Hansen lanserte på begynnelsen av århundret. Riktignok har det arkeologiske tilfanget økt siden Hansens tid, noe som blant annet har ført til en bedre og mer nøyaktig kronologi, men tolkningsramma er den samme. Artikkelen presenterer et syn på forhistoria som Brøgger gjentatte ganger angriper og kritiserer. Til og med i synet på hvorvidt Nord-Norge er godt eller dårlig arkeologisk undersøkt er Bjørn og Brøgger uenige. Bjørn tilskriver all endring innvandring, forbedring i kultur og sivilisasjon er det samme som forbedring i rase. Brøgger på sin side postulerer tesen om at utviklinga har vært intern, og at det å snakke om raser i forhistorien ikke går an, både på grunn av rent faglig antropologiske forhold og på grunn av det sparsomme skjelettmaterialet. For Bjørn er rasen historiens drivkraft, det er gjennom læren om den at urfolk, urhjem, germanere, ikke indogermanske folk, fenni, lapper og nordmenn både hos han og Hansen får mening som kan være med på å forklare problemer både i samtida og fortidas Norge.

Samtidig gav denne forklaringen resonans i «folkedypet», for i mellomkrigstida var ikke raseteorien eller raselæra betent, den var i beste fall omdiskutert. I 1934 fikk Norge en steriliseringslov og en av pådriverne bak denne loven var den kjente apotekeren Jon Alfred Mjøen. Mjøen samlet noen av sine støttespillere i Den Rådgivende Komite for Rasehygiene. Her satt blant annet litteraturprofessor Christen Collin (sml. Bomann Larsen 1993:61 for Colins tilknytning til Lysakerkretsen), målprofessor Marius Hægstad, sosialøkonomiprofessor Wilhelm Keilhau, Genralsekretær i Den norske Lægeforening Johan Berner og lederen for Arbeiderpartiets første stortingsgruppe i 1903, sognepresten og redaktøren Alfred Eriksen (Slagstad 1998:172). Mjøen og hans standpunkter tuftet på raselæra er i ettertid forsøkt isolert, «men hans standpunkter var ingenlunde så fjerne fra landets hovedstrøm som en i ettertid stundom kan få inntrykk av» (Slagstad 1998:172). Et annet eksempel på dette er at i 1936 foreslo stortingsrepresentantene Alf Mjøen (Jon

Alfred Mjøens bror) og Erling Bjørnson (Bjørnstjernes sønn og senere NS medlem) at Tysklands ledende rasehygieniker dr. Alfred Ploetz burde få Nobels fredspris dette året. Forslaget ble i følge dagens direktør aldri skikkelig behandlet i Nobelkomiteen, poenget her er imidlertid at forslaget var allment kjent uten at det ropte på de store overskriftene. Ploetz var en av flere mulige kandidater. Sannheten er vel at raselæra var en viktig del av mellomkrigstidas mentalitet, det var som den engelske historikeren Hannaford (1996) har uttalt vanskelig eller umulig å forholde seg til verden uten å forholde seg til raselæra, og norsk vitenskap sitt forhold til denne er i en stor grad forbigått i stillhet (Jmfr. Slagstad 1998:171-179). Dersom noen skal sees på som avviker her er det sannsynligvis Brøgger, som så kraftig tonet ned rasens innflytelse i fortida, både som empirisk sannhet og raselæra som metodisk innfallsvinkel til studiet av fortida. Noe av ironien i dette er at Brøgger i sin hegning om nasjonen syntes ha vært mer uvillig til å innlemme samene både i forhistorien og i nasjonen enn de som forklarte forhistorien ut fra et mer eksplisitt rasemessig ståsted.

Sett i et raseperspektiv var samene der, de var et «biologisk» faktum enten man likte det eller ikke, og de hadde innenfor en oppfatning av forhistorien basert i raselæra en bestemt plass i et biologisk og et kulturelt utviklingsskjema. I dette bildet hadde ulike raser og ulike kulturer sine plasser, de kunne plasseres høyt eller lavt, og raselæra som system fungerte fordi det var forskjeller mellom raser, mentaliteter, lynne og sivilisasjonsnivåer. Problemene oppsto når rasen kom i konflikt med nasjonen. I motsetning til rasen, som hadde et biologisk fundament, hadde nasjonen et historisk. Nasjonen besto derfor av en gruppe som var blodsbeslektet, delte samme skjebne og hadde felles bånd skapt av migrasjoner, språk og tradisjon. Man kunne derfor ikke tilhøre en nasjon dersom man tilhørte en fremmed rase uten kulturell tilhørighet til nasjonens bærende befolkning eller tilhørte en rase eller et «folk» uten historie. Ideen som lå bak var at nasjonens grunnlag var et nærbeslektet stammefelleskap og at de fundamentale problemene i nyere tid var at rase og nasjon ikke lengre var samsvarende (Hannaford 1996:367). Det er dette som har ligget bak mye av norsk arkeologi, spesielt den arkeologien som ble bedrevet i før- og mellomkrigstiden. Globalt og teoretisk sett var raselæra grei, men innenfor nasjonens grenser og i praksis var den problematisk. Alt etter hvor stor vekt man la på de ulike komponentene i forholdet mellom nasjon og rase, falt man ned på ulike løsninger. Den jødiske trusselen mot den tyske nasjon (og mot Europa) var så stor at jødene måtte utryddes, den urene jøden forurenset og ødela den rene og hellige nasjonen både biologisk, kulturelt og økonomisk, derfor måtte de bort. Nå kunne man argumentere for at det samiske rett og slett var irrelevant i denne sammenhengen blant annet på grunn av den empiriske statusen samene hadde

som et ikke-historisk folk. Dette kan imidlertid ikke være hele forklaringen, som vi har sett blant annet hos Hansen, hadde samene en historie, delvis dokumentert i sagaen. For Sars og Brøgger framsto samene som nasjonens ekstreme andre, som en uren fare som symbolsk måtte elimineres fra historien og forhistorien. I dette perspektivet sto rasen i et direkte motsetningsforhold til nasjonen, derfor var samene farligere her og hadde så stor forurensende kraft at de helst ikke måtte omtales, samene ble et tabu. Hos Bjørn og også hos Hansen, som i motsetning til Sars og Brøgger i norsk forhistorie vektlegger rasen mer enn nasjonen, har samene en plass. Riktignok er den svært marginal, men de kan forklares inn i et overordnet system, og de tildeles en rolle som er med på å konstituerer og gi mening til det norske/germanske. Paradokset her er at Brøgger som ønsket å fokusere på nasjonen og nasjonal enhet og dermed prioriterer rasen lavt i den norske forhistorien, blir den arkeologen som sterkest forneker det samiske gjennom å la være nevne det.

Det norske folks lynne, arkeologiens svar på dr. Jekyll og mr. Hyde.

Interessant er også Bjørns avslutning. Han skriver her om det norske folks lynne og antropologi, som er to sider av samme sak. Han påpeker det sterke ikke-indogermanske elementet som han kaller det, som fremdeles er med på å prege det norske folket. Linjene tilbake til A.M. Hansen (1907:138) er åpenbare, men også til Lysakerkretsen og Moltke Moes ide bak Norsk Folkemuseum som skulle ha til oppgave å gi folket selvsyn og en forståelse av hvordan det på godt og vondt var blitt som det var (Stenseth 1993:103). Hos Brøgger finner vi en eksplisitt kobling mellom lynne eller psyke og erverv, og det er veidekomponenten hos Brøgger, og som vi skal se senere hos Gjessing, som gir det norske folk sitt særdrag - jeg hadde nær sagt på godt og vondt. På sett og vis ligger Hansens anariere, Bjørns ikke-indogermanere og Brøggers og senere Gjessings veidementaltitet tett opp til hverandre. De er deler av det samme bildet, litt forenklet kan man si at Brøgger filtrerte de kulturelle komponentene fra de biologiske. Veidekomponenten får slik den samme funksjonen som det ikke-indogermanske eller anariske elementet, men Brøggers nordiske sivilisasjonstype tilsvarer den nordiske rasen. Det uariske, anariske, ikke indogermanske og forsåvidt også det samiske i den grad det omtales, karakteriseres først og fremst av veiding, primitivitet og lavtstående (om noen) sosial organisasjon. Det ariske karakteriseres av jordbruk og differensiert sosial organisasjon (med et stort utviklingspotensiale) og sivilisasjon. Disse forfatterne arbeider også retrospektiv på den måten at utgangspunktet for, og inspirasjonen til, å skrive om forhistorien ligger i det motsetningsfylte norske samfunnet. Både antropologisk, psykologisk og regionalt ble Norge oppfattet som motsetningsfylt, sammensatt og problematisk og arkeologene

forsøkte å finne forklaring på samtidens problemer i forhistorien, enten de nå var å finne i den norske naturen, i motsetningene mellom raser eller mentaliteter og erverv. Alle ender de opp likt, vi er det vi er blitt på «godt og vondt», og i motsetning til andre lands arkeologi har norsk arkeologi ofret mye tid og arbeide på å forklare den «vonde» siden, enten den nå skyldtes for mange kortskaller eller en uutslettelig veidementalitet, som har preget oss og som har gjort oss annerledes enn våre «reelle andre».

Fram til 1970 er denne norske nasjonale mer eller mindre fiktive (?) «nattsiden» viet adskillig flere spaltmeter i arkeologisk litteratur enn det er skrevet om samisk forhistorie. Det ligger utenfor denne avhandlingen, men det kunne vært interessant å undersøke om denne mer eller mindre fiktive andre, vår nattside, inngår i en slags «kollektiv psykoterapi» der den spaltede nasjonen prøver å finne historien om seg selv og sin egen identitet. Nattsiden forklares gjennom rasen, eller veidementaliteten og er fortellingens primitive skurk som kjempet mot vår lyse helteside som representeres av nasjonen og det siviliserte, en kamp man i mellomkrigstida stadig kunne se pågikk og som hadde «dype røtter i historien». Tolket på denne måten kan deler av norsk arkeologi sees som et uttrykk for den spenning og de motsetninger som det var mellom nasjonen og rasen, både i teori og i praksis i før- og mellomkrigstidens Europa.

Brøgger som konstruksjonist.

En av forskjellene mellom Hansen (1904) og Brøgger (1906 og 1909) ligger i det jeg har vært inne på tidligere, nemlig i måten de tilnærmer seg problemene på. Hansens tekst er helt klart en konstruksjonistisk tekst. Han ser fortida og nåtida gjennom raselæras briller, han gir ideen forrang. Den «tidlige» Brøgger kan mer betegnes å være en *rekonstruksjonist*. Konstruksjonisme var å se på historien gjennom en på forhånd eksisterende ramme eller teori, slik som marxisme eller i vårt tilfelle raselæra. En rekonstruksjonist er en som tror eller hevder at han eller hun ikke ser historien gjennom slike briller. En rekonstruksjonist vil stille med et «åpent sinn» uten å ha fordommer eller være forutinntatt, han eller hun vil ligge nærmere et empirisk-positivistisk vitenskapsideal enn konstruksjonisten. Særlig *Studier over Norges steinalder* fra 1906 kan leses slik. Brøgger definerer seg her klart som arkeolog, noe Hansen ikke er, Brøgger resonerer arkeologisk, noe Hansen i følge Brøgger ikke gjør, Brøgger framstiller seg selv som empirikeren som studerer detaljer og slik finner fram til kunnskapen, i motsetning til Hansen som har en teori og som ser sine data i lys av denne.

Ironisk nok er det Brøgger som senere blir den store konstruksjonisten i norsk arkeologi. Brøggers konstruksjon tonet ned typologi, kronologi, påvirkning utenfra og rase, alt elementer i arkeologien som sto i motsetning til og vanskeliggjorde en norsk nasjonal arkeologi med en dertilhørende norsk forhistorie. Disse elementene var viktige i samtidas arkeologi, så viktige at Brøggers nedtoning av dem kan være med på å forklare hvorfor *Veid og Vær* ikke ble utgitt og hvorfor *Det Norske folk i oldtiden* ikke umiddelbart ble noen suksess. Brøgger må etter hvert ha sett det verdifulle i Hansens tilnæringsmåte og for hver gang Brøgger omtaler Hansen i sine tekster blir han mer og mer velvillig stemt. Og i *Veid og Vær*, som lå ferdig til trykking i 1925, men som ikke ble gitt ut, er Hansen den eneste vitenskapsmann som nevnes i forordet. Brøgger refererer til Hansens forsøk på å danne seg en helt selvstendig oppfatning av det første landnåm i Norge og selv om han er kommet fram til andre resultater enn Hansen «vil jeg med beundring nevne dr. Hansens virke» (Brøgger 1925c:innledning). Dette forordet kan tolkes på flere måter, Brøgger følte nok at *Veid og Vær* og *Det Norske folk i oldtiden* var noe han sto alene om, slik Hansen over 20 år tidligere sto alene om sine synspunkter. Brøgger setter nå en rekke «lyskastere», som han sa om Hansens *Landnåm*, på det samme målet. Men mens Hansens utgangspunkt var folket, var Brøggers som vi har sett landet.

Brøgger og samene: konklusjon

Det nærmeste Brøgger kommer samene i *Det norske folk i oldtiden* er på side 186 der han refererer til Jordanes. Han nevner to folk som bor i den nordlige delen av Skandinavia, nemlig adogit og scerrefennae. De første er, kommenterer Brøgger og referer til Nansen, «kanskje - folkene på Andøya eller Hinnøya» der det om sommeren er midnattsol. Og han fortsetter:

Her bor også scerrefennae, skridfinerne, som ikke kjenner korn, men som lever av ville dyr og fugle-egg,
- med andre ord et nordnorsk fangstfolk (Brøgger 1925a:186)

Dette er representativt for Brøggers nasjonale arkeologi sin holdning til samisk fortid, ikke engang ordet lapper eller samer brukes, det hele er kokt ned til et «nordnorsk fangstfolk». Norge som terreng og natur var for Brøgger konstituerende for «vår psykologi» (Brøgger 1925a:27-28) og nasjonale egenart, samene hadde ingen plass i dette bildet. Ved å gjøre landet til den store katalysatoren vender Brøgger tilbake til den tradisjon som nasjonsbyggerne på 1800 tallet forvaltet der vektleggingen av landskapet utgjorde en viktig del for kreasjonen av den nasjonale identiteten.

Den vekt Brøgger la på sammenhengen mellom psykologien eller folkekarakteren, ervervet og den nasjonale norske kulturen skulle bli viktig i norsk arkeologi. Dette var elementer som Gjessing tok opp i sine arbeider på 1930 og 1940 tallet og som fikk stor innflytelse. Videre var den mentale, psykiske, kulturelle og dermed nasjonale (og rasemessige?) homogeniteten som Brøgger forfektet viktig. Deler av dette ble som vi skal se videreført i arkeologifaget og var klart med på å underkommunisere det samiske etter andre verdenskrig, på samme måte som det ble gjort i mellomkrigstiden.

Hallström og samenes innvandring.

Rasespørsmålet preget imidlertid ikke bare norsk arkeologi. Som argumentert for tidligere, hadde samene en plass i historien/forhistorien dersom man fokuserte på rasen som drivkraft i historien. Gustav Hallström var den svenske arkeologen som for alvor begynte å arbeide i de svenske nordområdene der han kom i berøring med samisk historie/forhistorie. Og siden samene for Hallström (i motsetning til for eksempel for Brøgger) også var tilstede i det samtidige rasetypologiske skjemaet ble en av hans oppgaver å forsøke å bestemme når samene vandret inn i Norden og i Nordisk forhistorie.

Brøggers teori fra 1909 om sammenhengen mellom skiferkulturen og et fra øst innvandrende ukjent X-folk møtte motbør hos svenske arkeologer. I Sverige så man på boplasskulturen i sammenheng med den sydiskandinaviske steinalderen. Det dominerende synet ble etter hvert at skiferen erstattet flinten i strøk som manglet dette råmaterialet og at forskjellen i materialbruk ikke representerte ulike folk eller ulike raser. Riktignok hevdet den svenske arkeologen Oscar Almgren at kulturforskjellen mellom den høytstående jordbrukskulturen og en laverestående jeger og fisker kultur også representerte et raseskille som minnet om det raseskillet Almgren så mellom skandinaver og samer. (Furset 1994:80). Det er imidlertid det første synet som etter hvert ble dominerende og det er dette som er utgangspunktet for Gustav Hallströms artikkel fra 1929, *Kan lapparnas innvandringstid fixeras? En arkeologisk studie*. Dette skulle vise seg å bli en viktig tekst, den er mye henvist til både av norske og svenske arkeologer og Evert Baudou, Hallströms biograf, betegner artikkelen som den viktigste avhandlinga om Norrlands fortid inntil 1980 tallet (Baudou 1997:209).

Hallström starter sin artikkel med å kommentere at dersom man for en mannsalder siden skulle ha skrevet om de eldste sporene etter den samiske bosetningen ville framstillingen ha dreid seg om den «lapska» eller den arktiske steinalderen. Men etter at det voksende arkeologiske materialet «sprängde sönder» de tidligere teoriene og oppfatningene kan man trekke helt andre slutninger om den nordskandinaviske steinalderen. (Hallström 1929:39-41). Slutningene Hallström trekker på grunnlag av det arkeologiske materialet er som følger:

På den skandinaviske halvøya har det levd en jeger og fisker befolkning som stammer fra Vest- og Mellomeuropa. I løpet av yngre steinalder kommer det flere kulturframstøt fra det samme området og dette omskaper den sydsandinaviske kulturen til å bli «fast, åkerbrukande och av hög valör» (Hallström 1929:71). Innflytelsen fra sør når også lengre nord selv om «kulturstadiet» for større deler av nordskandinavia i hovedsak synes å være det samme som tidligere. Det er ingen grunn til å ikke hevde at en «i det stora hela enhetlig (eller av flera hopsmulten) ras bebott hele halvön» (Hallström 1929:71), noe som naturligvis ikke utelukker at det mellom sør og nord og øst og vest kunne finnes «vissa skiftningar», hvis årsak kanskje kan ligge sør for Skandinavia. Han slår fast at Norrlands og Lapplands steinalder bør sees som en direkte utløper av den syd- og mellomsvenske steinalderen

och at ingen annan ras eller raser änn dem, som levat i Syd- och Mellansverige böra tänkas ha levat i Norrland och Lappland. Vidare att av det arkeologiske materialet att döma intet spår finnes av någon kultur- eller redskapsform, som kan härledas till lapperna eller lappernas förfäder. Tills vidare är arkeologien endast den vetenskap, som kan yttra sig i denne fråga för dessa avlägsna tidar (Hallström 1929:56).

Det samme gjelder i bronsealder selv om funnmaterialet er lite. Nettopp fordi at man har så få «verklige bronsfynd» at betegnelsen bronsealder nesten virker som en hån, er det viktig at «behålda namnet för att därigenom fasthålla den otvetydiga och klara samhörigheten med sydliga trakter (Hallström 1929:58).

I Finland er situasjonen noe annerledes. I fra begynnelsen har også Finland vært befolket av stammer på jeger og fiskerstadiet som muligens hadde det samme sør- og vesteuropeiske opphavet som de i Skandinavia. Mot slutten av steinalderen er hele Finland tatt i «besitning», i Nordfinland er den materielle kulturen under kraftig 'svensk' (apostrofen er Hallströms) innflytelse, det samme

gjelder i de sydlige og vestlige kyststrøk av landet. I innlandet bodde jegerstammer med en kultur som viser bestemte og klare forbindelser østover mot Russland. Rasespørsmålet her er mer usikkert, men «intet hindrar att dessa stammar äro urlapska eller urfinska». (Hallström 1929:71-72). Finsk bronsealder forklares som en utløper fra svensk bronsealderkultur, kanskje som en innvandring, og i yngre bronsealder trenger denne kulturen inn i et av den russiske bronsealderkulturens sentra. I det indre av landet derimot dukker det etter hvert opp svake spor av russisk bronsealderkultur. I innlandet opptrer bronsealderen senere enn den skandinaviske bronsealderen, den er ytterst ubetydelig påvirket av metallkultur og den varer et godt stykke inn i jernalder. Det er ikke snakk om noen endring i kultur eller befolkning, og den østlige forbindelsen er minst like sterk nå som i steinalder. (Hallström 1929:73). Den skandinaviske halvøya i steinalder og bronsealder er en etnisk, rasemessig og kulturelt homogen blokk i følge Hallström. Denne er vokst fram i landet selv og er i hovedsak bare påvirket av sydlige impulser. Bare i grenseområdene i nord finner man iblant spor av østlig kultur, «troligen oppburen av främmande stammar, vilca dock icke förmår at tränga inn» (Hallström 1929:73).

Så kommer fimbulvinteren. Hallström baserer seg her på botaniske studier av svenske torvmyrer utført av Rutger Sernander som hevdet at klimaet i fra før-romersk jernalder av ble dårligere med mer nedbør. Fra 500 f.Kr starter den «fyndlösa tiden» der det må ha skjedd en avfolkning. Ikke før i de første århundrene etter Kr.f skjer det igjen at de tomme områdene blir bebygde og i Norrland skjer dette like raskt som da landet engang ble avfolket. Det er i denne funntomme perioden, da klimaforverringene førte til at skandinavene måtte flytte at «en främmande kultur för första gången förmår tränga inn från öster» (Hallström 1929:75). Klimaforverringa førte til en utvandring og Hallström (1929:88-89) mer enn antyder at dette er årsaken til «endel händelser i Mellaneuropa, som visa at de nordliga folken kommit i stärk rörelse, troligen på grund av vissa naturfenomen». Samene som på denne tiden har vært et reinjegerfolk har fulgt etter reinen. Klimaforverringa førte sannsynligvis til at villrein søkte vestover til nye beitemarker og de samiske villreinjegerne har fulgt etter disse. Ironisk nok hviler en viktig del av Hallströms argumentasjon nettopp på arkeologiske funn fra den funntomme perioden. Den funntomme perioden er ikke tom for funn, den er tom for funn som viser skandinavisk/arisk/germansk/nordisk tilstedeværelse eller tilknytning. Begrepet funntom bærer derfor i seg hele det kultur og rasehierarkiet som lå til grunn for Hallström og hans kollegers tolkninger, der funn som kunne representere fremmede og østlige folk var rangert lavere enn de europeiske og dermed hjemlige. (jmf. Schanche, K. 1992).

Det er usikkert hvorvidt kontakten mellom samene og skandinavene ble opprettholdt gjennom den funntomme perioden. Dette kan ha skjedd ved at «lapparna liksom sögos med i bakvattnet efter de (eventuellt) tilbakavikande skandinaverna» eller ved at det fremdeles var skandinavisk tilstedeværelse i det området som samene bevisst eller på grunn av naturens ubøyelige lover tok i besittelse. Hallström heller som vi har sett til den siste forklaringen, der samene passivt fulgte etter reinen som vandret mot nye beiteområder i vest. (Hallström 1929:92).

Hos Hallström (1929) er det en tett sammenheng mellom kultur, materiell kultur og rase, og denne artikkelen har det samme teoretiske grunnlaget som Anathon Bjørns. Det er en klar sammenheng mellom kulturhierarkiet og rasehierarkiet. Vi ser hvordan den østlige rasen og kulturen står og stanger mot et område de ikke klarer å trenge inn i før det blir forlatt av den høyerestående kulturen. Når de trenger inn er det fordi de passivt følger etter villreinen, mens de som forlater området aktivt (?) utvandrer, noe som skaper turbulente forhold lenger sør i Europa. Samene eller deres forfedre «suges» inn i et tomt rom, mens svenskene vandrer ut i Europa og skaper historie. Vi ser også hvordan den skandinaviske bronsealderkulturen har kraft nok til å trenge inn i et av kjerneområdene for den russiske bronsealderkulturen og hvordan en degenerert variant av denne russiske kulturen etter hvert trenger inn i Finlands indre der urlappiske eller urfinske jeger og fiskerstammer lever og lar seg påvirke.

Som vi ser er det både likheter og ulikheter til Brøgger. Hallströms oppgave er å vise at Sverige i forhistorien var svensk, det vil si at det ikke var påvirket av noe som kunne oppfattes som eller assosieres med østlige kulturer eller folk. Når først dette var vist kunne samene vandre inn og bosette seg i områder som opprinnelig hadde vært «svenske». Hallström mente også som vi har sett at arkeologien var den eneste vitenskapen som kunne si noe sikkert om rasespørsmål i forhistorien. For Hallström eksisterte samene, både personlig, geografisk og historisk/forhistorisk. I Norge derimot var Brøggers oppgave å vise at utviklinga i nord hadde vært make til den i sør. Samer var ingen forhistorisk eller historisk kategori for Brøgger, de var så fåtallige og bodde i utkantene, derfor kunne de settes «ud af Betragtning» for å igjen sitere Sars. Sannsynligvis har det vært viktigere med en slik symbolsk eliminasjon av samene i Norge enn i Sverige, blant annet fordi det samiske som påpekt tidligere innebar en potensiell fare for det norske; karakteristikker av det samiske hadde potensiale til å forurense symboler på det norske nasjonale i langt større grad enn det svenske.

Det Norske Folks liv og historie gjennom tidene. Fra oldtiden til omkring 1000.e.Kr.

I mellomkrigstida utgav Aschehoug et nytt verk om Norges historie, *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. (DNF). Det første bindet i verket ble skrevet av arkeologen Haakon Shetelig, ble gitt ut i 1930 og fikk tittelen *Fra oldtiden til omkring 1000 e.Kr.* I oppbygning minner boka mye om Bugges. De ulike forhistoriske periodene får noenlunde den samme vektinga i de to bøkene. Om lag 80 sider brukes på steinalder og bronsealder, de resterende ca. 300 er viet jernalder og vikingtid. Shetelig bruker mer plass enn Bugge på vikingferdene og den «norske» koloniseringa av «nybygdene vesterpå», av Island og av Grønland og Vinland. Dette reflekterer sannsynligvis noe av de norske territoriale interessene i nordområdene som toppet seg i Grønlandssaken sammen med oppfatningen av at Norge var en ledende polarnasjon. I årene rundt 1930 kom det flere bøker som spilte på tidligere tiders ekspansjon nord og vestover, noe som blant annet kan sees på som en arkeologisk legitimering av norske territoriale krav i gamle norrøne områder. (Se for eksempel Brøgger 1928: *Gamle emigranter. Nordmennenes bosetning på Norskehavskysten*, 1930: *Den norske bosetningen på Shetland og Orkenøyene*, 1937: *Vinlandsferdene*).

Første bindet av DNF følger første bindet av *Norges historie fremstillet for det norske folk* når det gjelder fremstillingen av samisk fortid. Samer er nesten ikke representert, noe som forsåvidt ligger implisitt i verkenes titler. Også når det gjelder den vaghet og usikkerhet som samisk forhistorie tolkes i lys av er bøkene på linje. Første gangen vi hører om samer hos Shetelig (1930:16) er i forbindelse med beskrivelsen av den veidekulturen «som Norge tok i arv etter istidens jegerfolk». Denne kulturen var utbredt «merkelig ensartet» over store deler av Europa og Asia, noe som Shetelig forklarer gjennom jegerfolkenes bevegelse, evnen til å spre seg over umåtelige strekninger og primitive kulturers manglende evne til nydannelser, slike kulturer er «i sitt vesen stillestående» (Shetelig 1930:16). Denne første veidekulturen, fortsetter Shetelig (1930:16), «fortsetter sig hos lapperne på Finnmarkskysten enda i vikingetiden, i det vesentlige uforandret fra den eldste steinalder». Shetelig avslutter avsnittet med å påpeke at den samme veidekulturen var grunnlaget for «det norske folk sin kulturhistorie, den lange utvikling som førte frem til de høiere former for levevis og samfund» (Shetelig 1930:16). De siste tolv linjene i Sheteligs åpningskapittel bekrefter og sementerer en rekke av datidas tanker og oppfatninger om kultur. Samer knyttes til den primitive og stillestående veidekulturen, de har ikke vært i stand til å endre sin kultur fra istiden og fram til vikingtid. Det samme grunnlaget hadde den norske kulturen, men den utviklet seg til en «høiere» kultur og implisitt i det foregående kunne det norske folks kulturhistorie (og dermed også

ubrutte kultur) trekkes tilbake til landets første befolkning. Dette gjaldt ikke samene fordi de ble antatt å ha vandret inn i Skandinavia på et mye senere tidspunkt. Riktignok skriver ikke Shetelig noe om akkurat dette i denne boka, men som vi har sett og skal se var innvandringsteorien knyttet til samene en akseptert arkeologisk sannhet i mellomkrigstida. I alt dette ligger også en oppfatning om et kulturhierarki (som kunne knyttes til et rasehierarki dersom man ønsket det) der den samiske kulturen hører hjemme om ikke nødvendigvis på bunnen, så i hvert fall på et adskillig lavere nivå enn den norske.

Shetelig skriver lite om rase i boka. Han påpeker at man ikke kan vite hvor den første pionerbosetningen kom fra ei heller hvilken rase disse utgjorde. Men det er rimelig skriver han, å tenke seg en innvandring fra syd av folk som stammet fra istidens jegerfolk. Imidlertid åpner nye funn fra Finnmark, nemlig Komsakulturen, muligheten for at det også kan ha vært en innvandring østfra, «fra stammer som i siste hånd hadde sitt utspring i Asia» og som kanskje har bredt seg sydover langs kysten, muligens helt til Møre. Men han punkterer denne tolkningen i neste setning med å hevde at «dette er i virkeligheten problemer som vi langt fra kan klare enda» (Shetelig 1930:14-15). Usikkerheten om den nordlige innvandringsveien forsterkes gjennom å påpeke at det ikke har vært snakk om en regulær innvandring av et folk, men langsom innflytning av små flokker, og så kommer det, kanskje både fra syd og nord. Gjennom det lille ordet kanskje holdes tvilen om den nordlige innvandringen til stede, senere i boka blir innflytningen fra syd bekreftet gjennom et utall av eksempler av ulike former på kulturpåvirkning fra syd til nord. Kanskje er det også slik at uvilligheten til å kommentere den antatte samiske innvandringa i dette bindet skyldes at denne teorien har for mange likhetspunkter med (den ubehagelige?) teorien om at landet kunne være befolket nordfra og ned til Mørekysten av stammer med et asiatisk «opphav».

Shetelig bruker som vi ser Brøggers begrep innflytning i stedet for ordet innvandring. Brøgger bruker dette begrepet for å karakterisere den innvandringa som Shetelig tidligere mente foregikk til Norge i det 5. og 6. århundre e.Kr. Brøgger ønsker å erstatte begrepet innvandring med innflytning fordi dette siste ordet er med på å understreke nykommernes «utvilsomme stammeslektskap med folk som bodde i landet i forveien» (Brøgger1925a:189). Sheteligs bruk av ordet i forbindelse med den første bosetninga kan kanskje tolkes som at han mener at landet lå der og ventet på sine første innbyggere, ved å bruke ordet innflytning understreker han slektskapet mellom landet og folket. I ihvertfall er Shetelig på linje med Brøgger i synet på den tette og nære forbindelsen mellom natur og kultur (se f.eks. Shetelig 1930:15-16, 25-26).

Kulturutviklinga skyter for alvor fart i yngre steinalder, «en virkelig steinalder» i motsetning til den tidligere beinalderen (Shetelig 1930:17). Steinøksa er det viktigste kjennemerket på yngre steinalder og som vi tidligere har sett betegner Shetelig steinøksa som den første i en rekke av store oppfinnelser i Europas kulturhistorie, og øksa er samtidig et symbol på skillet mellom «veidefolkenes stagnerende livsformer og en kultur med spirer til ny utvikling» (Shetelig 1930:17). Studiet av steinarbeidet fra yngre steinalder er meget fengslende hevder Shetelig, det er et avsnitt av historien om hvorledes folket tok landet i besittelse og lærte seg å nytte «alle hjelpekilder det bød dem». Yngre steinalder viser også en «interessant tilpasning av kulturen etter norske forhold», og yngre steinalder i Norge karakteriseres som en «ejendommelig stedegen kultur, utformet i nøieste forbindelse med de naturlige vilkår» (Shetelig 1930:25-26). Påvirkninga fra Danmark har allikevel vært stor både materielt og åndelig. Shetelig tror ikke det har vært noen innvandring til Norge fra den danske megalittiske kultur, det er heller snakk om en individuell innflytning av danske «folkeelementer» som har bosatt seg på Østlandet. Annerledes kan det være med stridsøkskulturen. I våre naboland tyder alt på at det har vært en innvandring, men i Norge er ikke forholdene så klare. Men selv om det har vært en innvandring, skriver Shetelig ble de «iallfall ikke bestemmende for folkerasen i følgende tider» (Shetelig 1930:39-40). De har vært så få at de har smeltet sammen med grunnstammen for steinalderfolket i Norge, veidefolket fra beinalderen. Shetelig (1930:40) avslutter kapitlet om yngre steinalder med å presisere at det også var veidefolkets kultur som preget «de norske livsformer» i yngre steinalder.

Norsk har også bronsealderen vært og mye tyder på at «samme folk har levet i landet, uten voldsomme forstyrrelser, helt fra den fjerne oldtid i 2. årtusen før Kristus» (Shetelig 1930:87). Shetelig argumenterer for at det har vært kontinuitet på en rekke områder, også befolkningsmessig fra bronsealder og til jernalder, og både befolkningen og kulturen beskrives som norsk. Samer eller finner møter vi ikke igjen i Sheteligs bok før i «romersk keisertid», der han refererer utenlandske forfatters tekster om områdene nord i Europa. Tacitus sitt arbeide om germanerne nevnes, han har enkelte opplysninger om Norden men ikke spesielt om Norge, «frasett at han skildrer finnene i de nordligste strøk av halvøen» (Shetelig 1930:100). Shetelig kommenterer ikke dette nærmere, det blir hengende i luften om finnene er folk fra Finland, om det er samer eller om det er snakk om en ukjent urbefolkning, for å nevne tre mulige tolkninger. Derimot tolker og kommenterer han utsagn i grekeren Ptolemaios sine tekster som er skrevet ca. 50 år etter at Tacitus skrev sine. Her blir «gutai» tolket til å være gauter og «chadienoi» en omsetting av «det norske folkenavn heidnir» som i dag er

bevart i navnet Hedmark. Likeledes bærer Rogaland og Hordaland fremdeles sine «germanske folkenavn» etter stammene ryger og horder, og fra det 6. århundre har vi opplysninger fra Jordanes om Romerike, Ranrike, om grener i Grenland, om horder, raumer og andre «særlig høyvokste folk», som kjempet med en «dyrisk villhet, veldigere enn andre germanere på kropp og sjel» (Shetelig 1930:146-147). Vi hører om «en norsk konge», Rodulf som dro til Teodorik den store i Ravenna. Vi hører ikke om adogit, som bor i den nordligste delen av Skandinavia, kanskje på Andøya eller på Hinnøya i følge Nansens tolkninger av Jordanes, eller om scirefennae, skridfinnene, som Brøgger (1925:186) beskrev som «et nordnorsk fangstfolk», til tross for at disse «stammenavnene» nevnes på lik linje med de andre hos Jordanes. Shetelig velger vekk noen opplysninger, mens han framhever andre.

Nå er det sparsomt med opplysninger om Norden i det skrevne kildemateriale. Annerledes er det med det arkeologiske materialet fra romertid, dette viser stor kontakt mellom Romerriket og de germanske stammene, også de norske (Shetelig 1930:102). Romerske importvarer har strømmet nordover, i andre veien må det ha gått pelsverk, «den viktigste artikkel fra Norge som kunde interessere romersk handel», og muligens hester og slaver (Shetelig 1930:102). Shetelig (1930:119) karakteriserer romertid som «kanskje den viktigste nyskapende periode i hele vår historie». Utbredelsen av romerske handelsvarer, skriver Shetelig, «førte en ny gjæring inn i det barbariske Nordeuropa» (Shetelig 1930:102), noe som for Norges del førte til at «den stillestående, gammeldagse kultur fra første jernalder begynner å brytes ved nye strømninger i handel og håndverk, hvis kilde var de impulser som utgikk fra det romerske verdensrike» (1930:101). Parallellen til Sars sine formuleringer er som vi ser klare. Men selv om romertid med all sin påvirkning fra sydligere strøk frambrakte en ny jernalder kultur, hadde denne kulturen allikevel «dype røtter i landet selv», igjen aner vi Sars i bakgrunnen (Shetelig 1930:119).

Hos andre forfattere har vi i yngre jernalder, vikingtid og tidlig middelalder møtt finner, skridfinner og eller lapper gjennom sagatekstene. Hos Shetelig er de nærmest ikke-eksisterende. Dette til tross for at han, som Bugge 18 år tidligere, i fra merovingertid og utover nesten utelukkende baserer seg på historiske kilder. Noen ganger nevnes handel mot nord og øst og Bjarmelandferdene (Shetelig 1930:158,166,228), uten at dette problematiseres. Gjennom skildringen av striden mellom kong Harald Hårfagre og hans hirdmann Torolv Kveldulfsson hører vi om finneskatten og finneferden som «de betydeligste kontante inntekter i hele landet». Lengre nede på siden blir finneferden og finneskatten omtalt som finnehandelen, «handelen med pelsverk nordfra, som vi før har nevnt spilte

en stor rolle langt tilbake i tiden og nu var blitt en særdeles verdifull erhvervelse for Haralds kongedømme» (Shetelig 1930:229). Hensikten her er imidlertid ikke å si noe om finner, hvem de var og hvordan samkvemmet mellom nordmennene og finnene var eller hva som var forskjellen på finneferd, finneskatt eller finnehandel, men hvordan sammenhengen mellom økonomi, politisk organisering og makt artet seg i Haralds tid.

Senere i boka hører vi om Ottars reise, som bringer «overordentlig interessante opplysninger om en stormanns stilling i Nordland i det 9.årh.» (Shetelig 1930:250). Shetelig er tydelig fascinert av denne fortellingen. Han skriver:

Det er eiendommelig fengslende å lese denne korte Norgesbeskrivelse som er gitt av en nordmann på Harald Hårfagres tid, den eldste skildring av landet vi kjenner. Den er knapp men nøktern og pålitelig, fri for hvert stenk av fabler om fantastiske sjødyr og uhyrer som ellers forplumrer de gamle geografiske skrifter om Europa (Shetelig 1930:250).

Retorisk er disse to setningene et lite mesterverk. Den første setningen knytter elegant sammen Norge, historien eller sagatiden, nordmann og landet, alle sentrale nøkkelord i mellomkrigstidas forhistoriske og historiske forståelsesramme. Det er beskrivelsen, slik den presenteres i den andre setningen, som knapp, nøktern og pålitelig, det vi vil kalle saklig, nærmest vitenskapelig, som gjør at vi kan tro på den. Samtidig kontrasteres beskrivelsens saklighet med andre beskrivelsers uetterrettelighet der de forteller om fantastiske sjødyr og uhyrer, overtro som vi i dag, og som Ottar og hans landsmenn allerede da visste ikke fantes. Fortid og nåtid knyttes gjennom de to setningene sammen i en nasjonal og vitenskapelig forståelsesramme.

Ottars beretning er også viktig fordi «vi her får nøiaktige opplysninger om finneskatten som viser seg å være så viktig i vår tidlige historie» (Shetelig 1930:253). Opplysningene er viktige, igjen ikke fordi de sier noe om finnene, men fordi de sier noe om forholdet mellom høvdingene på Helgeland og jarl/konge i tida før Harald Hårfagre. De samme høvdingene må ha hatt makt til å framtvinge finneskatten, skriver Shetelig, uten å forfølge temaet videre. Og med Ottars beretning forsvinner finnene utav Sheteligs Norgeshistorie.

Shetelig følger opp Bugge og andre forfattere sin mal der **usikkerhet** knyttes til tolkning av det som kan være samisk mens **sikkerhet** kan knyttes til det norske. Samtidig er Sheteligs blikk rettet utover, vekk fra Norge og mot et større Europa. Av mellomkrigstidens arkeologer er det få som

legger så stor vekt på at kulturell påvirkning fra Europa har vært bestemmende for utviklinga av vår kultur; til sammenligning vektlegger Brøgger i mye større grad den interne utviklinga. Samtidig ser vi at Shetelig prøver å balansere dette med å stadig henvise til kontinuiteten i forhistorien, til de lange linjer som fører tilbake til landet selv. Men mens han argumenterer for og forsøker å vise hvordan påvirkningen utenfra har foregått, fastslår han bare at vi alltid har vært norske. Dette er et aksiom, en læresetning som tydeligvis er så selvnynnsende at den ikke trenger å bli argumentert for eller problematisert. Sett med dagens øyne kan det se ut som om at disse to ulike utgangspunktene og de ulike måtene de presenteres på hos Shetelig står i et motsetningsforhold til hverandre. Det kan virke litt krampaktig når han påstår at det var kontakten med Romerriket som satte det hele i gang og skapte det han kaller en ny jernalders kultur, samtidig som at den samme kulturen har røtter langt tilbake i tid i landet. For Shetelig har dette tilsynelatende vært uproblematisk og som tidligere nevnt kan dette i hvert fall delvis forklares gjennom å vise til at man i Norge hadde en historisk tradisjon som forsto det historiske forløpet på samme måte, og som Shetelig og andre norske arkeologer var en del av. Sheteligs oppfatning om den samiske forhistorien kan sannsynligvis oppsummeres i et utsagn han kom med fem år før *DNF* kom ut, der han skriver at: «I det hele har lapperne neppe hat nævneværdig betydning for de ældste skandinaviske kulturperioder» (Shetelig 1925:31).

Gjessing - mellomspill.

Urfolk blir «som hos» folk.

Vi skal i det følgende oppholde oss ved Gutorm Gjessing sine tekster om norsk forhistorie, spesielt tekster som handler om steinalder og der en viktig del av det arkeologiske materialet er nordnorsk. Grunnen til dette er at samene som nevnt tidligere var knyttet til skiferkulturen og at det vil være større sjanser for å finne utsagn om «den primitive andre» i tekster omhandlende en fjern steinalder enn i epoker som er nærmere oss i tid. Det kan også være slik at eldre steinalder ble ansett for å være mindre nasjonal, mer primitiv og derfor ikke så etnisk respektabel som jernalderen, noe som kan være med på å forklare hvorfor analogier er langt mer utbredt i litteratur om steinalderen enn i litteratur om den «nasjonale» jernalderen. Det er også slik at samene i moderne tid først og fremst er forbundet med Nord-Norge, slik at det i de utvalgte tekstene sannsynligvis vil være større sannsynlighet for å treffe på utsagn om samer og samisk forhistorie/historie.

Gjennom 1930 og 1940 tallet skrev Gutorm Gjessing seg inn i norsk arkeologihistorie gjennom et stort antall tekster. På slutten av 1920 tallet skrev han to artikler der han lanserte teorien om en norrøn innvandring til Nord Norge i jernalder, nemlig *Opphavet til Hålføyjarlenes rike* fra 1929 og *Mere om opphavet til Hålføyjarlenes rike* som kom året etter. Gjessings teori har vært sentral i debatten om en eventuelle innvandring fra sørvestlandet til Nord Norge i jernalder, den var dominerende fram til begynnelsen av 1970 tallet da Gjessing (1972, 1973:35) selv forsvarte den mot kritikk fra blant annet Bjørn Myhre (1972) og Perry Rolfsen (1972). På begynnelsen av 1940 tallet kom det tre sentrale arbeider fra Gjessings hånd, *Fangstfolk - et streiftog gjennom nord-norsk førhistorie* (1941), *Yngre steinalder i Nord-Norge* (1942) og *Norges steinalder* (1945). Dette monumentale arbeidet skulle bli Gjessings siste store publikasjon om arkeologi. Også hans to monografier om helleristninger, *Arktiske helleristninger i Nord-Norge* fra 1932 og *Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppe* fra 1936 er sammen med *Fra steinalder til jernalder i Finnmark* (1935), *Trænnfunnene* (1943) og *Circumpolar Stone Age* (1944) viktige arbeider om forhistorien i Nord Norge. Disse tekstene overlapper og utfyller hverandre på en utmerket måte, særlig er *Fangstfolk* interessant fordi den viser at det er ting som kan skrives populært til et allment publikum, men som ikke kan skrives i mer vitenskapelige tekster.

Selv om Gjessing forlot arkeologien til fordel for etnografien/sosialantropologien i 1947, fortsatte han å være opptatt av og å skrive om arkeologiske problemstillinger gjennom hele sin akademiske

karriere. Likevel fremstår *Norges steinalder* på mange måter som høydepunktet i Gjessings arkeologiske forfatterskap. Da boka kom ut vakte den stor interesse i arkeologiske fagmiljøer, både innenlands og utenlands, og var den første monografien som tok for seg hele steinalderen siden Sheteligs *Primitive tider i Norge* fra 1922. Povl Simonsen skriver at Gjessings bok ble ansett som en sensasjon da den kom ut. Og han fortsetter :

For oss studenter i København var den en åpenbaring. Aldrig hadde vi sett vårt fag tolket på en så livlig og fengslende måte. Aldrig var økonomi, økologi, samfunnsforhold, vide perspektiver blitt lagt fram slik. Begeistringen var stor. (Simonsen 1988:44).

Hva var det så som gjorde denne boka til en åpenbaring? Først og fremst var boka en sjangerfornyelse. Den var en vitenskapelig framstilling av forhistorien på en ganske så ny måte, både for fagfolk og den «menige mann». I det følgende skal vi konsentrere oss om tre aspekter ved denne delen av Gjessings forfatterskap. Det første er den tradisjonen Gjessing i sine steinalderstudier skriver seg inn i. Det andre er *Norges steinalder* som sjangerfornyelse, og det tredje er Gjessings teksters forhold til urfolk og deres historie og forhistorie generelt, og til den samiske forhistorien spesielt.

Å skrive seg inn i en tradisjon. Gjessing og det nasjonale.

Gjessing selv hevder at Sheteligs *Primitive tider i Norge* var forbildet og malen som *Norges steinalder* ble skrevet etter. Han hevdet at «(jeg) støtt har hatt *Primitive tider* liggende foran meg mens jeg skrev denne bok om norsk steinalder» (Gjessing 1945:15). Sheteligs bok er imidlertid svært forskjellig fra Gjessings, både i form, tilnæringsmåte og i retorikk og det er klart at Brøgger var en vel så stor inspirator for Gjessing som Shetelig. En rekke av Brøggers synspunkter på steinalderen utvikler Gjessing videre i *Norges steinalder*, så vel som i *Fangstfolk* og i *Yngre steinalder i Nord-Norge*. At Gjessings *Yngre steinalder i Nord-Norge*, som er en direkte oppfølger av Brøggers *Arktiske steinalder* (1909), tilegnes Brøgger, kan også sees på som en politisk handling. Fra 1941 til 1942 satt Brøgger i tysk fangenskap på Grini, og Gjessings holdninger under andre verdenskrig skulle være kjent for de fleste. Det skal heller ikke stikkes under en stol at ved å relatere seg til de to nestorene i norsk arkeologi på 1920 og 1930 tallet setter Gjessing seg inn i en vel etablert tradisjon og hans tekster svekkes ikke i fagmiljøet ved at han lar disse to autorisere dem. (sml. Latour 1997).

Som vi så i forrige kapittel framsatte A.W. Brøgger i 1925 teorien om at det var det samme folket som hadde bodd i landet helt siden begynnelsen. Etter at jordbruket ble kjent i landet kunne man i norsk historie ikke lengre snakke om «nogen ren veidekultur og sjelden om nogen ren jordbrukskultur, men om en merkelig blanding av begge deler, slik landet vårt gjør det naturlig» (Brøgger 1925a). Det interessante hevder Brøgger, er at det ikke var noen motsetning mellom fangst- og jordbrukskultur, «men at begge tvinner sig sammen som tauger til ett rep». Denne «harmoniseringsmodellen» til Brøgger var som vi så, et forsøk på å flytte problematikken om «de to raser eller folk», over på et plan der man heller snakket om et folk og en kultur skapt av to i utgangspunktet motstridende kulturformer. Brøggers prosjekt kan sees på som å skape en nasjonal enhetlig arkeologi, uten etniske eller kulturelle motsetninger, der det nasjonale først og fremst står i motsetningsforhold til det skandinaviske. Brøgger skapte et bilde av den forhistoriske norske bonden som gjennom kombinasjonen av å være jordbruker og jakt- og fangstmann hadde en dobbelt binding til naturen og landet, og framsto som det arkeologiske svaret på det historiske idealet om den norske nordmann. Nordmannen, både før og nå er en kombinasjon av både det «siviliserte» og det «ville», med en ekstremt nær knytting til naturen.

Det er Brøgger sin harmoniseringsmodell som synes å utgjøre utgangspunktet for Gjessings syn på steinalderen, og hovedoppgaven med boka skriver Gjessing,

har nettopp vært å prøve å klare opp i historien om hvordan dette reip er blitt tvunnet, å prøve å greie ut de enkelte taug i reipet (Gjessing 1945:443).

Hovedmotivasjonen er den samme som Brøgger oppgir i *Det norske folk i oldtiden*, å skape en norsk nasjonal forhistorie som står i kontrast til den fellesskandinaviske som skandinavismen har påtvunget oss. I *Norges steinalder* (1945) tar Gjessing utgangspunkt i Brøggers synspunkt fra 1925 om arkeologien som en av «skandinavismens varigste frukter» (Brøgger 1925:13-14, Gjessing 1945:2-10). Brøgger, skriver Gjessing, grunnla i virkeligheten norsk steinalderforskning, «der han stormet gjennom så og si hele landets steinalder» (Gjessing 1945:6-7). Muligens kan man utvide dette til å hevde at Brøgger grunnla norsk arkeologi, med trykk på norsk, arkeologi sett som en disiplin med nasjonale føringer på bekostning av og i opposisjon til den tidligere skandinavisk dominerte arkeologien, en utvikling som kom til å akselerere etter andre verdenskrig. Det er denne linja Gjessing følger og det nasjonale perspektivet er derfor et viktig poeng og en viktig drivkraft

Figur 13: Ski - snø - vinter, framsto som viktige elementer i norsk identitets- og selvforståelse i før- og mellomkrigstiden.

ble begrepene ofte brukt om hverandre og betegnet stort sett det samme. Denne knyttinga mellom biologi og kultur fortsatte å være sterk gjennom første halvdel av 1900 tallet, slik som vi så for eksempel hos Brøgger og ikke minst hos Hansen, Hallström og Bjørn. Hvordan er så denne forbindelsen hos Gjessing? I innledningen til boka refererer han til påstanden om at de eldste samfunnsdannelser ikke i første rekke er et kulturhistorisk men et biologisk problem og dette synspunktet åpner enorme perspektiver. Og for å finne sitt eget opphav må de fleste historiske disipliner «søke langt attover i steinalderen» (1945:V). Det er uklart hva Gjessing mener med dette utsagnet, det virker som om han mener at langt tilbake i en slags biologisk- kulturell fjern fortid finner man nøkkelen til dagens kulturformer. I forordet presiserer han ikke nærmere hvordan han ser på relasjonen mellom biologi og kultur, men gjennom å se på hvordan han anvender ordet kultur i denne boka er det mulig å danne seg et visst inntrykk av dette.

også i hans forfatterskap. På lik linje med Brøgger hevder Gjessing at steinalderen er en epoke, periode, tidspenn som har vært bestemmende for norsk kultur. Han referer til et av Brøggers radioforedrag i 1937 med tittel *Historien begynner i steinalderen*, og fortsetter med å hevde at det er noe fundamentalt, noe kulturgrunnleggende over steinalderen (Gjessing 1945:V). I dette foredraget som var et av tre i en serie kalt *Arkeologi og historie* argumenterer Brøgger (1937:6) blant annet for at skillet mellom historie og arkeologi er kunstig, arkeologene må lære seg å tenke historisk. Både for Brøgger og Gjessing ligger forutsetningen for å forstå det norske folk av i dag i en grundig kjennskap til steinalderen.

Som vi tidligere har vært inne på var det sterk knytning mellom begrepene rase, folk og kultur og i siste del av 1800 tallet

Tradisjonen: Veidekulturen og folkelynnnet.

I likhet med sine samtidige og tidligere kolleger har ikke Gjessing noe klart definert kulturbegrep. Ordet inngår i ulike sammenhenger, brukes mere eller mindre synonymt med ord som folk, stamme og samfunn. I *Norges steinalder* finnes det i alt 45 ulike kombinasjoner der ordet -kultur er del av et sammensatt begrep, som for eksempel kulturframsteg og kulturkonservatisme, to begreper som er viktige hos Gjessing. «Harmoniseringsmodellen» til Brøgger gikk ut på at veidekulturen og bondekulturen «smeltet» sammen og dannet utgangspunktet for den norske kulturen. Gjessing slutter seg i all hovedsak til dette. Mens Brøgger forklarer det meste gjennom å henvise til den enorme omformende kraft som ligger i landet, i den norske naturen, blir Gjessings forklaringsnøkkel mentaliteten, som indirekte er skapt av landet gjennom ervervet.

I 1913 hevder Sigmund Freud at det mentale livet til «de ville og de halvville» må ha spesiell interesse fordi de utgjør et «vel bevart bilde av et tidlig stadium i vår egen utvikling» (i Lavik 1998:30). Som Brøgger er Gjessing opptatt av «veidingens psykologi» og like mye som han var opptatt av «de primitives» teknologi, sosiale organisasjon og økonomi var Gjessing opptatt av veidefolkets psyke. Ved å studere «de ville» både i fortid og nåtid kan man få innsikt i trekk ved dagens samfunn som kan forklares gjennom «de villes» psyke eller mentalitet. Veidefolkets psyke, mentalitet eller lynne kan forklare særdrag ved dagens nasjonale norske kultur, den kan forklare den «intense lediggangen som er egen for fangstfolk» (Gjessing 1941:104) og «fangstmentalitetens økonomiske optimisme i nået» (Gjessing 1941:120). Den forklarer også introduksjonen av skiferkulturen og den «overlag interessante skilnad i den psykologiske bakgrunn for vikingeferdene fra Danmark og Norge» (Gjessing 1941:135) (de norske hadde mer preg av spontane uorganiserte ville ferder mot det ukjente, som en slags jakt eller fangstekspedisjon, de danske derimot hadde mer preg av å være organiserte vel planlagte hær- og erobringstog med mål og mening). Han er riktignok skeptisk til at sammensmeltningen mellom de to kulturene har vært så friksjonsfri som Brøgger postulerer, de to ulike kulturene har vært så forskjellige at «denne eiendommelige syntese av veiding og jordbruk» - «ikke er grodd fram uten friksjoner og kamp» (Gjessing 1945:444). Veidekulturen, «med sitt uberegnelige spill av chanser og seirer og nederlag» utvikler en karakter og et lynne preget av «skippertaksmentalitet, fatalisme og øyeblikksoptimisme, i det hele tatt en uutryddelig individualisme», mens bondekulturen med den «jamne årsrytme i jordbruket med sine regelmessig tilbakevendende onnetider og sitt langt sikrere utkomme» utvikler helt andre

egenskaper. Denne striden eller kampen mellom veide- og bondekulturen kjennes fra alle de områder der jordbruket har etablert seg og de fleste steder har denne striden ført til at den gamle veidekulturen har gått under. Men i motsetning til utviklinga i resten av verden har ikke dette skjedd i Norge. I norsk kulturutvikling har veidekulturen ikke latt seg knekke. «Det finnes ikke noe så utryddelig i norsk kulturutvikling som veidinga» hevder Gjessing (1945:444). Og han fortsetter:

For å forstå samspillet mellom fangst og jordbruk i senere norsk kulturhistorie er det av grunnleggende verd, dette resultat at bondekulturen er brakt til landet av innvandrere med et helt anna folkepreg enn de gamle fangstfolk, fordi det viser at i opphavet er ikke dette en hovedlinje i vår kulturhistorie, men to linjer som i virkeligheten drar hver sin vei, men som til slutt av sjøve naturvilkårene blir samlet til en (Gjessing 1945:445-446).

Som hos Brøgger er det naturen eller landet som er katalysatoren som får disse to vanskelig forenlige kulturene til å gå opp i en høyere enhet.

Mens Brøgger (1925a) hevder at det ikke har foregått noen innvandring, at det er det samme folket som har bodd i landet hele tiden, mener Gjessing at dette ikke er tilfelle. Han vender tilbake til innvandringshypotesen og på et tidspunkt hevder han «har det vært minst tre ulike folk i Norge» - «fangstfolk, megalittikere og stridsøksfolk» (Gjessing 1945:446), en tanke vi tidligere har møtt blant annet hos Bjørn (1931). Kontrasten mellom «folketyperne» må ha vært skarp i Norge og striden mellom dem «har satt sitt djupe preg på norsk folkekarakter». Dette «preget» blir ofte kalt «bondekonservatisme» og er brukt

som forklaring på det sterkt tradisjonsbundne drag i norsk kulturutvikling. Men det er et spørsmål om vi ikke her gir bondeyrket æren for å ha skapt særdrag i norsk folkelyne som det ikke har skapt sjøl, men som var tilstede alt lenge før det hadde beitet ei ku eller en sau på norske grasganger, - grunndrag i norsk folkeeiendommelighet, som har vært så seige og fastgrodde at bondeyrket og den mentalitet som følger med det, tvert om ikke har greidd å rydde dem ut (Gjessing 1945:110).

Det unike norske består altså i at utryddelig særdrag fra veidekulturen fremdeles lever side om side med trekk fra bondekulturen. «Vår» forhistorie er helt spesiell i så måte, som et av få steder i verden (det eneste?) har veidekulturen motstått jordbrukskulturens enorme kulturpress og inngått i en symbiose med denne. Vi ser hvordan ordene folkelyne, folkekarakter, folketype, folkeeiendommelighet brukes for å karakteriserer særtrekk i den norske kulturen.

Nå er det uklart hvor nær sammenheng Gjessing setter mellom rase og folk. Som Brøgger hevder Gjessing at vi ikke kan diskutere raser på grunnlag av pilespisser og økser, arkeologien har ikke midler til å løse raseproblemer (Gjessing 1945:337). Dessuten, hevder han sammen med de aller fleste arkeologer på denne tiden, er det norske fysisk-antropologiske materialet altfor lite til å kunne si noe sikkert og dette siste argumentet tillegges vel så stor vekt som det første. Sett ut fra ønsket om en nasjonal arkeologi har det vært viktig å argumentere for at et materiale vi ikke hadde, heller ikke var viktig for arkeologien. Fysisk-antropologisk materiale fikk for norsk arkeologi den samme status som megalitter i Sør-Norge og flintredskaper i Nord-Norge, det var materialtyper som manglet her men som fantes i rikt mon og som var sentrale i arkeologien som spor på framskritt og evolusjon i våre naboland Sverige og Danmark. Siden dette materialet manglet i Norge prøvde man å uviktiggjøre det uten at det skulle gå på bekostning av den nasjonale æren. Det vi kan gjøre som arkeologer i Norge hevder Gjessing, er å drøfte «kulturgrupper» og dermed bidra til løsningen av det han kaller «folkeproblemer». Og han fortsetter med å vise til at «kultur- og folkegrupper er slett ikke alltid identiske med rasegrupper». Selv den indoeuropeiseringen som satte inn i yngre steinalder trenger «i og for seg ikke bety noen vesentlige endringer i det rasemessige grunnlag» (Gjessing 1945:419). Indoeuropeiseringen har i følge Gjessing «for en vesentlig del skjedd ved at den gamle befolkning går over til indoeuropeernes språk og kultur». (1945:419). Her ser vi at Gjessing argumenterer i tråd med Brøgger (1925). Lengre ut i boka hevder han at jordbruket kom med «innvandrere med et helt anna folkepreg» enn den opprinnelige jakt- og fangstbefolkningen noe som er vesentlig for forståelsen av den norske kulturhistoriske utviklinga. På den andre siden drøfter Gjessing som sine forgjengere og samtidige det antropologiske materialet og trekker slutninger på grunnlag av hodeformene. Et folk er altså i følge Gjessing ikke nødvendigvis det samme som en rase. Derimot er folk og kultur tett sammenvevd. Lynnet og folk er også tett sammenvevd, og som vi kommer tilbake til om litt, har ordet lynne klare biologiske overtoner.

Den norske kulturen er altså preget av den konservatismen som jakt- og fangstkulturene forvaltet, noe Gjessing har fra Shetelig (1922) som karakteriserte den norske steinalderen som en av de mest konservative kulturgruppene i Europa. Denne konservatismen skyldes blant annet påvirkning fra jakt og fangstkulturer lenger øst, «kulturformer» som Gjessing karakteriserer som utrolig konservative. Dette gjelder for hele det sirkumpolare området og skyldes for en vesentlig del de spesielle livsmuligheter som dette området gir. Resultatet hevder Gjessing, «blir i hvert fall at en hel del av de impulser som nådde Norge, så og si var foreldet på forhånd». (Gjessing 1945:320).

Steinalderkulturene i Danmark og Sør-Sverige har derimot blitt påvirket av sentraleuropeiske kulturformer og har derfor ikke fått det «utrolig konservative draget» som den norske. Det er ganske sikkert ideen om europeeren som den innovative rasen og «de andre» som konservative og lite nyskapende folkeslag som ligger bak Gjessings tanker, parallellen til orientalistenes bilde av det dynamiske Europa kontra det statiske orienten er slående (Said 1978/1994). Det statiske eller konservative drag de sirkumpolare jakt og fangstkulturene i Gjessings kulturforståelse er, som han sier, nesten uutryddelig. Dette gir disse kulturtrekkene nærmest en kvasi-biologisk karakter, de har overlevd gjennom tusenvis av år og motstått all kulturpåvirkning. Dette er kulturtrekk med uforanderlige, naturlignende kvaliteter.

Det er ikke bare i Norges steinalder Gjessing er opptatt av kulturkonservatismen. I *Fangstfolk* utdyper han en del av de påstander han også hevder i *Norges steinalder* og i *Yngre steinalder i Nord-Norge* (1942). *Fangstfolk* er skrevet på grunnlag av foredrag Gjessing holdt mens han arbeidet som arkeolog ved Tromsø Museum fra 1936-40. Boka har et mer populært tilsnitt enn de andre nevnte bøkene og han skriver her ting som sannsynligvis fant god resonans i folkedypet, men som ikke kunne sies på samme måte i mere «seriøse» tekster. *Fangstfolk* gir oss også et klarere bilde av Gjessings syn på spesielt arktiske fangstkulturer og sammenhengen mellom disse og «det norske». Nordlendingen er i følge denne boka «den moderne tids veidefolk i nord» og har sitt tydelige særpreg. (Gjessing 1941:5). Dette særpreget nytter det imidlertid ikke å definere, begynner man å analysere det «mister en taket på det, og finner trekk for trekk alt det som i grunnen særmærker oss nordmenn på godt og vondt i det hele tatt» (Gjessing 1941:5). Gjessing løper inn i den samme type problemer som vi tidligere har sett Hansen gjorde med rasen og Brøgger med psyken, enkelte begreper tjener helt klart sin hensikt best så lenge de blir udefinerte. Og han fortsetter: «Veidefolkene blir liksom de norske av alle, bare at alt der nord blir mye skarpere og spennvidden større, mer opprinnelig og urørt» (Gjessing 1941:5). Det grunnleggende drag som Brøgger hevdet at veidingen utgjør i norsk kultur, og som Gjessing også argumenterer for, blir i Nord-Norge så «mye skarpere eksponert». Til tross for at det finnes variasjoner i «folketyperne» er Nord-Norge «en syntese av kontraster også i folketyperne», på samme måte som det nordnorske naturmiljøet er en syntese av kontraster. Det er de «veldige motsetningene i naturen, nervespenningen mellom midnattsolsommeren og den lange mørketiden - og ikke minst veidingens årtusengamle hasard» som har formet folket som bor her, helt fra den første bosetninga og fram til i dag, og som har skapt et særlig felles nordnorsk preg. I tillegg har jordbruket kommet sent inn, og det har alltid vært mindre viktig enn fangsten. «Kontrastvirkningen i hele miljøet er så sterkt at alt

bøyes inn under dets formende evne» (Gjessing 1941:6). Den enorme kraften i naturmiljøet i Norge har formet folket og kulturen med, sees ekstra tydelig i Nord-Norge. Dette har ført til sier Gjessing, at det bli sagt om nordmannen at han ikke er borger, han er halvt bonde, halvt fangstmann, men helt naturbarn. Og dersom det er noe i denne karakteristikken, sier han, da er det i første rekke steinaldersfangsten som har formet naturbarnet i ham. (Gjessing 1941:39). Naturbarnet i nordmannen er særlig sterk i Nord-Norge og for å dempe den sterke nordnorske veidementaliteten trenger man i denne landsdelen jordbruket. Jordbrukets økonomiske rolle i Nord-Norge i Gjessings samtid er viktig nok, men det «er som stabilisator av det nord-norske, hasardpregede veidesinnet, at jordbruket vil få den største oppgave». Jordbruket har hatt og vil ha en stabiliserende (og dermed siviliserende?) effekt på et folk preget av skippertaksmentalitet og med sterke mentale drag nedarvet fra en veidekultur som hos alle veidefolk er preget av «en sangvinsk forakt for dagen i morgen». (Gjessing 1941:50).

Gjessings veidesamfunn er merkelig sammensatt, noe han ikke problematiserer. På den ene siden har vi den «ufattelige kulturkonservatismen» som han gang på gang henviser til, som må sees i forhold til «hvor fantastiske lite oppfinnsomme primitive folk faktisk er» (Gjessing 1942:454). På den andre siden er disse samfunnene preget av en uutryddelig individualisme, skippertaksmentalitet, hasard og øyeblikksoptimisme, egenskaper som skulle tro ville være nært knyttet til kreativitet og problemløsning. Videre hevder Gjessing at steinalderjegeren i veideteknikken er «vitenskapsmannen som drar strengt logiske slutninger på erfaringsmessig grunnlag». Men, fortsetter han, «sjelelivet hans er utpreget følelsesbetont og ureflekterende» (Gjessing 1941:60). Det er klart at Gjessings *Fangstfolk* har en sterkt intergrerende misjon, det var viktig å argumentere for at Nord-Norge var en del av nasjonen Norge i Gjessings samtid og hans måte å gjøre dette på var å vise at nordnorsk forhistorie var en viktig del av den nasjonale historien og forhistorien.

På samme måte som Brøggers og Gjessings nordmann vokser fram og står i spenningsfeltet mellom to uforenelige motsetninger, veidekulturen og bondekulturen, lever Gjessings veidemann i et spenningsfelt mellom den logiske vitenskapsmannen og barnet med sitt følelsesbetonte og ureflekterte sinn, mellom konservatisme og tradisjon på den ene siden og individualisme og hasard på den andre. Vi ser hvordan Gjessing må forholde seg til en forklaringsramme som har lange tradisjoner innenfor norsk historisk og arkeologisk kunnskapsproduksjon, nemlig problemet med de to folk, to raser og to kulturer, en debatt som nådde sitt høydepunkt i begynnelsen av det 20. århundret. Gjessing forstår kultur nærmest som en kvasi-biologisk størrelse. Sammensmeltningen

av veide- og jordbrukskulturen med norsk natur som katalysator resulterer i den særegne norske kulturen, med sin spesielle mentalitet som gjør den forskjellig fra alle andre kulturer. Mens man tidligere hevdet at rase=kultur=mentalitet sier Brøgger og Gjessing at kultur=mentalitet. De utelater den rasemessige komponenten, men sammenhengen mellom kultur og mentalitet, psyke eller lynne har et naturlignende eller biologisk element. Man kan derfor hevde at norsk arkeologi i mellomkrigstida hadde en kulturforståelse som ikke var vesentlig forskjellig fra raselæras kulturforståelse som var dominerende i begynnelsen av det 20. århundret.

Norges steinalder som sjangerfornyer.

Ingenting av det som hittil er nevnt kan sees som spesielt nyskapende, hva var det da som var så sensasjonelt med Gjessings *Norges steinalder*?

Det var flere ting ved denne boka som fenet. For det første er språket i boka levende og til dels retorisk (sml. Johnsen 1997, Olsen 1991). Gjessing framstiller seg selv som en udogmatisk arkeolog som

kaster seg inn i steinalderstudiet med ærlig vilje til å nå fram til en akseptabel løsning av problemene, enda om den skal komme til å gå på tvers av autoriteter og vedtatte dogmer (Gjessing 1945:8).

noe som blant annet er et spark til den linja Shetelig (1922 og 1925) representerte. Gjessing opponerer sterkt mot teorien eller dogmet om kulturpåvirkningen fra sør mot nord som var sentral i all skandinavisk arkeologi, uansett periode, og framstår som en radikaler med åpent sinn og mottagelig for nye teorier og med et nytt syn på forholdet mellom jeger og fangere og jordbrukere. Den tradisjonelle arkeologiske forklaringen har vært at jordbrukskulturen i kraft av sin høyere sivilisasjon underlegger seg og fortrenger jakt og fangstkulturen, og hele sivilisasjonsbevegelsen har gått fra sør mot nord. Dette er et synspunkt som gjennomsyrrer Sheteligs arbeider (1922 og 1925), og her ligger en av de store forskjellene mellom *Primitive tider i Norge* og *Norges steinalder*. Brøggers (1925) norske variant var det symbiotiske og harmoniske forholdet mellom kulturene som førte fram til den særegne norske kulturen og Gjessings tilnæringsmåte ligger adskillig nærmere Brøggers enn Sheteligs. Gjessing hevder at begge kulturer gjensidig må ha påvirket hverandre, og at denne påvirkningen har hatt form av en strid eller kamp på grunn av ulikheten mellom kulturene eller «erververne». Det nye hos Gjessing er at han flere ganger poengterer at jordbrukskulturen har

tatt opp i seg eller latt seg påvirke av jakt og fangstkulturen og at det kulturelle styrkeforholdet - om man kan bruke et slikt uttrykk - mellom kulturene må ha vært tilnærmet likeverdig, i perioder har faktisk veidekulturen vært den sterkeste (Gjessing 1945:445). Dette fører til at Gjessings fortelling får et noe annet forløp en den tradisjonelle fortellingen om de koloniserende jordbrukeres ekspansjon og fortrenging av jakt og fangstfolkene. Ved til en viss grad å forlate sør-nord perspektivet, endrer han også han forholdet mellom sentrum og periferi, både geografisk og kronologisk. Steinalderen blir noe mere enn en primitiv tid der man venter på sivilisasjonens komme. Gjennom sin tro på styrken i jakt- og fangstkulturene, gir Gjessing disse tilsynelatende en slags medbestemmelsesrett over sin skjebne. Gjennom sin tro på konservatismen og tradisjonens makt skaper Gjessing sammenheng fra eldre steinalder og fram til i dag, norsk mesolittikum er ikke lengre en transithall mellom det eldgamle europeiske paleolittikum og det jordbrukende neolittikum, men blir på mange måter en premissleverandør for trekk som fremdeles preger det norske folk - spesielt i Nord-Norge.

Måten Gjessing levendegjør forhistorien på er ved bruk av etnografiske analogier. Gjennom et imponerende tilfang av eksempler hentet fra flere steder i verden makter han å kle det arkeologiske materialet i kjøtt og blod på en måte som aldri tidligere har blitt gjort i norsk arkeologi. Også her skiller *Norges steinalder* seg radikalt fra den påståtte inspirasjonskilden *Primitive tider i Norge*, som bare en gang bruker urfolk som analogi. Shetelig hevder at kunsten hos eskimoer og buskmenn er psykologisk ensartet med den paleolittiske, og dermed også «våre» helleristninger, selv om formene er «distinkt forskjellige» (Shetelig 1922:145). Gjessing henter sine kunnskaper om de «arktiske» folk fra ulike kilder. Han «hekter» seg på tidligere norske og nordiske arkeologer der de allerede har brukt «passende» analogier, som for eksempel Shetelig eller Bøe. Når det gjelder indianerne som illustrasjon til steinalderen har Gjessing brukt til dels gammel litteratur. Mange av de tekstene han referer til er fra 1880- og 1890- årene, og Gjessing bruker disse kildene forholdsvis ukritisk til tross for at de allerede var over 50 år gamle da han skrev *Norges steinalder*. En sentral kilde er Boas, og *Norges steinalder* viser Gjessings interesse for amerikansk kulturanthropologi, som skulle prege hans etnografiske karriere (Johnsen 1997). Også når det gjelder eskimoene henter Gjessing data fra amerikansk litteratur. Men her er også informasjon fra særlig danske etnografer og oppdagelsesreisende og i *Fangstfolk* skriver han:

Når en leser Knud Rasmussens, Mylius Erichsens, Helge Ingstads og mange andres skildringer av grønlandske og kanadiske eskimoer og indianere, får en et overveldende inntrykk av den operasjonsbasis

slike veidefolk må ha (Gjessing 1941:19).

Inspirert av først og fremst Knud Rasmussen og Kai Birket-Smith innfører for alvor Gjessing «de arktiske» folk i norsk forhistorie. Når det gjelder informasjon av samene er kildegrunnlaget her både fra etnologien, men også fra historiske kilder, reisebeskrivelser, tidligere arkeologisk litteratur som omhandler samer, det Gjessing selv har sett hørt og opplevd, samt språkvitenskap som alltid har vært sentralt i forhold til samiske studier. Gjessing har altså sine analogier fra ulike områder, de er dokumentert til ulike tider og det er trolig at dette har vært styrende for Gjessings analogibruk, noe vi kommer tilbake til om litt.

Bruken av analogier i den arkeologiske litteraturen er selvfølgelig ikke noe nytt fenomen. Før Gjessing var kanskje Brøgger den som mest brukte det, særlig i *Veid og Vær*, der han bruker analogier fra norsk historie til å illustrerer og eksemplifiserer forhold i forhistorien. Det Gjessing gjør i *Norges steinalder* er imidlertid systematisk å bruke analogier fra samtidige jakt- og fangstfolk, primært fra det arktiske eller sirkumpolare området. Dette er med på å trekke det arkeologiske materialet nærmere det virkelige livet, det skapes en *realitetseffekt* som levendegjør fortida og som er av stor verdi for behandlingen av i utgangspunktet død og livløs materiell kultur. Kontrasten til *Primitive tider i Norge* er slående fordi mens denne boka er fylt med statiske gjenstander og gjenstandsformer, så fører Gjessings utstrakte analogibruk til en levende fortid befolket med levende mennesker. Før vi ser nærmere på Gjessings analogibruk skal vi oppholde oss litt ved en artikkel der han skriver om samisk fortid.

Fra steinalder til jernalder i Finnmark - en parentes?

I 1935, ti år før *Norges steinalder* ble publisert, ble *Fra steinalder til jernalder i Finnmark (FSJF)* gitt ut som en utvidet versjon av Gjessings selvvalgte prøveforelesning til doktorgraden i 1934. Kontrasten mellom dette heftet på 76 tekstsider og den monumentale avhandlinga på over 500 ligger ikke bare i forskjellen i volum og stoffmengde. Også innholdsmessig er det forskjell som ikke bare kan forklares gjennom de ti årene som skiller tekstene. Nå er viktige deler av Gjessings tekst drøftet og analysert tidligere (Olsen 1991), et arbeid vi kommer tilbake til. Jeg skal derfor i det følgende konsentrere meg om noen av kontrastene mellom Gjessings to tekster. Mens *Norges steinalder* framstår som en nasjonal oversikt, handler *FSJF* eksplisitt om samisk forhistorie og jeg tror at denne forskjellen avspeiles i innholdet. Gjessing starter med å kommentere Brøggers utsagn

om at arkeologien verken har midler eller evne til å beskjeftige seg med rasespørsmål. I dette problemet, som Gjessing omtaler som et spørsmål «av en viss ømtålig karakter», «meget aktuelt og omstridt både i norsk og utenlandsk forskning» er han ikke enig med Brøgger (Gjessing 1935:6-7). Arkeologien må være med til å bidra når det gjelder å gi svar på «etnologiske» spørsmål. Nå forsøker Gjessing å skille skarpt mellom rase på den ene siden og etnologi på den andre, for å betegne etnologiske ulikheter mellom folk bruker han ordet folkemotsetninger. Der folkemotsetningene er store skriver han, må arkeologien «gjøre sig så avgjort gjeldende i slutningsrekkene» (Gjessing 1935:7). Nå er det uklart hva forskjellen mellom folkemotsetning, kulturell forskjell og rasemotsetning er. Det er vanskelig å tolke Gjessing annerledes enn at når han snakker om store folkemotsetninger, ihvertfall i dette tilfellet, mener han det samme som raseforskjeller. Dette understrekes av at han senere i teksten slår fast at «lappene danner en egen rase for sig selv, uten primært slektskap til noen andre raser» (Gjessing 1935:67). Også utsagnet om at når Finnmark står i en særstilling i forhold til jernbruken så skyldes ikke dette at Finnmark ligger «så skrekkelig langt undav», men fordi man «heroppe» finner helt andre etnologiske forhold som gjør at etnologi og rase tangerer hverandre og må oppfattes som noe nær det samme. (Gjessing 1935:6). Det kan synes som om det var lettere for Gjessing både å være uenig med Brøgger og være mer eksplisitt om raseforskjeller når han omtalte samer og samisk forhistorie, enn når han omtalte Norges steinalder. Rasespørsmål generelt og i arkeologien spesielt har muligens vært mindre «ømtålig» i rent samiske spørsmål enn i norske nasjonale spørsmål.

Gjessing knytter her som i sine andre arbeider samene til de arktiske folkeslag. Han poengterer både samenes meget konservative gravskikk (1935:18) og mer generelle konservative kultur som «er full av eldgamle kulturlån som de har bevart trofast lenge etter at de er glemt der de kom fra» (Gjessing 1935:14). Videre drøfter han også både den eventuelle sammenhengen mellom samisk fortid, skiferkulturen og Komsakulturen, og diskuterer Hallströms innvandringsteori. Denne teorien mener Gjessing ikke er godt nok underbygget, blant annet fordi man ikke vet nok om «lappenes alder i Finland» (Gjessing 1935:58). Den samisk tilstedeværelsen i Finnmark trenger heller ikke å forklares gjennom en utvandring fra «de store østlige bronsealderområdene» den kan forklares gjennom at de er kommet i «stadige små tilsig» til Nord-Skandinavia (Gjessing 1935:58-59). Det som synes mer interessant er om det er relasjoner, og eventuelt hvilke, det er mellom samene, skiferkulturen og Komsa-kulturen. Det er mye som tyder på at skiferkulturen «både i ophav og utvikling må sies å være etnologisk begrenset» som Gjessing kaller det (Gjessing 1935:54). Han argumenterer for at det geografiske skillet man finner på Møre mellom den vestnorske

skiferkulturen og den nord-norske skiferkulturen, også avspeiler en etnologisk grense. Videre knytter han den nord-norske skiferkulturen til Fosnakulturen, som også har en markert sydgrense på Møre. De som tok opp skiferbruken må derfor være etterkommerer av Fosnakulten. Fosnakulturen på sin side må være en «direkte videre utvikling av Komsakulturen». (Gjessing 1935:54). Han støtter seg her til Anathon Bjørn som hevdet at det var en «genetisk sammenheng mellom de to kulturer». Fosna blir da å oppfatte som Komsa på vandring sørover, dette er i følge Bjørn samme folk og dermed rase. Slik etablerer Gjessing sammenheng mellom skiferkulturen og Komsa, og han hevder at skiferkulturens «etniske karakter» kan føres lagt tilbake i tid.

Men kan samene forbindes med skiferkulturen? Gjessing vurderer en rekke argumenter som både taler mot og taler for er det er en sammenheng, og konkluderer forsiktig med at «det unektelig (er) en hel del ting som taler for en ny lappeteori i den utvidete formen som V. Tanner har foreslått» (Gjessing 1935:56-70). Men så fortsetter han med at «det antagelig vil være for dristig å ta skrittet fullt ut» (Gjessing 1935:70). Grunnen til at det blir for dristig å knytte samene til skiferkulturen er at det også er «meget som taler i mot». Han tør liksom ikke helt tro på sin egen argumentasjon for en sammenheng, og hans konklusjon blir merkelig tafatt. På den ene siden konkluderer han med at samene har vært svært lenge i Finnmark, de har kommet langs kysten lenge før Hallström mener at de har kommet gjennom innlandet og både arkeologiske og språklige forhold tilsier «at lappene har meget gamle tradisjoner ved Ishavskysten» (Gjessing 1935:70). Men på grunn av innvendingene er andre del av konklusjonen at «vi tør derfor ikke foreløpig ta noe avgjort standpunkt til dette spørsmålet» (Gjessing 1935:70).

I sin analyse av Gjessings argumentasjon vedrørende alderen på Kjelmøyfunnene konkluderer Olsen med at de rammer som Gjessing opererte innenfor ikke tillot han annet enn å forsiktig justerer den nedre grensen for funnenes alder tilbake til yngre romertid. Dette til tross for at kunnskapen om at de måtte være eldre var tilgjengelig (Olsen 1991 71-72). På samme måte tror jeg at ytre strukturer førte til at Gjessing i sin argumentasjon vedrørende den «nye lapphypotesen», tilla argumentene mot den større beviskraft, enn de som talte for. Det var neppe argumentene i seg selv som var avgjørende, men den kontekst de ble ytret i. Rammene rundt teksten illustreres og understrekes av både starten og avslutningen på denne artikkelen. Her kobles jern, den hjemlige norske jernvinna og norsk kulturhistorie sammen til en enhet (Gjessing 1935:5). At jern også viser seg hos samene rundt Kr.f. kan, som han skriver til slutt, «også ha en viss generell betydning for spørsmålet om jernets kulturskapende faktor i Norden». Og han slutter med å slå fast at «For det burde være en naturlig og

selvklar tanke at dette har skjedd i Sør-Skandinavia adskillig før jernet tok til å vise sig hos lappene» (Gjessing 1935:72). Den sør-nord evolusjonismen han ti år senere så kraftig kritiserer ligger under og styrer hele hans tenkning omkring samisk fortid. Om Gjessing aldri så mye eksplisitt vil behandle samisk fortid er det det nasjonale rammeverket som til syvende og sist styrer hva som kan sies og hva som ikke kan sies. Tanker som oppfattes som «naturlige og selvkclare» kan vanskelig rokkes ved å henvise til diskutabel arkeologisk empiri. Det asymmetriske forholdet mellom det norske nasjonale og det samiske endres ikke gjennom Gjessings artikkel. Som vi skal se blir samenes rolle i *Norges steinalder* redusert til å være en del av en analogibank.

Analogiene og det mentale.

Representasjonens bakside.

Analogibruken har negative sider ved seg som har å gjøre med representasjonsproblematikken. Ved å knytte etnografisk materiale til arkeologisk materiell kultur, levendegjør man ikke bare den materielle kulturen, man fører også de nålevende gruppene man har hentet eksempler fra tilbake i tid. Hva slags grupper har Gjessing hentet sitt sammenligningsmateriale fra? De desidert viktigste gruppene er samer, eskimoer og indianere. Det er disse som har den største verdien i hans etnografiske skattkiste og som han benytter seg av for «å kle på» den materielle kulturen. Som vi så i forrige kapittel ble samene ytterligere marginalisert i den norske forhistorien, koblingen mellom skiferkultur og samisk fortid ble forlatt. Håkon Shetelig oppsummerte det slik: «I det hele har lapperne neppe hat nævneværdig betydning for de ældste skandinaviske kulturperioder» (Shetelig 1925:31). Hos Gjessing (1941, 1942, 1945) kommer de inn igjen, ikke i forhistorien, men fordi de som «forhistoriske i samtiden» egnet seg ypperlig, sammen med andre urfolk, til å illustrere forhistorien.

Indianere, samer og eskimoer er noenlunde likt representert i *Norges steinalder*. I tillegg kommer en rekke andre folk hovedsakelig fra det sirkumpolare området, disse brukes i altoverveiende grad til å understøtte og bekrefte de poengene som de tre førstnevnte gruppene allerede er blitt brukt til å illustrere. De tre hovedgruppene blir alle karakterisert som arktiske folk. For Gjessing innebærer dette først og fremst at de har en felles mentalitet, et fellesarktisk lynne, men også at de har store likheter i teknologi, økonomi, sosial organisering og religiøse forhold. Imidlertid bruker Gjessing de tre gruppene til å illustrere ulike poenger, noe som er interessant og som kan fortelle noe om

hvordan Gjessing og hans samtid så på de samme gruppene. Dersom vi tenker oss samfunnet delt i fire kategorier, sosial organisasjon, teknologi, religion og økonomi ser vi at Gjessing fordeler urbefolkningsgruppene ulikt på disse kategoriene, de representerer ulike aspekter ved den forhistoriske andre. Selv om disse kategoriene griper inn i hverandre og overlapper, og de enkelte eksemplene ofte har sterke konnotasjoner til de andre kategoriene, er allikevel tendensen i Gjessings bruk klar.

Klarest er bruken av de ulike nordamerikanske indianergruppene. Disse blir så og si kun brukt til å illustrere aspekter ved bergkunsten i eldre og yngre steinalder. Gjessing bruker her mye av det samme etnografiske materialet som han tidligere har presentert i sine to monografier om helleristninger fra 1932 og 1936 som senere er flittig henvist til av arkeologer som har arbeidet med helleristninger. Hos Gjessing representerer indianeren først og fremst ånd, riktignok den primitive ånd. Indianeren er eksemplet på hvordan den ville og dermed også steinalderens jegere og fangere prøver å ordne kosmos og ha kontroll med ting som ikke lar seg kontrollere. Naturmennesket lever nemlig ikke en fri, lykkelig og ubundet tilværelse - dette er en romantisk misforståelse Gjessing først og fremst gir Rousseau skylden for. Naturmennesket er omgitt av gode og onde makter på alle bauger og kanter, og uansett hva han skal foreta seg må han tilfredsstille disse maktene. Han er i følge Gjessing «bastet og bundet på alle bauger av et innfiltret forsikringssystem mot maktens uvilje» (Gjessing 1945:288-289). Den livsnødvendige veidinga har derfor fått en viktig plass i et slikt system. Steinalderens bergkunst framstår gjennom jaktmagien og indianerne som et forsøk på å takle naturen, det naturlige gjennom det overnaturlige. Gjessing skriver om totemisme (som han på lik linje med sine samtidige oppfatter som et religiøst fenomen) om sjamanisme, om overtro, om magi om «mana» - den magiske kraften som befinner seg i helleristningen på samme måte som i indianerens «manitu-pose» som beskrives som en kraftbeholder ladet med energi. (Gjessing 1945:305). Jaktmagien - og dermed helleristningene inngår i en livssyklus, en livsrytme preget av fødsel og død som fører til ny fødsel. Denne livsrytmen, hevder Gjessing, må være hentet fra plantelivet og derfra ført over på mennesker og dyr. «Planten vokser og setter frukt, - frukten blir moden og dør tilsynelatende i jorda, men nettopp gjennom denne død vokser den fram til nytt liv» (Gjessing 1945:309). På grunn av dette er døden en viktig del av fruktbarhetskulten. Gjessing illustrerer det med å vise til hodejakten i Indonesia, New Guinea og i Afrika som ledd i fruktbarhetsmagien, «likeens skalperinga, som utallige gruoppvekkende indianerfortellinger har gjort så navnkundig» (Gjessing 1945:309). Konnotasjonen mellom hodejegere og kannibalisme er sterk, og Gjessing unnlater å fortelle at skalpering i utgangspunktet var en «hvit» skikk (i

utryddelseskrigen mot indianerne fikk indianerjegere betalt per drept indianer dokumentert gjennom «skalpen», dvs. hodebunnen), som enkelte indianerstammer overtok. Gjennom slike drypp bidrar Gjessing hele tiden til å fastholde en sammenheng mellom den ville, det råe, den primitive og urfolk.

Ved siden av å se helleristningene som jaktmagi kommenterer også Gjessing helleristningene som kunst. På samme måte som «det intime og udefinerbare samspillet mellom natur og erhverv» har skapt det norske og nordnorske veidesinnet har det også skapt kunststrangen og kunstlengten (Gjessing 1941:53). Billedkunstens opprinnelse finner man i veidekulturen, de tidligste eksemplene på dette er istidskunsten i Frankrike og Spania. En av forskjellene på steinaldermennesket og det moderne mennesket er at mens vi *tenker* naturen ut fra et naturvitenskapelig grunnlag, tenkte ikke steinaldermennesket naturen i det hele tatt, derimot *følte* han den (Gjessing 1941:55). På samme måte er det i bergkunsten. De eldste ristningene framstiller bare dyr, noe som viser en «intuitiv og ureflektert naturkunst, naturalistisk fordi kunstneren overhodet ikke kunne tenke seg å fremstille et motiv anderledes enn slik det hadde festnet seg i synsbildet» (Gjessing 1941:60). Det opprinnelige i kunsten er naturalismen. Grunnen til dette er at naturalismen «forutsetter ingen sammensatte tankekombinasjoner, den forutsetter bare evne til å se» (Gjessing 1941:60). «Veidesinnets kunstlengt», som Gjessing kaller det, «trenger seg mange steds i verden opp i overflaten» (Gjessing 1941:53). Vi ser det hos eskimoene «som har sterk sans for form og linjer», sibirske folk og indianere «har en virksom kunstnerisk evne». Samene blir av Gjessing betegnet «som et kunstnerisk begavet folk», med en enkel og kraftig men avbalansert form, med «sterk kjensle for linjer og form, de har utpreget ornamental evne og også en umiddelbar evne til figurframstilling» (Gjessing 1941:52). Det samme fenomenet omtales i *FSJF*. Her, med støtte i V. Tanner hevder Gjessing at «lappene (er) i besittelse av en primitiv ferdighet i tegning som er ganske særegen for dette folket», og han legger til for egen regning «gode figurframstillinger treffer en òg på 'runebommer'» (Gjessing 1935:68). Denne spontane eller nærmest naturlige kunstforståelsen, som for øvrig Gjessing også hevder er et allment nordnorsk trekk, er altså intimt knyttet til veidesinnet, hvis sjeleliv ble karakterisert som utpreget følelsesbetont og ureflekterende (se over) og er en viktig del av det «arktiske lynne». Interessant nok skaper Gjessing her forbindelser mellom myten om det primitive veidesinnet og myten om det moderne kunstnersinnet, som er beskrevet som følelsesbetont, nervøst og ustabil, begge to utgjør det rasjonelles motpol.

Hvis indianeren representerer (primitiv) ånd og dermed (primitiv) kultur, representerer eskimoen

først og fremst primitiv teknologi som gjør det mulig å overleve under den arktiske himmel. Som tidligere forfattere lar Gjessing seg imponere av eskimoisk teknologi og skriver seg inn i etablert tradisjon som lar seg forbløffe over dette «primitiv» folkets avanserte teknologi. (se f.eks. Nansen 1891). Lenge hadde eskimoene blitt beskrevet som det mest avanserte av alle jegerfolk, på grunn av sin teknologi og på grunn av det moderne vestlige samfunnets teknologifisering og likhetstegn mellom utvikling av teknologi og utvikling av kultur. Mens indianeren hos Gjessing fremstår mer som et generelt bilde på «primitiv» ånd knyttes eskimoen konkret til Komsakulturen, en ide Gjessing (1945:65-66) har fra Johs. Bøe og som han utdyper blant annet med Knud Rasmussen som referanse (Gjessing 1945:73). Komsakulturen, som Gjessing (1941:16) kaller en retardert kultur, er den norske forhistoriens svar på eskimoene, der de har levd og kjempet seg til en tilværelse langs en ugjestmild Finnmarkskyst. I den norske og nordiske steinalderen finner man «eskimoiske» spekkklamper (Gjessing 1945:110), «eskimoiske» nedgravde hus (Gjessing 1945:171), «eskimo» harpuner med skaft, blære og line (Gjessing 1945:196), «eskimo» angler er funnet blant annet på Træna (Gjessing 1945:196), skiferkniver med samme form som eskimoiske beinkniver (Gjessing 1945:241), støvleformede skiferkniver som tilsvarende den eskimoiske uloen (Gjessing 1945:246). Komsakulturens påkledning må ha vært som eskimoenes (Gjessing 1945:73), steinalderhuset på Træna tilsvarende et eskimoisk kvalbeinshus (Gjessing 1945:96), steinalderjegerne har jaktet på svømmende rein fra båt eller fra land på samme måte som eskimoene, osv. I det hele tatt er teknologien i steinalderen utrolig lik den eskimoiske fangstteknologien. Eskimoene knyttes også til helleristninger. Her kommenterer Gjessing bergmalingene fra Cook Inlet ved Kodiak Island. Han bruker disse bergmalingene for å argumentere for sammenhengen mellom steinalderhelleristningene og veidemagien, men nærmest i en bisetning kommenterer han ut i fra motivvalget at disse eskimoiske bergmalingene «står omlag på samme utviklingstrinn som den yngre skandinaviske veidekunst» (Gjessing 1945:313). Her plasserer Gjessing eskimoene direkte tilbake i tid og han relaterer også eskimoene til indianerne. Motsetningene mellom bønder og jeger/fangst samfunn i steinalderen tilsvarende nemlig forholdet mellom indianere og eskimoer i nåtid (Gjessing 1945:374). Slik lager Gjessing både et sosialt, kulturelt og kronologisk hierarki mellom de to urfolksgruppene og mellom urfolksgruppene og den norske steinalderen.

Hva så med samene? Samene er noenlunde likt fordelt på de fire kategoriene. Når det gjelder teknologi blir samiske gammer sammenlignet med steinalderhus (f.eks. Gjessing 1945:34, 94, 150), et bein fra Træna sammenlignes med et samisk drikkerør (Gjessing 1945:136) og han referer til Montelius' påstand om at samene i historisk tid brukte steinmeisler som lignet på

steinaldermeislene til å skrape hår av oppbløtt skinn (Gjessing 1945:257, se også Furseth 1994 for nærmere diskusjon av dette). Den sosiale organisasjonsformen, siidaen er «utgammel» og tilsvarer steinaldersamfunnets organisering (Gjessing 1945:171), samene har en halvnomadisk sosial organisering slik som man hadde i yngre steinalder (Gjessing 1945:170), fjellsamene er som vi har sett bundet til å vandre med reinen, på samme måte som steinalderfolket var bundet til å følge viltet (Gjessing 1945:252) osv. Også religiøse aspekter ved det samiske samfunnet kommenteres. Under beskrivelsen av Kirkhelleren og det såkalte Alteret skriver han

det ville ikke vært underlig om den store fjellblokken Alteret kan ha fristet til magisk eller religiøs kultus - isolert og uforklarlig som den har ligget -, noe på linje med den samiske kultus av Stallo-fjellene (Gjessing 1945:142).

Det er isolerte og uforklarlige elementer i den altbestemmende naturen som «frister» til magisk eller religiøs kultus, det er naturen som styrer både det religiøse og det praktiske livet. Dekorasjonen av gjenstander, for eksempel kniver og spydspisser settes også inn i et magisk perspektiv, ledesnoren her er Knud Rasmussens påstand om i følge Alaska-eskimoene liker dyr å bli drept av vakre gjenstander. Siksakmønstere og tverrsterksornamentikk, som har en «veldig utbredelse», og som man finner hos alle «våre» tre grupper tolkes slik innafor en jaktmagisk fortolkningsramme på samme måte som bergkunsten. Den stiliserte linjekunsten sier Gjessing, har som utgangspunkt «et rent ekspresjonistisk drag i primitivt lynne» (Gjessing 1945:303). Hovedsaken med denne kunsten er, og her siterer han Birket-Smith «at give Udtryk for deres indre Opfattelse af Tilværelsen, af Ekstasens Febersyner og Myrternes løbske Fantasi» (Gjessing 1945:303), for øvrig en interessant parallell til den sørafrikanske arkeologen David Lewis Williams' tilnærming til afrikansk bergkunst på 1990 tallet.

Også når det gjelder samene plasserer Gjessing dem eksplisitt i et hierarki. I forbindelse med diskusjonen av jordbrukets oppkomst og forholdet mellom bønder og jeger-sanker grupper, kommer han inn på den indoeuropeiseringa som må ha foregått. Den har skjedd, sier han ved at den gamle befolkningen har gått over til indoeuropeernes språk og kultur, dette kulturskiftet er helt analogt med det «som i senere tider har foregått med sjøfinnene nordpå, og som der nord foregår den dag i dag» (Gjessing 1945:419). Samene relateres også til indianerne og eskimoene. Gjessing henter analogier fra eskimo og indianersamfunn for å illustrere forhold i det samiske samfunnet. Dette gjelder for eksempel forholdet veidefolk har til mobilitet, eskimoer og indianere reiser over enorme

områder, på samme måte som samene må ha gjort tidligere. Veidefolkets båter må ha vært som den eskimoiske umiakken, slik må også de første samiske båtene ha vært osv. Samene får derfor en slags mellomstilling, på den ene siden mellom oss og de antropologiske andre, på sett og vis er eskimoer og indianere mer «oppghavelige» enn samene, de står nærmere naturen og analogier hentes fra disse samfunnene for å belyse det samiske, aldri omvendt. På den andre siden står samene mellom oss og steinalderfolkene, de har enkelte trekk som steinalderssamfunnet må ha hatt, samtidig som de ikke er rene jegere og fangere, men fører et «halvnomadisk» liv, bundet til «den halvtømmede ren» som Brøgger uttrykte det.

Igen ser vi hvordan prosesser i dagens samfunn kan sees på som «reprises» av forhistoriske prosesser på samme måte som dagens urfolk sees på som «reprises» av tidligere levde steinalderliv. Hendelser, prosesser, og kultur hos urfolk, som man kunne valgt å se som unike historiske fenomener, på samme måte som de som skjer i vesten, blir hele tiden satt inn i en forklaringsramme av naturstyrt lovmessighet. I stedet for å være folk med unike historier blir de redusert til «som hos»-folk, deres viktigste oppgave i nåtida er å vise at i fortida var det «som hos» indianerne, eskimoene, samene osv. Gjessing tegner et bilde av både den forhistoriske andre og den samtidige andre som ligger nærmere «den ville» enn «den edle ville». Spesielt er dette knyttet til den primitive mentaliteten eller psyken, men også til veidefolkets generelle kamp for å overleve naturkreftene.

Gjennom sin analogibruk er Gjessing på mange måter med på å sementere en generell oppfatning, og han gjør det i stor grad gjennom å operere gjennom dikotomier. Mer eller mindre eksplisitt går Gjessings dikotomier mellom det siviliserte og det barbariske eller ville. Dikotomien nordnorsk fangstmann:bonde tilsvare jeger/fanger:indoeuropeisk jordbruker, som tilsvare eskimo:indianer, som tilsvare same:nordmann, som tilsvare følelse:tanke, som tilsvare kunst:vitenskap, som igjen tilsvare natur:kultur.

Skiferkulturen.

Som tidligere nevnt gjør Gjessing det mentale aspektet til hovedforklaring på problemet med skiferkulturen. Tidligere hadde skiferkulturen blitt forklart på en rekke ulike måter, som tilhørende samene, som påvirkning fra østlige kulturgrupper, som fortsettelse av en beinkultur og endelig med surrogat-teorien, som hevdet at skiferen ble brukt i mangel på bedre råstoff, da først og fremst flint. Dette mener Gjessing ikke holder, blant annet fordi man i disse områdene finner harde bergarter

som er utmerket råstoff for «slåtte artefakter». Forklaringen må ligge annetsteds og Gjessing mener at den er å finne i «det arktiske lynnet». De argumentene som støttet en «ny lappehypotese» i 1935 gjenfinnes ikke i 1945. For å komme til bunns i dette problemet må vi, hevder Gjessing, «forsøke å løse dem utfra de muligheter som landet gir» (Gjessing 1945:234), det vil si klimatiske og topografiske muligheter. Men fortsetter han, kanskje kommer vi engang så langt at vi kan ta hensyn til naturvilkårene som helhet. Med dette mener Gjessing:

det psykiske spenningsmoment og den uregelmessighet i livsførselene nordpå som skapes av kontrasten mellom den lange mørketid og den like lange midnattsolsommer (Gjessing 1945:234-235).

Dette sammen med det sjansebetonte veidelivet og den sterke og kontrastrike naturen er «tvunnet så uløselig sammen» (vi kjenner igjen Brøggers formulering fra 1925) at man ikke kan trenge til bunns i nordnorsk kulturutvikling før man kan ta hensyn til disse faktorene på vitenskapelig grunnlag. De «djupereliggende årsakene til framvoksten av skiferkulturen» ligger i det arktiske lynnet, og i samspillet mellom erverv og «folkelyndet» som gjensidig former hverandre (Gjessing 1945:235). Sentralt i denne forklaringa ligger arktikerens skippertaksmentalitet, som gjør at han ikke utfører noe unødig arbeide. Dette må ikke forveksles med dovenskap men er et «øyeblikksbetont syn på kreftenes økonomi» som Gjessing poetisk kaller det (Gjessing 1941:32). Skiferen er lett å arbeide i, og kan man greie seg i en snever vending med lite arbeid, er man fornøyd og tenker ikke på redskapets varighet eller slitestyrke (Gjessing 1941:32). Men om skiferkulturen har «grodd fram av noe av det mest karakteristiske og dyptgripende i arktisk lynne», trenger ikke dette bety at den har oppstått spontant på de ulike stedene der den finnes (Gjessing 1941:33). Selv om Gjessing gang på gang framhever de arktiske folks konservatisme, har de også «en lærevillighet, en trang til etterligning, som sammen med de svære strøk slike veidefolk streifer over, gjør at et kulturprodukt kan spres over utrolige områder» (Gjessing 1945:33). Gjessings stjerneeksempel på lærevilligheten er spredningen av skiferbruken over hele det sirkumpolare området. «Nesten umerkelig går det fra mann til mann, fra stamme til stamme», slik har skiferkulturen spredt seg over «utrolige områder» i nord, det er fristende å spørre om det kanskje skjedde så umerkelig at de ikke engang selv har merket det? Gjessings språkbruk binder det kulturelle i det biologiske, lærevilligheten skyldes en *trang* til etterligning, etterligningstrangen hos arktikeren er som et instinkt like mye som (eller mer enn) det er en del av kulturen, på samme måte som kunststrangen og den religiøse trangen. Nå er det klart at det er stor motsetning mellom Gjessings generaliserende utsagn om «hvor fantastiske lite oppfinnsomme primitive folk faktisk er» (Gjessing 1942:454), hvor konservative de er på den ene

siden, til lærevilligheten hos de arktiske folk på den andre, og det er uklart når de er det ene og når de er det andre. Det som kan være interessant er at de begge blir tolket som kulturelle uttrykk av en underliggende «psyke» eller lynne, og at de begge på sett og vis står i opposisjon til det funksjonelle.

Et av arkeologenes hovedproblem i forhold til skiferbruken har vært at skifer klart er et mindre funksjonelt råstoff enn de harde bergartene som flint eller kvartsitt, løsningen var å forklare dette gjennom surrogat-teorien. Skiferkulturen kunne derfor ikke forklares som et framskritt, den passet ikke inn i et syn der kulturell evolusjon var knyttet til teknologisk utvikling og framskritt. Gjessings løsning er å knytte skiferkulturen til det mentale, ikke det funksjonelle. Lærevilligheten og trangen til å etterligne har ingen nødvendig knytning til et funksjonelt aspekt. Likeledes er det med konservatismen i veidesamfunnet. I sin beskrivelse av bosettingsmønstret på Trøna viser Gjessing dette klart. Her finner man en halvnomadisme, der man har bodd i hus om vinteren og i huler om sommeren. Hulene ligger imidlertid lengre fra sjøen, fra matfatet, og «med mye tungvintere atkomst». Grunnen til dette ligger i «ubevisst vanetvang og tradisjonsbundethet» (Gjessing 1942:423). Dette flyttemønsteret er ulogisk og upraktisk, og Gjessing forklarer det gjennom å vise til den utrolig seiglivet tradisjonsbundetheten hos primitive folk som «ofte (*kan*) gå fullstendig på tverke av alle praktiske omsyn» (Gjessing 1942:423). Folk har fortsatt å flytte vekk fra havkanten og inn i hulene på grunn av «minnet om sommerflytningen ut til havkanten, der de bodde i huler» (Gjessing 1942:423). Verken konservatismen eller trangen til etterligging er styrt av det funksjonelle, men er kulturelle uttrykk for den mentalitet eller det «folkelynde» som ligger bak og styrer det kulturelle uttrykket.

Skiferbruken må være kommet til Norge østfra hevder Gjessing (1942, 1945). Og som sine samtidige setter heller ikke Gjessing skiferkulturen i sammenheng med samisk forhistorie, annet enn gjennom analogier. I det hele tatt er det lite vi ser til samene i steinalderen, bortsett fra den rolle de spiller som «som hos» folk. Et unntak er i *Fangstfolk*, der Gjessing inspirert av den svenske professoren Wiklund hevder at det kan være sammenheng mellom Komsakulturen og den første samiske innvandringen til Finnmark. Riktignok legger Gjessing svært mange reservasjoner inn i dette, men utgangspunktet for denne «idekombinasjonen» finner han i «den mest moderne teorien om samene». Denne hevder at fra en urrase i Altai-området vandret en del østover og ble til mongoler, mens en annen vandret vestover og nordvestover og ble til den alpine rase og til den samiske rase. Denne vandringen startet i mellomistiden. Samene har, skriver Gjessing,

så primitive og opphavelige drag at en må tro de i lange tider har levd isolert fra andre raser (Gjessing 1941:74).

Schreiner mente at dette isolasjonsområdet lå i Ural, mens Wiklund på sin side mente at det i Sibir ikke fantes geografiske vilkår «som skulle til for å gi de vordene samer isolasjon nok» (Gjessing 1941:74). På Ishavskysten i løpet av siste istid var imidlertid vilkårene for isolasjon tilstede og Gjessing kobler dette til Nordhagens refugie teori. (Gjessing 1941:74-75). I *Norges steinalder* hører vi imidlertid ingenting om denne koblinga og i 1955 slakter Gjessing denne teorien. Imidlertid blir teorien da framstilt som bare Wiklunds, den er «pure guess-work» og «his whole structure falls down like a house of cards» (Gjessing 1955a:7-8). Gjessing grupperer seg her sammen med «archaeologists who has specialized in these matters» som foruten Gjessing selv er Nummedal, Bjørn og Bøe og fortsetter med å hevde at «we all would have been able to tell him that his theories are not tenable, because the Komsa culture must have been introduced to Finnmark after the last period of glaciation (Gjessing 1955a:8). At Komsakulturen var samisk har neppe funnet særlig resonans verken hos arkeologikolleger eller i folkedypet.

Konklusjon - Gjessing.

Et av problemene med Gjessings tekster er at han er uklar når det gjelder vektlegginga mellom sosial- og biologisk arv. Mens Hansen var helt klar og Brøgger ikke snakket om dette i det hele, er spørsmålet om arv sentralt hos Gjessing gjennom den vekt han legger på kulturkonservatismen. Men fordi Gjessing ikke skiller mellom sosial/kulturell- og eller biologisk arv fører dette til at skillet mellom det sosiale og det biologiske i Gjessings kulturforståelse viskes ut. Arven knyttes til mentaliteten, til lynnet, som er formet av naturen, man kan hevde at natur og mentalitet er ett, i Gjessings arbeider fra 1930 og 1940 tallet og slik knyttes Gjessings arbeider til Brøggers og til det nasjonale.

Begrepet lynne ligger nærmere naturen enn kulturen. I avlsarbeidet på dyr, for eksempel hunder, gjelder det å avle fram dyr med et lynne som passer til det arbeidet hunden skal utføre, en familiehund bør ha et annet lynne enn for eksempel en kamphund. Et dårlig eller et vanskelig lynne er mer et biologisk enn et kulturelt problem, uansett om det nå gjelder dyr eller mennesker. Begrepet eller ordet lynne er derfor knyttet til biologisk arv, mer enn til sosial arv. Gjessings

mentalitet eller lynne er også av det mer uutryddelige slaget, den lar seg ikke knekke gjennom generasjoner, på samme måte som biologiske eller rasemessige trekk, og dermed også mentale, ble ansett for å kunne leve gjennom generasjoner. I parentes bemerket har det også vist seg å være nærmest uutryddelig i arkeologien, og Gjessings sterke kobling mellom «det primitive veidesinnet» og veideristningene lever fremdeles godt i norsk arkeologi.

Betegnende nok begynner ikke Gjessing for alvor å skrive om samer før etter at han ble etnograf/antropolog i 1947, noe som er illustrerende for hvordan det samiske og samisk fortid ble oppfattet i arkeologifaget i mellomkrigstiden. (Se for eksempel *Prehistoric Social Groups in North Norway* fra 1955, *The Disintegration of the Village Organization of the Sea-Saames (Sea-Lapps). An Hypothesis* fra 1960 og den polemiske *Norge i Sameland* fra 1973). Hadde Gjessing vært konsekvent i forhold til sin analogibruk, ville det sannsynligvis ikke vært vanskelig å skrive om en samisk steinalder, om en samisk forhistorie, men i stedet for å føre de samiske analogiene bakover i tid på den samme gruppen, bruker han analogiene fra det samiske samfunnet til å beskrive den norske steinalderen. Og samene er ikke en del av den norske steinalderen, i den grad det her er snakk om kulturdualisme eller flere samtidige «folk» gjelder dette andre grupper enn samene.

Et siste moment er den kritikk Gjessing fikk og ikke fikk for sine arbeider. Han ble kritisert for å blande sammen materiell kultur, etnografi og historiske kilder fra ulike perioder og områder, han hadde en upresis kronologisk plassering av den arktiske steinalderen som han la både til yngre steinalder og steinalderen generelt, og han ble kritisert for sin distribusjon av skifer over enorme områder, områder som til dels ikke var beskrevet og som også var ukjent for arkeologer. Symptomatisk nok ble han ikke kritisert for at han reduserte ulike «primitive» folkeslag til å framstå som like, for generaliseringen av det «primitive lynnet», av sammenligningen mellom «de villes» og barnets følelsesliv osv. Innvendingene var av faglig, metodisk karakter, ikke av etisk og eller moralsk karakter, noe som viser at Gjessings syn på de ville var allment tankegods i norsk og nordisk arkeologi på denne tiden.

Selv om Gjessings arkeologiske arbeider fra 1930 og 1940 tallet henger fast i en tradisjon som går tilbake til århundreskiftet peker også hans arbeider framover. Den vektlegginga av naturen og naturkreftene som var til stede i norsk arkeologi, både gjennom Brøgger og Shetelig og også gjennom Gjessing «åpner» på mange måter opp for det som Hagen (1970:150) kaller kulturøkologi eller naturarkeologi, som henger tett sammen med ny-arkeologien. Uten å foregripe neste kapittel er

det klart at blant annet Gjessings kobling mellom natur og «primitive» folk var med på å bygge bru mellom den tradisjonelle kulturhistoriske arkeologien og ny-arkeologien i Norge.

På samme måte som vi i begynnelsen av *Fangstfolk* hører ekkoet fra Lysakerkretsen, Norsk folkemuseum og A.M. Hansen, avslutter Gjessing *Norges steinalder* med å hevde at selv om det nok var indoeuropeerne som fikk overtaket i kampen mellom fangstkultur og bondekultur, har fangstkulturen hatt varig og bestemmende betydning for utforminga «av særdragene på godt og vondt i det norske folk» (Gjessing 1945:465).

Mellomkrigstid: oppsummering.

I løpet av mellomkrigstiden dannes det en nasjonalt orientert arkeologi som også kom til å prege store deler av norsk etterkrigsarkeologi. Det går en linje i norsk arkeologi fra A.M. Hansen via A.W. Brøgger, H. Shetelig og A. Bjørn til G. Gjessing der det nasjonale er viktig. Arkeologifaget og det arkeologiske materialet forstås innafor en nasjonal kontekst der skandinavismen uttrykt gjennom den felles skandinaviske arkeologien dominert av danske og svenske begreper, periodeinndelinger og metoder er den nasjonale arkeologiens motpol. Særlig er det Brøgger som argumenterer for dette. Samtidig skapes det et bilde av nordmannen i forhistorien som ligger tett opptil bildet av den ideelle nordmann slik han (og delvis hun) framsto på begynnelsen av 1900 tallet. Den nasjonale norske arkeologien avspeilte gjennom sin tilnæringsmåte til forhistoriske samfunn de samfunnsmessige forhold som var fremtredende på slutten av 1800 tallet og begynnelsen av 1900 tallet. Splittelsen i folket, den norske provinsialismen, problemene med samlingene om nasjonale verdier, som tilsynelatende gikk så greit i andre land men som var så vanskelig i Norge (jmf. Sørensen 1997), ble forklart av Sars gjennom to kulturer. Splittelsen i folket fortsatte etter 1905 og gjennom mellomkrigstiden med klassekamp og stridighetene mellom by og land. Denne todelinga av folket prøvde A.M. Hansen å finne opprinnelsen til i forhistorien sett gjennom raselæras briller, grunnen til problemene var at det i forhistorien var to raser i Norge, og den biologiske arven fra fortida var fremdeles med oss. Senere så vi at Anathon Bjørn argumenterte etter de samme linjene. Brøgger derimot hevdet at det var ett folk, en kultur vokst sammen av veidekulturen og jordbrukskulturen med landet som katalysator, og mange av Brøggers tanker må være hentet hos Sars. Shetelig vektlegger i større grad enn Brøgger påvirkningen fra Europa, men også her er det landet som ligger i bunnen. Gjessing fører Brøggers syn videre men argumenterer med at det var to (eller flere) folk,

som via den spesielle naturen ble tvunnet sammen til en norsk kultur og mentalitet. De ulike forfatterne vektlegger ulike aspekter, Hansen rasen, Brøgger landet, Gjessing mentaliteten eller lynnet, alle tre er knyttet til natur og biologi. Alle forklaringsmåtene kan sees på som å stå i nær sammenheng til raselæras kulturforståelse. Brøgger med sin nasjonale arkeologi kan stå som en representant for mellomkrigstidens arkeologi i Norge. Han mener at arkeologien ikke må utnyttes til nasjonalistiske formål men at den kan og bør utnyttes til nasjonale formål (Brøgger 1937:18). Arkeologiens materiale og resultater skriver han, «er av umåtelig opdragende betydning». Og han fortsetter:

De (*materialet og resultatene - min presisering*) må i siviliserte stater bli en del av et folks, en nasjons åndelige kapital. I hendene på en våken ansvarsbevisst humanistisk elite har derfor arkeologien en nasjonal oppgave og betydning. (Brøgger 1937:18).

Sannsynligvis var det full enighet blant mellomkrigstidens øvrige arkeologiske elite om dette. Selv om forklaringene på hvorfor vi var blitt som vi var «på godt og vondt» hadde noe ulik vektlegging var det hele tiden nasjonen som sto i sentrum. Og i dette sitatet av Brøgger ser vi igjen hvordan han setter likhetstegn mellom folk og nasjon. Imidlertid gjorde den nasjonale arkeologien det vanskelig eller nærmest umulig å skrive om samisk forhistorie. Dels fordi samene framsto som en direkte konkurrent til det bildet nordmannen var skapt ut fra, dels fordi det ikke eksisterte noen «samisk arkeologisk» tradisjon innafor faget, dels fordi det var allment antatt at samene kom så sent inn i norsk forhistorie at de hadde hatt minimal innflytelse på historiens gang. Dessuten var samene i kraft av å være et samtidig «primitivt» folk overlatt til etnografien, de representerte et statisk nærmest ahistorisk samfunn, som ikke ble ansett som «arkeologisk materiale». De som vektla raselæra i sine forklaringer skrev om samer, riktignok hadde de en helt marginal plass i forhistorien, men de ble ikke «fornektet» slik som hos Brøgger. Grunnen til dette kan være at samene hadde en plass i et rasehierarki, mens de innenfor en betraktningssmåte som bare fokuserte på arkeologiens «nasjonale oppgave og betydning» ikke hadde noen plass. Her var de en trussel mot nasjonale verdier, nasjonale symboler og nasjonal enhet. Denne oppfatningen skulle komme til å prege deler av etterkrigstidens arkeologi, noe vi skal se i avhandlingens neste del.

Del 4. Etterkrigstid

Etter andre verdenskrig forsvant en rekke av de personer som hadde dominert norsk arkeologi i mellomkrigstiden. Anathon Bjørn døde i 1939, Sigurd Grieg ble direktør på de Sandvigske samlinger på Lillehammer, Håkon Shetelig ble pensjonist, og A.W. Brøggers posisjon i faget etter krigen ble aldri den samme som før, blant annet på grunn av «fangenskap, overvåking og andre påkjenninger» som Hagen (1997:206) formulerer det. Bjørn Hougen overtok i 1947 Brøggers professorat i arkeologi, men monografien *Fra seter til gård* som ble skrevet under krigen og utkom i 1947 skulle bli Hougens siste store arbeid. Gutorm Gjessing, som er blitt karakterisert som «en av de få norske arkeologer med perspektiv utover Norges arkeologi» (Klausen 1998:124), gikk over til etnografien/sosialantropologien der han overtok professoratet etter Ole Solberg. I ettertid kan man kanskje spekulere på hvordan norsk arkeologi og ikke minst hvordan den «norske» forhistorien hadde sett ut dersom han hadde fortsatt i arkeologifaget. Det norske arkeologimiljøet vokste imidlertid, flere arkeologer ble utdannet, det ble etablert flere universiteter der det ble undervist i arkeologi, og arkeologi ble også et vanligere innslag på ulike museer rundt om i landet.

Det har blitt vanlig å dele arkeologiens forskningshistorie i etterkrigstida i tre deler, den normative eller kulturarkeologiske fasen som varte fram til på 1960 tallet da den ble erstattet av den ny-arkeologiske eller prosessuelle arkeologiske fasen som rådde grunnen fram til midt på 1980 tallet da denne retningen møtte økende kritikk fra ulike retninger, disse ble etter hvert betegnet som postprosessuelle arkeologi og har blitt et konkurrerende «paradigme» til den nye arkeologien de siste 10 - 15 årene. For vårt formål må inndelingen nødvendigvis bli litt annerledes, noe som gjenspeiles i denne delens fire kapitler. Dette betyr ikke at den «tradisjonelle» om enn noe skjematiske faghistoriske inndelingen forkastes, den vil være et nyttig og nødvendig rammeverk som er med på å sette premissene for de arkeologiske tekstene vi møter i denne delen.

Det første kapitlet vil ta for seg arkeologiske tekster «nord for polarsirkelen» fra 1945 fram til midt på 1970 tallet. Dette vil si tekster som handler om den nordnorske fortida og der samisk forhistorie eller samiske forhold er berørt. Mange av disse tekstene har sitt utspring ved Tromsø Museum, senere Universitetet i Tromsø og en sentral arkeolog er her Povl Simonsen som har arbeidet med arkeologi i den nordlige landsdelen siden 1951. Det andre kapitlet overlapper det forrige kronologisk da det handler om forholdet mellom arkeologi og etnisitet i perioden fra ca. 1970 og

fram til ca. 1985. Da pågikk det en livlig og til dels opphetet debatt i arkeologifaget om etnisitetsbegrepet og eventuelt hvilken rolle det skulle spille i norsk arkeologi. Det er også i denne fasen at man kan begynne å snakke om en samisk arkeologi, der samisk fortid gis en egenverdi av arkeologene og ikke bare sees på som et redskap til å belyse norrøn eller nordisk arkeologi.

Det tredje kapitlet handler om norsk og spesielt nordnorsk arkeologi fra ca. 1985 og fram til i dag. Årstallet 1985 er satt fordi man kan hevde at da hadde etnisitetsbegrepet fått innpass i norsk arkeologi og dette begrepet og diskusjonen omkring det skulle bli viktig for forskning i den samisk forhistorien og for synet på samhandling mellom ulike befolkningsgrupper i forhistorien. Det fjerde kapitlet handler om den «offisielle» Norgeshistorien slik den kommer til syne i større oversiktsverker skrevet og utgitt etter krigen og fram til i dag. Disse oversiktsverkene er skrevet av forfattere med basis i en sydkandinavisk eller sørnorsk arkeologitradisjon, noe som reflekteres i tekstene og kontrasterer dem til tekstene som analyseres i de to forutgående kapitlene. Men før vi kommer så langt skal vi tilbake til tidlig etterkrigstid og vi starter i Tromsø.

Samisk forhistorie 1945-1975.

Nasjonal jernalder i nord.

- we might reasonably expect that the carriers of the North-Norwegian iron Age culture were related racially as well as linguistically to Teutonic-speaking peoples in other parts of Europe. (Sjövold 1962:235).

Den første arkeologen som var ansatt på Tromsø Museum etter andre verdenskrig var Thorleif Sjövold som arbeidet ved museet fra 1946 til 1950. I løpet av disse årene startet Sjövold arbeidet på det som skulle bli *The Iron Age Settlement of Arctic Norway* (Sjövold 1962, 1974). Det første bindet omhandler romertid og folkevandringstid, mens det andre bindet omhandler merovingertid og vikingtid og begge arbeidene kan sees på som en forlengelse av Brøggers *Nord-Norges bosetningshistorie* (1931) og *Jernets og Norges eldste økonomiske historie* (1940). Sjövolds jernalderstudier ligger også til grunn for Hagens uttalelser om nordnorsk jernalder i hans *Norges Oldtid* (1967/1977). Etter 1945 kan man også hevde at samisk forhistorie får en endelig kronologisk plassering, nemlig i jernalderen og man er lite villig til å trekke samisk forhistorie lengre tilbake enn dette, slik som Gjessing forsøkte både i *Fangstfolk* og i *Fra steinalder til jernalder i Finnmark*. Jernalder blir viktig både for utforskningen av norsk og samisk forhistorie og

for den etniske debatten som også etter hvert dukker opp i norsk arkeologi. Sjøvolds «jernalderepos» er derfor et godt utgangspunkt for en undersøkelse av etterkrigslitteraturens behandling av den samiske forhistorien.

Formålet med Sjøvolds studier var, slår han fast i bind 1's første setning å «shed some light on the history of human settlement in North Norway in the Iron Age» (Sjøvold 1962:1). Det er den germanske eller nordiske jernalderen Sjøvold er interessert i, dens ekspansjon nordover og dens sammenheng med den sørnorske jernalderen. Sjøvold følger jernalderbosetningen nordover og slår fast at «in the course of the Early Iron Age a *continuous* 'Norwegian' settlement is established all along the outer coast northwards to slightly beyond lat. 69° N» (Sjøvold 1962:220-221, min kursivering). Videre nordover og østover finner man bare spor etter små isolerte bosetninger. Dette leder Sjøvold til å stille spørsmålet om det han kaller bosetningens bakgrunn. Dette spørsmålet har to sider, for det første hvordan var området bosatt umiddelbart før jernalderbefolkningens ankomst, og for det andre hva kunne naturforholdene i Nord Norge tilby en bosetning på et jernalders kulturnivå. (Sjøvold 1962:221). Det er Sjøvolds syn på det første delen av spørsmålet som er interessant i vår sammenheng. Mens man sørpå har kontinuitet fra bronsealder til jernalder finnes ikke denne kontinuiteten i nord da det her verken har eksistert noen bronsealder eller noen egentlig før-romersk jernalder. Den mest sannsynlige teorien er at gjennom hele denne perioden har det i nord (dvs. nord for 69° N) vært skiferkulturen som fortsatte. De «merkelige» gravene i Nesseby er et eksempel på dette, der man kan se at bruken av steinredskaper er brukt helt ned til Kristi fødsel (Sjøvold 1962:222). Nessebygravene er samiske og må anees som den tidligste samiske jernalderen. Imidlertid er ikke Sjøvold interessert i denne jernalderen «since the object of the the present study has been the occurrence and expansion in North Norway of an Iron Age of purely European origin» (Sjøvold 1962:224), en uttalelse som ikke harmonerer helt med bokas målsetning slik den presenteres i dens første setning. Den i utgangspunktet kronologiske betegnelsen jernalder representerer en etnisk gruppe hos Sjøvold, som for majoriteten av norske arkeologer som har arbeidet med denne perioden, uten at dette har blitt drøftet i nevneverdig grad.

Skiferkulturen, fortsetter Sjøvold, har en stor utbredelse, den strekker seg også utenfor Nord-Norge og det er liten grunn til å tro at den hadde det samme etniske grunnlaget alle steder, men vi vet at samene har hatt sitt «habitat» i en del av området som skiferkulturen dekker. Enten har det vært slik at samene eller deres forfedre var bærere av skiferkulturen, eller så representerer skiferkulturen en eldre anonym befolkning i et område som senere ble ekstensivt befolket med samer. Sjøvolds

konklusjon er derfor «This means that we cannot satisfactorily determine what kind of people the Norse settlers met during their expansion along the North-Norwegian coast» (Sjövold 1962:224). Men på sin ferd nordover må de norrøne immigrantene ha møtt en befolkning som lingvistisk og etnisk var helt forskjellig fra dem og en del av denne befolkningene var samene. (Sjövold 1962:224).

Språkforskning kan fortelle oss at «the Norse settlers» møtte samene i en tidlig fase av kolonisasjonen. Sjövold henviser til språkforskerne Wiklund og Nesheim og skisserer følgende scenario. Den tidligste kontakten mellom «the Norsemen» og samene fant sted i den nordligste delen av Skandinavia. Samene ekspanderte sørover og møtte nordmennene/nordboene i Kvæningen og i Balsfjorden, men i områdene sør for Malangsfjorden kom samene etter nordmennene. Den samiske kolonisasjonen fortsatte sørover i innlandet av den skandinaviske halvøya til de hadde nådd så langt sør som Jämtland ca. 500 e.Kr. Langs kysten fulgte den samiske ekspansjonen to ruter. Kyst-samene flyttet vest og sørover fra Øst-Finnmark til Hamarøy - Tysfjord. Lengre sør kom samene ut til kysten fra innlandet i Sverige etter å ha krysset fjellene. (Sjövold 1962:224-225). Den opprinnelige befolkningen, som samene i følge Sjövold har vært en del av, besto av jegere, fangere og fiskere, «thus standing on a lower cultural level than the immigrant Norsemen» (Sjövold 1962:227). På grunn av sin laverestående jeger og fangerkultur var den opprinnelige befolkningen spredt over et stort område og var få i antall. Den samiske delen av den opprinnelige befolkningen lånte eller tok opp en rekke kulturelementer fra nordmennene (her slutter Sjövold å bruke betegnelsen *Norsemen* og går over til ordet *Norwegians*) slik som jordbruk og februk, men det er ingen grunn til å tro at de oppgav sine gamle beskjeftigelser vedrørende jakt og fiske. Det er også grunn til å anta at nordmennene var interessert i et eventuelt samisk overskudd av skinn og pels, enten til egen bruk eller som salgs/byttevarer til folk lengre sør. Sjövold mener at det har vært en viss kontakt mellom de to etniske gruppene til tross for ulikheten i kulturelt nivå og skriver:

Although the Norwegians may have been culturally more advanced, this need not have precluded the Lapps from playing an important part in a commercial exchange which may ultimately have reached out far beyond the confines of North Norway (Sjövold 1962:227).

Nordiske låneord i samisk viser at det har vært kontakt mellom gruppene helt opp til Finnmark. Dette støttes også av funnet av en korsformet spenne i en grav fra Grunnes i Vardø. Riktignok

innrømmer Sjövold at dette gravfunnet like godt kan være samisk, men han velger allikevel å tolke det som begravelsen av en nordmann. På tross av at denne «ukonvesjonelle» begravelsen plasserer funnet på siden av hovedmengden norske graver fra folkevandringstid, mener Sjövold at dette ikke forhindrer muligheten til å tolke funnet som en nordmann som mistet livet sitt på en «business trip» til samene i Varanger, og som derfor ikke ble gravlagt helt i tråd med den norrøne normen (Sjövold 1962:227-228).

Strukturen i bind 2 (1974), som tar for seg yngre jernalder er den samme som i bind 1. Først kommer en funnkatalog, så en analyse av materialet og til slutt en konklusjon. Sjövold fortsetter å forfølge den «ordentlige» jernalderen opp gjennom forhistorien til vikingtid. Hva så med det nordnorske «teutoniske» jernaldersamfunnets kontakter utad? I konklusjonen i bind 2 har han et underkapittel som heter *The cultural contacts* som tar for seg nettopp dette. Hovedkontakten har vært sørover til stammefrendene i Rogaland, den nordnorske jernalderen er «organisk» forbundet med jernalderkulturen i de mer sørlige delene av Norge (Sjövold 1974:357). Ut igjennom jernalderen blir kulturkontaktene flere, det nordnorske jernaldersamfunnet har hatt kontakter til Sverige, Gotland, Sydskanland og Finland (Sjövold 1974:359). I vikingtid har nord og sør ulike kontaktområder. Mens kontakten i sør først og fremst har gått mot vest, viser gjenstandsmaterialet at den i nord vært orientert østover (Sjövold 1974:360). Gjenstander fra Finland, Baltikum, Russland gjenfinnes eller har paralleller i det nordnorske materialet og viser at kontakten østover må ha vært viktig. Disse utenlandske gjenstandene har sannsynligvis kommet til Nord-Norge som resultat av handel, «possibly connected with hunting and trapping, which forced the Norwegians so far eastwards - or the eastern people so far westward - that contact was established» (Sjövold 1974:361). Et eksempel på dette er Ottars berømte ferd mot nord og øst. Selv om enkelte forskere avviser at det også har eksistert øst - vest kontakt over land, mener Sjövold at slik kontakt har funnet sted, noe som vises blant annet gjennom de samiske offerfunnene i Nord-Sverige og de funn med østlig opphav som er gjort inne i fjordene i Nordland fylke (Sjövold 1974:361-362).

Hva så med kontakten med samene? Her nøyer Sjövold (1974:362) seg med å henvise til bind 1, som er omtalt forann. Det viktigste poenget er at samene har opptatt jordbruket fra nordmennene, noe man kan se av de nordiske låneordene i samisk. I yngre jernalder får imidlertid den norsk - samiske kontakten en mer kommersiell karakter,

the Lapp places of sacrifice testify to brisk contacts with Norway, and the most reasonable explanation of

this contact seems to be that the Norwegians entered the land of the Lapps to buy hides and furs, yields of Lapp hunting in these huge inland territories (Sjövold 1974:362).

Funn av gjenstander med østlig opprinnelse i Norge trenger derfor ikke å bety at nordmennene har dratt på langferd over land til Finland, Karelen eller andre fjerne steder, fordi det samiske territoriet kan ha fungert som en kontaktsone mellom øst og vest (Sjövold 1974:362). I tillegg til samene må den norske befolkningen ha vært i kontakt med en annen gruppe fremmede (another group of aliens), nemlig kvenene i Vest-Finland.

Sjövolds nordnorske jernalderstudier er en slags syntese mellom Gjessing og Brøgger. Fra Gjessing kommer den store troen på migrasjonen nordover fra Sørvestlandet, en utvandring på lik linje med den senere utvandringen til Island og Grønland. Fra Brøgger kommer den kulturelle homogeniteten, neglisjeringa av kulturell diversitet og usynliggjøringa av den andre. Sjövold opererer innafor et rammeverk basert på dikotomien mellom vi og de andre. Vi, det vil si det norske jernaldersamfunnet framstår som en enhetlig massiv kulturell blokk, med sterke bånd ut i Europa, i motsetning til de, som består av en fragmentert og spredt bosatt befolkning, av ukjent opprinnelse og etnisitet, der samene utgjør en del. Vi og de presenteres som sikkerhet versus usikkerhet, det massive versus det fragmenterte, det stabile versus det ustabile. I den grad det har vært samer i Nord-Norge har de innvandret på samme måte som jernalderbefolkningen, gruppene møttes i Malangen, lengre sør var de norske først. Samenes tilstedeværelse og tilsynekomst i landskapet er fraværende, både i form av rent fysiske kulturminner men også i kraft av en tradisjon som lar dem «flakke» omkring i landskapet på nomaders vis, noe som til alle tider har svekket nomaders tilhørighet til landet framfor de som var bofaste og behersket konkrete steder. Dette ligner på bilder vi tidligere har møtt, parallellen til A.M. Hansens arierer og anariere er slående.

Men i motsetning til for eksempel A.M. Hansen som postulerte strid mellom gruppene som endte med at den ene underla seg den andre, har ikke Sjövold noe klart syn på om de norrøne kom nordover og erobret samisk land og at det har vært noen form for konflikter mellom ulike etniske grupper. Han legger seg tett opp til en Brøggersk fortolkningsramme og den norrøne befolkningens kulturelle kontakter går i alle mulige andre retninger enn mot en samisk befolkning, en eventuell geografisk nærhet synes å ha lite å si for kulturell kontakt. Denne fortolkningsrammen lever, som vi senere skal se, i beste velgående og finnes igjen i arbeidet skrevet på 1990 tallet. Hovedkontakten er Sørvestlandet, så følger andre jernbrukende kulturer i øst. Som fremmede (alien) beskrives kun

samene og kvenene. Bildet som skisseres er at de norrøne kom til et folketomt område, eventuelt at det er helt uvesentlig om det bodde folk der eller ikke, fordi de var så fremmede, bodde så spredt og sto på et lavere kulturtrinn. Kontakten mellom det yngre jernaldersamfunnet og samene besto i at de førstnevnte «entered the land of the Lapps to buy hides and furs» (Sjövold 1974:362), de har vært på «business trips» til samene, i eldre jernalder lærte samene jordbruk av germanerne. Resultatet er at teksten hevder norsk tilstedeværelse, på samme måte som hos Brøgger. For eksempel så tolker Brøgger en grav på Lille Tamsøy som spor etter en fastboende nordmann, dersom det var en storbonde som var død på en seilas «vilde de neppe gravet ham ned her, men ført ham hjem» (Brøgger 1931:43), ergo beviser dette norsk fast bosetning. Sjövolds grav fra Grunnes i Vardø, som i følge ham selv godt kunne være samisk, viser egentlig en nordmann som mistet livet på en handelsreise til Varanger. Begge gravene viser norsk tilstedeværelse, de tolkes inn i det samme nasjonale rammeverket, der norsk tilstedeværelse ikke må bevises men motbevises, noe som kom til å prege etterkrigstidas jernalderforskning i Nord-Norge.

Den regionale forhistorien.

Nord-Norge ligger langt mot nord (Simonsen 1974:7).

Povl Simonsen ble ansatt ved Tromsø Museum i 1951. Han har siden arbeidet med nordnorsk forhistorie, og har vært innom alle perioder fra eldre steinalder til middelalder og nyere tid. Simonsen har publisert en lang rekke arbeider, fra større monografier til artikler beregnet på en leserkrets langt ut over fagarkeologenes rekker og som folkeopplyser om nordnorsk arkeologi står Simonsen i en særstilling. De tekstene som vi først og fremst skal forholde oss til er tekster som er relatert til samisk forhistorie, i første omgang fram til ca. 1970.

Varanger har alltid spilt en rolle i arkeologisk sammenheng og da Simonsen kom til Tromsø gjennomførte han en rekke omfattende arkeologiske undersøkelser langs Varangerfjorden og i Pasvikdalen. Undersøkelsene ble senere publisert i *Varangerfunnene*, et firebindsverk som kom ut mellom 1959 og 1968, der Simonsen skrev de arkeologiske bindene, H. Olsen tok for seg osteologien og Torgersen og Getz analyserte skjelettmaterialet, som også ble kommentert fra en arkeologisk synsvinkel av Simonsen, og vi skal begynne med å se på dette.

Bindet som ble utgitt i 1959 hadde undertittelen *Funn av menneskeskjeletter* og teksten består av to deler, en del arkeologisk del kalt *Fundforhold og dateringer* skrevet av Povl Simonsen og en fysisk-antropologisk del kalt *Antropologisk undersøkelse* der skjelettet materialet ble vurdert, skrevet av Johan Torgersen og Bernhard Getz. Den antropologiske konklusjonen var at skjelettene så ut til å stamme fra en nordisk befolkning. (Torgersen og Getz 1959:27). Dette utsagnet nedfelte seg i norsk arkeologi og har vist en utrolig seiglivethet, et det er nå er holdt i live i 40 år, sist formidlet i 1995 i regi av pensumtjenesten gjennom opptrykket av tredjeutgaven av *Norges oldtid* fra 1983. I sin framlegging av det arkeologiske materialet går Simonsen i rette med den antropologiske tolkninga. Hans utgangspunkt var at språk, rase og kultur ikke nødvendigvis hang sammen. Dersom det var kontinuitet i det arkeologiske materialet og dette representerte en sammenhengende kulturutvikling fra yngre steinalder til Kjelmøy og videre til samisk jernalder, slik Simonsen hevdet, kunne man snakke om en protosamisk eller før-samisk kultur som ikke nødvendig ble «båret» av samer. At skjelettene i Finnmark ikke hadde noe med nordisk kultur å gjøre var sikkert da den norske befolkningen ikke kom til Varanger før i middelalder. Simonsens konklusjon er derfor at spørsmålet om når samene innvandret er et galt stilt og må erstattes med spørsmålet :

På hvilket tidspunkt opstod der et begreb, som vi har lov til at kalde samisk? (Simonsen 1959:19).

Men i motsetning til utsagnet om skjelettene «nordiske typetilhørighet» ble Simonsens kritikk av de antropologiske utsagnene, som vi senere skal se, ikke tatt inn i den nasjonale forhistorien.

Simonsens spørsmål er analogt til det spørsmålet som har stått sentralt i norsk arkeologi, selv om det ikke alltid har vært formulert like eksplisitt, nemlig når ble vi norske? Andreas M. Hansen mente vi ble norske da Nor hadde underlagt seg Gor, følger vi Brøgger hadde vi vært norske helt fra «de tidligste tider» mens Anders Hagen hevdet som vi skal se at ble vi norske i løpet av yngre jernalder. Det nye er at Simonsen stiller det samme spørsmålet i forhold til samisk kultur som i tiår var blitt stilt som en selvfølgelighet i forhold til norsk kultur. To år senere hevder han i en kort drøfting av Øst-Finnmarks befolkning «i dag og i det hele i historisk tid» at «hvis nogen del af den nuværende befolkning skal gøre krav på at være stenalderfolkets efterkommere, helt eller delvis, må det altså være samene» (Simonsen 1961:26).

Dette betydde selvfølgelig ikke at Simonsen mente at eldre og yngre steinalderbefolkningen i Finnmark var samisk, poenget var at det hadde vært kontinuitet i befolkningen fra eldre steinalder

og fram til i dag, på samme måte som vekten på kontinuitet og sammenheng i den norske forhistorien var dominerende utover på 1970 tallet og var dominerende i Brøggers tenkning om vår nasjonale fortid.

En fortsettelse av denne debatten kommer i bind VI av *Varangerfunnene* (1968). Der kommenterer Simonsen Torgersens og Getzs hypotese om samenes opprinnelse. Den samiske «typen» var et resultat av de hadde levd i relativt isolasjon i et margialt område gjennom 10000 år, en påstand som også skulle komme til å nedfelle seg i den nasjonale forhistorien. Igjen ser vi at Simonsen presenterer et mere nyansert syn på dette og hevder at Finnmark må ha vært utsatt for utallige innvandringar, noe han mente å se både i det arkeologiske materialet og i skjelettmaterialet. Et område som Varanger hadde mottatt impulser fra ulike områder, det hadde for eksempel skiftet på å være en del av et sirkumpolart, et skandinavisk og et østeuropeisk kulturområde. Det var lite trolig at den tidligere befolkningen i Finnmark hadde forsvunnet uten å etterlate seg spor både i kultur og i «mennesketypen». Derfor hadde både den samiske mennesketypen og den samiske kulturen ikke en opprinnelse, men mange røtter, som kanskje ikke smeltet sammen før ca. 1000 e. Kr.. (Torgersen og Getz 1968:59-66, Simonsen 1968: 67-68).

Simonsens kritikk av og kommentarer til de humanantropologiske arbeidene fikk ikke særlig gjennomslag i den nasjonale forhistorien, til tross for at de var basert i et arkeologisk materiale. Nå er det sikkert flere grunner til dette. Samisk forhistorie har aldri vært viktig i skandinavisk arkeologi, det var sannsynligvis viktigere å marginalisere samisk historie og forhistorie, blant annet fordi den kunne utgjøre en trussel mot den «rene» norske identiteten og selvforståelsen og de metaforer som denne ble bygd opp omkring. Samisk forhistorie synes stort sett å ha vært viktig der den har bidratt til å kaste lys over den norske historien, som for eksempel som hos Sjøvolds vektlegging av nordiske låneord i samisk. Det som er et viktig poeng er imidlertid at en forfatter som for eksempel Anders Hagen valgte, som vi skal se, å presentere de fysiske-antropologiske tolkningene uten motforstillinger, noe som er et godt eksempel på hvordan man som forfatter av forhistorie hele tiden er med på å velge ut, velge vekk, konstruere hva som skal skrives og hva som ikke skal skrives.

Samisk jernalder.

Helt fra 1950 tallet har Simonsen skrevet om samisk jernalder. Simonsens faglige forgjengere på dette feltet var først og fremst Gjessing og Solberg. Samisk jernalder var et lite utforsket område av arkeologien og Simonsens arbeider bidro med ny viten om dette feltet. Før vi ser nærmere på Simonsens *Veidemenn på Nordkalotten*, skal vi se på artikkelen *Relations between the Lapps and the Scandinavians in early times - an archaeological survey* som kom ut i 1967. Artikkelen er opprinnelig et innlegg som ble holdt på en konferanse i Oslo i november 1964 for å fremme det interdisiplinære samarbeidet for å bedre forståelsen av forholdet mellom samer og nordmenn i historisk og forhistorisk tid. Denne artikkelen er sentral da den kan leses som en foreløpig oppsummering av Simonsens forskning om samisk jernalder, samtidig som den peker framover ikke bare mot hans egen *Veidemenn på Nordkalotten*, men også mot den dreiningen som arkeologien skulle ta på 1980 tallet, særlig da i Tromsø.

Artikkelen starter med den tradisjonelle kulturelle dikotomiseringen, vi har de sirkumpolare kulturene på den ene siden og de høyere kulturene på den andre. De sirkumpolare kulturene er representert av jegere og fangere, de høyere kulturene av jordbrukere og dette er hovedskillelinjene i historisk og forhistorisk tid i Nord-Norge. Simonsen fokuserer på to viktige poenger. Det første er at han ikke ser de to kulturområdene som separate, avgrensede, adskilte enheter slik som kulturarkeologien ofte behandlet ulike «folk», «raser» eller «kulturer». Fokus, sier Simonsen, må settes på relasjonen mellom disse gruppene. Så lenge det har eksistert samisk eller protosamisk kultur har det sannsynligvis vært kontakt mellom disse og nabokulturene i sør og vest. Dette står i motsetning til nær sagt alle andre områder i verden hevder Simonsen, der kontakten mellom europeere og «innfødte» har skjedd i historisk tid. Derfor gir det nordskandinaviske området unike muligheter til å studere kontakten eller relasjonen mellom disse to kulturkompleksene, som han kaller dem, gjennom hele den samiske og protosamiske forhistorien. For det andre ønsker Simonsen å prioritere det arkeologiske materialet på bekostning av det skriftlige, som han oppfatter å bli tillagt for stor vekt. Han bruker Ottars reiseberetning som eksempel, den har endret status fra å være en illustrasjon av kulturtrekk til å bli en hovedkilde. Mange av Ottars utsagn finner ikke støtte i det arkeologiske materialet, slik som for eksempel hans uttalelser om tamreindrift, den nordlige grensen for den norrøne bosetningen og den samiske selfangsten, utsagn som kan undersøkes arkeologisk. Simonsen velger derfor å se den samiske jernalderen og inndelingen av denne kun i lys av arkeologisk materiale, det vil si funn og kulturminner. (Simonsen 1967:65-68).

Dette er viktig fordi tidligere har de skriftlige kildene spilt en vesentlig rolle som utgangspunkt for tolkninger om forhistorien der man har forsøkt å slutte seg bakover i tid fra de skriftlige kildene. De skriftlige kildene er representasjoner skrevet av folk fra sør, (greske, romerske, norrøne), de beskriver samene, men samene selv kommer ikke til orde. Ved å avvise denne representasjonen som utgangspunkt for samiske forhistorie er Simonsen med på å åpne et nytt arkeologisk felt. De skriftlige kildene kan være et supplement til arkeologien, de må ikke oppfattes som arkeologiens premissleverandør slik som tidligere arkeologisk forskning på samisk forhistorie hadde gjort, på samme måte som historiske kilder og problemstillinger tidligere var premissleverandør for middelalderarkeologien.

I sine studier av samisk forhistorie kommer Simonsen til et felt dominert av etnografien. Samisk forhistorie tilhørte etnografene. Solberg var etnograf og opptatt av samisk forhistorie, da Gjessing overtok Solbergs professorat og ble etnolog/antropolog fortsatte han å skrive om samisk forhistorie. Ironisk nok var Gjessing ansvarlig for å få overført de samiske samlingene til folkemuseet, noe som ble sett på som et radikalt skritt på 1950 tallet. Det var der de hørte hjemme sammen med resten av den norske befolkningen og ikke blant de eksotiske samlingene ved Etnografisk Museum. På Tromsø Museum var det samisk-etnografisk avdeling og Ørnulf Vorren som hadde ansvar for «det samiske». Knut Odner hører også til denne tradisjonen, etter at han skiftet fagfelt fra arkeologi til antropologi har samisk forhistorie vært et av hans hovedområder. Da Simonsen begynte å arbeide med samisk forhistorie slo han en arkeologisk kile inn i den etnografisk dominerte forhistorien, blant annet gjennom å gi prioritet til det arkeologiske materialet. Den etnografiske tradisjonen hadde utviklet et syn på samisk forhistorie som noe relativt statisk. Den samiske forhistorien ble delt i to, en tidlig jakt og veidetid og en etterfølgende nomadisk periode der tamreindrift dominerte og det er denne siste som har fått mest plass i den etnografiske litteraturen om samene. Fra den tidligste fasen har man særlig konsentrert seg om fangstanleggene for villrein, fra den siste perioden har man forsøkt å omfavne de fleste aspekter ved den samiske kulturen. (se f.eks. Vorren og Manker 1976, Røung 1975).

Hva slags overordnet rammeverk plasserer så Simonsen sin samiske fortid inn i? Det som følger er først og fremst basert på serien *Veidemenn på Nordkalotten*. Utgangspunktet for serien er forelesninger holdt for grunnfagsstudenter ved Universitetet i Tromsø fra 1972 til 1974. Serien består av 4 bind og er utgitt i årene fra 1974 til 1982 og deler av arbeidet har vært pensum for arkeologistudenter ved Universitetet i Tromsø til utpå 1990 tallet. Da Simonsen i 1959 hevdet at

spørsmålet «når innvandret samene?» var et galt spørsmål, var dette på mange måter et radikalt standpunkt relatert til tidligere forskning omkring samisk forhistorie. Til sammenligning begynte ikke svenske arkeologer å stille samme type spørsmål som Simonsen før i mot slutten av 1970 tallet. At den svenske steinalderbefolkningen i Norrland ikke var samer var mere eller mindre et aksiom, på samme måte som det var et aksiom at norsk og nordnorsk steinalderbefolkning heller ikke hadde noe med de senere innvandrede samene å gjøre. Opprinnelsesmyten og den påfølgende jakten på urhjemmet og spredningen derfra fortsatte å styre forskning på samisk forhistorie til langt etter andre verdenskrig. Riktignok var man ikke lengre så interessert i urhjemmet og utvandringen, man hadde flyttet interessen fra begynnelsen til slutten av vandringsforløpet, det som var interessant nå var når samene innvandret. Men til tross for Simonsens radikale spørsmål, settes samisk fortid inn i en tradisjonell kulturhistorisk forståelsesramme, slik vi har møtt den både hos Gjessing og Brøgger.

Som vi husker var en av Gjessings kongstanker ideen om den sirkumpolare steinalderen. Denne ideen møtte etter hvert stor motbør, men overlevde kritikken. Symptomatisk er det at Hagen i 1961 mener at ideen om en sirkumpolar steinalder har et «eventyrets skjær» over seg (1961:43), i 1967 «er det vanskelig å finne beviser for en slik direkte kultursammenheng» men teorien er «likevel utvilsomt besnærende og appellerer sterkt til fantasien» (1967:83), i 1977 og 1983 er det fremdeles «uråd å føre beviser for en mer direkte sammenheng kulturelt og materielt» (1977:127), men teorien «er besnærende og appellerer til fantasien. Den burde derfor testes på ny». (1983:143).

Det er Gjessings «sirkumpolare teori» som er Simonsens utgangspunkt. Det er ikke snakk om en uniform sirkumpolar kultur som henlegges til en spesiell periode, men det Simonsen kaller sirkumpolare kulturstrømninger, det vil si kulturell innflytelse som har gått begge veier rundt Ishavet helt fram til det 20. århundre da nasjonalstatenes grenser satte en stopp for denne typen kontakt. Disse sirkumpolare strømningene har foregått over veldige områder helt fra eldre steinalder og fram til vår tid og utviklinga av samisk kultur og forståelsen av samisk forhistorie må sees i lys av dette. Simonsen ser også på *Veidemenn på Nordkalotten* som en avløser av Gjessings *Fangstfolk*, noe som også skulle framgå av tittelen. (Simonsen 1974).

Det spesielle for de nordlige områdene er i følge Simonsen at her har «naturkreftene» større betydning for innbyggerne enn lengre sør. Det strenge klimaet og de karrige naturforholdene som umuliggjør jordbruket setter spesielle krav til innbyggerne som har en generell reaksjon på denne naturbakgrunnen. På grunn av de harde livsbetingelsene og landets lave yteevne har de nordlige og

eller de arktiske områdene alltid vært sparsomt befolket, i arktis lever man på grensen av det mulige. Derfor har det aldri vært mulig å akkumulere et overskudd slik at man fikk den allsidige kulturutviklinga som kjennetegner høyere sivilisasjoner. Man har måtte velge ut noen grunnleggende felter innenfor «livberging og teknologi», men innenfor disse områdene har man nådd en perfektjonisme som er alle andre førindustrielle kulturer overlegen. De arktiske jakt- og fangstkulturene er de mest «perfekte» slike kulturer i verden, dette er ideer som stammer fra forrige århundre og som vi møtte blant annet hos Nansen og etnologer rundt århundreskiftet. (Simonsen 1974:1-31).

Hvorfor har så folk oppsøkt disse områdene der man må leve på grensen av det mulige? Simonsens svar på dette er det han kaller «den letteste utveis prinsipp» (Simonsen 1974:13). Da klimaet endret seg måtte de paleolittiske jegerne gjøre et valg, enten bli og tilpasse seg de nye forholdene, noe som ville føre til en endring i hele kulturen og redskapsutstyret. Dette var besværlig hevder Simonsen, men det er dette som har vist veien framover til høyere teknologi og sivilisasjon. Den andre muligheten var å følge reinen og villhesten inn i nye tundraområder, noe som medførte at man slapp å endre sin egen livsform. Man trengte ikke engang å være oppmerksom på at man flyttet, fordi den årlige forskyvningen av årsyklusen var så liten. På denne måten mener Simonsen at alle de nordlige områdene er blitt befolket.

Simonsen prøver også å innordne den sirkumpolare teori i et større kulturhistorisk bilde. Selv om kulturstrømninger har rukket over enorme distanser og selv om jeger og fangstkulturene i dette området er utviklet henimot det perfekte, er de allikevel i en underordnet kulturell posisjon. Det at vi betrakter Nordskandinavia som en avsides og perifer del av Europa er langt på vei riktig, både i dag og i fortida, hevder Simonsen. Sannheten har til alle tider vært «ex oriente lux», de aller fleste kulturframskritt og teknologiske forbedringer kommer nemlig fra Middelhavsområdet og det nære Østen. Derfra har de bredt seg til Mellomeuropa og videre til Sydiskandinavia for til sist å ende opp på Nordkalotten. Dit er kulturimpulsene kommet «forsinket» og de har levd lengre her enn i sør. Dette kalles kulturretardasjon, kulturene på Nordkalotten er ofte retarderte, noe Simonsen mener er meget viktig for arkeologene. Grunnen til dette er at det gir oss muligheten til å forstå det spesielt nordskandinaviske og det fører også til ny viten om noe allment menneskelig, problemet det skaper er imidlertid at det vanskeliggjør arbeidet med kronologien i de ulike kulturfasene. (Simonsen 1974:1-31). Dette utgangspunktet var også grunnlaget for etnologien og den såkalte lappologien, der man mente at ved å studere samene kunne kaste lys over «glemte» trekk ved de høyere kulturer.

Tankegangen var at de andre lever slik nå, som vi levde for lenge siden. Det spesielle med nordkalottens historie og forhistorie er da i følge Simonsen at man her har hatt kulturkontakt mellom en «europaisk-orientalsk kulturkrets» og den «arktiske verdens folk og kulturer» i mye lengre tid enn andre steder i verden, fordi den førstnevnte kulturkretsen sendte en utløper lenger nordpå enn noen høyere sivilisasjon ellers har gjort på noe sted» (Simonsen 1974:8). Nordkalotten har vært møteplass for et utall av kulturstrømmer som har kommet fra alle himmelretninger og Simonsen sammenligner kulturprosessene i dette området med situasjonen på de britiske øyene. England er betraktet som et slags felles endepunkt for alle europeiske strømninger. Keltere, romere, angelsaksere, dansker, normannere, «alle kjørte de seg opp i dette hjørne av Europa», de kom ikke videre og inngikk derfor i den «smelteprosess» som her fant sted. Det samme har skjedd på Nordkalotten hevder Simonsen, utslagene har her bare vært mindre skjellsettende og av mindre militær og politisk betydning på grunn av store avstander og «tynn befolkning». Som Simonsen bemerker har resultatet av denne blandinga av kulturer og raser i Storbritannia ofte blitt vurdert positivt, «Se så meget ble sammenblandet. Så godt ble resultatet. Så fruktbar er kultur- og folkeblanding» (Simonsen 1974:10). Simonsen spør så om det samme kan sies om Nordkalotten, hvor fruktbar var all den «blanding» som fant sted her? Han er imidlertid ikke villig til å gi noen vurdering av den kultur og folkeblanding som her har skjedd. *Veidemenn på Nordkalotten* vil kunne gi svaret skriver han, men bare til en viss grad. Fordi den endelige dommen vil bli så ekstremt subjektiv, overlater Simonsen til den enkelte leser selv å felle en slik dom (Simonsen 1974:10).

Som vi ser er det et uensartet bilde Simonsen skisserer. For det første har vi det sirkumpolare området. Her går kulturstrømmer over store avstander, kulturelle øst - vest og vest - øst bevegelser går raskt, jegergruppene er i hyppig kontakt med hverandre, som han skriver: «Når først en nyhet hadde vunnet innpass blant folkene et enkelt sted ved Ishavskysten, da forplantet den seg fort rundt til alle arktiske folk» (Simonsen 1974:22). Kontakten sør - nord og nord - sør går adskillig senere. Dette forklares gjennom at man alltid har hatt «en intens og meget nødvendig interesse» av å forbedre «visse bestemte kategorier av redskaper» (Simonsen 1974:17). Kulturelementer uten relevans for den daglige nødvendighet hadde man ikke overskudd til å interessere seg for (1974:18). Denne måten å forstå kultur på gjør at begrepet kultur blir liggende tett opptil begrepet overlevelsessevne. Vi ser at det ligger en sperre i sør - nord kontakten. Helt fra paleolittikum har jegerfolkene kun vært interessert i fremmede kulturelementer dersom de bidro til å perfeksjonere kulturen, andre endringer har ikke vært interessant. Gjessings kombinasjon av det konservative

draget sammen med de arktiske folks lærevillighet trekkes fram igjen. Samtidig gjentas bildet av de statiske og nærmest uforanderlige nordlige kulturene som står i kontrast til de sørlige dynamiske, kreative og ekspansive kulturgruppene. Vi kjenner også igjen Gjessings forestillinger om den arktiske mentaliteten som ligger i bakgrunnen og lur.

Som Gjessing presiserer Simonsen at det ikke bare har vært nordgående kulturimpulser, det har også gått impulser andre veien, fra nord mot sør. Men det er helt klart at det er den sør - nord gående bevegelsen som er den viktigste, enten det gjelder flyt av ideer eller mennesker. Faktisk er hastigheten på kontakten fra sør mot nord et av målene på om en nordlig kultur er retardert eller ikke. Det andre kriteriet var at mottakerkulturen beholdt dette kulturtrekket lenge etter at det hadde forsvunnet andre steder. Definisjonen av en arktisk kultur er altså ikke utfra hvordan kulturen i seg selv framstår, men hvordan den forholder seg til kulturelementer som kommer sørfra.

Sammenligningen mellom Storbritannia og Nordkalotten er heller ikke problemfri. Det ble lagt stor vekt på innvandring til Storbritannia av ulike folkeslag eller ulike raser, det var sammensmeltningen av disse som skapte «the English breed» som var skapt til å styre og administrere verden (Hannaford 1996:277-287). Den britiske blandings suksess er målt utfra et kolonialistisk synspunkt, sett fra de koloniserte sin side var målestokken neppe den samme og dermed ble også vurderingen annerledes. Eksemplet halter også litt fordi Simonsen jo hevder at det på Nordkalotten har vært kontinuitet i befolkningen, innvandring og migrasjoner har spilt mindre rolle enn diffusjon. Det engelske eksemplet er annerledes, de folkeslag Simonsen selv nevner vandret inn i Storbritannia noe som førte til store endringer i samfunnet og kulturen.

Simonsen (1974) ser den nordnorske forhistorien og dermed også den samiske forhistorien i lys av det samme rammeverket vi har møtt tidligere. Den delen av *Veidemenn* der etnisitetsproblematikken blir tatt opp til drøfting ble utgitt i 1979, og danner bakgrunn for delen som omhandler samisk forhistorie og som først kom i 1982. (Simonsen 1979, 1982). Som Simonsen selv skriver skjedde det mye i nordnorsk arkeologi i løpet av disse åtte årene. Arkeologistudiet ved Universitetet i Tromsø kom i gang, de fire første magistergradene ble avlagt (Utne 1973, Støren Binns 1978, Søbstad 1980 og Reymert 1980), flere avhandlinger var underveis, arkeologistaben på Tromsø Museum økte fra to til seks, i det hele tatt opplevde man en økende aktivitet og interesse for nordnorsk fortid.

Men like viktig ble den dreining av faget som den såkalte ny-arkeologien førte til. Denne retningen vant innpass i Skandinavia på slutten av 1960 tallet og det arkeologiske miljøet i Bergen ble tidlig et senter for den nye arkeologien i Norden (Olsen 1997:53-54). Knut Odner og Else Johansen Kleppe fra Bergensmiljøet var blant de første til å anvende den nye arkeologien på nordnorsk materiale, stikkordene her er kombinasjonen av økologi og etnisitet slik det framkommer i Fredrik Barths arbeider. Else Johansen Kleppe var den første arkeologen som for alvor gikk inn i samisk forhistorie væpnet med moderne etnisitetsteori og på et nyarkeologisk grunnlag. Kleppes magistergradsavhandling *Samiske jernalderstudier ved Varangerfjorden* (1974) starter på mange måter en ny «æra» i nordnorsk arkeologi. Dreiningen i interesse mot etniske problemer påvirket også til en viss grad den «etablerte» garde i faget, og denne påvirkningen kan vi finne igjen hos Simonsen. Dette sammen med de åtte årene mellom utgivelsen av det første og det siste heftet i serien *Veidemenn på Nordkalotten* gjør at det rammeverket som Simonsen skisserer i 1974 ikke er så styrende i beskrivelsene av for eksempel samisk jernalder og middelalder (1982) som for eldre steinalder/Komsa kultur (1974). Dette betyr ikke at Simonsen er blitt ny-arkeolog eller at han har forlatt det kulturhistoriske «paradigmet», det er bare ikke lengre så synlig i teksten fra 1982. En annen grunn til det er at teksten som omhandler samisk jernalder og middelalder er relativt empirisk rettet, mye plass er viet til beskrivelser av ulike funntyper og kategorier, funnsteder eller lokaliteter slik at det overordnede kulturhistoriske rammeverket skyves litt i bakgrunnen. Men det er der.

Simonsens utlegning om samisk jernalder er også en diskusjon mellom han og Kleppe. Simonsen deler samiske jernalder i tre deler, i 1960 kaller han dem for 1) «Kjelmøy kulturen», fra ca. 300 til 800, 2) «Varangergravens fase» fra ca. 800 til 1100 og 3) «den sene periode i den forhistoriske samiske æra» fra ca. 1100 til ca. 1500. Denne inndelingen kritiserer Kleppe både på grunn av innholdet, de tre betegnelsene kultur, fase og era, kan ikke oppfattes som ensbetydende, dernest fordi hun mener at oppdelingen er fiktiv, samisk jernalder fyller i følge Kleppe hele tidsrommet mellom Kr.f og 1700 e.Kr. . Kleppes (1974:42-47) kritikk av Simonsen er en god illustrasjon på nyarkeologiens kritikk av den tradisjonelle kulturhistoriske arkeologien der den første kritiserer den andre for manglende definisjoner, for lite presis terminologi, manglende og ufullstendige metoder, manglende problemstillinger og manglende testing av hypoteser. Simonsen beholder imidlertid sin oppdeling av samisk jernalder, men i 1982 har inndelingen endret navn og kronologi til «Kjelmøyperioden» ca.100 - 700, «Mortensnesperioden» ca.700 - 1100 og endelig «samisk middelalder» 1100 - 1500. Disse periodene er igjen delt inn i ulike faser, for eksempel er Mortensnesperioden delt inn i Gråträskfasen, Milljordnesfasen, Assebaktefasen, og

Varangergravfasen. Men selv om det er forsøkt å skape enhet ved hjelp av periode- og fasebetegnelse er både de ulike periodene og fasene basert i ulike kategorier som stedsnavn, funntype, og kronologisk betegnelse.

Et annet tema som viser ulikheten i oppfatning var diskusjonen om man kunne bruke betegnelsen samisk jernalder. Både i publikasjonene fra 1974 og 1977 problematiserer Kleppe begrepet. Selv om hun personlig ikke er i tvil om at det var en samisk befolkning i Finnmark i perioden, kunne man ikke vitenskapelig bevise det og derfor heller ikke hevde det. Jernalder delen av ordet er også problematisk fordi det har så sterke kronologiske og kulturelle konnotasjoner til en bestemt periode i europeisk forhistorie. Vi må huske på at dette var en tid i arkeologiens historie der gamle uttrykk ble erstattet av nye begreper som formasjoner, faser, horisonter, artefakter, lokaliteter og petrogllyfer, som inntok det norske arkeologiske vokabularet med full tyngde. Derfor var det naturlig også å stille spørsmål ved mer eller mindre etablerte kronologiske termer. Simonsen forsvarer bruken av ordet samisk jernalder. Han sammenligner med den sydiskandinaviske periodeinndelinga, så lenge man kan kalle bronsealder for bronsealder til tross for at en stor del av materialet var flint, må det være anledning til å kalle samisk jernalder for jernalder, selv om man har innslag av stein-, bein- og hornredskaper på boplassene. En del av ironien i dette er den nye arkeologiens tro på vitenskapeligheten. Selv om Kleppe personlig ikke var i tvil om at perioden kunne betegnes som samisk kunne man altså ikke bevise det vitenskapelig og dermed burde man kanskje ikke kalle perioden for samisk. Det rekonstruksjonistiske idealet som ligger under dette vitenskapsynet, kunne altså i en del tilfelle være med på usynliggjøringa av minoriteters forhistorie. Hadde man for eksempel skiftet ut betegnelsen samisk jernalder med en «nøytral, objektiv, vitenskapelig» kategori ville dette neppe ha vært med på å styrke samisk forhistorie, selv om det muligens kunne være mere korrekt i forhold til en på det tidspunktet vitenskapelig norm.

Ironisk er det også at Kleppes kronologiske alternativ framstiller samisk jernalder som en lang homogen periode uten endringer. Hennes bilde av samisk jernalder og dermed av samisk forhistorie er et statisk bilde. Mens alle andre deler av dette tidsrommet i forhistorien og historien er preget av dynamikk, kreativitet og endring framstår det samiske som uforanderlig, statisk, konservativt, mellom Kr.f og 1700 e.Kr. skjer det få eller ingen endringer. Kleppes nyarkeologisk inspirerte studie framstiller den samiske fortiden like statisk og uforanderlig som mellomkrigstidas arkeologer og etnologer.

Simonsen ble som vi så kritisert, delvis på grunn av sin kulturarkeologiske tilnærming til stoffet, delvis på grunn av uenighet blant annet om kronologi. Sammenlignet med andre arkeologer av samme generasjon skiller Simonsen seg imidlertid ut. Han tar som vi har sett et klart standpunkt i debatten med human-antropologene. Simonsen hevder at samisk etnisitet går minst 2000 år tilbake i tid og han påpeker at samene har en meget lang historie sammenlignet med de fleste andre etniske grupper. Det som blir til samisk kultur er prosesser som starter så langt tilbake som for 4000 år siden. Han postulerer kontinuitet i befolkningen, og avviser som nevnt spørsmålet «når innvandret samene?». (Simonsen 1959:17-19). Dette står klart i kontrast til Hagen som vi senere skal se kan tolkes som om han «bruker» skjelett materialet til å så tvil om samisk tilstedeværelse, og som nesten motvillig må innrømme at Kjelmøybefolkningen «sannsynlig - har vært samisk» (Hagen 1983:338).

Mange vil nok hevde at kulturarkeologien er et dårlig redskap til å undersøke urfolks eller ikke-europeiske folks forhistorie. Årsaken er denne arkeologiske tradisjonens tette forbindelse til tanker utviklet i Europa på slutten av 1800 tallet og begynnelsen av 1900 tallet, der begreper som sivilisasjon, imperialism, kolonialisme, kulturrevolusjon og rase er sentrale bærebjelker. Det Simonsen imidlertid gjør, er at han innenfor en kulturarkeologisk ramme tilnærmedesvis behandler den samiske forhistorien på lik linje med den norske. Hos Simonsen er det ikke slik at det er det samiske som hele tiden må bære bevisbyrden for å bli hørt, i Simonsens tekster er det en vilje til likestilling mellom det samiske og det norske, i den grad det er mulig innenfor et kulturarkeologisk rammeverk. Det var neppe tilfeldig at det var Simonsen som først erstattet spørsmålet «når innvandret samene» med å spørre om når det oppsto et begrep som vi har lov til å kalle samisk. Simonsen kom utenfra, var utdannet i København og hadde sine erfaringer fra dansk arkeologi. Han var i motsetning til de norske arkeologene ikke sosialisert inn i en nasjonal norsk fagtradisjon dominert av Brøggers og Sheteligs ideer og tanker om forhistorien. Sammenligner vi med Gjessing blir dette klart. Selv om Gjessing framsto (eller forsøkte å framstå) som en radikal arkeolog, klarte han som arkeolog aldri å skrive seg ut av Brøggers og Sheteligs nasjonale «favntak». I Gjessings arkeologiske hovedverk *Norges steinalder* er det som vi så Brøggers utsagn om at fangstkultur og jordbrukskultur «begge tvinner sig sammen som tauger til ett rep» som er en av hovedoppgavene for Gjessing å vise (Gjessing 1945:443). Selv om Simonsen flere steder hevdet at han var påvirket av Gjessing var han allikevel ikke «tyngt» av tradisjonen på samme måte som sine norske kolleger og kunne se på nordkalottens forhistorie fra et noe annet perspektiv.

Arkeologi og etnisitet?

Framveksten av en samisk arkeologi.

1970 - 1985.

Dette kapitlet vil ta for seg bruken av det moderne etnisitetsbegrepet i norsk arkeologisk forskning, hvordan dette begrepet ble mottatt av arkeologene og på hvilken måte begrepet etnisitet etablerte seg i norsk arkeologi. Det er minst to debatter som pågår samtidig her. Den ene er den teoretiske debatten om hvorvidt etnisitetsbegrepet kunne tilføre arkeologisk forskning noe nytt, den andre var debatten om ulike tolkninger av relasjonen mellom ulike grupper i forhistorien. Disse to debattene tangerte hverandre og tangeringspunktet var i all hovedsak nordnorsk arkeologisk empiri der man hadde en multietnisk situasjon. I utgangspunktet var det arkeologer i Bergen som først var ute med å forsøke å anvende Fredrik Barths etnisitetsbegrep på arkeologisk materiale. (Haaland 1977, Kleppe 1977). Etterhvert ble også andre arkeologimiljøer i Norge opptatt av etnisitet, og interessen for etnisitet og forhistorie dominerte en stakket stund den arkeologiske debatten i forbindelse med debatten om og motstanden mot utbygginga av Alta-Kautokeino vassdraget. (Odner 1983, Schanche og Olsen 1983, Næss 1985).

Imidlertid var ikke alle arkeologer like glade for koblinga mellom etnisitet og arkeologi, argumentasjonen var blant annet at dette kunne føre til en politisering av arkeologi som et vitenskapelig fag, som ideelt sett burde være politisk nøytralt. Bakgrunnen for endel norske arkeologers motstand mot forskning omkring etnisitet i arkeologien var Altasaken. Gjennom denne konflikten ble urfolksproblematikken satt på dagsorden og i kjølvannet av dette ble det rettet et kritisk lys mot norsk arkeologi. Som Næss og Syversen (1985:12) uttrykte det, ble faget i denne konflikten «stilt ansikt til ansikt med bruken av arkeologiske forskningsresultater i en politisk kamp for og mot samiske rettigheter». Noen arkeologer aviste problematikken, andre unnlot å ta stilling, andre igjen gikk ut og tok stilling. Det var i forbindelse med Norsk Arkeologmøte (NAM) i 1981 at denne debatten for alvor «tok av». På dette møtet ble det debattert om samene hadde status som urbefolkning eller ikke, og hvorvidt arkeologistanden skulle mene noe om dette og man kan hevde at norsk etterkrigsarkeologi på dette møtet ble revet ut av sin a-politiske tilværelse. Etter mye diskusjon ble det vedtatt av NAM, som i motsetning til i dag var et forum der valgte representanter fra de ulike institusjoner møtte, at samene fylte ILO konvensjonens historiske kriterier for å bli

oppfattet som urbefolkning i Norge. Vedtaket var kontroversielt, 6 stemte mot, 2 stemte blankt og 30 av delegatene stemte for. Mindretallet mente at en slik uttalelse var en utilbørlig politisering av arkeologifaget og at faget var blitt brukt på en måte som kunne oppfattes feil. Angsten for å blande sammen vitenskap og politikk var stor, ved å gå i mot en slik uttalelse eller ved å ikke ta stilling til den prøvde man å bevare ideen eller illusjonen om vitenskapens objektivitet og nøytralitet. Dette fikk arkeologer som Anders Hagen og Svein Indrelid, som i utgangspunktet syntes å være positivt innstilt til å drøfte etnisitet i forhistorien (Hagen 1970, Indrelid 1973), til å gå ut og advare mot det de så som en politisering av arkeologien. Sammen med fire andre arkeologer (Sverre Marstrander, Erling Johansen, Arne Skjølsvold og Gro Mandt) kom de med en uttalelse mot NAMs resolusjon. I uttalelsen fra de «seks fremtredende representantene for den arkeologiske vitenskap i Norge» som Aftenposten skrev, het det at man var bekymret over at arkeologifaget var blitt brukt på en måte som kunne misoppfattes og uttalelsen fastslo at man utfra arkeologisk materiale ikke kunne si noe om etnisitet (Aftenposten 24.03.1981).

Vi skal følge debatten om etnisitet i arkeologifaget i Norge i fra en sped start på 1970 tallet og fram til begrepet hadde etablert seg som en del av den arkeologiske tenkemåten rundt midten av 1980 tallet. Bruk av det moderne etnisitetsbegrepet sammen med introduksjonen av «det samiske» og debatten om samenes eventuelle urbefolkningsstatus, førte til en nokså opphetet debatt, der skillelinjene først og fremst gikk mellom de som mente at arkeologien og vitenskapen måtte forholde seg politisk nøytral og objektiv og de som mente at vitenskapelige og dermed arkeologiske utsagn, også hadde en politisk side. Etnisitetsdebatten i norsk arkeologi i denne perioden må også sees som endel av den internasjonale arkeologidebatten som pågikk mellom tilhengere av den prosessuelle arkeologien og kritikerne av denne som ble gruppert under sekkebetegnelsen postprosessualismen. Før vi går i gang med dette skal vi imidlertid kort se på tre arbeider fra 1970 tallet. Den første er en artikkel i av Anders Hagen (1970) som drøfter teoretisk metodiske problemer i arkeologifaget, den andre av Evert Baudou (1973) som prøver å bestemme når samene innvandret til Nord-Skandinavia, og den tredje er av Egil Bakka (1976) som argumenterer for at det i nord finnes en «arktisk» bronsealder med tilknytning østover. Artiklene gir en nyttig bakgrunn for etnisitetsdebatten i arkeologifaget og fagets forhold til samisk forhistorie. Baudous tekst representerer et syn på samisk forhistorie som har sine røtter i mellomkrigstiden, Bakkas tekst kan man nå i ettertid argumentere for var en pekepinn mot det som skulle komme. Begge behandler kulturforskjeller basert på ulikheter i materiell kultur og ingen av artiklene omhandler eller benytter seg av det moderne etnisitetsbegrepet. Hagens tekst kan gir oss en pekepinn om hvordan man så på

etnisitet og etniske grupper i arkeologien i Norge helt på begynnelsen av 1970 tallet.

Kultur, folk og etniske grupper

I utgangspunktet ble en ny tilnærming til etnisitet i arkeologien oppfattet positivt. I en bredt anlagt artikkel i *Viking* i 1970 gjorde Anders Hagen opp status for arkeologien og pekte samtidig på nye muligheter i faget. Han trakk fram fem viktige ledd i arkeologens oppgave - «nemlig å tolke de data han har funnet, ordnet og datert slik at resultatet blir kulturhistorie» (Hagen 1970:113). Et av disse leddene eller punktene var etniske grupper eller «folk» og vi skal se nærmere på hva Hagen skrev om etnisitet under dette punktet. Hagen starter med å advare mot tidligere forskning der man har forsøkt å finne en sammenheng mellom arkeologisk materiale og bestemte nasjonale grupper. Denne typen arkeologi var mange ganger blitt utnyttet på en kynisk måte i nasjonalistisk og politisk øyemed. Det er naivt, fortsatte Hagen, å tro at denne typen arkeologi er et passert stadium. I Øst- og Mellom-Europa var arkeologien fremdeles «til en viss grad» nasjonal-politisk preget og i Afrika og Asia var det lett å se at arkeologien ville kunne få politisk betydning. Hos «oss» var det heldigvis ikke slik, i følge Hagen «ligger det imidlertid i sakens natur at ekstreme tendenser til misbruk av arkeologisk materiale til nasjonal selvhevdelse stort sett er forsvunnet i nordisk fornforskning» (Hagen 1970:134).

Det generelle problemet i norsk og nordisk fornforskning i forhold til etniske problemer var i følge Hagen først og fremst mangel på drøfting av grunnleggende metodiske og teoretiske spørsmål. Gjennom en rekke eksempler viste han hvordan tidligere forskere ukritisk hadde benyttet seg av uklare begreper som «folk», «befolkning», «stammer» og satt disse sammen med arkeologisk materiale. Man hadde, sier Hagen, uten videre satt likhetstegn mellom arkeologiske enheter og kultur, og mellom kultur og folk. (Hagen 1970:134). Dette, sammen med mangel på gode historiske kilder og/eller et brukbart fysisk-antropologisk materiale, førte til at fornforskningens muligheter til å drøfte etniske problemer med utbytte syntes begrenset. Allikevel ser det ut som om Hagen så en mulighet. For selv om man i nordisk og i vesteuropeisk arkeologi i den siste generasjonen ikke hadde hatt noen dyptgående diskusjon av problemet nasjonal identitet, etniske grupperinger og arkeologisk materiale, hadde man hatt dette i Øst-Europa og «visse synspunkter» som utkrystalliserte seg i sovjetisk arkeologi «bør ha interesse også for oss» (Hagen 1970:140).

Hva slags synspunkter var det så Hagen mente hadde interesse? For det første var det slik at verken lingvister eller arkeologer var i stand til å løse problemene om forholdet mellom arkeologiske kulturer og språkgrupper. Også det å identifisere arkeologiske enheter med bestemte «folk» var svært vanskelig. Muligens vil det være lettere å danne seg et bilde av etniske grupperinger i eldre perioder, da det da var færre mennesker og mer spredt bosetning enn i nyere tid, samtidig som handel og kommunikasjon var svakere utbygd. I slike perioder ble det derfor antatt at arkeologiske kulturer ofte måtte avspeile stammer og stammesystemer. For det andre hadde sovjetiske arkeologer klart innsett at det var spesielle deler av et arkeologisk materiale som kunne ha betydning for identifiseringa av etniske enheter. Gjenstander som hadde form som var bestemt av funksjon, råstoff og klima, var dårlig egnet. Det man måtte finne var trekk som reflekterte «en bestemt intellektuell tradisjonsbevisst holdning - f.e. religion, gravskikk, kunst, keramikk, klær osv.» Det er først når slike trekk kunne abstraheres fra et arkeologisk materiale at man hadde muligheten for å sette funnene inn i etniske systemer. (Hagen 1970:141).

Man har altså muligheten til å studere etniske grupper i forhistorien, men etnogenetiske problemer er så kompliserte at arkeologene må samarbeide med etnografer, lingvister og antropologer for å kunne sette arkeologisk materiale i sammenheng med opplysninger om folk gitt av klassiske forfattere, eller til de som eksisterer i dag. Sovjetiske arkeologer hadde i følge Hagen inntatt «en skjerpert» holdning til arkeologifagets muligheter til å se «folk» bak arkeologiske funnkomplekser, men generelt mente de at det under gitte forhold vil la seg gjøre å identifiserer bestemte forhistoriske etniske og språklige grupper, og det var arkeologens plikt - eventuelt i samarbeid med andre fag - å arbeide med en slik målsetting. (Hagen 1970:141-142). Nå er det vanskelig å avgjøre i hvor stor grad Hagen gjør disse synspunktene til sine egne, det er en viss tvetydighet i hvor han plasserer seg i dette landskapet. Tatt i betraktning av at han starter dette avsnittet med å hevde at sovjetiske arkeologers arbeide på dette området også har interesse for oss, og at dette ikke bare må gjelde innvendingene men også mulighetene, er det ikke urimelig å tolke Hagen dithen at det i 1970 ikke var noen prinsipiell motvilje mot å «lete» etter etniske grupper i forhistorien, dersom det ble gjort på en kritisk og forsvarlig måte.

Samenes innvandring til Sverige.

Utgangspunktet for denne artikkelen ligger i tittelen, det er det gamle spørsmålet, når innvandret samene som Baudou vil belyse arkeologisk. Han starter med å vise til at det finnes to

hovedhypoteser om innvandringsspørsmålet. Den ene hypotesen sier at samene har vært urbefolkning i Skandinavia eller i den nordlige delen av dette området. Den andre hevder at samene skal ha vandret inn i årtusenet før Kr.f. (Baudou 1973:27). Den siste hypotesen ble blant annet hevdet av Gustav Hallströms (1929), et arbeid Baudou karakteriserer som «den grunligaste genomgången av det arkeologiska material i Norrland» før de store vassdragsundersøkelsene (Baudou 1973:27). Disse undersøkelsene har frambrakt et nytt og enormt stort materiale og Baudou reiser spørsmålet om det er legitimt å sette likhetstegn mellom dette materialet og de historisk kjente samene og deres forfedre, uten å analysere materialet og uten «problemdiskussion». (Baudou 1973:29).

Det Baudou så gjør er å beskrive den generelle utviklinga i Norrland på bakgrunn av det nye arkeologiske materialet. Han deler tidsrommet fra 6000 f.Kr. til 500 e.Kr inn i fire perioder og på bakgrunn av materialet konkluderer han med at samene eller deres forfedre må ha innvandret til Sverige i den nest yngste perioden som strekker seg fra 1800 til 500 f.Kr. Grunnen til dette er at det først da synes å være mulig å skille mellom en kystbefolkning og en innlandsbefolkning med ulik materiell kultur. Innlandsbefolkningen med sin østlige tilknytning anser Baudou å være samenes forfedre som da har vandret inn.

Etter å ha presentert de to hypotesene i innledningen, forsvinner den ene ut av bildet og den andre blir igjen som eneste mulighet uten at forutsetningene for denne problematiseres. Det er hos Baudou, som hos Hallström, aldri noen tvil om at samene en gang må ha innvandret og at det skjedde på et relativt sent tidspunkt, det vil si på en tid der det allerede bodde andre mennesker i området. Det arkeologiske materialet styrkes av det antropologiske. Den «iögonenfallande skillnaden» mellom samer og svensker må skyldes at de to befolkningene ikke har blandet seg. Dersom samene har vandret inn på et tidlig tidspunkt, ville man forvente at de ville ha blandet seg med det fangstfolket som kom fra sør. Men dersom de vandret inn på et tidspunkt der man hadde en etablert jordbruksbefolkning langs kysten, har man den situasjonen at man har to etniske grupper med hver sin tilpasningsform. Dette kan være med på å forklare hvorfor de ikke har blandet seg, ulik etnisitet og ulik tilpasning har ført til at befolkningene har levd i tilgrensende områder men uten å gå opp i hverandre. Dette tilsvarer det arkeologiske situasjonen i Norrland der man fra slutten av yngre steinalder av har en jordbrukskultur langs kysten, og en jeger og sankerbefolkning i innlandet. (Baudou 1973:44). Baudous tekst må sees på som en oppfølger og en støtte til Hallströms artikkel fra 1929, der en viktig premiss er at innvandringshypotesen overhodet ikke spørsmålstiltes. Denne

artikkelen illustrerer hvordan spørsmålet om tidspunktet for samenes innvandring fremdeles ble oppfattet som et udiskutabelt utgangspunkt for tenkning omkring samisk forhistorie i toneangivende kretser i nordisk arkeologi.

Arktisk bronsealder i nordskandinavia.

Et annet viktig arbeide om nordskandinavisk forhistorie kom i 1976, forfattet av Egil Bakka. Bakka tar utgangspunkt i Tallgrens periodebetegnelse «arktisk bronsealder» fra 1937, som betegner bronsalderfunn som vitnet om bruk av metall i de nordligste strøkene av Europa, deler av Fenno-Skandia og Nord-Russland. Både hos arkeologer og andre, skriver Bakka, er det en vanlig utbredt lære at det i Nordskandinavia ikke fantes noen bronsealder, bronse ble ikke tatt i bruk som råstoff. Steinalderen varte helt til jernet ble tatt i bruk, en gang rundt Kr.f. I Nord-Norge varte «skiferkulturen» gjennom hele bronsealderen og langt inn i jernalderen og ble først avløst av den norske ekspansjonen nordover i romertid. (Bakka 1976:7). Det er dette synet Bakka utfordrer og ved å gå igjennom tilgjengelig materiale fra nordre del av Norge, Sverige og Finland viser han at det i disse områdene finnes en «arktisk bronsealder» med sterkt øst-russisk preg, som klart skiller seg fra den nordiske bronsealderen. Tallgren argumenterte for at metallbruken på boplassene i Finland og i Skandinavia stammer fra en «lappisk sivilisasjon» og at metallgjenstandene viser en viss selvstendighet i forhold til opphavslandet i øst. Bakka kommenterer ikke Tallgrens påstand om at dette materialet er samisk, men han viser at det her er snakk om et hjemlig lokalt metallarbeide, og ikke ferdige importstykker fra Øst-Russland. (Bakka 1976:23-24). Det er allikevel en sterk kulturpåvirkning østfra, Bakka karakteriserer den arktiske bronsealderen som «delvis sjølvstendig», det vil si den får en egen hjemlig tradisjon i metallbruken, basert på importerte metallsaker fra Øst-Russland.

Bakka tegner et bilde av Fenno-Skandinavia i bronsealder der man i nord og i innlandet har en arktisk bronsealder, karakterisert gjennom åpne boplasser ved elver og vann, det er en fangstkultur som i økonomi, sosial struktur og bosetningsform ikke lar seg skille fra fangstkulturene i yngre steinalder. Men ihvertfall i yngre bronsealder, muligens tidligere, tok man opp metallbruk, begynte å støpe økser, dolker, spydblader og andre ting og man fikk dermed teknologisk sett sin egen bronsealder, den arktiske bronsealderen. På norskekysten nord til Troms, i Nord-Sverige nord til Västerbotten og i kyststrøkene i sør og vest i Finland finner man den nordiske bronsealderkulturen med gravrøyser, bronser og jordbruksbosetning «og alt det dette inneber». Det merkelige er i følge

Bakka at til tross for at den nordiske bronsealderen var den arktiske bronsealderens nærmeste nabo, så er metallbruken i den første ingen refleks fra den siste, men har sitt opphav i det sentral- og østrussisk området. Det har likevel vært kontakt mellom den arktiske og den nordiske bronsealderen, men det er «påfallende at nordisk handelsaktivitet ikkje har sett sterkare spor etter seg i metallbruken i innlandet» og Bakka hevder at pelshandel med metall som byttevare ikke kan påvises som noe vesentlig trekk for de nordlige provinsene og utpostene for nordisk bronsealderkultur (Bakka 1976:45-46).

Bakkas arbeide fra 1976 var svært viktig. Hans modell av en arktisk bronsealder med kommunikasjonslinjer og kulturelle kontakter mot øst og en motsvarende nordisk bronsealder med kommunikasjonslinjer og kulturelle kontakter mot sør, skulle bli utgangspunktet for flere sentrale arbeider i det neste ti året. Men det som virkelig ble den store debatten i norsk arkeologi var etnisistetsdebatten som toppet seg på begynnelsen av 1980 tallet, noe vi skal se på nedenfor.

Arkeologi, antropologi og etnisitet.

Fra midten av 1970 tallet og begynnelsen av 1980 tallet kom det flere arkeologiske arbeider som tok opp problemer omkring etnisitet. Bortsett fra et (Håland 1977) hadde alle disse arbeidene et nordnorsk materiale som utgangspunkt (Kleppe 1974 og 1977, Reymert 1980, Søbstad 1980 og 1981) og etter hvert skulle det følge flere. Arkeologi og etnisitet (som for øvrig er tittelen på Per Kyrre Reymert sin magistergradsavhandling) ble koblet og problematisert og bruken av «Barthiansk-inspirerte» teorier om etnisitet, og etniske relasjoner skulle etter hvert få en viktig stilling i arkeologien. I tillegg fikk man en kobling mellom etnisitet og økologi som ligger implisitt i Barths (1956 og 1959) utgangspunkt for forståelsen av etnisitet. I den nye arkeologien kan man kanskje snakke om en «sosialantropologisk» vending, ihvertfall ble modeller og teorier fra sosialantropologi en viktig del av det arkeologiske repertoaret.

I forbindelse med striden om utbygginga av Altaelva befant arkeologien seg plutselig midt i en av de største politiske kontroverser i etterkrigs Norge. De arkeologiske undersøkelserne i forkant av utbygginga førte til at arkeologer og det arkeologiske forskningsfellesskapet ble stilt overfor en rekke spørsmål og problemstillinger som man ble tvunget til å ta standpunkt til enten man ville eller ikke. Debatten om samenes status som urbefolkning var en debatt som direkte angikk arkeologer og deres tolkninger av et konkret arkeologisk materiale og denne debatten gikk både mellom

fagarkeologer med ulik oppfatning og mellom fagarkeologer og vanlige folk. En god del av denne debatten pågikk i pressen, noen ganger med god(?) hjelp av journalister som mellommenn, og sjelden har den norske arkeologistanden vært så synlig i norsk offentlighet. (se f.eks. Aftenposten 26.02.81, og 24.03.81, Dagbladet 10.03.81, og 14.04.81).

Det som skjer må også forståes på bakgrunn av tilkomst og endring i den samiske etnopolitiske bevegelsen. Vigdis Stordal (1996) deler diskursen om den samiske identitetshåndteringa i bevegelsen i tre faser. På 1950 og 1960 tallet da den nye samebevegelsen var i sin etableringsfase var spørsmålet om det var mulig å være same i «den nye tid». På 1970 tallet, som var den mest intense fasen av den etniske inkorporasjonsprosessen, ble spørsmålet endret til hvem samer var rent historisk, genetisk og kulturelt i forhold til de norske. Denne fasen ble preget av viktigheten av å markere kulturelle grenser og Stordal beskriver 1970 tallet som en kamp for å få tilbake det tapte. «En ville ha tilbake alt det som var tatt fra en - språket, kulturen, landet og egenverdet» (Stordal 1996:86). Kampen for å få tilbake det tapte førte til en politisk og kulturell oppblomstring som Stordal karakteriserer som uten sidestykke i samisk historie. I den tredje fasen, som hun tidfester til etter Alta-aksjonene, ble spørsmålet: hvordan være same? det som kom til å prege debattene. (Stordal 1996:82-87). Den utviklinga som skjedde i samebevegelsen fra den første «spede» organiseringa på slutten av 1940 tallet til en slagkraftig bevegelse på slutten av 1970 tallet var ikke bare en lokal utvikling, men skjedde etterhvert også i takt med utviklingen internasjonalt. Både *Samernes kulturpolitiske program* fra den nordiske samekonferansen i Gällivare i 1971 og *Samepolitisk program* fra den nordiske samekonferansen i Tromsø i 1980, der retten til og viktigheten av at samene skulle få fungere som en etnisk gruppe innenfor de nordiske nasjonalstatene ble uttrykt, bygde på prinsipper som var utviklet av samebevegelsen siden 1950 årene. Men programmene var også inspirert av tilsvarende nasjonalistiske manifest lansert av ulike urbefolkninger verden over, også av *Verdensrådet av urbefolkninger*, som samene ble medlem av i 1975. (Stordal 1996:95-96). Da arkeologene fikk spørsmålet om samenes status som urbefolkning i fanget sammen med Altautbyggingen, var den samepolitiske bevegelsen godt etablert og svært aktiv. Den hadde vært en premissleverandør for den offentlige debatten om samenes rettigheter i Norge gjennom hele 1970 tallet, og den hadde fått innfridd «betydelige samepolitiske krav» (Stordal 1996). Den var i kontakt med og inspirert av urbefolkningsgrupper andre steder i verden, men til tross for mange år med aktiv etnopolitisk virksomhet, der blant annet samenes status som urbefolkning var en viktig debatt, synes det som om urbefolkningsproblematikken kom nokså bardus på i hvert fall deler av det norske arkeologimiljøet.

Interessen for etnisitet i arkeologien var imidlertid ikke noe nytt. Alt tidlig på 1970 tallet ble det skrevet magistergradsavhandlinger der det moderne etnisitetsbegrepet ble brukt på arkeologisk materiale. (Håland 1971, Johansen Kleppe 1974). Den økende interessen for etnoarkeologi blant de prosessuelle arkeologene førte også til at etnisitets-problematikk igjen kom i fokus i internasjonal arkeologi. På slutten av 1970 tallet kom det flere studier der etnisitet ble sett i lys av arkeologisk materiale, og særlig Ian Hodders arbeider fikk stor innflytelse på norsk arkeologi. Her hjemme var Bergensmiljøet tidlig ute med sin interesse for etnisitet. I følge Johansen Kleppe «havde der været og var der personer i det arkæologiske fagmiljø i Bergen, som så sosialantropologi som et nyttigt støttefag for arkæologi» (Johansen Kleppe 1985:20). Påvirkning av og skoloring i sosialantropologi på slutten av 1960 tallet førte til at grunnen ble lagt for det som Johansen Kleppe (1985:20) kalte en sosialantropologisk arkeologi i Norge, en «retning» innen faget som først skulle få «en vis anerkendelse» et tiår senere.

Etnisitet og samisk forhistorie.

I NAR 1977 er det to diskusjonsartikler der ulike aspekter av forholdet mellom arkeologi, materiell kultur og etnisitet drøftes. Den ene henter sitt materialet fra Sudan og er skrevet av Randi Håland, den andre er Else Johansen Kleppes *Archaeological Material and Ethnic Identification. A Study of Lappish Material from Varanger, Norway*, som i all hovedsak er basert på hennes magistergradsavhandling. Felles for alle kommentarene til begge artiklene er en viss skepsis til etnisitet i arkeologien, og motforestillingene er først og fremst av metodologisk art. Kleppes artikkel, som er den vi skal ta for oss her, presenterer en undersøkelse av arkeologisk materiale fra Varanger i perioden mellom Kr.f og 1700. Artikkelen diskuterer to problemstillinger, er det mulig utfra et arkeologisk materiale å verifisere en hypotese om en spesifikk etnisk tilknytning, og for det andre, er det hensiktsmessig å referere til dette materialet som jernalderfunn. Etter å ha gitt en kortfattet oversikt over materialet diskuterte Kleppe de problemer som dukket opp når man prøvde å identifisere etniske grupper, og hun la stor vekt på Frederik Barths arbeider om etnisitet i sine analyser. Kleppes konklusjon var at materialet fra Varanger kunne knyttes til en bestemt etnisk gruppe, men at man ikke kunne si hvilken. For å bestemme dette måtte man i tillegg til det arkeologiske materialet benytte seg av andre kilder, slik som skrevne dokumenter, stedsnavn, fysisk antropologi og lingvistikk. Gjennom dette kunne man spore identiteten til en bestemt etnisk gruppe, i dette tilfellet samene.

Artikkelen ble kommentert av en lingvist og fire arkeologer, hvorav tre arbeidet i Norge og en i USA. Sistnevnte, William Fitzhugh var skeptisk til om det var nyttig for arkeologer å ta opp problemer med etnisk identitet. Kanskje er det slik, skrev han, at dette er noe som burde overlates til antropologene og at vi som arkeologer heller burde finne bedre metoder til å fastslå kontinuitet og endring i befolkninger og kulturer. (Fitzhugh 1977:50).

De to andre arkeologiske kommentarene var begge skrevet av arkeologer som arbeidet i Tromsø, den ene av Ericka og Knut Helskog, den andre av Povl Simonsen. Helskog og Helskog var heller ikke begeistret for Kleppes studier. De valgte å konsentrere seg om de teoretiske og metodologiske aspektene ved Johansen Kleppes studier som de stilte seg kritiske til og hun møtte her til dels samme type kritikk og retorikk som hun selv tidligere hadde brukt overfor Simonsen. Dette omfattet manglende presisjonsnivå, hun definerte ikke begreper, og metodologisk og logisk var undersøkelsen svak. Hun brukte ikke Barths teorier om etnisitet riktig og Helskog og Helskog mener at hun heller skulle ha benyttet en «direkte historisk tilnærming» (direct historical approach) à la Baeris 1961 og Steward 1942. De avsluttet med å si seg enig i Kleppes innledende kommentarer der hun kritiserer begrepet samisk jernalder, både på grunn av spørsmålet om den etniske tilhørigheten og spørsmålet om viktigheten av jern. (Helskog og Helskog 1977). I ettertid er det interessant å se hvor retorisk ladet denne teksten er. Vitenskapsspråket, som i utgangspunktet skulle være objektivt og nøytralt framstår, nettopp på grunn av at det er preget av en retorikk «uten retorikk», svært retorisk. Det formidler objektivitet, nøytralitet, verdifrihet, rekonstruksjonisme, vitenskaplighet, verdier som er høyt hevet over politikk og andre hverdagslige trivialiteter.

Simonsen argumenterer for at samisk jernalder faktisk både er en jernalder og etnisk kan plasseres i en samisk kontekst. Etter dette kommer han med følgende lille hjertesukk som kan leses som en kommentar til det nyarkeologiske språket, «in our times, when many archaeologists feel it necessary to define almost every word, the word 'Iron Age' also has to be defined precisely» (Simonsen 1977:54). Simonsen var, som vi så i forrige kapittel en av de få som argumenterte for en sammenheng mellom samisk etnisitet og dette arkeologiske materialet. Johansen Kleppe og Simonsen var, som vi har sett, uenige om kronologien og han konsentrerer sin kommentar om dette. Den fjerde kommentaren er skrevet av en ikke-arkeolog, språkforskeren Knut Bergsland. Hans kommentarer gikk naturlig nok mest på språklige forhold og på Kleppes bruk av språkhistorie. Bergsland sin hovedinnvending var i mot Kleppe sin teori om at samfunnsorganisasjonen i det

samiske samfunnet hadde vært tilnærmet uendret og egalitær i hele denne lange perioden. Han henviste blant annet til Ottars beretning som han mener viste til samiske høvdinger eller «konger», og til Aleutene på 1800 tallet der man fant en klar lagdeling. Bergslands inntrykk var imidlertid at Kleppes konklusjoner framsto som overbevisende for en ikke-arkeolog og etter å ha berømt henne for sin kritiske holdning til problemstillingene avsluttet han sin kommentar med følgende utsagn: «it is to be hoped that the archaeologists will take a further step and reconsider the evidence for the traditional prehistory of 'our country'.» (Bergsland 1977:48).

Ingen av de arkeologiske kommentarene syntes videre entusiastiske i forholdet til etnisitet og arkeologi og det et skulle gå flere år før Bergslands forsiktige understatement fikk noe gjennomslag i norsk arkeologi, om det noen gang fikk det. På begynnelsen av 1980 tallet pågikk det flere diskusjoner i NAR som kan være med på å belyse etnisitetsproblematikkens stilling i norsk arkeologi på dette tidspunktet. Den ene dreier seg om Gutorm Gjessings *Ideer om førhistoriske samfunn* som kom ut i 1977. I 1980 ble ulike aspekter ved Gjessings bok diskutert i NAR. Og interessant nok var etnisitetsproblematikken nesten fraværende i diskusjonen til tross for at et av Gjessings kapitler het *Sosiopolitiske og etniske spørsmål*. William Fitzhug (1980) drøftet Gjessings forhold til arktisk arkeologi, Synnøve Vinsrygg (1980) konsentrerte seg om Gjessings analogibruk, Arne B. Johansen (1980) skrev om positivisme og dialektikk som var to viktige begreper i Gjessings bok og Stig Welinder (1980) skrev om Gjessing og økologi. Gjessing døde i 1979 og *Ideer om førhistoriske samfunn* ble sett på som Gjessings testamente til arkeologene. At etnisitet var fraværende i denne diskusjonen kan kanskje skyldes at kommentatorene ble bedt å skrive om de ulike tema. Allikevel reflekterer dette sannsynligvis at det arkeologiske felleskapet oppfattet etnisitet og etnisitetsproblematikk som noe som var uviktig i arkeologisk forskning.

Den andre diskusjonen i NAR som skal kommenteres og som støtter et slikt synspunkt kom i 1981 og foranledningen var Atholl Andersons *Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden: The Relevance of a Canadian Modell* (Anderson 1981). Forfatteren prøvde ut en modell hentet fra den historisk kjente pelsfangsten i Canada på den antatte førhistoriske pelshandelen i Nord-Sverige. Sentralt her var relasjonen mellom indianere og europeere i Canada og samer og skandinaver i Nord-Sverige. Imidlertid var etnisitetsproblematikk nærmest ikke-eksisterende både i artikkelen, i kommentarene og i svaret til kommentarene. (Anderson 1981, Baudou 1981, Broadbent 1981, Christiansson 1981, Kleppe 1981, Odner 1981). Diskusjonen dreide seg i all hovedsak om økologi, om økonomi og om analogibruk og disse faktorene settes ikke i

sammenheng med danninga av ulike etniske grupper. Lengre ut på 1980 tallet blir nettopp handelen der skinn og pelsvarer byttes mot metaller mellom samiske jegere/fangere og jordbrukere/metallprodusenter i øst utgangspunktet for å forstå de etniske prosessene som forgikk i nordområdene i forhistorisk tid, og i dag ville det sannsynligvis være vanskelig å omhandle et slikt emne uten at etnisitet på en eller annen måte ville inneha en sentral plass i fremleggelsen og i diskusjonen. I 1981 var dette uproblematisk og det forteller at etnisitet og arkeologi i Skandinavia på begynnelsen av 1980 tallet hadde få tangeringspunkter.

Det gamle rasebegrepet hadde heller ikke forsvunnet ut av den norske arkeologien. I artikkelen *Samer og nordmenn sett i lys av et uvanlig gravfunn fra Saltenområdet* publisert i Viking 1980 tok Lars Stenvik utgangspunkt i skjelettmaterialet fra to gravhauger som ble utgravd i 1976. I den ene haugen var det gravlagt en langskallet kvinne på ca. 70 år som har tilhørt den nordiske rasen (Stenvik 1980:127). I den andre haugen derimot fant man en 50 - 60 år gammel mann, en ekstrem kortskalle, «åpenbart same» i følge Johan Torgersen ved Anatomisk Institutt i Oslo som analyserte skjelettet. Fysisk antropologisk dreier dette seg om en same, Stenviks problem var at dette ikke passet med det man ellers visste om samisk gravskikk. For å belyse dette merkelige funnet satt Stenvik det i sammenheng med spredningen av østlige importsaker og vekter og vektlodd i Salten. Det er et sammenfall av disse to funngruppene og Stenvik tolket «den ekstreme kortskallen» som en handelshøvding, som deltok i den øst - vest gående handelen som forgikk over land tvers over Skandinavia og som etterlot seg østlige importgjenstander i Norge og i Nord-Svenske samisk offerfunn, der man også finner norske mynter. Handelshøvdingen, «en samisk Ottar», døde i følge Stenvik på en av sine ferder, der han var kjent og aktet av den lokale befolkning som har gitt han en begravelse som var en aktet og æret person verdig. Stenvik tolket dette funnet blant annet som tegn på at samene hadde vært en langt mere aktiv handelspartner enn man får inntrykk av i de skrevne kildene. Gravfunnet reiste også metodiske spørsmål. Dersom man nå hadde funnet gravgods i denne gravhaugen, skrev Stenvik, ville sannsynligheten for at det var innslag av norrøne saker, særlig våpen, være stor, fordi vi her hadde å gjøre med en person som gjennom handel sikkert kunne skaffe seg slike ting. Spørsmålet ble da: kan man uten videre på grunnlag av gravskikk og gravgods bestemme kulturtilhørigheten? En gjennomgang av andre nordnorske båtgraver viste at der det er gjort funn er det av norrøne saker. Stenviks konklusjon var at gravfunnet fra Gildeskål gjorde at man ikke uten videre kunne avgjøre etnisiteten. (Stenvik 1980:127-139).

På grunnlag av dette gravfunnet skrev altså Stenvik en for slutten av 1970 tallet «politisk korrekt»

historie, der han fremhever samene som aktive handelspartnere, at det er grunn til å være kritisk til de skrevne kildene da de utelukkende stammer fra den norrøne kulturen, og at denne samene sto på lik fot med lederne av det norrøne samfunnet. Stenvik startet med en langskalle og en ekstrem kortskalle og endte opp med etnisitet. Den ekstreme kortskallen ble fysisk-antropologisk bestemt til å være same, men Stenvik tok det uten videre for gitt at den fysisk-antropologiske kortskallen også var en same i kulturell forstand. Med andre ord var det direkte korrelasjon mellom rase og kultur. Vi fikk altså en direkte forbindelse fra rase via kultur til etnisitet. Stenviks løsning på problemet vedrørende bestemmelsen av etnisitet i gravmaterialet er at det er skjelettmaterialet som vil avgjøre en etnisk plassering. Dette fysiologisk determinerte synet på etnisitet var sannsynligvis representativt for den norske arkeologistands syn på dette problemfeltet. Unntaket er først og fremst som vi har sett Johansen Kleppe og Håland som er blant de første arkeologene, også internasjonalt, som benytter seg av det moderne sosialantropologiske etnisitetsbegrepet på konkret arkeologisk empiri.

Arkeologi, etnisitet og politikk.

Sentrale personer i faget likte ikke koblinga mellom arkeologi og etnisitet og fryktet at det ville føre til en politisering av arkeologien. I artikkelen *Trends in Scandinavian Archaeology at the Transition to the 1980s* publisert i NAR i 1980 sammenligner Anders Hagen «the almost aggressive interest that has recently been created in the identity, history and not least the pre-history of the Lapps» med Gustav Kossinas arkeologi (Hagen 1980:7). Han gjentar den samme koblinga mellom etnisitet og arkeologi og en nasjonalistisk «Kossina-arkeologi» året etter i et intervju i Aftenposten (Aftenposten 26.02.81, Schanche og Olsen 1983, Olsen 1986). I Nord-Norge burde arkeologene i stedet for å arbeide med etnisitets- og immigrasjonsproblematikk basert på arkeologisk materiale, heller samarbeide med botanikere og zoologer for å studere lokal tilpasning og bruk av ressurser i forhistorien (Hagen 1980:8). Dette til tross for at han ti år tidligere syntes å ha en åpen holdning til etnisitet i arkeologien (Hagen 1970:123, 140-142). Hagens pekefingerholdning kan også leses som en respons på en ny æra i norsk arkeologi, en tid der den enhet og homogenitet som tidligere hadde preget faget ble brutt ned og man ikke lengre hadde faglige «ledere» som for eksempel Brøgger. I dag ville det være vanskelig å finne noen i det arkeologiske miljøet som ville komme med tilsvarende utsagn.

Til tross for debatten om etnisitet rundt 1980 tallet gav dette i første omgang liten gjenklang i faget. I en NAVF rapport fra 1984, *Humanistisk forskning i Noreg* med undertittelen *Eigenart, målsetjing og utviklingstendensar* er det et kapittel kalt *Arkeologi*, med undertittel *Eigenart og målsetjing. Utviklingstendensar og framtidsperspektiv*. Her er arkeologiens status i Norge i 1984 beskrevet og det pekes på hva man ønsker å konsentrere seg om framover. Som i en tilsvarende rapport fra 1973, er ikke samisk forhistorie eller fortid nevnt, derimot blir det påpekt at norske arkeologer har arbeidet i Afrika og at det er dannet en gruppe som skal studere forhistoria på Maldivene. Ordet eller begrepet etnisitet ble nevnt en gang, da i forbindelse med en beskrivelse av hovedskillelinjene i det norske arkeologiske fagmiljøet. Forfatterne av rapporten skrev at det var to grupperinger i faget. Den ene holdt fast på sentrale elementer i den tradisjonelle arkeologien, anså arbeidet med kildematerialet som det sentrale i forskningsprosessen og var forsiktige med å trekke slutninger relatert til samfunn og mennesker. Den andre grupperingens grunnholdning var at kildematerialet kun var et middel eller redskap som skulle utnyttes maksimalt for å få fram kunnskap om levevis og samfunnsforhold og for å klare dette hentet man teknikker, metoder og teorier der man kunne finne dem. Og forfatterne fortsatte: «Hovudmålsetjinga og hovudproblemstillingane som blir tekne opp, dekkjer eit vidt felt: økonomi, økologi, sosial organisasjon, etnisitet, demografi, magi, religion, endringsprosessar». (NAVF 1984:16)

Rapporten la stor vekt på utviklinga av de naturvitenskapelige metodene i arkeologien og trakk også fram de muligheter som databehandling av materialet åpnet for, og «Det synes også klart at økologisk, økonomisk og teknologisk forskning har styrkt posisjonen sin ikkje minst gjennom auka bruk av naturvitskapelege metoder» (NAVF 1984:19). Av nye tema ble kvinner og barns status i gammel tid framhevet, og de forskningsoppgavene som tre eller flere forskere anså som viktige i norsk arkeologi ble oppsummert i fem punkter. For det første måtte man få en vitenskapelig gjennomarbeiding av materiale fra nødgravninger på 1970 tallet, for det andre måtte man studere oppkomsten og utviklinga av åkerbruk og fehold i steinalder, for det tredje måtte man utforske seterbruket og dets utvikling fram mot ny tid, for det fjerde måtte man fokusere på gården i jernalder og/eller middelalder i områdene utenom Rogaland og Nord-Norge og endelig syntetisere fremstillinger av middelaldersamfunnet, spesielt bysamfunnet på basis av arkeologisk materiale (NAVF 1984:19). Det er grunn til å anta at disse punktene gir et godt uttrykk av hva arkeologer i Norge i 1984 anså å være viktige oppgaver for framtida og ser vi nærmere på dem ser vi at alle punktene kan leses som metaforer for det norske, kanskje også det spesifikt sørnorske - det er for

eksempel lite om fisker-bonden i nord. De tre siste punktene på prioriteringslista har klare norske etniske konnotasjoner. Seterbruket er en mye benyttet metafor for det norske, et eksempel er den nære tilknytningen mellom seterdrifta og den urnorske fjellheimen. Jernaldergården er en metafor for det norske, i følge Hagen var det i jernalder vi ble norske, og middelaldersamfunnet, spesielt bysamfunnet er knyttet til det norske og nasjonale gjennom kongemakt og kirke. Også de to første punktene har norske forbindelser. Oppkomsten av åkerbruk og fehold i steinalder skjer i de områder som senere defineres som norske, og oppkomsten utgjør også et startpunkt på veien vekk fra det «rå» jeger og fangstsamfunnet i mot det siviliserte jordbrukssamfunnet, med den norske bonden, garden, setra og byen som viktige etapper på veien mot det nasjonale. Det første punktet er tilsynelatende etnisk nøytralt, men ser man på 1970 årenes nødgravninger utgjør den «ikke-norske» delen en forsvinnende liten del av disse, og en vitenskapelig gjennomarbeidelse av dette materialet ville i altoverveiende del være norsk arkeologi, med trykket på norsk.

Etnisitetsbegrepets gjennombrudd i arkeologien i Norge.

I 1980 foreslo utvalget for NAMs forskningseminar at det neste seminaret burde handle om *Arkeologi og etnisitet* (Næss og Syversen 1985:9). I 1984 ble seminaret avholdt og det var særlig tre aspekter som man ville ha belyst. For det første ønsket man å belyse arkeologi som premissleverandør i dagens politiske samfunn, for det andre arkeologi som historieskriving, med fokus på etnisitet i tilknytning til historisk kjente folk/stater/nasjoner/nasjonalstater og til sist arkeologi og etniserings-prosesser. Seminaret var det første norske arkeologiske seminaret der man fikk en grundig gjennomgang og drøfting av ulike aspekter ved etnisitetsbegrepet, og seminaret var også unikt i nordisk sammenheng. Den svenske arkeologen Ingrid Zachrisson uttalte på seminaret at det forekom ingen etnisitetsdebatt blant svenske arkeologer, og det ville være utenkelig at noen ville komme på eller få gehør for å arrangere et tilsvarende seminar i Sverige (Zachrisson 1985a:50).

Innleggene på seminaret ble publisert i AMS varia nr. 15 og vi skal i det følgende oppholde oss ved noen av de artiklene og også reaksjonen på dem. I tillegg til innleggene/artiklene på konferansen ble Audhild Schanches og Bjørnar Olsens *Var de alle nordmenn: En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi* trykt opp igjen i dette heftet, og vi skal begynne med dette arbeidet. Denne artikkelen ble første gang publisert i *Kontaktstensil* 22/23, som også inneholdt artikler/innlegg fra kontaktseminaret for nordiske arkeologistudenter i 1982. Schanche og Olsens artikkel var

imidlertid ikke et innlegg på Kontaktseminaret og skulle egentlig vært trykt i en mellomstencil. Kontrasten mellom denne og de andre artiklene er da også tydelig. Temaet for kontaktseminaret var *Kultur og natur, samspill og motsetningsforhold* og de andre innleggene/artiklene er preget av økologi og tilpasning. Det er interessant å merke seg at til tross for at seminaret ble arrangert av Tromsø studentene og holdt i Karlebotn i Øst-Finnmark året etter de store demonstrasjonene i Stilla med den påfølgende sultestreiken av en gruppe samer, var etnisitet helt marginalt både i innleggene og i diskusjonene. Etnisitet og samisk forhistorie var tydeligvis fremdeles et område for spesielt interesserte, også blant nordiske arkeologistudenter.

Schanche og Olsens utgangspunkt var at det i norsk arkeologi var allment akseptert at man kunne skrive nordnorsk bosetningshistorie uten å nevne og/eller problematisere forholdet norsk - samisk, og uten å begrunne hvorfor man ikke tok opp dette problemområdet. Årsaken til dette knyttet de til to forhold, for det første den sosiale og kulturelle konteksten faget oppsto og vokste fram i, og for det andre den vitenskapsteoretiske grunnholdningen med et sosialdarwinistisk syn på samfunns og kulturutvikling. (Schanche og Olsen 1985:87). Gjennom en lang rekke eksempler hovedsakelig hentet fra nordnorsk jernalderforskning viste forfatterne hvordan det i norsk arkeologi mere eller mindre bevist hadde pågått en usynliggjøring av samisk forhistorie. Artikkelen var et angrep på og oppgjør med store deler av norsk arkeologi, den var polemisk, spissformulert og engasjert dog uten å bli usaklig. Artikkelen var også et angrep på «makta» i norsk arkeologi, eller «bestemmerne» som Schanche og Olsen kalte den. Fordi arkeologimiljøet i Norge var såpass lite og gjennomskiktig var det også lett for de faglige autoriteten å kontrollere den faglige arenaen. Så i tillegg til å være en etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi, kan artikkelen også leses som en kritikk av «bestemmerne» i faget og også som et forsøk på å etablere eller ihvertfall synliggjøre en motmakt som geografisk, politisk og statusmessig skilte seg fra den etablerte makta i faget.

Usynliggjøringa av den samiske befolkningen og den samiske fortida hadde pågått helt siden man begynte å interessere seg for nordnorsk arkeologi hevdet Schanche og Olsen. Uansett om det teoretiske utgangspunktet var en normativ nasjonalistisk preget arkeologi, slik som i mellomkrigstida og deler av etterkrigstida, eller om det var en «nøytral» positivistisk preget arkeologi, slik det var i den siste delen av etterkrigstida, var resultatet det samme, norske arkeologer hadde i stor grad lukket øynene for den samiske befolkningen og deres forhistorie, arkeologien var med andre ord svært etnosentrisk. Schanche og Olsen viste også hvordan ordet same hadde blitt tillagt etniske og politiske konnotasjoner, mens ordet norsk i alle henseender ble oppfattet som

etnisk og politisk nøytralt. Artikkelen var ikke bare en kritikk av de rådende forhold, den mente også til en økt bevissthet hos arkeologene. Det er en nær politisk forbindelse mellom bruken av historie, generelle samfunnsforhold og arkeologiske fortolkninger av fortida. Når vi som arkeologer fortolker fortida og skaper historie er det derfor uhyre viktig å være klar over den ideologidannende prosessen dette arbeidet er. Gjennom selvbevissthet og fagkritikk mente forfatterne at arkeologene kunne hindre faget i å kun bli en ren kommunisering av den gjeldende samfunnsideologien. En skjerpet kritisk holdning til egen aktivitet ville også gjøre det vanskeligere å legitimere moderne sosiale relasjoner ved å plassere dem i fortida. (Schanche og Olsen 1985:87-99). Nå var ikke Schanche og Olsen de første arkeologene som argumenterer for økt fagkritikk, bare i løpet av 1970 tallet ble det skrevet flere artikler og bøker som drøftet arkeologifaget, for eksempel Hagen (1970), Johansen (1974) og Keller (1978) for å nevne tre sentrale arbeider fra denne perioden. Men Schanche og Olsens kritikk berørte en problematikk og en arkeologisk forskningstradisjon som inntil da var sett på som uproblematisk, og gjennom kritikken avdekket de et helt nytt problemfelt innenfor norsk arkeologi.

Hvilke reaksjoner førte så denne artikkelen til? Som sagt så ble den første gang publisert i 1983 og andre gang i 1985. Umiddelbart var det få reaksjoner på artikkelen til tross for at den inneholdt svært kritiske kommentarer til navngitte arkeologers uttalelser og forskning. En som kommenterte den er Olav Sverre Johansen i artikkelen *Archaeological Research in North Norway 1970 - 1984. A Selected Bibliography with some Comments* fra 1985. Johansen, som på begynnelsen av 1980 tallet var en representant for den nordnorske jernalderforskningen som Schanche og Olsen kritiserte, mente at utsagnet om at norske arkeologers etnosentrisme hadde ført til at samisk forhistorie var lavt prioritert, bare delvis var riktig. Før 1970 var det riktignok få undersøkelser relatert til samisk forhistorie, men etter 1970 fikk man en rekke studier som gjorde at Schanche og Olsens fremstilling ikke lengre stemte. For å belegge dette refererte Johansen til Kleppe (1974, 1977), Simonsen (1982), Reymert (1980), Søbstad (1980), Odner (1983) og Olsen (1984). De to siste arbeidene kom samtidig med eller etter Schanche og Olsens artikkel, vi sitter da igjen med fem arbeider (hvorav to er om samme prosjekt) om samisk forhistorie fra 1970 og fram til Olsen og Schanche skrev sin artikkel i 1983. Dette beskjedne antall publikasjoner vitner ikke akkurat om at samisk forhistorie hadde noen høy stjerne blant norske arkeologer, og det svekker heller ikke Schanche og Olsens utsagn, tvert i mot mener jeg det understreker forfatterduosens poeng.

Anders Hagen (1986) kommenterte også dette på sitt vis, riktignok uten å verken nevne Schanche

og Olsen, eller henviser til noen av de arbeidene som året før ble publisert i *Arkeologi og etnisitet*. (Næss 1985) I artikkelen *Arkeologi og politikk* i tidsskriftet *Viking* skrev Hagen (1986) om tysk krigstids arkeologi, om SS enheten Ahnenerbe, om professor Hirts jødiske skallesamling som ble til ved at fysisk-antropologer skilte ut egnede personer som ble gasset i hjel, skjelletert og sent til professorens institutt i Strassburg, om Kossina og om det Hagen kaller den germanomane åndsretningen i tysk arkeologi. Etter denne presentasjonen av en skrekkens arkeologi viet Hagen den siste siden av den åtte og en halv siders lange artikkelen til å kommentere forhold ved dagens arkeologi. Arkeologien i vesten etter krigen hadde fram til ca. 1970 ikke vært styrt, hevdet Hagen, og den var derfor heller ikke politisert. Denne «uskyldstilstanden» var nå i ferd med å forsvinne fordi arkeologien i stadig større grad ble styrt av eksterne krefter som gjennom politiske vedtak som gjaldt bevilgninger, lovgivning og forvaltning, det var ikke lengre forskeren som bestemte hva som skulle forvaltes og studeres, men byråkratiet, industrireising og miljøvernet. Samtidig var interessen for nasjonal arv og «røtter» blitt viktig igjen for både allmennhet og myndigheter, i en tid som var preget av økt politisk, befolkningstrukturelt og mediamessig internasjonalisering, noe Hagen mente var et paradoks. Den «mer eksterne kulturpolitiske fokuseringen av det nasjonale særpreget» hadde sammen med økt interesse for minoritetskulturer lagt et internt press på enkelte fagmiljøer med hensyn til å politisere deler av den arkeologiske virksomheten i en eller annen form. Ønsket kunne være å gjøre faget mere meningsfylt gjennom for eksempel å studere underprivilegerte grupper i fortiden ut fra en marxistisk tilnærming, eller gjennom forsøk på å utvikle en feministisk arkeologi. Dette hadde, i følge Hagen en begrenset interesse sett i en større sammenheng (sic!). Det man måtte merke seg var at deler av den arkeologiske forskningen avspeilte de nasjonale strømningene i storsamfunnet. Dette førte til, hevdet Hagen, at påfallende mange yngre forskere i Norden «på ny er opptatt av problemer som var aktuelle på Kossinas tid». Riktignok hadde aktiviteten fått en ny og bedre akademisk forkledning, «men tegnene begynner å bli tydelige». Og han fortsatte:

På ny brukes nemlig arkeologiske argumenter for å legitimere visse etniske gruppers rettigheter, og på ny er tesen om indre selvstendig utvikling blitt dominerende som forklaring på kulturendringer i fortidens samfunn, samtidig at det nærmest er blitt tabu-belagt å diskutere innvandringshypoteser og spredningen av indoeuropeisk språk og kultur nord for Alpene (Hagen 1986:277).

De forskerne som var opptatt av problemer som var aktuelle på Kossinas tid «har latt seg smitte av et slags ubehag ved det overnasjonale» og prøvde - kanskje ubevisst - på arkeologisk grunnlag å søke styrke ved å framheve det man mente var rotekte i det lokale kulturmønster fra forhistorisk tid.

Dette var i følge Hagen en form for politikk, selv om denne politikken verken i «art eller omfang kan sidestilles med den som mange arkeologer utviklet under regimene til Hitler og Stalin på den tiden da tidsskriftet Viking ble skapt». (Hagen 1986:277).

Hagens grunnleggende dikotomi i denne artikkelen var «styrt arkeologi» som står i motsetning til en ikke-styrt eller «fri» arkeologi. Den styrte arkeologien var politisk, den ikke-styrte var vitenskapelig. Politikk og vitenskap var to motsetninger som ideelt burde sett operere uavhengig av hverandre, politikk skulle ihvertfall ikke ha noen innflytelse på vitenskap. Arkeologien måtte være bevist på å ikke la seg bruke politisk advarte Hagen, og i et intervju noen år tidligere skilte han klart mellom det å være privatperson på den ene siden og det å være arkeolog og vitenskapsmann på den andre (Aftenposten 26.02.1981). Det syntes altså som om han mente at det var mulig for en forsker å ikke la seg påvirke av den kulturstrøm man levde i. Dette var derimot det de «andre» arkeologene gjorde, de hadde forlatt idealet om verdinøytralitet, de lot seg påvirke av strømninger i tiden. Det er her den fundamentale motsetningen mellom Hagen og for eksempel Schanche og Olsen lå. Mens Hagen mente at objektivitet og verdinøytralitet kunne oppnås, mente Schanche og Olsen at det ikke var mulig å stille seg utenfor det samfunn man var født inn i. Vi er alle «produkter» av en «kulturstrøm» og det vi ser, tenker, skriver og mener er mere eller mindre ubevisst et resultat av den kultur vi lever i, noe som på ingen måte betyr at vi ikke kan være kritiske. Jeg skal imidlertid ikke følge denne tråden, men gå over til å se nærmere på Hagens argumentasjon, der hans retorikk og særlig hans metaforbruk spiller en viktig rolle.

Retorikk og metaforer.

Hagen (1986:269) starter artikkelen med en liten selvbiografisk skisse, («Jeg ble immatrikulert 1.september 1941» -) der han forteller at han begynte å studere arkeologi ved Universitetet i Oslo. Noen dager senere, den 10.september «satte den tyske okkupasjonsterror inn for alvor», unntakstilstand ble innført, folk ble arrestert og henrettet. Universitetets rektor ble avsatt og fengslet, sammen med blant annet nestor i norsk arkeologi, professor Anton Willhelm Brøgger. Alt i begynnelsen av første setning har forfatteren plassert seg selv midt inn i den aktuelle situasjonen han skal fortelle om, dette er noe han har sett og opplevd, han er øyet som ser og er en autoritet i forhold til det som skal presenteres i artikkelen. Etter slik å ha autorisert forfatterrollen, fortsetter han med å beskrive ulike fremtoninger av og eksempler på den politisk styrte arkeologien som Nazi-Tyskland var en eksponent for. Og et av de store spørsmålene i sammenhengen var hvordan tysk

vitenskap - og ikke minst tyske humanister - kunne gå inn i aktiv tjenste for SS-staten? Hagen forklarer dette gjennom å peke på tre faktorer i det tyske samfunnet. For det første var tysk arkeologi preget av mange amatører eller «kvasivitenskapelige bevegelser» som Hagen kaller dem, som lett lot seg påvirke av nasjonalsosialistiske strømninger. For det andre støttet etablerte forskere denne type arkeologi blant annet fordi det gav dem og deres institusjoner mere makt og myndighet. For det tredje tillegger han Kossina en betydelig rolle i dette, hans påvirkningskraft og hans arkeologiske lære hadde stor gjennomslagskraft, ikke bare i Tyskland men også generelt i europeisk arkeologi.

Ved å sammenligne denne politiske, nazifiserte arkeologien, med hva «mange yngre arkeologer, også i Norden» er opptatt av, skaper Hagen en forbindelse mellom «mange yngre arkeologer», amatørmessighet, karrierejag (de gjør dette for å etablere seg i faget), og nazi-arkeologi. (Dersom for eksempel Hagen hadde skrevet at de var opptatt av problemer som var aktuelle på Childes tid, ville betydningssinnholdet i setningen vært helt annerledes, til tross for at Childe og Kossina til dels var samtidige og at de til dels arbeidet med de samme problemstillingene (jmf. Svestad 1995:46-47, Olsen 1997:34)). For å se symptomene på denne utviklinga må man imidlertid «se nøyere etter». Og her kommer den forfatter-autoriteten som etablerte seg i begynnelsen av artikkelen tilbake. For hvem er vel bedre skikket til å oppdage slike tegn enn en som tidligere har gjennomlevd den samme utviklinga og følt den på kroppen? Vi ser også her hvordan han understøtter sin autoritet gjennom henvisninger eller mangel på slike. «Mange yngre arkeologer» er ikke navngitt i teksten, man vet ikke hvem de er, de er ikke henvist til, man vet ikke hva som er sagt, tenkt eller skrevet, hvem som har ment hva. De slipper ikke til i Hagens tekst, de anonymiseres, de har ingen navn, ansikter eller posisjoner. Hagens teknikk gjør dem til en kategori på linje med «samer», «innvandrere», «buskmenn» etc.. Hagen henviste kun til litteratur som understøtter hans egenopplevde erfaringer av krigstida, den eneste nyere artikkelen han henviste til er Charlotte Blindheims (1984) lett heroiserende artikkel om Oldsakssamlingen i okkupasjonstiden. Mens Hagen mente den type allianse mellom arkeologi, politiske systemer og ideologier som fant sted i nazi tidens Tyskland, var og alltid vil være i strid med grunnleggende vitenskapelig etikk, noe de fleste vil slutte seg til, var han i lite opptatt av etikken i sin egen retorikk og argumentasjon. Hans påstander ble ikke prøvd mot «mange yngre arkeologer» sine argumenter, Hagen brukte sin autoritet, sin professorale tyngde og sin fagpolitiske status til å foreta det som mange ville si var utilbørlige koblinger og sammenligninger. Han forsøker ikke å belegge disse gjennom faktisk å henvise til hvem «mange yngre arkeologer» er og hva de hadde tenkt og skrevet og hva det er i dette

som fortjente å få et slikt stempel som Hagen setter på det.

Virksomheten de «mange yngre arkeologer» bedriver har fått en ny og bedre akademisk forkledning skriver Hagen, men forkledningen kan gjennomskues. Metaforen han bruker er interessant, vanligvis er en forkledning noe som en person har på seg dersom vedkommende ikke vil bli gjenkjent, enten det nå er fordi man skal på maskeradeball eller er spion. En virksomhet derimot, er noe man driver i det åpne eller i det skjulte. Men metaforen virker likevel, en forkledd virksomhet gir inntrykk av noe suspekt, noe som ikke tåler eller burde se dagens lys, men som kan demaskeres av en kyndig observatør slik at den «egentlige» virksomheten kommer fram i lyset. En annen metafor er smitte-metaforen, som han også bruker på en original måte. Hagen skriver at mange forskere «har latt seg smitte av et slags ubehag ved det overnasjonale». Smittemetaforen er mye brukt, blant annet var det en av de mest brukte metaforene i nazistenes anti-jødiske propaganda. Metaforen kommer fra biologien og medisinen, smitte er noe vi må verne oss mot og det smitten fører med seg kan være farlig og bør utryddes. Den amerikanske språkforskeren George Lakoff mener at smittmetaforen er en del av et nettverk av medisinske metaforer som er en forgreining ut fra den overordnede moralsk-styrke metaforen, som han mener er en av grunn-metaforene i den amerikanske moralske og politiske debatten mellom de konservative og de liberale. Man må unngå, og man må kjempe mot, all form for smitte og beskytte egne barn og egen familie mot denne. Smitte-metaforen er knyttet til prosessen med å holde det rene fra det urene, det friske fra det syke. (von der Lippe 1999:155).

Det originale med Hagens bruk av metaforen er ikke at forskerne har blitt smittet, men at de har latt seg smitte, de er altså selv skyld i at de er blitt smittet, enten fordi de ikke kjempet nok i mot smitten eller fordi de bevist lot seg smitte. Vanligvis vil man føle med den som blir smittet, men det å la seg smitte av noe som er uønsket, er i beste fall en tåpelig handling, i verste fall direkte fordervelig og umoralsk, og påkaller liten eller ingen empati. På samme måte kan man gå inn og analysere det man har latt seg smitte av, nemlig ubehaget ved det overnasjonale, som på samme måte som forkledning og smitte er ord som brukes som de potente metaforene de er for å fremme et budskap på bekostning av et annet.

En arkeolog med noenlunde trening i kritisk lesning ville sannsynligvis relativt lett kunne avdekke det urimelige i endel av Hagens påstander, mens for en vanlig interessert leser ville dette være vanskeligere, blant annet fordi han eller hun ikke ville vite hvem «mange yngre arkeologer» var.

Leser man Hagen (1986) bokstavelig og ukritisk kan man få inntrykk av at det i den yngre delen av arkeologimiljøet i Norden var en rekke nasjonalistisk/nasjonalsosialistisk inspirerte forskere.

Finner og Terfinner.

Schanche og Olsens artikkel fikk følge av flere viktige artikler i Ams-Varia heftet, men før vi ser på noen av disse må vi først se nærmere på Knut Odners bok *Finner og Terfinner* som kom i 1983, samme året som Schanche og Olsens artikkel ble trykt for første gang. Odners bok er en milepæl både for forståelsen av samisk forhistorie og for bruken av etnisitet i norsk arkeologi.

Et «ekstrakt» av Odners bok, *Saamis (Lapps), Finns and Scandinavians in History and Prehistory* ble i 1985 drøftet i NAR, og vi skal først forholde oss til Odners bok, og dernest se på kommentarene til hans artikkel i NAR (Odner 1985b og c). Boka var et resultat av striden om utbygginga av Alta-Kautokeinovassdraget og det aktualiserte spørsmålet om samer som urbefolkning i Norge. Da Odner skrev boka hadde han forlatt arkeologien til fordel for sosialantropologien og et av poengene med boka var å vise historikere (og arkeologer) at sosialantropologi var et nyttig redskap for å tenke samisk historie og forhistorie (Odner 1983:4). Det teoretiske utgangspunktet er sosialantropologisk og Barths etnisitetsteorier er en av bærebjelkene i boka. Den andre er tilpasning og økologi. Tidligere hadde man stilt spørsmålet: «hva er samer?» og: «når innvandret samene?», spørsmål som også var utgangspunkt for flere arkeologers holdninger til urfolksproblematikken enten man var for eller mot samens status som urbefolkning i Norge (se f.eks. Sverre Marstrander i Dagbladet 10.03.1981, 14.04.1981 og Bjørn Myhre i Aftenposten 26.02.1981). Det Odner gjorde var å forkaste denne problemstillingen og heller reise spørsmålet: «hvorfor samer?». Gjennom å undersøke skriftlige og arkeologiske kilder ville Odner se på distribusjon og sosiale relasjoner mellom samer og andre etniske grupper i Norden i historisk tid. Supplert med annet kildemateriale ville denne gjennomgangen bli brukt «som et inntak» til å forstå forhold i forhistorien. Odner ville altså undersøke etableringa av eller konstitueringa av samene som etnisk gruppe eller kategori og hvordan denne etnisiteten ble vedlikeholdt i kontakt med andre grupper.

Inspirert av Barths (1956 og 1959) pathaner studier gikk Odner ut fra en modell der ulike gruppers tilpasning til ulike økologiske nisjer er forutsetningen for konstitueringa av ulik etnisitet. I århundrene omlring Kr.f. oppsto samisk etnisitet i området rundt Finskebukta. Årsaken til at dette

skjedde var at den tidligere heterogene fangstbefolkningen blant annet tok opp protofinsk språk igjennom sin samhandling med «finske» bønder. Dette gjorde de hevder Odner, fordi de da fikk tilgang til de fastboendes produkter. Ved å organisere samhandlingen etter etniske skillelinjer sikret man seg stabilitet og forutsigbarhet i kontakten mellom de ulike gruppene. Ulempen med dette synet er at mennesket framstår som en rasjonell kalkulerende aktør som velger etnisitet på grunn av økonomiske grunner, «valg» av etnisitet er også et valg av «karriere», noe vi skal se utgjorde en del av kritikken av Odners artikkel. (sml. Olsen og Kobylinski 1991:20-21). Denne innvendinga til tross, Odners bok var viktig og ikke minst var responsen fra arkeologimiljøet på både boka og artikkelen i NAR interessant. (sml. Hansen 1984).

Kommentarene til artikkelen i NAR ble gitt av arkeologene Bjørnar Olsen, Ingrid Zachrisson og Carl Axel Moberg og språkforskeren Knut Bergsland. Sistnevnte kommenterte Odners bruk av de lingvistiske aspektene i sitt problemkompleks og mente at disse ikke var holdbare. Blant annet avviste Bergsland på lingvistisk grunnlag at terfinner var en egen etnisk gruppe, derimot mente han at de var en lokal gruppe samer øst på Kolahalvøya (Bergsland 1985:24). Kommentarene til arkeologene var langt mere positive, og mens Bergsland kun forholdt seg til det lingvistiske aspektet i Odners undersøkelse, var det først og fremst det teoretisk metodiske utgangspunktet sammen med arkeologiske data og tolkningene som ble drøftet av arkeologene. Til forskjell fra de diskusjoner i NAR vi tidligere har kommentert, er responsen på arkeologi og etnisitet her positiv og etnisitet ansees som en viktig del av forhistorien. Alle berømmet Odner for hans utgangspunkt og artikkelen og boka sin evne til å vekke debatt. Alle kommentarene viste også en vilje til forståelse av Odners synspunkter og en vilje til å gå i dialog på Odners premisser, noe som gjorde denne debatten til en fruktbar meningsutveksling.

C.A. Mobergs kommentar gir et inntrykk av hvor viktig Odners bok var. I 1982 var Moberg med på et seminar i Paris kalt *Prehistoire/Protohistoire/Histoire* der man debatterte overgangssituasjoner fra «prehistorie» til «protohistorie» blant annet utfra eksempler fra Nord-Skandinavia. To år senere var Moberg tilstede på en forelesning kalt *L'archeologie Scandinave et les problèmes des identifications ethniques* der en lignende diskusjon oppsto. Situasjonen denne gangen var imidlertid svært forskjellig (very different) fra situasjonen i 1982. Dette skyldtes ikke bare at temaet i 1984 var annerledes formulert, en vesentlig grunn var at Odners *Finner og Terfinner* hadde kommet ut i mellomtiden og dermed endret utgangspunktet for diskusjonen. Tidligere, skrev Moberg, var «identifikasjonsarkeologi» viktig. Man prøvde å identifisere historisk kjente personer som Filip II

eller Ottar Vendelkråka (eller for den slags skyld Ottar fra Lenvik/Greipstad/etc.), historisk steder som Troya, Atlantis, Birka, Vinland eller historiske folk som Kimbrere, Keltere, Germanere og i tilknytning til etnisitet har vekten vært lagt på slekt, herkomst og migrasjoner. Samtidig begynte man å skape «arkeologiske folk» som ble gitt helt nye og tidligere ikke-eksisterende navn, som for eksempel stridsøksfolket. Imidlertid var det i noen deler av det Skandinaviske arkeologiske miljøet en viss motvilje mot disse tendensene, «etniske» tolkninger var ikke for populære - bortsett fra i neolittikum. I løpet av det siste tiåret, fortsatte Moberg, har det vært en økende skepsis i mot denne måten å framstille historien på. Unntaket var i samisk forhistorie, der identifikasjons og migrasjons tradisjonen fortsatt sto sterkt. I en slik situasjon ble det svært interessant å referere til Odners bok og diskutere de mulige konsekvensene av hans ideer. Odners sentrale spørsmål, hvorfor samene ble samer var derfor viktig i en diskusjon der spørsmålene stort sett dreide seg om når samene innvandret eller hvordan den samiske genealogien har vært. (Moberg 1985:26-27).

Olsen startet sin kommentar med en forsiktig kritikk av Odners prosessuelle utgangspunkt. Han påpekte at Odners økologiske perspektiv førte til at han betraktet etniske prosesser som instrumentelle relatert til økonomisk differensiering og spesialisering. Selv om dette perspektivet i mange situasjoner har vært fruktbart, og uten tvil også var det i dette tilfellet, stilte Olsen spørsmål om økonomisk nytte er den eneste grunnen til etnisk kategorisering og også om det var en primær grunn. Et alternativ kunne være å se på etnisitet som en mere elementær form for menneskelig sosial kategorisering. Ut fra strukturalismens tanker om at en av de grunnleggende måtene å tenke på er i binære opposisjoner, vil dette i en sosial sammenheng føre til polariseringen mellom «vi» og «de» (Olsen 1985b:13-14). Olsen forfulgte ikke dette temaet videre i sin kommentar, men gikk over til å drøfte innholdet i Odners analyse. På flere punkter var Olsen svært uenig med Odner, og Olsen framsto på midten av 1980 tallet som Odners hovedopponent. Mens Odner la sterk vekt på språk, vektla Olsen det arkeologiske materialet. Odner hevdet at den prosessen som startet rundt Kr.f der jeger og sankere kom i kontakt med finske bønder ikke førte til en «pan-samisk solidaritet» før på 15 - 1600 tallet. Olsen derimot hevdet på grunnlag av det arkeologiske materialet at denne etniske konsolideringa fant sted allerede i det siste årtusenet f.Kr.. Det var imidlertid ikke jegerens kontakt og interaksjon med finske bønder som startet denne prosessen, men kontakten med metallproduserende bønder i sentrale og østlige deler av Russland. Grunnlaget for interaksjonen fant Olsen i bøndenes behov for skinn og pelsvarer og jegerens behov for metaller. Til tross for Olsens innvendinger berømmet han Odners arbeide og de muligheter hans modeller ga. (Olsen 1985b:14-18).

Zachrisson (1985b:19-23) hadde derimot ingen kommentarer til Odners teoretiske utgangspunkt. Etter å ha slått fast at *Finner og Terfinner* var en av de viktigste og mest inspirerende arbeider hun hadde lest på lenge gikk hun over til å kommentere det empiriske grunnlaget Odners arbeide var basert på og i likhet med de to andre arkeologiske kommentarene, drøftet hun ulike tolkninger av materialet, henviste til empiri som Odner av ulike grunner ikke har med i sin undersøkelse osv.

Knut Odner var også en av deltagerne på Kongsvoll-seminaret i 1984 og en av bidragsyterne til artikkelsamlingen som fulgte. Her presenterte han en artikkel kalt *Modellbygging og etnisitet* (Odner 1985a). Han kritiserte tendensene i Skandinavisk arkeologi til å forstå etnisitet gjennom modeller hentet fra naturvitenskapen. Etniske kategorier er ikke objektive og uforanderlige, og derfor identifiserbare uavhengig av tid og kontekst, men subjektive og kan kun identifiseres der samhandling eller interaksjon med andre er en viktig del av konteksten. I denne artikkelen drøfter Odner en rekke ulike aspekter vedrørende etnisitet og han underbygde sine poenger med eksempler blant annet fra *Finner og Terfinner*. Gjennom å utarbeide en modell for hvordan en arkeolog vil bygge en modell, kom Odner fram til at det springende punktet i denne modellen forutsatte det han kaller et «kjernespråk» - et universelt, genotypisk repertoar av adferd. Modellens dilemma er at man ikke sikkert har klart å definere hva dette repertoaret består av. For Odner var dette «kjernespråket» i måten vi kommuniserer på. Det er enkle kommunikasjons-strukturer, som skillet mellom vi og de, mellom det som er utenpå og det som er inne i, det som lar en del av en total relasjon «stå for» totaliteten i relasjonen osv., som Odner mener er det primære «kjernespråket» og som interagerer med andre restriksjoner for handling, restriksjoner som kan belyses av økologiske modeller, prosessanalyse eller gjennom å studere forholdet til produksjonsmidler. Odners poeng var at «kjernespråket» ikke er noe relasjonelt som ligger utenfor menneskesinnet, slik som tilhengere av de tre sistnevnte modellene synes å mene, men at det er i det felles menneskelige kommunikasjons-systemet nøkkelen til historisk og arkeologisk forståelse ligger. Og det er nettopp her etnisitet kommer inn, som en viktig sosial kategori. Når mennesker handler kommuniserer de også. I følge Odner var det umulig å påstå at handlinger er enten bare instrumentelle eller bare kommunikative, å si at folk handler vil si at de både er instrumentelle og kommunikative. Handling blir derfor meningsbærende. Mening er imidlertid kontekstuell, kjenner vi ikke konteksten kan vi ikke forstå meningen. Handling kan være etnisk handling. Dersom vi «dekontekstualiserer» en viss type handling, det vil si tar vekk all kulturell kontekst bortsett fra essensen, det som er nødvendig for å kunne kategorisere, noe som i dette tilfellet vil være en oppfatning om felles opprinnelse og

bakgrunn, kan man si noe om etnisitet i fortida. Det er umulig, hevdet Odner å direkte kunne koble dette kulturelle minimum til forhistoriske samfunn, men etniske handlinger, lik alle andre handlinger, foregår innefor visse rammer, som utgjøres av kulturtradisjon, politisk dominans, økologi etc. Disse aspektene har systematiske kvaliteter der vi som arkeologer kan søke etter samsvar mellom slike mønstre og etniske handlinger. Nettopp fordi etnisitet dreier seg om kommunikasjon mente Odner at etnisitet er et felt som egner seg for arkeologisk forskning. (Odner 1985a:33-43).

Arkeologi og etnisitet

Olsens artikkel *Arkeologi og etnisitet. Et teoretisk og empirisk bidrag* (1985a) besto som tittelen antydte av to deler. I den første delen hevdet Olsen at vi må se på etnisitet som en form for sosial organisering, der en relasjonell kontekst danner de nødvendige betingelsene for tilkomst og vedlikehold.

I likhet med Odner mente Olsen det var galt å prøve å identifisere og isolere spesielle kulturtrekk som man gir en universell status og som definerer en gitt etnisk gruppe, noe det har vært tendenser til i norsk arkeologi. Etnisitet må sees som en sosial grensemekanisme, og samhandling er et nøkkelbegrep for å forstå etniske prosesser. Problemet for arkeologien hevdet Olsen (1985a), var hvilke kriterier man skulle legge til grunn for å gi materiell kultur ideomatisk status, hvilke symboler er det som er det som i samhandling mellom grupper uttrykker etnisk forskjellighet? Olsen argumenterte for at det er tre betingelser som må være oppfylt før man kan argumenterer for en etnisk symbolbruk i et område der man ikke har skriftlig kildemateriale til rådighet. For det første må distribusjonen av et eller flere materielle kulturtrekk være innenfor et gitt og avgrenset område, og være av en slik karakter at de ikke lar seg funksjonelt relatere til visse produksjonsbetingelser og eller prosesser. For det andre må man kunne fastslå interaksjon mellom dette området og andre områder i det arkeologiske materialet, og for det tredje må det være kronologisk samsvar mellom disse ytringene. (Olsen 1985a).

I den andre delen tar han utgangspunkt i Odners (1983) modell for tilkomsten av samisk etnisitet som Odner forklarer som et resultat av samhandling mellom en finsk bondebefolkning og en etnisk heterogen jeger og fanger befolkning i det nordre Fennoskandinavia. I motsetning til Odner som i stor utstrekning baserte seg på lingvistisk materiale, la Olsen større vekt på det arkeologiske

materialet som han blant annet hadde arbeidet med i forbindelse med sin mastergradsavhandling fra 1984. Det arkeologiske materialet, i første rekke metall og keramikk, viser kontakt og samhandling mellom det østrussiske området og nordre Fennoskandinavia og Olsen argumenterer for at denne kontakten kan ha satt i gang de samme etniske prosesser som Odner tillegger forholdet mellom finner og nordlige fangstfolk i romersk jernalder. Säräsniemi-2 keramikken ble endel av et symbolrepertoar som fangstbefolkningen tok i bruk for å sikre seg leveranser av metall i bytte mot peslverk og i det relasjonelle forholdet mellom befolkningene i det østrussiske området og i nordre Fennoskandinavia utviklet keramikkestilen seg til et etnisk ideom. Olsen mener at tilkomsten av en samisk etnisitet skjer i løpet av det siste årtusenet før Kr.f.. (Olsen 1985a).

Felles for Odner og Olsens artikler og for hele tanken bak *Arkeologi og etnisitet* seminaret i 1984 var at etnisitet ville være et fruktbart begrep for arkeologisk forskning og tenkning om forhistorien. Artiklene/innleggene fra seminaret viser en åpenhet og en vilje til utforskning av mulighetene for å bruke etnisitet i arkeologisk forskning. Samtidig var man klar over problemene vedrørende misbruk av etnisitetsbegrepet i arkeologisk forskning, noe ikke minst Johansen Kleppe (1985) viste i sitt innlegg. Hun pekte på hvordan etnisitetsproblematikken og opprinnelsesproblematikken, den siste har preget arkeologien siden dens barndom, har blitt blandet sammen og flytt over i hverandre og ført til politisk misbruk av arkeologifaget. En av grunnene til dette har vært forskernes manglende innsikt i teoretiske og metodiske aspekter vedrørende etnisitet, en annen grunn er bruken av «the direct-historical approach» a la Steward, som hun med Moberg kaller for «baklängesvägen». Gjennom flere eksempler viste hun hvordan tolkningen av Zimbabwe-ruinene (Great Zimbabwe) systematisk ble misbrukt i politisk øyemed fra slutten av forrige århundre og fram til Rhodesia ble til Zimbabwe. (Johansen Kleppe 1985:21, 22).

Det etniske og det nasjonale.

Da Kongsvoll-seminaret ble planlagt ville man se etnisitetsproblematikken i en vid sammenheng, og hadde derfor i utgangspunktet ikke fremhevet det samiske aspektet. I sitt innledningsforedrag påpekte Simonsen at det var viktig å fastholde at etnisitet ikke var et eksotisk problemkompleks for de som arbeidet mot Øst-Afrika eller Sameland, men like viktig for beskjeftigelsen med de sørskandinaviske, statsbærende folks egen fortid (Simonsen 1985:17). Imidlertid ble en rekke av de planlagte foredragene på seminaret av ulike grunner aldri holdt (Næss 1985:7), slik at empirien i alt vesentlig var hentet fra det nordlige delen av det fennoskandinaviske området, noe som ikke bare

var heldig. Den økende interessen for etnisitet og samisk forhistorie førte riktig nok til en økt synliggjøring av den samiske fortida, noe som var udelt positivt. Synliggjøringen av samisk forhistorie skjedde både i form av en økende tekstproduksjon og ved at problemer omkring samisk forhistorie etter hvert ble et tema på større og mindre arkeologiske konferanser. Men ønsket om at etnisitet skulle bli noe som norske arkeologer generelt skulle arbeide med gikk imidlertid ikke i oppfyllelse. Etnisitet i norsk arkeologi har, for å gjenta Simonsen, på mange måter forblitt «et eksotisk problemkompleks for de som arbeider mot Øst-Afrika eller Sameland» (Simonsen 1985:17). I Norge er det først og fremst to miljøer som har arbeidet med arkeologi og etnisitet. Det ene er en del av Bergensmiljøet der Randi Håland i mange år har vært den sentrale forskeren, og der man stort sett har arbeidet med forhistorie i det vi kan kalle den tredje verden. Det andre er Tromsø miljøet, der interessen for og fokus på samisk forhistorie og samhandling mellom samer og nordmenn, og eventuelle andre grupper i historisk og forhistorisk tid, har ført til at man også her har arbeidet med etnisitetsproblematikk. Etnisitet ble i norsk arkeologi knyttet til de som først og fremst har arbeidet med samisk forhistorie/historie og det samme synes å gjelde i Sverige.

Denne skjevheten dokumenteres også av Inger Storli's oversikt over arkeologisk forskning på samisk forhistorie (Storli 1986). Artikkelen, *A review of archaeological research on sami prehistory* var en omarbeidelse av Storli's prøveforelesning til magistergraden høsten 1985. I denne artikkelen går hun gjennom tidligere og samtidige arkeologers syn på samenes opprinnelse og rolle i fortida. Foruten å påpeke bruken av antropologisk teori og spesielt etnisitetsteori i arkeologisk forskning om samisk fortid, viste hun også at arkeologene i liten grad har vært opptatt av kulturdualismen i Nord-Norge. Videre gjennomgikk hun det arkeologiske materialet som kan knyttes til samisk fortid og pekte på potensielle forskningsprosjekter, blant annet på en del av de områder som hun selv senere skulle komme til å arbeide med og som vi kommer tilbake til i neste kapittel. (Storli 1986).

På midten av 1980 tallet var det imidlertid muligheter for at etnisitet kunne blitt en viktig del av den «nasjonale» jernalderarkeologien. Som vi skal se i et senere kapittel hentet Anders Hagen i 1967 fram igjen tanken på en kulturdualisme i jernalder i Sør-Norge, en tanke han gjentok i 1977 og i 1983 og som kunne vært et mulig utgangspunkt for en drøfting av et fleretnisk jernaldersamfunn sørpå. Men Bakkas kritikk av Hagen var kontant, det var ikke ønskelig med «ei særskild gruppe folk som stod utanfor det normale bondesamfunnet» (Bakka 1973:122, se imidlertid Dommasnes 1998). Det «normale bondesamfunnet» settes på linje med det nasjonale og Bakkas utsagn kan kanskje være med på å forklare noe av den etnosentrismen Schanche og Olsen hevder eksisterte (og

eksisterer?) i nordnorsk jernalderforskning a la Sjöveld (1962 og 1974) og Berglund (1995). Det er bondesamfunnet som er det normale, det er det som er normgivende for hva jernalderen er, det som faller utenfor bondesamfunnet vil derfor ikke være interessant.

Til tross for dette kan man hevde at etnisitetsproblematikkens «gjennombrudd» i norsk (og Skandinavisk?) arkeologi skjedde i første halvdel av 1980 årene, blant annet manifestert gjennom Odners bok og diskusjonsartikkel i NAR, og Kongsvoll-seminaret i 1984. Likheten mellom Simonsens spørsmål fra 1959 og Odners problemstilling er stor og er påpekt av blant annet historikeren Lars Ivar Hansen (1984) og Odner selv trekker også paralleller mellom sitt eget og Simonsens syn på samisk forhistorie. Det skulle altså gå over 20 år fra første gang spørsmålet om samenes «innvandring» ble reformulert til det ble et akseptabelt utgangspunkt for en videre arkeologisk diskusjon om samisk forhistorie. Debatten omkring etnisitetsproblematikken i arkeologien førte også til økt debatt omkring de kritisk/politiske aspektene ved arkeologisk teori, og følger vi Bjørn Myhre (1991) var denne debatten kommet lengre i skandinavisk arkeologi enn i de fleste andre vestlige land, i hvert fall fram til WAC i Southampton i 1986. (sml. Olsen 1999a:116).

Det som også skjer er at man får det vi kan kalle en samisk arkeologi. Det arkeologiske fagmiljøet i Norge gjennomgår i disse årene en prosess som er analog til politiske prosesser på 1960 tallet. Etter krigen ville norske myndigheter gjøre opp for tidligere tiders urett mot den samiske befolkningen. Det ble imidlertid ikke lagt grunnlag for å oppfatte samene som et eget folk på linje med det norske og med særskilte rettigheter. Samene var i følge Stordahl «samisktalende nordmenn». Samekulturen var å betrakte som en kulturell variant innen nasjonalstaten Norge og dette ble sett på som en berikelse for nasjonen. Samisk kultur kunne støttes gjennom særtiltak som egen samisk opplæring i skolen, samiske sendinger på radioen, økonomiske tilskudd til boksamlinger og aviser. Alle disse tiltakene var basert på den erfaring som myndighetene hadde erfaring med gjennom nynorskens likestilling med bokmålet. (Stordahl 1996:62). Også flyttinga av de samiske samlingene fra etnografisk museum til norsk folkemuseum som vi tidligere har vært inne på, kan sees i lys av denne tanken om samekulturen som en av flere norske kulturelle varianter. Denne tanken lå nok også bak norske arkeologers befatning med samisk forhistorie, noe blant annet omskrivinga av ordet same til betegnelsene fangstfolk, jegerfolk, jegerfolk i nord osv. vitner om. Gjennom samebevegelsens arbeide vokste det etter hvert fram en forståelse av at samene faktisk var et eget folk, og ikke bare en nasjonal kulturell variant. Denne forståelsen ble etablert både innad i det samiske samfunnet og i (ihvertfall i deler av) storsamfunnet. I arkeologien reflekteres dette av at det

vokser fram en arkeologisk forskning om samisk forhistorie der denne forhistorien sees på som unik og spesiell, og noe helt annet en «norsk» eller norrøn forhistorie, og det som betegner denne endringa er skiftet fra spørsmålet: når innvandret samene? til Odners spørsmål: hvordan oppstod samisk etnisitet og hvordan ble denne vedlikeholdt?

Selv om det samiske området er stort og strekker seg langt sør i landet ble det slik at det først og fremst var arkeologimiljøet i Tromsø som engasjerte seg i utforskningen av samisk forhistorie innenfor Norges grenser. Dette førte til at forskning i samisk forhistorie i Norge først og fremst ble konsentrert om den nordlige landsdelen, noe vi skal komme nærmere inn på i neste kapittel.

Arkeologi og etnisitet 1985-2000.

I Norge skulle forskning i samisk forhistorie først og fremst bli et anliggende for arkeologer knyttet til eller utdannet ved universitetet i Tromsø, selv om det ble produsert arbeider om samisk forhistorie også andre steder i landet. En av konsekvensene av dette er at det har blitt fokusert på samisk fortid i den nordlige landsdelen og mindre i sør, til tross for at det samiske området strekker seg langt utenfor de tre nordligste fylkene. Forskning på sørsamisk forhistorie har i første rekke skjedd i regi av et prosjekt ledet av den svenske arkeologen Ingrid Zachrisson. På 1990 tallet omorganiseres også kulturminnevernet. I 1990 ble det opprettet forvaltningsenheter for samiske kulturminner i Tromsø, på Snåsa og i Karasjok. (Schanche, A. 1994:28-33). I 1994 ble forvaltningsmyndigheten og arbeidsgiveransvaret for de samiske forvaltningsenhetene overført til Samisk kulturminneråd, noe som er karakterisert «som en milepæl både for kulturminnevernet og for den samiske retten til innflytelse i miljø- og kulturforvaltning» (Schanche, A. 1994:29). Innspill fra samiske miljøer bidro til en fornyet diskusjon om kulturminnebegrepet, dette har klart påvirket utviklinga i norsk arkeologi, noe vi skal komme tilbake til i mot slutten av kapitlet.

Fra midten av 1980 tallet og fram til i dag er det blitt produsert en rekke viktige arbeider som tar for seg ulike sider ved samisk forhistorie. Variasjonsbredden er etter hvert blitt stor, både tematisk og publikasjonsmessig, samisk fortid er beskrevet og analysert i en rekke populære og vitenskapelige artikler og i avhandlinger på hovedfags-, magistergrads- og doktorgradsnivå (sml. Olsen 1984, Schanche, A. 1986 og 1997, Schanche, K. 1988 og 1992 (se også 1994), Storli 1991/1994, Andersen 1992, Furseth 1994, Grydeland 1996, Henriksen 1995, Myrstad 1996 og Skandfer 1996). Felles for de aller fleste av arbeidene om samisk fortid skrevet i denne perioden er at de på en eller annen måte relaterer seg til Odner og Olsens arbeider fra første halvdel av 1980 tallet. Flere av Odners og Olsens arbeider må aneeses som «klassikere» innen samisk forhistorie og har vært utgangspunkt både for empiriske og teoretiske diskusjoner om samisk forhistorie eller samisk arkeologi, og både Odner og Olsen har fortsatt å arbeide med samisk fortid gjennom 1990 tallet. Odners og Olsens innflytelse finner man igjen, ikke bare i arbeider som er skrevet av norske arkeologer, men også som vi skal se i svenske arkeologers arbeide omhandlende samisk forhistorie.

I dette kapitlet skal vi se på noen av de mest sentrale arbeidene som ble skrevet i perioden mellom 1985 og 1999. Som nevnt er det en rekke tema som er tatt opp og belyst i løpet av de siste ti til

femten årene og det er et tema som har skilt seg ut, nemlig spørsmålet om tamreindriftas oppkomst. Dette er et tema av stor interesse blant annet fordi det knyttes så sterkt til samisk etnisitet og identitet. Vi skal imidlertid først begynne med et arbeide som relaterte seg direkte til *Odners Finner og Terfinner*, nemlig Audhild Schanches magistergradsavhandling fra 1986 som reflekterte en generell endring ikke bare for de som arbeidet med samiske forhistorie men for arkeologifaget generelt.

Fra økologi til meningsproduksjon.

Audhild Schanches magistergradsavhandling *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv* fra 1986 var et arbeide som direkte relaterte seg til *Odners Finner og Terfinner*. Ut fra et arkeologisk materiale fra Sør-Troms viste Schanche at grensen mellom den samiske og den norrøne befolkningen har vært en grense av kognitiv art - og ikke økologisk basert, slik som Odner hevdet. Schanche viste at de fjordområdene som den samiske befolkningen levde i var like fruktbar og egnet til jordbruk og tamdyrhold som ytterkysten, der den norrøne befolkningen hold til. Fram til begynnelsen av vår tidsregning var samfunnet relativt homogent og egalitært. Fra Kr.f og fram til middelalderen får man en grense mellom de to befolkningene, som gjennomgår ulike endringsforløp. På ytterkysten får man slektskapsbaserte gårder og høvdingdømmer, mens man i de indre fjordstrøkene får en fragmentert egalitær sosial struktur. De ulike kommunikasjonslinjene, langs kysten for den ene gruppen og inn i innlandet for den andre, gav ulike muligheter til å velge fra ulike symbolrepertoar, og gjennom samhandling og en rekodifisering av symboler ble det skapt nye sosiale mønstre som manifesterte seg i de to etniske kategoriene. Schanche flytter fokus fra en økologisk basert grense til en kognitiv, der hun viser at ulike «valg» av etnisitet ikke hadde noe organisatorisk formål eller er funksjonelt betinget.

I 1992 skrev Odner en artikkel der han kommenterte endel av den kritikk og de kommentarer hans bok *Finner og Terfinner* møtte da den kom ut. Mye av det Odner hevdet i 1983 argumenterer han fremdeles for i 1992. Men han sa seg enig i Schanches kritikk av og innvendinger mot at den etniske grensen mellom samer og nordboere var økologisk bestemt. Odner framhevet Schanches arbeide som «very important» (Odner 1992a:26) og han hevdet det svake punktet i *Finner og terfinner* var den vekt han la på de formelle trekkene ved etnisitet. Konsekvensen av å neglisjere viktigheten av tegn og signifikasjonsprosesser var at det ble lagt for stor vekt på organiseringa av allokering av ressurser og dermed også på økologi.

I artikkelen forfulgte Ódner (1992a) Schanches kritikk og inspirert av Thomas Hylland Eriksen sammenlignet han den kulturelle konteksten etnisitet er en del av med «språkspill» som kan spilles ut i tre ulike kontekster. Disse benevnte han 1) en-språkspill, eller 2) overlappende språkspill eller 3) inkommensurable språkspill. Møtet mellom samer og nordboer var møtet mellom to ulike kulturelle logikker hevdet Ódner, og den største ulikheten mellom de to ulike kulturelle systemene var hvordan de oppfattet naturen. I den arktisk-boreale tradisjonen, som samene tilhører, så man på naturen som vennlig og gavmild dersom man forhold seg til den på den riktige måten. I den indoeuropeiske tradisjonen så man på naturen som fiendtlig, noe som måtte erobres. Den grensen som man kan se mellom «arktisk kultur» og «sørskandinavisk kultur» allerede ca. 1800 f.Kr. var en grense mellom to kulturelle systemer eller to kulturelle logikker. Den logikken som skilte dem var imidlertid ikke etnisk, men kan forstås gjennom språkspillanalogien. Fra 1800 f.Kr. og fram til Kr.f kan den kulturelle konteksten karakteriseres som inkommensurable språkspill. To ulike språkspill møttes, men de ble båret av to så ulike kulturelle logikker at når de ble konfrontert med hverandre, resulterte ikke dette i noe annet enn en svært overfladisk interaksjon. Da etniske prosesser impliserer sosial interaksjon hadde Ódner problemer med å kalle de prosesser som skjer i og eventuelt mellom de to ulike kulturelle logikkene som etniske prosesser. Den neste fasen, fra Kr.f. til ca. 1500 e.Kr kan i følge Ódner karakteriseres som overlappende språkspill. En måte å forstå overlappende språkspill på er at deltagerne spiller et felles spill samtidig som de også spiller separate spill. Både samer, finner og skandinaver syntes å være villige til å gi slipp på noe av sin uavhengighet for å kunne spille et felles spill. Samtidig reservert de mere interessante delene av sine opprinnelige spill for seg selv, og fortsatte å spille disse spillene. Disse spillene definerte en grense og dermed handler det nå om etniske prosesser. Ingen av de deltagende gruppene gav slipp på sin kulturelle identitet. Et kritisk nivå i spillet ble nådd når den dominerende parten eksklusivt forsøker å definere spillereglene. Dette førte til at den andre parten reagerte på spillet på ulike måter, fra uvennlig avvisning til konstruksjonen av nye spill, forvirring og misforståelser. Da gruppene som spilte fremdeles opprettholdt kulturell separasjon mens de fortsatte å samhandle var dette fremdeles et overlappende språkspill. Dette var situasjonen fra ca. 1500 og fram til etter andre verdenskrig og vi snakker fremdeles om etniske prosesser. Ved å se etnisitet i en kontekst av ulike språkspill oppnår Ódner at man klarere kan se i hvilke kulturelle kontekster etniske prosesser er virksomme, og også hvilken rolle etnisitetsprosesser kan spille i kulturen.

Schanche (1986) sin tilnærming til etnisitetsproblemet er på flere måter representativt for den nye generasjonen arkeologer som valgte å arbeide med samisk forhistorie. I siste halvdel av 1980 tallet og utover på 1990 tallet kom det flere artikler og avhandlinger der ulike problemer ved samisk forhistorie ble belyst ut fra et såkalt post-prosessuelt ståsted og helt sentral i denne sammenhengen står Bjørnar Olsen. Han har gjennom en rekke arbeider fra 1983 av belyst ulike aspekter ved samisk forhistorie, og har i stor grad vært med på å synliggjøre samisk fortid. Gjennom arbeider som *Norwegian archaeology and the people without (pre)history: or how to create a myth of a uniform past* fra 1986, *Interaction between hunter-gatherers and farmers: ethnographical and archaeological perspectives* fra 1988, *Kjelmøyfunnenes «virkningshistorie» og arkeologi* fra 1991 og *Etnicity in antropological and archaeological research : a Norwegian-Polish perspectiv* fra 1991, (skrevet sammen med Zbigniew Kobylinski), og *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning* fra 1996 har Olsen vært med på å bygge ut det teoretiske fundamentet eller plattformen man kan/bør skrive/forske om urbefolkninger fra, og hans kanskje viktigste bidrag har vært at han har knyttet studiet av samisk forhistorie opp i mot den teoretiske utviklinga i arkeologifaget. Et eksempel på dette er artikkelen om de arkeologiske funnene fra Kjelmøy, en artikkel som ble presentert i Viking i 1991.

Tilbake til Kjelmøy.

Som vi husker var det etnologen Ole Solberg som på begynnelsen av 1900 tallet for alvor førte Kjelmøy inn i den arkeologiske verden og han daterte disse funnene til 800 - 900 tallet e.Kr. Senere ble så funnene datert til folkevandringstid, en datering som i store trekk ble beholdt til ut på 1980 tallet, selv om den bakerste grensa for dateringen etter hvert ble flyttet noe nærmere Kr.f. Til tross for funnenes østlige preg, sammenlignet man hele tiden Kjelmøyfunnene med sydsandinavisk parallellmateriale, og så vekk i fra for eksempel asbestkeramikken som hadde en veldokumentert kronologisk avgrensing til bronsealder.

En rekke ¹⁴C dateringer på 1980 tallet viste at dette materialet hørte hjemme i siste årtusen f.Kr., det samme ble også påpekt gjennom typologi. De eldste delene av Kjelmøyfunnene var med andre ord adskillig eldre enn de norske arkeologene tidligere hadde hevdet. Imidlertid var det slik at det også ville ha vært mulig for arkeologer fra 1920 tallet av og utover å gi Kjelmøyfunnene en slik alder utfra den informasjonen som allerede da var tilgjengelig, noe blant annet finske arkeologer gjorde. Olsens spørsmål ble derfor: hvorfor ble ikke dette dateringsalternativet vurdert nærmere i perioden

fra 1920 til 1980? Med utgangspunkt i Gadammers begrep «virkningshistorie» og Foucaults begrep «arkeologi» eller kunnskaps-arkeologi, for å skille det fra vår egen geskjeft, viste Olsen hvordan tradisjonen og den diskursive formasjonen norske arkeologer ytret seg innenfor, førte til at visse utsagn om Kjelmøy ble umulig å hevde. Gjennom en analyse særlig av hvordan Gjessing forholdt seg til dateringene på den ene siden og empirien på den andre synliggjorde Olsen hvordan den diskursive formasjonen Gjessing var del av ikke gjorde det mulig for han å datere Kjelmøy tidligere enn folkevandringstid, selv om han så og viste likheten til de eldre østlige formene. Dersom Kjelmøyfunnene skulle dateres tidligere ville dette også ha betydd at jernet, med alle dets «sivilisatoriske» konnotasjoner, kom tidligere til samer i periferiens ytterkant enn det gjorde til de «sentrale» strøk av det som senere ble Norgesveldet. Kjelmøyfunnenes virkningshistorie viser hvordan noen utsagn foretrekkes eller tillates å komme til overflaten, som Olsen beskriver det, på bekostning av eller til fortrensel av andre utsagn som aldri får komme til overflaten. (Olsen 1991). Hele historien om Kjelmøyfunnenes «virkningshistorie» viser oss hvordan viser oss hvordan den vitenskapelige teksten, ikke bare blir et nøytralt speilbilde av det objekt den omtaler, men er med på å skape sitt objekt «etter regler utformet av det kunnskapsområde og den meningstradisjon den utfolder seg innenfor» (Olsen 1991).

Olsen kaller sin artikkel for et essay. Teksten har imidlertid få av essayets karakteristika, men er i større grad strukturert etter den vitenskapelige avhandlingens idealmønster, der sammendrag, innledning, tidligere forskning, metode, resultat, diskusjon og konklusjon utgjør de ulike delene (Grepstad 1997:199, 227-239), og Olsens artikkel inneholder alle disse. Artikkelen skiller seg allikevel ut fra det man forbinder med en strengt vitenskapelig artikkel organisert etter IMRAD (Introduction, Models, Results And Discussion) idealet, slik man finner det innenfor for eksempel medisin, men også innenfor de mere «harde» samfunnsvitenskapene. Grunnen til dette er at han i artikkelen ved siden av å reflektere over de faktiske forhold han skriver om, også reflekterer over skriveprosessen og sin egen rolle som forfatter av den teksten han skriver og skrives inn i. Det er dette personlige uttrykket sammen med forfatterens refleksjoner om de prosesser som omgir den arkeologiske tekstproduksjonen som gjør at denne artikkelen får et mere «essay-aktig» preg enn det man vanligvis forbinder med vitenskapelige artikler.

Allerede i innledningen viser forfatteren hvor han vil ved å henlede leserens oppmerksomhet til de ulike assosiasjonene navnet Kjelmøy vil ha for ulike mennesker. Og på samme måte som navnet gir ulike assosiasjonen til mennesker med ulike erfaringer vil øyas arkeologiske identitet være preget av

varierte relasjoner til historie og samfunn. (Olsen 1991:66). Øyas arkeologiske identitet er med andre ord mangetydig, den snakker til oss med flere stemmer, og dersom den framstår for oss som entydig har dette mere med de «briller» vi betrakter identiteten gjennom enn identiteten selv. Det er denne mangetydigheten forfatteren holder opp for oss, og gjennom å benytte seg av begrepet «virkningshistorie» viser han hvordan det arkeologiske materialet fra det ser dagens lys spinnes inn i et nett av utsagn, historier og personer slik at det aldri vil være snakk om «ren» empiri. Gjennom sin måte å skrive på viser forfatteren at historien om Kjelmøyfunnene er mange historier, noen parallelle, noen overlappende og noen helt ulike. Han viser også hvordan den narrative strukturen i artikkelen påvirker det som blir fortalt. Ironisk skriver forfatteren, etter å ha vist at det eldste delen av Kjelmøyfunnene til siste årtusenet f.Kr., at hovedsaken ikke er «å gi meg selv den velfortjente helterollen i denne historien», og han presiserer også flere ganger at hensikten er ikke å gi Shetelig eller Gjessing skurkerollen i dette «dramaet». Tekstens struktur fører allikevel til at noen fyller rollen som «helter» og andre som «skurker» (og hva er vel en fortelling uten helter og skurker?), teksten og plottet krever dette og vi ser hvordan den narrative strukturen tvinger forfatteren til å tenke og skrive om Kjelmøy etter bestemte mønster. I «forfatteren-som-helt» rollen ligger det også en ytterligere autorisering av forfatteren, «helten» som finner den rette dateringa vil også være den som er best skikket til å reflektere over tidligere forskning på dette arkeologiske materialet.

Kjelmøyfunnenes virkningshistorie er derfor en fortelling om dateringa av et arkeologisk materiale, samtidig som det er en fortelling om hvordan diskursive formasjoner muliggjør enkelte utsagn og knebler andre, samtidig som det er en fortelling eller refleksjon om forskerens forhold til den verden som omgir han eller henne, samtidig som det er en fortelling eller refleksjon om forfatterens relasjoner til den tekst han eller hun produserer og tekststrukturens innflytelse på den mening som forfatteren vil at leseren skal oppfatte. Slik kan man avdekke teksten, lag for lag, som i en arkeologisk utgravning. Nå er det ikke noe nytt at en arkeologisk tekst kan ha flere meninger og leses på ulike måter og nivåer. Det som er spesielt for Olsens artikkel er at forfatteren er seg bevisst disse lagene eller nivåene i teksten og bruker dem i skriveprosessen.

De ulike lagene har ulike fortolkningsrammer. Fortellingene om dateringene og de diskursive formasjonene må er skrevet og må fortolkes innenfor en vitenskapelig tekstramme der idealet er den vitenskapelige avhandlinga, der man arbeider seg fram til en konklusjon. Refleksjonene over forholdet mellom forsker og verden og forfatter og tekst er i større grad preget av åpenhet, føres ikke fram til noen endelig konklusjon og er mere preget av elementer som hører hjemme i essayet.

Det er også interessant å merke seg språkbruken. Olsens magistergradsavhandling fra 1984 ble skrevet med basis i arkeologisk materiale fra Kjelmøy, det er her han blant annet påviser svakheten med de seine dateringene og foreslår en alternativ datering til siste årtusen f.Kr. Språket som avhandlingen er skrevet i er svært forskjellig fra det som man finner i 1991 artikkelen. Avhandlingen er preget av et objektivt, teknisk vitenskapeliggjort språk, dette er en monolog der fakta presenteres. Artikkelen er preget av et personlig og mere muntlig språk, mens det er vitenskapen som taler til oss i avhandlinga er det den subjektive forfatteren som snakker med oss i artikkelen. Nå kan selvfølgelig denne forskjellen forklares gjennom at forfatteren i 1984 var mindre erfaren og dreven enn han var i 1991, noe som sikkert også er tilfelle. Likevel tror jeg at forskjellen i skrivemåte og språk også reflekterer den utviklinga arkeologifaget gikk i gjennom i disse årene. Mens Olsen i 1984 skriver i et språk som var vanlig i arkeologisk litteratur på slutten av 1970 tallet, preget av ny-arkeologien, positivisme, objektivitet og tro på at språket nøytralt kunne speile verden, skriver han på 1990 tallet innenfor en annen tradisjon der blant annet språket og forfatterens dialog med språket er med på å forme den eller de «virkeligheter» man vil komme med utsagn om. Dette er ikke noe som bare preger arkeologi som undersøker samisk forhistorie men er en generell endring i måten å skrive arkeologi på. (Jmfr. for eksempel Solli (1996), Svestad (1995), Schanche (1997) for tre ulike arbeider som representerer denne endringa).

Den sterke interessen for teori og fagutvikling hos mange av de som arbeidet med samisk fortid førte til at mange studier i samisk arkeologi fra begynnelsen/midten av 1980 tallet også har representert de ledende teoretiske strømmingene i norsk og nordisk arkeologi. Dette betyr ikke at all forskning på samisk forhistorie har det samme teoretiske utgangspunktet, tvert i mot er det stor variasjon også her, noe vi i det følgende skal belyse gjennom å se på fem doktorgradsavhandlinger, tre norske og to svenske, alle publisert på 1990 tallet. I tre av disse arbeidene var spørsmålet om tamreindriftas oppkomst et sentralt tema, og uenighet om dette førte til en debatt, spesielt mellom Inga Maria Mulk på den ene siden og Inger Storli på den andre. Ved siden av å være nært knyttet til debatten om samisk identitet kan også debatten om tamreindriftas oppkomst sees på som en debatt mellom arkeologer som tror på en mere «objektivistisk» forhistorie og arkeologer som er mer relativistiske i sin oppfatning av hva fortida skal være, og grovt sett kan skillelinjene i debatten sies å gå mellom prosessuell og post-prosessuell arkeologi. Vi skal se på disse avhandlingene i kronologisk rekkefølge, blant annet fordi det vil fange opp noe av det skifte i tema som skjedd i løpet av 1990 tallet. Førstemann ut er Knut Odner som disputerte på et arbeide om samisk forhistorie og historie i 1990.

Varanger, økologi og tilpasning.

Knut Odner sin doktorgradsavhandling *The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200-1900* ble utgitt i 1992 og formelt sett er dette en antropologisk avhandling der disputasen ble avlagt ved samfunnsvitenskapelig fakultet i Oslo i 1990. Avhandlinga kan karakteriseres som en antropologisk-arkeologisk studie over bosettingsmønster og økonomi i Varanger i tiden mellom 1200 og 1900 e.Kr. og er oppbygd av to deler. Den første delen består av en analyse basert først og fremst i historisk og etnografisk kildemateriale, der han presenterer en modell over samfunnsutviklinga i Varanger. Den andre delen av avhandlinga er en beskrivelse av arkeologiske registreringer gjort i perioden 1981 til 1986. Gjennom to eksempler forsøker han å vise hvordan det arkeologiske materialet kan være med på å berike den diskusjonen han i den første delen fører på grunnlag av historisk/etnografisk materiale, og også hvordan det kan være en korreksjon til en «poetisk» tilnæringsmåte som Olsen (1987) argumenterer for. Odner bruker mye plass på å rekonstruere faunaen og floraen, og bruker også kalorieregnskap i sin argumentasjon for å forklare de endringsprosesser som har funnet sted.

Utgangspunktet til Odner må kunne karakteriseres som en slag mild variant av en form for økonomisk-økologisk determinisme (selv kaller han sin tilnærming for «kontekstuell» (Odner 1992b:180)), noe som vi blant annet kan lese ut av hans metaforbruk. Odners aktør er det rasjonelle, kalkulerende individet, en homo oeconomicus, som han sier «people seek goals». Folk handler rasjonelt, men målene de streber i mot er også definert i forhold til den kulturelle og miljøbestemte settingen som de befinner seg innafor (Odner 1992b:73). Når det gjelder sosial organisasjon så skiller Odner mellom kultur, som er det han forstår som det felles tankegods som er «inne i hodene» på en befolkning, mens organisasjon er «dag til dag» aktiviteter. Forholdet mellom kultur og organisasjon er dialektisk, og innenfor den kulturelle sfæren eller riket, som Odner (1992:71b) kaller det vil han legge vekt på de to begrepene institusjon og tegnsystem. Og her benytter Odner seg av en metafor som har sine røtter i biologien. Institusjoner, hevder han, har det samme formålet som instinkter. Menneskene er fra naturens side utrustet med få instinkter sammenlignet med andre pattedyr. Men hva vi mangler fra naturens side har vi i stor grad erstattet gjennom menneskeskapte institusjoner. Og selv om slike institusjoner er mere fleksible enn instinkter, tjener de samme hensikt som instinkter i å gi stabilitet til det sosiale livet. Institusjoner sparer oss fra tidsødene bestemmelser, de sedimenteres i kulturen, de kan bli en «objektiv realitet»

selv om de også kan endres. Isolert sett kan metaforen institusjoner som instinkter ligne på den prosessuelle arkeologiens syn på kultur som «utenomkrøppslig midler for tilpasning», begge har sitt utgangspunkt i biologien, og begge er et produkt av og bidrar til den biologiseringsprosessen av mennesket som vi tidligere har vært inne på. Det synes også som om Odner mener at den individuelle aktøren bare lar seg underordne kulturelle regler så lenge det er lønnsomt. Han hevder at: «Even the most normative rules and values might be circumvented if other and more profitable goals can be obtained» (Odner 1992:73b). Odners historiske og forhistoriske samer er som i *Finner og Terfinner* (1983) individuelle rasjonelle aktører.

En svakhet ved Odners avhandling sett fra et arkeologisk ståsted er at han legger lite vekt på den materielle kulturen, noe han med rette er blitt kritisert for (Grydeland 1996:66-67). I sin argumentasjon støtter han seg i all hovedsak på etnografiske og historiske kilder og det virker heller ikke som om Odner selv helt stoler på det arkeologiske materialet når han for eksempel under diskusjonen om rangordning i det samiske samfunnet skriver: «I am impressed by the archaeological material, but I think that it is not relevant in this case» (Odner 1992:85b). Det er som Grydeland påpeker kun i det siste lille fem siders kapitlet Odner bruker det arkeologiske materialet i sin argumentasjon. Dette til tross for at han framlegger et stort materiale, mer enn 80 av avhandlingens ca. 200 tekstsider beskriver arkeologiske lokaliteter og de aller fleste av de 129 illustrasjonene dreier seg om arkeologisk dokumentasjon som tegninger av gjenstander, profiler, lokaliteter osv. Man skal imidlertid ikke undervurdere den retorisk effekten og funksjonen denne dokumentasjonen har. Den overbeviser, vitenskapeliggjør og har en realitets-skapende effekt og spiller slik noe av den samme rollen som det å «bringe inn venner» i form av kildehenvisninger som vi kommenterte i innledningskapitlet. (Latour 1997). Odners arkeologiske dokumentasjonen viser at han har vært der, han har selv sett og observert bakgrunnen for det han omtaler, noe som er en viktig del av den vitenskapelige diskursen. Men fordi han i så liten grad benytter seg av det arkeologiske materialet i sin argumentasjon kan man derfor kanskje tillate seg å si at for arkeologer har Odners avhandling større interesse som en dokumentasjon av arkeologiske undersøkelser fra Varanger, enn som et teoretisk og metodisk arbeid der materiell kultur står sentralt i tolkingsprosessen.

Stallo-tufter, reindriftspastoralisme og «the-past-as-wished-for».

Inger Storlis doktorgradsavhandling fra 1991 er en analyse av de såkalte Stallo-tuftene i Lønsdalen på Saltfjellet. En omarbeidet versjon ble utgitt på nytt i 1994 med tittelen «*Stallo*»-boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* og det er den jeg vil forholde meg til her. Tidligere hadde både etnologer og arkeologer vært opptatt av disse tuftene, og et sentralt tema i denne forskninga var beboernes etniske tilhørighet. De som mente at beboerne var samer argumenterte gjennom parallellføring med tradisjonell samisk levemåte og boligform. De som argumenterte for at beboerne var nordboere baserte seg i hovedsak på folkloristiske tolkninger av stallo-sagnet, der en tolkning er at stallonavnet er avledet av det samiske ordet for stål - stalle. Stallo bar ei kofte av jern og i denne tolkninga knyttes tuftene til stallo - som da er en representant for de norrøne brynjekledde berserkene. I tillegg hevder samisk tradisjon at tuftene er spor etter fremmede. (Storli 1994:10-16).

Allerede i sin magistergrad der Storli forsøkte å identifisere høvdingdømmer i Nord-Norge i jernalder og undersøkte grunnlaget for høvdingmakt, kommenterte hun debatten om stallotuftene i sammenheng med at hun drøftet relasjonene mellom den samiske og den norrøne befolkningen (Storli 1985:136-160). I sitt doktorgradsarbeide tok hun igjen tak i stallotuftene og på grunnlag av arkeologisk forskning og sagalitteraturen hevdet Storli at tuftene må være samiske. Hun knyttet disse rekkeorganiserte høyfjellstuftene til de rekkeorganiserte ildstedene i de svenske barskogsområdene og de representerer henholdsvis sommer og vinterboplasser i en reindriftstilpasning. Rekkeorganiseringa av tuftene og de markerte vollene hadde tidligere blitt tolket funksjonelt, som fundament for teltlignende, lette, mobile konstruksjoner, som beskyttelse mot golvtrekk, eller som beskyttelse mot «røvernes pileskudd gjennom teltduken» (Storli 1994:122). Storlis utgangspunkt var tekstanalogien, der man tenkte seg at all kulturell adferd hadde tekstuelle karakteristika og kunne leses og fortolkes. Storli fokuserte dermed på mening og meningsproduksjon framfor funksjon, noe som er karakteristisk for den såkalte post-prosessuelle arkeologien. Hun tolket landskapsrommet som en tekst og viser hvordan oppkomsten av pastoralistisk reindrift ble anlagt boplasser i reines beiteområder førte til at prinsippet om allmenn bruksrett til fjellområdene ble erstattet av et krav på eksklusive rettigheter til beiteland. Stallo-boplassene tolket Storli som at de inngikk i en diskurs der

Figur 14: I 1988 ble Nordisk Samisk Kvinneorganisasjon stiftet, her representert gjennom en illustrasjon av Sanne Sihm. Når det gjelder sko, klesdrakt og ski er de identifikasjonsdannende elementene de samme som hos den 100 år eldre Setesdalsjenta.

fjellsamene argumenterte for rettigheter til å utnytte beitelandet i fjellet på bekostning av samer som fortsatte å være jegere og fangere. Den strenge rekkeorganiseringa av tuftene og deres markerte voller kunne leses som et krav på fjellsamenes historiske rettigheter til disse områdene. Dette ville igjen ha vært med på å legitimere samtidig og fremtidig bruk av området til tamreinbeite - og ikke til villreinjakt.

Rekkeorganiseringa av

tuftene trengte ikke fra begynnelsen av å ha vært intensjonell, men etter hvert kan det ha virket forsterkende på de prosessene som førte til oppkomsten av en fjellsamisk «overklasse». De tydelige tuftene gav landskapet et nytt meningsinnhold som virket på alle som bevegde seg igjennom dette området. De rekkeorganiserte boplassene i det nordsvenske skogslandet tolket Storli til å være resultatet av mer bevisste prosesser der reindriftssamene ville skape avstand fra den delen av den samiske befolkningen som hadde beholdt den gamle tilpasningsformen og som ikke hadde rett til sommerbeitene i høyfjellet.

Et viktig argument i Storlis tolkning var funn av spinnehjul, noe hun mener viser at det også har vært kvinner tilstede på boplassene i forhistorisk tid. Hennes tolkning av stallo-tuftenes indre organisering støttet opp om dette, da hun mente at den indre organiseringa tilsvarte organiseringa fra historisk tid, slik den blant annet er beskrevet av Ränk (1949), der man har en et eget område for kvinner i gammen. Sentralt i argumentasjonen var at Storli mente å kunne påvise boasso/påssjo steinen i tuftene, den samiske kjøkkensteinen som også var en grense for hvor langt inn i gammen eller lavvoen kvinner kunne bevege seg. Storli argumenterte for at organiseringa av boligene på

stallo-boplassene bar et tydelig preg av hverdagsliv. I en pastoral økonomi har kvinnene spilt en viktig rolle i husholdet, ikke minst gjennom melking. Melkeprodukter bidro til en viktig del av kostholdet om sommeren. Dette var viktig poeng fordi etnografisk og historisk materiale viste at kvinner ikke fikk være med på villreinjakta, som var en aktivitet spesifikt knyttet til mannskulturen. Dette støttet opp om Storli's teori om at stallotuftene ikke representerte et jaktsamfunn men var spor etter de første samiske reindriftspastoralister. Storli argumenterer for at stallotuftene representerer en utnyttelse av høyfjellregionen som tidligere var ukjent, men som var lik den senere tamreindriften der man var i høyfjellet om sommeren og i skoglandet om vinteren. Utnyttelsen av høyfjellsregionen tar til i vikingtid og skyldes omlegging til tamreindrift.

Dateringene av stallo-tuftene viser at de har vært i bruk fra slutten av 800 tallet/begynnelsen av 900 tallet til første halvdel av 1300 tallet. Dette betydde at Storli flyttet overgangen til tamreindrift ca. 800 år tilbake i tid, denne tolkningen førte til at man hadde et differensiert samisk samfunn allerede i yngre jernalder. Dette gikk i mot den dominerende oppfatningen som hevdet at samene hadde levd som egalitære jegere, fiskere og sankere fram til tamreindriften oppstod først i nyere tid. (Storli 1994).

Det kan i denne forbindelse nevnes at i 1991 kom Kjell-Åke Aronssons doktorgradsavhandling *Forest Reindeer Herding A.D. 1-1800* ut. Aronsson argumenterte som Storli for at tamreindriften oppsto på et mye tidligere tidspunkt enn antatt, men mens Storli la tidspunktet til vikingtid, mente Aronsson at tamreindriften oppstod i begynnelsen av det første årtusenet etter Kr. Gjennom en rekke pollenanalyser mente Aronsson å påvise spor etter tamreindrift i de svenske skogene. I følge Aronsson er det slik at pollen fra bestemte planter kan vise at det har foregått reinbeiting og reinmelking på bestemte plasser. Bakgrunnen for hans metode er at ved tamreindrift ville man forvente høy beite- og tråkkeintensitet i samlegjerder og på melkeplasser. Dette vil resultere i endringer i plantesammensetningen som burde kunne etterspores pollenanalytisk. Ved å analysere pollenprofiler fra historisk kjente samlingsplasser for tamrein og ^{14}C datere lagfølgen i profilene mente han å kunne flytte oppkomsten av tamreindriften helt ned i mot Kr.f. Aronssons analyser bekreftet også at man fikk et kraftig oppsving i tamreindriften rundt 1700 tallet, noe som jo stemmer med det skriftlige kildematerialet. (Aronsson 1991).

Stallotuftene og den objektive vitenskapen.

I 1993 presenterte Storli sin tolkning av stallotuftene i NAR (Storli 1993b og c). Fem forskere fra forskjellige fag i Norge, Sverige og Finland kommenterte artikkelen fra sine ulike ståsteder og det syntes som om de var uenige med Storli - og hverandre - om det meste. Storli ble kritisert både for sin tolkning av empirien og for sitt teoretiske utgangspunkt, det eneste i Storlis analyse som ikke ble debattert er, som hun selv påpeker, påstanden om at stallotuftene må ha vært brukt om sommeren (Storli 1993c:41). Her syntes alle å være enige. Hovedskillelinjen gikk mellom de som mente at stallo-tuftene ble brukt av reinsdyrjegere, noe Hansen, Odner og Mulk argumenterte for. På den andre siden stod Aronsson og Carpelan som i likhet med Storli mente at tuftene ble brukt av reindriftspastoralister. Det var også uenighet om hvor brukerne av stallo-tuftene kom fra. Alle kommentatorene, bortsett fra Mulk, mente at de kom fra den norske kysten og ikke fra det svenske skogslandet. Det var uenighet om når tamreindrifta begynte, de fleste var skeptiske til Storlis tidlige datering. Storli på sin side spurte om hvorfor det er slik at spørsmålet om alderen på tamreindrifta aldri har fått den samme legitime statusen i arkeologien som for eksempel spørsmål angående alderen på nordskandinavisk jordbruk. Til tross for at Manker i 1960 hevdet at det var mulig at det allerede i vikingtid skjedde en overgang til reindriftspastoralisme, og at enkelte språkforskere har hevdet at det samiske vokabularet for melking og melkeprodukter er dominert av nordiske låneord som i hvertfall går tilbake til vikingtid, ble dette sjelden eller aldri referert til i litteraturen omkring dette temaet. Storlis spørsmål, som hun ikke svarte på i denne omgangen, bringer oss inn på retorikken i artiklene og vi skal se på noen eksempler. Den mest åpenbare retorikken var knyttet til synspunktene på Storlis teoretiske utgangspunkt og det var særlig Carpelan og Mulk som sto for disse. De framstilte seg begge som arkeologer som hadde et helhetlig og balansert syn på tingene, noe som i vitenskapelig tekstproduksjon synes å bety at tekstene har et fravær av retorikk, og der språket ideelt sett skulle være objektivt og nøytralt.

Carpelans tekst kan i oppbygging minne om Hagen (1986) og vi skal se hvordan denne teksten kan leses og hvordan den virker. Carpelan starter sin tekst med å etablere seg som autoritet på stallo-tufter og samisk fortid. Han hadde gravd ut stallo-tufter i Sverige og helt siden 1960 tallet hadde han studert og gravd ut samiske boplasser og kulturminner i Finland (Carpelan 1993:23). Denne fastslåinga av egen erfaring og autoritet kan leses som å stå i opposisjon til Storli, da hun er «ny» innefor dette fagfeltet. Så går han til angrep på Storlis tolkninger, blant annet hennes tolkning av tuftevollen som symbolsk markør for rettighet til landet. Dette er «nonsens» hevdet Carpelan.

Stallotuftene - i hvert fall de han hadde gravd ut og undersøkt - var definitivt rester etter permanente bygninger (Carpelan 1993:23). Her ser vi hvordan han bruker sin autoritet (lang erfaring, kjenner samiske fornminner i Finland og Sverige) til å redusere Storlis empiri, som kun utgjøres noen tufter plassert innenfor et relativt begrenset område, i ihvertfall sammenlignet med Finland og Sverige. Storlis forståelse av de rekkeorganiserte tuftene som konstituering av et kulturelt rom i en ukjent natur karakteriseres er også «plain nonsens». Tuftenes beliggenhet kan forklares funksjonelt, de lå på de best drenerte områdene, der vann fortest vil renne vekk. Uansett hvem det nå var som benyttet seg av stallo-tuftene var de i stand til å lese dette i «Naturens Bok» (the Book of Nature).(Carpelan 1993:23-24). I denne påstanden ligger det flere ting. For det første var de som benyttet seg av Stallo-tuftene, i likhet med Carpelan og i motsetning til Storli, i stand til å lese i «Naturens Bok». Identifikasjonen mellom Carpelan og tuftebrukerne er større enn mellom Storli og tuftebrukerne, og både de sistnevnte og Carpelan framstår som rasjonelle, i motsetning til Storli. Dette bringer oss til det andre punktet som er metaforen «Naturens Bok». Denne er nært knyttet til framveksten av vitenskapelig tenkning i vesten og da spesielt naturvitenskap og store (natur) vitenskapsmenn som Linne, Newton og Einstein for å nevne noen få har vært med på å åpne denne boka for oss. Det også knyttet en bestemt forståelse av leseprosessen til «Naturens Bok». Ved å lese den på rette måten vil man finne fram til essensen i naturen, til den rette tolkningen, nærmere bestemt Sannheten. Å kunne lese «Naturens Bok», som Carpelan kan i motsetning til Storli, knytter forfatterens rasjonalitet og objektivitet, til sannhet og essens.

Som vi så ovenfor argumenterte Storli for at hun ser stallo-tuftene som samiske hovedsakelig på grunnlag av arkeologisk og skriftlig materiale. Hennes påstand om at tuftene var samiske var også en reaksjon på det urimelige kravet arkeologisk forskning hadde satt til bevis når det gjaldt den etniske tilhørigheten til antatte samiske arkeologiske kulturminner, i motsetning til antatte skandinaviske kulturminner (sml. Schanche og Olsen 1983). Å innta en slik holdning er ærlig og avslørende (revealing), hevdet Carpelan og det er sørgelig fortsatte han, at Storli valgte å erstatte lærd teori med populistisk propaganda (Carpelan 1993:24). Carpelan framsto her som den erfarne avslører, Storli satt igjen som populistisk propagandamaker. Hva var det som gjorde at Storli tolket sin empiri på en så feilaktig måte? Jo, det var det teoretiske utgangspunktet. Carpelan avsluttet sin kommentar med å hevde at «I feel that post-processual 'theory' easily seduces archaeologists and leads them astray» (Carpelan 1993:26). Mens Hagen (1986) mente at «mange yngre arkeologer» hadde latt seg smitte, mente altså Carpelan at arkeologer lett ble forført og ledet på villspor av post-prosessuell 'teori'. Carpelan ironiserte over post-prosessuell teori gjennom sin tegnsetting, en

'teori' er noe annet enn en teori, og det er ikke urimelig å tolke Carpelan dithen at han mente at denne type teori ikke hadde noe med «ordentlig» vitenskapelig teori å gjøre. Videre ser vi at oppbygginga av kommentaren er lik Hagens (1986) artikkel. Først etablerte forfatteren seg selv som erfaren autoritet med førstehånds kjennskap til temaet, dernest fulgte avsløringa av den uvitenskapelige og eller politiske «virksomheten» opponerten bedrev og til slutt kom en forklaring på hvorfor «mange yngre arkeologer» eller i dette tilfellet Storli gjorde som hun gjorde. Nå kan man hevde at Carpelans metafor om å bli forført og ledet på villspor er mindre alvorlig enn å la seg smitte. Den forførte og villedede påkaller en viss empati, de fleste har en eller annen gang blitt lurt ut «på ville veier» og har derfor et nærmere forhold til dette enn til det å la seg smitte. Den villedede kan forhåpentligvis la seg lede tilbake på den smale og rene sti under kyndig veiledning. Men begge metaforene er i slekt, og kan tilbakeføres til den overordnede «moralsk-styrke metaforen», som er en metafor som opprettholder skillet mellom det rene og det urene, det moralske og rette og det umoralske og gale. Disse skillelinjene må ikke utviskes, og følger vi Lakoff må den øverste autoritet tildeles foreldrene, særlig faren eller i vårt tilfelle den erfarne (mannlige?) professor, og det arkeologiske forskerfelleskapet blir dermed et hjem med en familie som beskyttes av den gode professoren og hans medhjelpere mot overløperne, som ikke bare er farlige avvikere, men som også kan lede andre hederlige arkeologer til å bli det samme. (von der Lippe 1999:155). Metaforen er patroniserende og paternalistisk og den understreker forholdet og den ulike maktfordeling mellom den eldre, erfarne, mannlige autoritet og den yngre, mindre erfarne, kvinnelige «novise» og dette utgjør en viktig del av Carpelans budskap og «vitenskapelige» argumentasjon.

Mulk er heller ikke nådig i sin karakteristikk av Storlis teoretiske ståsted. Mulk velger en annen strategi enn Carpelan. I stedet for å etablere seg som autoritet trekker hun helt fra linje en i sin kommentar Storlis utgangspunkt i tvil, og «våpnet» hun bruker er ironi og tvetydighet. Mulk starter med å påstå at Storlis artikkel var en stimulerende øvelse eller utfoldelse (exercise) i 'post-prosessuell' arkeologi, men et lite overbevisende forsøk på å omskrive (rewrite) samisk forhistorie (Mulk 1993:28). Allerede her henleder hun leserens oppmerksomhet mot flere forhold. Ved å sette post-prosessuell i anførselstegn drar hun denne type arkeologi i tvil. Videre skaper hun en motsetning mellom denne tvilsomme arkeologien og det å skrive forhistorie, det ene utelater det andre. Dette blir fulgt opp med å hevde at Storlis artikkel tilsynelatende eller på overflaten (on the face of it) demonstrerer hvordan vår forståelse av en forhistorisk kultur kan bli beriket gjennom å vektlegge artefaktenes symbolske mening i stedet for å begrense oss til den materielle kulturens

funksjonelle rolle. Videre synes det som om Storli gjennom arkeologi har oppnådd (seems to achieve through archaeology) en undersøkelse av den rollen kjønn (gender) spilte i dannelsen av et samfunn, og endelig viser Storli en utstrakt og oppfinnsom (imaginative) bruk av etno-arkeologiske data relatert til kjønnsroller og rommets symbolske mening. (Mulk 1993:28). Gjennom å kombinere disse tre faktorene kom Storli til konklusjoner som truet med å velte det etablerte pelshandel paradigmet (det vil si at samene var jegere og byttet/handelt pelsverk og skinn mot metaller og annet gods med nordboene) og hun flyttet opprinnelsen til reinsdyrpastoralisme og kvinnenes rolle i denne prosessen minst 800 år tilbake i tid. Det ville være gjerrig eller gnieraktig (churlish) hevde Mulk å ikke ønske dette store framskrittet i metodikk og i vår forståelse av fortida velkommen, - hvis det faktisk var det Storlis prosjekt representerte. (Mulk 1993:28). Vi ser her hvordan hun i en liten tilleggssetning slår beina under hele Storlis artikkel.

Gjennom bruk av ord og uttrykk som «tilsynelatende», «på overflaten» og «det synes som om», skaper Mulk en forventning hos leseren at Storli konstruerer en falsk virkelighet som bare venter på å bli avslørt. Storlis undersøkelse, som hadde vært et stort framskritt både metodologisk og kunnskapsmessig, framstår etter Mulks gjennomgang nesten som en bløff. Mulk sier det ikke, men hun bidrar til å skape et slikt inntrykk.

Dette gjentas i konklusjonen der Mulk sier at hun er «tvunget» til å ikke godta Storlis nye versjon av den samisk forhistorien. Ved å velge ordet tvunget, sier hun også at 1) jeg ville så gjerne tro det du sier (dette kan også leses ironisk og får dermed motsatt betydningsinnhold) og 2) at hun har forholdt seg til fakta (i motsetning til Storli), og 3) og hun bedriver moralsk høyverdig og vitenskapelig forskning og argumentasjon, da det bare er fakta som kan tvinge en moralsk hederlig vitenskapsmann eller kvinne til å beholde eller endre sin oppfatning om verden. Det ville være urettferdig skriver Mulk, å beskrive Storlis versjon av forhistorien med Renfrews (1989) uttrykk som «the-past-as-wished-for», men Storlis artikkel peker på noen av problemene vi blir stilt overfor dersom vi adopterer den 'post-prosessuelle' arkeologiens metodologi. (Mulk 1993:34). Nettopp ved å sammenligne Storlis arbeide med Renfrews karakterisering av post-prosessuell eller anti-prosessuell arkeologi, skaper Mulk her det bilde av Storlis forhistorie hun sier det ville være urettferdig å skape. Dersom den ikke er «the-past-as-wished-for», hva er den da? Noe nokså nær? Dette forsterkes av at Mulk hevder at Storlis artikkel bare presenterte oss for noen av problemene som heftet ved 'post-prosessuell' arkeologi. Etter den svært kritiske gjennomgangen har hun altså bare berørt noen av problemene, underforstått: det finnes mange flere, 'post-prosessuell' arkeologi

er fylt av problemer og den legger altfor stor oppmerksomhet på den symbolske rollen utvalgte artefakter har sett isolert fra deres funksjonelle og symbolske rolle i kulturlandskapet. Dersom man derimot har et mere balansert syn, som ikke uventet er sammenfallende med Mulks eget - må stallo-tuftene sees som et av elementene i et komplekst jegersamfunn, som steder der reinsdyrjegere og ikke tamreindrift var hovedbeskjeftigelsen. Mulk avslutter sin kommentar med å hevde at Storlis artikkel ikke har rørt ved (affected) fundamentene for denne sannheten. Mulks arkeologi og syn på fortida framstår som balansert, helhetlig, vitenskapelig og virkelig, mens Storlis arkeologi og fortidsoppfatning karakteriseres som ubalansert eller partisk, partikularistisk, uvitenskapelig og uvirkelig og om ikke helt så nesten som «the-past-as-wished-for».

Sirkas siidaen, et fangstsamfunn.

I 1994 kom Mulk med avhandlingen *Sirkas - ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f.-1600 e.Kr.* På grunnlag av arkeologiske undersøkelser og historisk kildemateriale forsøkte Mulk her å rekonstruere Sirkas-siidaen som var betegnelsen på det samiske samfunnet i Stora Lule älvedal. Det geografiske området siidaen holdt til i var stort, fra den svensk-norske grensen strakk det seg nesten 200 km sørøstover langs vassdraget og omlag 50 km i hver retning ut fra dette. Mulks hovedintensjon med arbeidet var som hun skrev «att klarlägga och tydliggjöra det samiska fångstsamhällets bosättningsmönster, resursutnyttjande och sociala organisation» i dette området fra Kr.f til tidlig på 1600 tallet (Mulk 1994:1). To av Mulks viktigste inspirasjonskilder er Odner og Olsen, de er mye referert til og hun benyttet seg av deres modeller i utstrakt grad. Følger vi Mulk hadde altså dette samfunnet vært et jeger og fangstsamfunn gjennom hele den perioden hun beskrev. I første halvdel av det første årtusenet e.Kr. dukket det opp en ny boplasstype i skogsområdene assosiert med kokegroper og fangstgraver. Etter 500 e.Kr. skjedde det en ekspansjon i bosettingsmønsteret der også fjellområdene ble tatt i bruk. Mulk hevdet at man i perioden 500 - 1500 e.Kr hadde et flyttemønster der vinterboplassene var konsentrert rundt nederste delen av Stora Lulevatten, mens sommerboplassene var i høyfjellsområdene, langs innsjøene og i fjelldalene. Høst og vårboplassene var transittboplasser langs rekken av innsjøer som ligger ved foten av fjellene og i fjellområdene. Økonomien var bygd opp omkring reinsdyrjakt og fiske, som var viktig året rundt. Omkring 1000 e.Kr skjedde det en klimaendring i Nord-Sverige, og den kaldere værtypen førte til endringer i furuskogens utbredelse, noe som gjorde det mulig å utvikle en økonomi som var mer basert på reinsdyrjakt enn tidligere.

Tidligere syntes jakt på reinsdyr å ha foregått i den boreale skogssonen, men det økende antallet fangstsystemer tydet på at det etter hvert utviklet seg en spesialisert reinsdyrjakt også i fjellområdene. I løpet av sen jernalder og tidlig middelalder åpnet det seg nye muligheter for siidaen gjennom kontakten med bønder både i vest og i øst. Siidaen forsynte etter hvert markedet med skinn og pelsvarer og dette førte til en intensivering av jakt og fangst i skogssonen vinterstid, særlig småvilt til pelsdyrhandelen. Dette førte igjen til en mer intensiv bruk av fjellområdene til matauk i løpet av den korte sommeren, og denne intensivering førte i sin tur til utvidelse av fangstgravsystemene, til en utvikling av spesialiserte jaktgrupper som inkluderte kvinner, ulike konserveringsteknikker for mat og bruk av tamrein til pakkdyr. Den økte handelen med pels medførte etter hvert en akkumulasjon av metallgjenstander i siidaen. I dette lå et potensiale for at den verdien metallet representerte kunne bli transformert til makt og prestisje og dermed true den egalitære samfunnsstrukturen Mulk hevder siidaen hadde. Når dette ikke skjedde skyldtes det at metallgjenstandene ble lagt i depoter, de ble ofret og Mulk hevdet at seremoniene med offernedleggelse av overskuddsverdier og prestisjeobjekter på hellige steder bidro til å vedlikeholde den sosiale solidariteten innad i siidaen, og det bidro også til å fjerne overskuddsverdier fra samfunnet.

Rundt 1500 tallet skjedde det samme med Siirka-siidaen som Olsen (1984, 1987) hevder skjedde i Varanger mellom 1500 til 1700 e.Kr.. Den økende integrasjonen av det samiske samfunnet i en markedsøkonomi sammen med utryddelsen av villreinen førte til at man gikk over til tamreindrift. Dette førte til en mere hierarkisk samfunnsstruktur, og etter 1650 fikk man en helt ny bosetningsstruktur som reflekterte tamreindriftas behov for hyppige men korte flyttinger. Det skjedde også en endring i de territoriale grensene. Den nye økonomiske tilpasningen førte til at man hadde behov for å følge reinsdyra fra sommerbeitene i fjellet og helt ned i den boreale skogssonen der vinterbeitinga pågikk, og de gamle grensene til Sirkas og Sjokksjokk siidaen ble forlatt og erstattet av lange smale territorier for tamreindrift. (Mulk 1994).

Her som i debattinnlegget i NAR argumenterer Mulk for sine tolkninger av stalletuften som spor etter reinsdyrjegere i høyfjellet og at overgangen til tamreindrift ikke skjedde før tidligst på 1500 tallet. Imidlertid var hun adskillig mindre polemisk i formen i sin avhandling enn i NAR kommentaren, avhandlingen bærer preg av en saklig og nøktern stil. Hun drøftet og kommenterte både Aronsson og Storli sine teorier om den tidlige tamreindrifta og fant å måtte avvise dem begge

på grunn av det materialet hun fremlegger i avhandlinga. Hovedinnvendingene mot dem begge var at de så vekk fra det kulturelle landskapets kontekst, stallotuftenes spredning og fordeling i fjellområdene og til den korte avstanden til andre boplasser, fangstgroppsystemer, offerplasser og graver.

Reindrift, autoriteter og Mankers «sjel».

I 1996 fortsatte debatten mellom Mulk og Storli. Mulk presenterte i *Acta Borealia* i en artikkel hun kalte *The Role of the Sami in Fur Trading during the Late Iron Age and Nordic Medieval Period in the Light of the Sami Sacrificial Sites in Lapland, Sweden*. Dette er ikke et nytt arbeide men en del av hennes doktorgradsavhandling i engelsk språkdrakt der hun undersøker de samiske offerfunnene med innslag av metallprodukter som pilespisser, mynter og hengesmykker. Disse metallobjektene viste at det måtte ha foregått en økende skinn og pelshandel fra sein jernalder og utover i middelalderen mellom samene og finsk-ugriske bønder i øst. Mulk tolket disse offernedleggelsene som en slags «potlatch» der siidaen bevarte den sosiale stabiliteten og den egalitære samfunnsstrukturen gjennom å fjerne mulighetene for å skaffe seg makt og prestisje gjennom metallobjekter ved å ta dem vekk fra samfunnet. Hun viste her hvordan det egalitære samiske jakt og fangst samfunnet eksisterte helt fram til ut på 1500 tallet fordi man hadde en slik sosial mekanisme som forhindret ulikhet og stratifisering som følge av akkumulering av prestisjegenstander. Det var først når tamreindriften erstattet jaktøkonomien at det ble utviklet ulikheter i det samiske samfunnet. (Mulk 1996:47-80).

En debatt mellom forskerne er ikke bare en kamp om gode argumenter, det er i like stor grad en kamp om autoriteter. Forfatteren oppnår autoritet gjennom å kunne påberope seg støtte fra andre autoriteter. (sml. Latour 1997). Debatten mellom Storli og Mulk kan også sees i dette perspektivet. I sin kommentar og også i sine senere arbeider søker Mulk støtte for sine synspunkter i «klassikere» som Tegengren og Ränk og særlig Ernst Manker, som hun flittig referer til. Manker var en av de «store» svenske etnografene som gjennom et langt liv samlet en mengde informasjon om samisk etnografi og utgav en lang rekke arbeider om samisk kultur. I sin kommentar viste Mulk også til Mankers feltefaring og skrev at Storli gjennom å sammenligne stallotuftene med tufter man hadde historisk eller etnografisk belegg for var knyttet til tamreindrift, stilte de samme spørsmål som Manker gjorde på 1950 og 1960 tallet. Imidlertid, hevdet Mulk kunne Manker (implisitt: i motsetning til Storli) komme med et svar utfra et helt liv med etnografisk feltarbeid i fjellene, der

han observerte, målte og kartla fjellsamenes kåter og bosetninger som en etnografisk parallell til de stallo-tuftene han hadde gravd ut. (Mulk 1993:31) Debatten om alderen på tamreindrifta er også en kamp om autoriteter, hvilke deler av deres forfatterskap som skal vektlegges og hvordan autoriteten skal leses og tolkes. Kombinasjonen av å «bringe inn venner» som Latour (1997) kaller det, sammen med å «ære forfedrene» (Flyum 1996) gir teksten ekstra tyngde og debatten mellom Mulk og Storli er en god illustrasjon på hvor viktig autorisering er i vitenskapelig tekst produksjon.

I artikkelen *On the Historiography of Sami Reindeer Pastoralism* i det samme nummeret av *Acta Borealia* fra 1996 forfulgte Storli problematikken fra 1993 og forsøkte å svare på det spørsmålet hun avsluttet debatten i NAR med, samtidig som hun forsøkte å underbygge og støtte sine påstander fra 1993 og tidligere om tilstedeværelsen av samisk reindriftspastoralisme i vikingtid. Et viktig poeng ved Storlis artikkel er at hun forsøkte å endre debatten fra uenigheten om tolkning av den arkeologiske empiriske «virkeligheten» til en debatt om hva de klassiske forfatterne «egentlig» mente, og vise at disse utsagnene støttet opp om hennes argumenter og ikke Mulks. Etter først å ha klargjort hva hun mente med begrepet pastoralisme gikk hun igjennom en rekke av de sentrale forfatterne innen den samisk-etnografiske litteraturen. Hun fant at det gikk et skille mellom de «klassiske», der blant andre Manker var en av de sentrale, og de nåtidige forfatterne. De klassiske forfatterne så ut til å ha ansett de skriftlige kildene som å være en adekvat beskrivelse av den akselererende pastoralismen fra 1600 tallet og utover, mens kildene ble oppfattet om uadekvate når det gjaldt å kaste lys over tamreindriftas opprinnelse. På grunn av dette prøvde de alle å finne bevis for tamreindriftas oppkomst i materiale som lå utenfor og bak de skriftlige kildene. Den nåtidige oppfatningen om at tamreindrifta ikke strakk seg lengre tilbake viste Storli var en oppfatning som ikke var eldre enn 20 - 30 år, og i løpet av denne tiden har oppkomstproblematikken vært lavt prioritert og studiene i samisk historie har vært basert på at tamreindrifta først ble utviklet etter 1600 tallet. (Storli 1996:81-96). Storli skapte slik et autoritativt fundament for sitt eget syn der de klassiske forfatterne utgjorde en pilar. Hun klarer å bringe «forfedrene», som også hennes motstander ærer, inn som sine «venner». Gjennom sin argumentasjon og tolkning fikk hun pionerene, de som ligger i bunnen for all forskning om dette emnet, til å framstå på sin side, disse forfatternes virkningshistorie og autoriserende kraft ble et viktig «våpen» for Storli.

Den andre pilaren var de historiske og etnografiske kildene sammen med språkforskning. Hun henviste til språkforskere som mener å ha vist at de samiske ordene for melking og aktiviteter og tro omkring dette må være låneord fra norrønt. Hun ny-tolket Ottars beretning og viste at denne

beretningen kan bety at Ottar hadde 600 tamrein, hun gikk igjennom Olaus Magnus og viste at han skrev at det allerede på 1500 tallet må ha eksistert en fullt utviklet tamreindrift til tross for at han karakteriserte samene som jegere. Hun viste også hvordan det ikke er samsvar mellom litterære beskrivelser og offisielle skattedokumenter med hensyn til antallet tamrein etter at man innførte en ny skatt på tamrein i 1602. De tidligste kildene støttet opp om pionerens og Storlis syn og hennes konklusjon var altså at tamreindriften oppkomst lå tidligere enn de tidligste skriftlige kildene.

Hun vendte seg så til det arkeologiske materialet for å se hva dette sa om oppkomstproblematikken. Det fantes imidlertid ikke noe enighet mellom de arkeologer som hadde arbeidet med dette, det var omtrent like mange meninger som det var forfattere. Men det var en tendens de senere årene til å argumentere for en senere omlegging fra jakt til tamreindrift enn forfattere fra midten og begynnelsen av 1900 tallet sto for. Hun underbygde denne påstanden med å henvise til Manker som allerede i 1960 påpekte dette problemet da han kommenterte at det syntes som om historikerne overbød hverandre i spørsmålet om hvor kort tid pastoralismen hadde eksistert. (Storli 1996:100-110).

En av grunnene til uenigheten om oppkomsten, hevdet Storli, er at det blant forskerne ikke fantes noen felles forståelse av de begreper som brukes til å beskrive utviklinga fra reinjakt til tamreindrift. Det man må fokusere på hevdet hun, er hvilken innflytelse tamme reinsdyr som en matressurs hadde på samfunnet, og ikke antallet tamme dyr eller om man fremdeles fortsatte med jakt og fiske. Og kanskje er det slik at den såkalt «hel-nomadismen» til fjellsamene er av nyere dato og kanskje er den også en dårlig modell for forhistoriens tamreindrift. Kanskje er det slik skrev Storli at pastoralismen til de svenske skogsamene vil ha vært en bedre analogi og modell for fortidas pastoralister. Denne tilpasningen, som etterhvert forsvant som et resultat av press både fra fjellsamene og fra den svenske staten, var basert både på en småskala tamreindrift og jakt og fiske, noe som harmonerte med Storlis syn på hvordan den tidlige pastoralismen kunne ha artet seg. (Storli 1996:110-112).

Spørsmålet om reindriftspastoralismens oppkomst var i følge Storli først og fremst et arkeologisk problem og ikke et etnografisk/historisk, fordi hun mente å kunne dokumentere at oppkomsten ikke kunne belegges gjennom skriftlige kilder. Hun svarte her dermed delvis på det spørsmålet hun stilte i 1993, hvorfor det så sjelden ble referert til litteratur som støttet en tidlig datering av tamreindrift. Ved siden av å være en «kamp» mellom ulike forskere har oppkomstdiskusjonen også vært en

rivalisering mellom ulike fagfelt. Dersom «alle» hadde vært enige om at dette var et problem som hørte inn under arkeologifaget, ville det i utgangspunktet gitt en arkeolog større autoritet i en diskusjon mellom ulike fagfelt, enn det har vært de siste årene, da oppkomsten har vært datert sent og derfor først og fremst har vært ansett som et historisk og eller etnografisk problem.

«The stallo controversy» og den samiske sentralmyten.

Men debatten er ikke slutt med dette. I artikkelen *The representation of Sami cultural identity in the cultural landscapes of northern Sweden: the use and misuse of archaeological knowledge* fra 1999 gjentok Mulk sammen med medforfatter Tim Bayliss-Smith endel av sine tidligere påstander om Storlis arbeider samtidig som de forsøkte å sette disse arbeidene inn i en ny kontekst. Mot slutten av artikkelen kom forfatterne inn på de ulike tolkningene av Stallo-tuftene. Disse ulike tolkningene hang, som vi har sett, nøye sammen med andre viktige faktorer i det fortidige samiske samfunnet, blant annet sammen med tolkningene av når reindriftspastoralismen oppsto. De tidlige tolkningene av stallotuftene, som for eksempel rester etter germanske stammer eller norske skatteinnkrevere, kan man i dag avvise og de er i følge forfatterne eksempler på den tankegangen som fratok samene en egen forhistorie. Men også i nyere tid er det eksempler på feiltolkninger av stallo-tuftene, og dermed også misbruk av arkeologisk kunnskap, og en av dem er Storlis. Alle «bevis» peker i følge forfatterne på at stallo-tuftene var brukt av reinsdyrjegere fram til tamreindriften erstattet jakten i løpet av 1500 tallet. Og for å forstå «the stallo controversy» fullt ut er det nødvendig å gå bak det konkrete bevismaterialet og måten det skal tolkes på (Mulk og Bayliss-Smith 1999:389).

Storlis versjon av forhistorien, er helt klart en utgave som er akseptabel for samer i dag, kanskje mer akseptabel enn den tolkingen som hevdet at det samiske jakt, fiske og fangstsamfunnet eksisterte nesten helt opp i mot vår egen tid. Sett i et sosialdarwinistisk og kulturevolusjonistisk perspektiv, fortsatte Mulk og Bayliss-Smith, var en forhistorie som pastoralister bedre enn en dominert av jegere og samlere. Dersom man så stallotuftene som beliggende i den tidligste tamreindriftenas kulturlandskap, ville dette styrke identiteten til de samer som har akseptert kulturevolusjonismens hegemoniske perspektiv. Beiterettigheter for moderne tamreindrift kunne få en sterkere basis dersom man kunne etablere en tusenårig kontinuerlig bruk av landet til tamreinbeite. (Mulk og Bayliss-Smith 1999:389). Moderne samisk identitet ville også kunne bli bekreftet på andre måter gjennom en tolkning à la Storli. I Skandinavia i dag fokuseres det mye på reindrift som et symbol for samisk kulturell identitet. Dette er delvis påført det samiske samfunnet av nasjonalstatene som

har satt likhetstegn mellom samisk etnisitet og tamreindrift, men det er også et symbol skapt av det samiske samfunnet som en slags nostalgisk reaksjon på at majoriteten av samer ikke lengre er knyttet til reindriften. (Mulk og Bayliss-Smith 1999:389).

Arkeologifaget og den enkelte arkeolog kan slik spille en viktig rolle i å rekonstruere dette landskapet som et gammelt samisk kulturlandskap knyttet til tamreindrift på en måte som tjener dagens samiske interesser. En arkeologi som prøver å støtte samenes politiske ambisjoner om å ta tilbake kontrollen over det tapte samiske kulturlandskapet er imidlertid en form for «the-past-as-wished-for», der en ønsket fortid settes foran en fortid basert i arkeologiske «bevis». Storli «the-past-as-wished-for»-arkeologi understrekes gjennom den vekt hun la på kjønns eller gender relasjoner. Som vi husker var en viktig forutsetning for hennes rekonstruksjonsforslag at det var kvinner tilstede i stallo-tuftene. Dette mente hun å vise gjennom at det ble funnet spinnehjul i det arkeologiske materialet og at det innvendige rommet i stallo-tuftene var organisert på samme måte man kjenner fra historisk tid, noe som blant annet medførte at det var en egen plass for kvinner i rommet. Slik trenger det imidlertid ikke å være hevdet Mulk og Bayliss-Smith. Det ville ikke være rart om kvinner i det samiske jegersamfunnet hadde tilgang på ull og kunne bruke spinnehjulet, tatt i betraktning av at handel og utveksling av ideer med verden utenfor hadde vært en dominerende faktor for innlandsregionene gjennom tusenvis av år. Det Storli gjorde, i følge Mulk og Bayliss-Smith, var å projisere en genderbasert modell som sier hvordan det sosiale livet burde være strukturert, ned på et arkeologisk materiale. Denne modellen er ikke bare et populært tema i dagens arkeologi, men den reflekterer også den sterke dikotomien i gender konseptet som har dominert vestlig religion og tenkning siden middelalderen. I virkeligheten, hevdet Mulk og Bayliss-Smith, er det ingen ting som skulle tilsi at menneskene i det samiske jegersamfunnet forestilte seg skillet mellom mann og kvinne slik Ränk (1949) og Yates (1989) foreslo, og som Storli baserer seg på. (Mulk og Bayliss-Smith 1999:390).

Ved å gå «bak» det arkeologiske bevismaterialet og tolkningen av dette kunne de vise bakgrunnen for «the stallo controversy» og de viste også at den tidlige datering av tamreindriften oppkomst kunne være politisk motivert og sees som «the-past-as-wished-for». Det de ikke så var at den kritikken de rettet mot Storli også rammet dem selv. Revitaliseringen av samebevegelsen etter andre verdenskrig førte til konstruksjonen av en samisk sentralmyte. En sentralmyte er de mest omfattende forestillingene som ligger til grunn for et folks felles historie. Følger vi Schanche (1993) er de kulturelementene som er hentet fram fra samisk historie og tillagt sentral betydning,

elementer som er ahistoriske, som uttrykker en avgrensning mot norsk historie og den vestlige verden, som uttrykker et globalt fellesskap med andre urbefolkninger samtidig som de tar opp i seg aktuell miljøfilosofi. De kulturtrekkene som Schanche hevdet var blitt tillagt stor vekt i moderne tradisjonsforståelse er erfaringsnærhet, økologisk varsomhet, fremkommelighet, egalitært, harmoni og åndelighet. (Schanche 1993:55). Vi ser hvordan flere av disse trekkene som utgjør den samiske sentralmyten passer godt sammen med den forhistorien Mulk presenterte for oss.

Noe av forklaringa på den motviljen som Mulk hadde i mot Storlis tolkninger kan ha sammenheng med de faktorer som Schanche presenterte i sin artikkel. Blant annet påpekte Schanche hvordan den samiske sentralmytens forestilling om en egalitær samfunnsform kunne trues «av kunnskap om perioder med betydelige rang-, status- og maktforskjeller» (Schanche 1993:60). Som vi husker var en av Storlis påstander at de tidligste reindriftspastoralistene utgjorde en sosial elite, noe som førte til at hennes modell brøt med den egalitære samfunnsstrukturen 800 år tidligere enn Mulks. Storli viste i sin artikkel i 1996 at dagens oppfatning av tamreindrift som et relativt nytt fenomen, var et «dogme» som hadde festet seg de siste 20 til 30 år. Det å trekke det samiske jegersamfunnet så langt opp i tid som dette dogmet (og som blant annet Mulk) gjorde, knyttet også forhistorien an til den samiske sentralmyten. Som Schanche hevdet, var forestillingene om «det likeverdige og rettferdige fortidige samiske samfunnet» en god tanke å tenke. Et av utgangspunktene for denne tanken er imidlertid den vestlige oppfatninga av «the noble savage» eller den edle ville og Schanche påpekte at forestillingen om egalitet som en konstant faktor i den samiske forhistorien må revurderes. (Schanche 1993:61). Det samiske jegersamfunnet preget av egalitet, likeverd og rettferdighet var for en stor grad tuftet på denne romantiske oppfatningen av jegersamfunnet som bestående av edle ville. (sml. Olsen 1999b) Også når det gjelder å markere forskjellighet til det skandinaviske ligger Mulks tolkning av den samiske fortiden nærmere en samisk sentralmyte enn Storlis. Ved å fremheve den lange perioden der samene var jeger og sankere understreker hun sentralmytens oppfatning om forskjellen til den skandinaviske bonde befolkningen. I et sosialdarwinistisk og kulturevolusjonistisk perspektiv, vil som Mulk og Bayliss-Smith i sin kritikk av Storli påpeker, pastoralister befinne seg på et nivå mellom jegersamfunn på den ene siden og fastboende bønder på den andre og derfor mente de at det kunne det oppfattes som «bedre» å ha en fortid som pastoralist enn som jeger og sanker. Argumentet kan imidlertid snus andre veien. Ved å insistere på en lang fortid som jegere og sankere «plasserer» Mulk og Bayliss-Smith det samiske samfunnet lengre vekk fra det skandinaviske enn det for eksempel Storli gjør. Også sentralmytens insistens på samenes økologiske varsomhet ivaretaes bedre av et forhistorisk jeger og

fangstsamfunn enn av et samfunn basert på pastoralisme, spesielt sett i relasjon til dagens debatt om reindriftas overbeiting med en tilhørende økologisk utarming av store områder på for eksempel Finnmarksvidda.

Mulk og Bayliss-Smith har sikkert rett i påstanden om at en tidlig datering av tamreindrifta à la Storli og Aronsson kunne passe godt til noen av dagens samepolitiske krav. Samtidig ser vi at den forhistorien de selv representerer på vesentlige punkter støtter opp om en samisk sentralmyte slik denne er beskrevet av Schanche. Faktisk er det slik at Mulks tolkninger av den samiske fortida ligger tettere opp til en samisk sentralmyte enn Aronssons og Storlis tolkninger, og ser vi på arkeologi som en del av denne myteproduksjonen kan man hevde at Mulks arbeider bidrar til å vedlikeholde en slik sentralmyte, mens Storli og Aronssons tolkninger slår sprekker i denne myten. Uten å ta stilling til hvem som har «rett» i denne debatten er det slik at dersom nå tamreindrifta oppsto på et mye tidligere tidspunkt enn antatt de siste 20 til 30 år, og dette medførte at man hadde et lagdelt samisk samfunn i forhistorien der man kunne skille ut en samisk elite, ville dette kanskje måtte føre til endringer i den samiske sentralmyten, på samme måte som forskning på samisk forhistorie de siste 20 årene har vært med på å slå sprekker i den norske sentralmyten.

Graver i ur og berg.

Audhild Schanche er den som har tatt fatt i det mest kontroversielle materialet i sin doktorgradsavhandling *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion 1000 f.Kr. til 1700 e.Kr.* fra 1997. Ved å analysere samisk gravskikk ut fra et religionssosiologisk perspektiv har hun tatt fatt i skjelettmaterialet, som tidligere ble brukt innenfor forskning preget av raselæra, og der det var skjelettene og framfor alt kranienes form som var interessant da man antok at disse kunne si noe om rase, kultur og etnisitet. Gjennom en grundig forskningshistorisk oversikt viste hun hvordan det samiske skjelettmaterialet hadde blitt brukt og misbrukt helt opp til vår egen samtid. Urbegravelser er kjent i de skriftlige kildene fra 1600 tallet, og senere fra ca. 1850 til 1930 ble det gravd opp/samlet inn en rekke samiske skjeletter som ble sendt blant annet til København men også til andre steder i verden for komparative fysiskantropologiske undersøkelser. Skjelettene, samisk kultur og samisk fortid kom på denne måten til å inngå i en diskurs der sosialdarwinisme og raselæra var premissleverandørene for de spørsmål som ble stilt til dette «materialet». Først fra 1950 tallet av og utover fikk man en økende forståelse av at det eksisterte en egen samisk forhistorie og Schanche viser at den teoretiske nyorienteringa på 1970 tallet med bruk av moderne etnisitetsteori

førte til en grunnleggende nyorientering av arkeologiens tilnærming til samisk fortid. (Schanche 1997).

Schanches arkeologiske materiale er urbegravelsene i Norge og Sverige. Dette store materialet blir så analysert og hun får fram geografiske og kronologiske variasjoner i materialet. Før hun tolker dette materialet har hun et religionsteoretisk og historisk kapittel der hun diskuterer dødsritualer og rasjonalitet, individualitet, reproduksjon og hun diskuterer også den flertydighet slike ritualer kan være preget av. Schanches tolkning er todelt. Først tolker hun urgravene som en kategori, uavhengig av tid og rom, og presenterer her en slags overordnet «grammatikk» som gjelder for alle urgravene.

De samiske kultplassene som urgraver, bjørnegraver og offerplasser er i en stor grad plassert i den samme terrenntypen, som Schanche karakteriserer som oppbrutte og forrevne steinlandskap. Historiske kilder viser at kultplassene har hatt forbindelse med de døde. Offerplassene hadde også med jakt å gjøre, noe som ikke trenger å stå i motsetning til at de var assosiert med dødsverdenen. Den metaforiske assosiasjonen mellom statisk og varige ting som stein og bein på den ene siden og vitale men forgjengelige bløtdelene og vegetasjon på den andre siden, førte til at landskapstrekk preget av naken stein fikk sin religiøse betydning. De historiske kildene hevder også at offerdyrets knokler alltid skulle bevares hele og samlet, noe som ikke bekreftes av Schanches undersøkelser. Dyrebein ser ut til å ha vært brukt i religiøs og rituell sammenheng på flere måter og dette antyder både flertydighet og at alternative og muligens motstridende forestillinger har eksistert parallelt. Både bein og horn finnes på offerplassene mens bare bein er lagt ned i gravene. Dette tolker Schanche som at den rituelle meningen horn og bein hadde, utgjorde akser i en religiøs kosmologi. Bein ble forbundet med den døde og den underjordiske verdenen mens horn, som vokser ut og felles hvert år ble klassifisert på lik linje med andre vitale deler, og var derfor forbundet med midtre og øvre kosmologiske nivåer. Metall er deponert både i gravene og på offerplassene. Likevel er det stor forskjell i hva som er nedlagt. Offerplassene har et mere variert utvalg gjenstander som viser sterkere linjer mot vestlige handelspartnere, de inneholder blant annet mynter og pilespisser, noe som helt mangler i gravfunnene. Schanche tolker dette dithen at offerplassene var arena for en allsidig religiøs praksis mens det var sterkere restriksjoner på hva som kunne inngå i begravelsesritualene. Når man finner smykker av østlig opprinnelse i gravene tolkes dette som at de østlige utvekslingsrelasjonene var basert på gamle tradisjoner og var underlagt en rituell kontroll, mens de vestlige relasjonene bar mer preg av å være handelsrelasjoner og uformelle transaksjoner,

noe som kan være med å forklare fraværet av mynter i gravene. (Schanche 1997).

Deretter trekker hun inn urgravskikkens variasjoner i tid og rom, og viser hvordan den endret seg fra den ble etablert i Varanger i tidlig metalltid til den forsvant som følge av at kristendommen ble etablert i de samiske områdene. (Schanche 1997). I tidlig metalltid skjer det et skifte i gravskikk i Varanger og urgravskikken etableres. De døde flyttes nå fra boplassene til nakne og oppbrutte ur og bergområder, og man slutter også å deponere dyrebein i møddingen rundt husene, men flytter dem til de samme stedene som de døde. Det skjer også en endring fra få individuelle graver til mange graver på gravfelt. Det regenerative potensialet knoklene eller beina hadde gjorde dem til sentrale elementer i den rituelle utvekslingen mellom liv og død. Skiftet i gravskikk innebærer sannsynligvis en endring i den rituelle avvekslingen mellom de levende og de døde, der de døde slektningene som kollektiv gruppe nå inntok en ny stilling. (Schanche 1997).

Dødskulten og jaktkulten var til å begynne med inkludert i gravskikken uavhengig av kjønn. Men i slutten av jernalder/vikingtid endret dette seg. Jaktkulten ble intensivert og skilt ut som et eget rituell område forbeholdt menn og begravelsesseremonier var ikke lengre forenlige med symboler for jakt. Vanlige redskaper, som beinpiler, ble skiftet ut med smykker importert fra øst som gravgaver. Jernpiler finnes nå bare på offerplasser, og ikke i gravene. Forholdet mellom jaktguden og dødsgudinnen i kosmologien blir endret, og kvinner blir utelukket fra jakt og håndtering av jaktvilt. Den intensiveringa av jaktkulten og spredningen av urgravskikken man får i slutten av jernalderen og tidlig mellomalder, må sannsynligvis settes i sammenheng med intensiveringa av jakten på pelsdyr som inngikk i byttehandel der metall ble byttet mot skinn og pelsverk. Schanches tolkning av at jaktkulten ble intensivert og at kvinner ble utelukket fra jakt, støtter opp om tolkningene som hevder at stallo-tuftene ble brukt av reinsdyrjegere og ikke av reinsdyrpastoralister. Et av Storlis argumenter for tamreidrift var jo kvinners tilstedeværen på boplassene i høyfjellet. Blant annet mente Storli å påvise den samiske kjøkkensteinen i tuftene, og denne steinen satte grensen for hvor langt innover i lavvoen eller gammen kvinner hadde lov til å bevege seg. Hun hevdet at siden kvinner var utelukket fra jakten men allikevel var tilstede på høyfjellsboplassene måtte dette være en indikasjon på pastoralisme. Mulk på sin side hevdet at kvinner kunne ha vært tilstede på jaktboplasser selv om de var utelukket fra selve jakten. Dersom dette stemmer kan kjøkkensteinen eller boassu-steinen i gammene gis en annen forklaring. Dersom det nå var slik at jaktkulten ble skilt ut som et eget område der kvinner ikke hadde adgang, ville man forvente at denne rituelle separasjonen også kunne få konsekvenser for den interne organiseringa av boligen,

noe som synes å være tilfelle her. At boassu steinen kan identifiseres i stallotuftene i Lønsdalen kan altså være et argument for at det har vært kvinner tilstede på jaktboplassene selv om jaktkulten var et mannlig domene. Følger vi Schanches argumentasjon vil den indre organiseringa av tuftene støtte opp om teorien som hevder at stallo-tuftene var oppholdssted for samiske reinjegere og ikke reindriftpastoralister. På den andre siden kan man ikke gjennom urgravskikken vise at man i middelalderen levde i en ren jakt og fangstøkonomi. Riktignok er ingen av gravene med tamdyrbein datert til dette tidsrommet, men i Varanger er småfebein er datert til 1300 tallet og på øya Spildra i Kvænangen i Nord-Troms har man datert bein fra sau til 1000 tallet e.Kr., noe som tyder på et tidlig småfehold hos sjøsamene her. (Schanche 1997).

Samtidig med intensiveringa av jakten får man også et økt press på tradisjonelle samiske verdier forårsaket av samfunnsmessige og religiøse endringer hos nabofolk. Dette presset førte til en større grad av homogenisering av samisk gravskikk og en intensivert rituell praksis over store områder. Dels tok denne utgangspunkt i urgravskikken som dominerte i Varanger, og dels tok den utgangspunkt i bjørnegravene, som er et parallelt fenomen til urgravskikken. Da de gamle utvekslingssystemene mot øst brøt sammen i seinmiddelalderen og kongemakten for alvor fikk fotfeste i de samiske områdene, fikk dette konsekvenser for gravskikken særlig langs kysten, mens man i innlandsområdene ser at urgravskikken først kommer under press på 1700 tallet. Langs kysten danner samiske jordgraver på øyer og holmer sannsynligvis en overgangsform mellom begravelse i ur og begravelse på kristne kirkegårder. (Schanche 1997).

Schanches tolkninger og holdning til sitt materiale preges av åpenhet. Hun presiserer at tolkningsforslagene hun har valgt har sitt utgangspunkt både i empirien og i det teoretiske og metodiske ståstedet hun har valgt, og at et annet utgangspunkt i forhold til datagrunnlaget ville ha fått fram andre sider av den fortiden funnene representerer (Schanche 1997:254). Hun forsøker også å få fram mangfoldet eller mangetydigheten i materialet og flere steder presenterer hun oss for ulike alternative tolkninger av det samme materialet, uten at disse nødvendigvis utelukker hverandre. Avhandlinga er i sitt valg av empiri og gjennom sitt teoretiske og metodiske ståsted både et supplement men også et nyttig og nødvendig korrektiv til den arkeologiske forskningstradisjonen som kommer til uttrykk gjennom Odner (1992) og Mulk (1994) og Olsen (1984), der økologi, økonomi og produksjonsforhold har en dominerende stilling. Schanche fokuserer på etikken i sin undersøkelse og viser hvordan det er sammenheng mellom metode og forskningsetikk. Siden midten av 1970 tallet har det i USA og etter hvert også i andre land blitt

utviklet en praksis der skjelettmateriale fra urbefolkningene som tidligere ble tatt fra gravplassene og plassert i museene blir lagt tilbake til stedene de ble fjernet fra. (Olsen 1997:259). Det Schanche gjør er at hun fører denne praksisen videre og etablerer gjenbegravelse som del av en metode i arkeologisk forskning. Også når det gjelder framstillingsformen gjør hun seg etiske betraktninger. Hun legger stor vekt på en beskrivende fremstilling og på kvalitative vurderinger. Dette hevder hun gir henne for det første en nærhet til stoffet, empirien som kollektiv enhet har ikke fått overskygge det at det dreier seg om individuelle begravelser. For det andre skaper en slik fremstillingsform en tilgjengelighet for leseren som hun hevder kunne ha gått tapt i en «strammere og strengere systemisert form» (Schanche 1997:5). Det første punktet skiller hennes tilnærming til stoffet klart fra en prosessuell tilnærming der man var ute etter en avstand til stoffet slik at man kunne objektivere det og finne fram til trekk, mønster eller «lover» som overskygget enkelttilfellene. I så måte er Schanches avhandling del av en «trend» innenfor samfunnsvitenskapene og også arkeologien der aktør eller individperspektivet etter hvert har fått en sterkere stilling enn det hadde tidligere. Det andre punktet kan være litt mere problematisk. Implisitt ligger en vurdering av «leserens» evne eller mulighet til å få tilgang til teksten. «Leseren» er et mangehodet troll og ikke en «kollektiv enhet» som Schanche synes å mene. På sett og vis står dette synet i motsetning til det første punktet, hun ser gravene både som kategori og som enkeltgraver, leserne derimot oppfattes ikke som ulike enkeltindivider men som en «leser». (Schanche 1997:5).

Samer i sør.

Mens forskning i samisk forhistorie i nord er blitt en etablert del av norsk arkeologi, kan man ikke si det samme om forskning i sørsamisk fortid/forhistorie. Som tidligere nevnt ble det etter hvert etablert en teori om at samene relativt sent, først i historisk tid, hadde innvandret til sine sørlige områder (Nielsen 1891), en teori som lenge rådde grunnen alene. Det var ulike grunner til dette, den viktigste var at samer i sør var et ikke-tema for arkeologene fram til på 1970 tallet. Mens Simonsen og etter hvert også andre begynte å stille andre spørsmål til samisk forhistorie enn «når innvandret samene?» til den samiske fortida i nord, fortsatte dette spørsmålet å leve videre i sør, noe vi skal komme tilbake til om litt.

Møter i grenseland

Fra midten av 1970 tallet har den svenske arkeologen Inger Zachrisson arbeidet med samisk forhistorie i sør og det har kommet en rekke publikasjoner fra hennes hånd. (Zachrisson 1976, 1984, 1985, 1997). Vi skal i det følgende se på arbeidet *Möten i gränsland. Samer och germaner i mellanskandinavien* som ble utgitt i 1997 og vi skal spesielt ta for oss de humanantropologiske delene av boka. Dette arbeidets formål var å argumentere for et nytt syn på det historiske forløpet i «Mellanskandinavien» i jernalder - middelalder og å synliggjøre hvilken samene hadde i dette forløpet (Zachrisson 1997:9). Inger Zachrisson var redaktør av boka, artiklene er skrevet av ulike forfattere som tar for seg ulike perspektiver på sørsamisk fortid, som humanantropologi, språkanalyser og arkeologiske undersøkelser. Ved siden av å være redaktør utgjør Zachrissons egne tekster omlag halvparten av boka.

På svensk side av grensen utgjør «Mellanskandinavien» området mellom nordre delen av Jämtland - Ångermannland i nord og Mälardalen i sør. I Norge er hele Sør Norge sør for Nord-Trøndelag definert som en del av området (Zachrisson 1997:10). «Kjerneområdet» for undersøkelsen er mellom Femunden - Trysilelva og Svenskegrensen på norsk side og Herjedalen på svensk side der Vivalen er den sentrale arkeologiske lokaliteten. Gravene på Vivalen inneholdt foruten gravgaver også en rekke mer eller mindre bevarte skjeletter og analysene av disse utgjør en viktig del av boka og prosjektet.

At det har eksistert to ulike økonomier i den midtre delen av Skandinavia i jernalder er arkeologene enige om, denne dualismen forklares imidlertid på ulike måter. I følge Zachrisson er det tre ulike syn på denne kulturdualismen som har gjort seg gjeldende. Det første er at man har operert med en fast kulturgrense mellom nord og sør. Dette er som vi har sett en gammel tanke og Zachrisson kritiserer særlig Evert Baudou for å vedlikeholde dette synet. Grensen Baudou opererer med er ikke grensen mellom et germansk samfunn i sør og en samisk jeger og fangstbefolkning i nord, den er derimot nordgrensen for sammenhengende germanske bygder og sier ingenting om en eventuell samisk tilstedeværelse sør for denne grensen. (Zachrisson 1997:35). Den andre måten å se dette på er at det har eksistert to økonomier side ved side, en agrarøkonomi langs kysten og en fangst og jakt økonomi i innlandet der jakt og fangst økonomien eller rettere jakt og fangst befolkningen etter hvert blir fortrent av jordbruksøkonomien og jordbrukerne. I Sverige er denne synsmåten hevdet av

Klas-Göran Selinge, i Norge hevdet som vi skal se i neste kapittel Anders Hagen noe av det samme. Denne måten å se jernaldersamfunnet tar kun utgangspunkt i det arkeologiske materialet og etnisk tilhørighet blir så og si ikke diskutert. Det tredje synssettet er en utvidelse av det andre og representerer Zachrissons syn. Hun kaller dette et tverrvitenskapelig syn som tar hensyn til alt tilgjengelig kildemateriale, der det argumenteres for at samisk kultur har utgått fra den såkalte fangstkulturen. Dette synssettet forsøker å inkorporere moderne etnisitetsteori og det vektlegger også at det er de indre utviklinga i samfunnet som har vært den viktigste faktoren for de endringsprosessene som skjedde i jernalderen.

Kultur og materiell kultur.

Gjennom analyser av det kulturhistoriske materialet, det vil si materiell kultur, språk og skriftlige kilder argumenteres det for at jeger og fangst økonomien i midtre del av Skandinavia i jernalder har vært båret av en samisk befolkning. Det er lite eller ingenting i materialet som tyder på at den har vært germansk, den skiller seg på vesentlige punkter fra den germanske bondekulturen som etter hvert brer seg i Mellomskandinavia. Lingvistiske undersøkelser av sørsamisk viser at dette er det mest konservative av de samiske språkene eller dialektene og at det inneholder en stor del av arkaiske former som kan føres tilbake til en før-samisk uralisk språkform. En ny lingvistisk teori hevder at den uralisk snakkende befolkningen var den eldste i hele den nordvestre delen av Eurasia, og at samene og/eller samisk språk stammer fra denne befolkningen. (Strade 1997:175-185). Også den materielle kulturen vitner om samisk tilstedeværelse i sør. Den såkalte jeger og sanker tilpasningen i jernalder må sees som en egen kultur, og den har mange fellestrekk med det som senere skulle bli karakteristisk for samisk kultur så vel som for andre lignende grupper i det store ural-språklige området. (Zachrisson 1997). Alt dette understøttes av det skriftlige kildetilfanget, som Zachrisson (1997:158-175) går igjennom og kommenterer. Dette er det samme materialet som A.M. Hansen på begynnelsen av 1900 tallet arbeidet så hardt for å skille fra det samiske, og som siden har ført en nokså slumrende tilværelse i norsk og nordisk arkeologi. Det kulturhistoriske materialet synes altså å peke mot at det har vært en samisk tilstedeværelse også i Mellomskandinavia i jernalder, det er også sannsynlig at hele dette området var befolket av (en) uralisk-snakkende befolkning(er), der dette språket/språkene gradvis ble assimilert av ekspanderende indoeuropeere 3000 - 4000 f.Kr.

Fysisk-antropologisk materiale.

Hva så med det humanantropologiske materialet? Til sammen er det undersøkt 21 graver på Vivallen, 19 av gravene inneholdt skjeletter eller skjelettrestre. 20 av disse ble undersøkt av Gustav Hallström i 1913, mens den siste ble undersøkt av det sørsamiske prosjektet i 1986. Skjelettmaterialet var dårlig bevart og til dels fragmentarisk, noe som har vanskeliggjort de humanantropologiske undersøkelsene og ført til at de resultatene som presenteres blir karakterisert som usikre. Det påpekes at i moderne antropologi brukes biologiske forskjeller til å vise den virkningen omgivelsene og den sosiale interaksjonen mellom grupper har på den biologiske variasjonen, og ikke til å klassifisere mennesker i ulike raser. (Alexandersen 1997:40). Det hevdes videre at biologisk eller fysisk antropologi absolutt er et legitimt forskningsområde både blant levende mennesker og i skjelettpopulasjoner og at resultatene «kan anvendes til nytte i utallige sociale sammenheng, men de kan også misbrukes og bl.a. føre til rasisme» (Alexandersen 1997:41). Dette aspektet blir imidlertid ikke videre problematisert og det er få etiske betraktninger om bruken av et skjelettmateriale. Det er klare linjer mellom den eldre rasesystematikken og den moderne antropologien, noe også Alexandersen (1997:40) påpeker, men det argumenteres likevel for at det er en vesentlig forskjell på ny og gammel fysisk antropologi fordi man ikke lengre understreker likheten innad i rasen og betoner forskjellene mellom rasene, men isteden arbeider med biologiske avstander og geografiske gradienter, eller lokalt oppståtte likheter mellom samtidige eller etterfølgende populasjoner i forsøket på å beskrive befolkningsutviklingen.

Likhetene mellom den gamle og den såkalte nye antropologien kommer imidlertid blant annet til uttrykk i referansebruken. Alexandersen (1997:41, 42) referer for eksempel til Coon 1962 både når det gjelder den «rasemessige» enhet som europeiske kranier fra øvre paleolittikum framviser og når det gjelder relasjonen mellom samer og urale folk. Boka det vises til er *The Origin of Races*, der Carleton Coon hevdet at de menneskerasene som lever i dag, homo sapiens, har passert overgangen fra arten foran i utviklingskjeden, homo erectus, på ulike tidspunkter i historien. Den kaukasoide og den mongoloide rasen hadde i følge Coon passert grensen til å bli menneske på et tidspunkt lenge før den negroide og den australoide. Disse to siste rasene hadde altså hatt kortere tid på å utvikle seg som menneske. Det er tvil om hva Coon selv mente, men tanken om at det eksisterer et biologisk betinget hierarki mellom de nåværende menneskerasene vil være en «naturlig» følge av hans ideer. (Lavik 1998:115).

Coons multiregionale teori om menneskets tidlige utvikling kan sees på som en slag fornyelse av den koblinga mellom evolusjonsteorien og en hierarkisk modell om forholdet mellom rasene som man gjorde på slutten av 1800 tallet/begynnelsen av 1900 tallet (Lavik 1998:140). Coons arbeide møtte sterk motstand hos andre humanantropologer og hans synspunkter var også uforenelige med Unescos erklæringer mot rasisme fra 1950 og 1951. (Lavik 1998:115, 140). Den multiregionale teorien ble etter hvert avløst av «replacement modellen» som går ut på at det moderne mennesket ble utviklet på et sted på jorda, sannsynligvis i Afrika sør for Sahara, og at det derfra spredte seg. Modellen kalles også derfor «out of Africa» modellen. Denne siste modellen impliserer at likheten mellom nålevende mennesker er større enn dersom man legger Coons modell til grunn. (Lavik 1998:140-141).

«Out of Africa modellen» svekker altså argumentene om at det finnes store biologisk betingede «rase» forskjeller. Og kanskje er det slik at man med dette utgangspunktet fokuserer mindre på ulikheter en man ville gjøre med Coons multiregionale modell som utgangspunkt. Et sentralt navn innenfor forskningen om variasjonen mellom nålevende populasjonen på jorda er Luigi Luca Cavalli-Sforza, som også Alexandersen henviser til. Cavalli-Sforza er en av de som har initiert det såkalte «Human Genomic Diversity Project» der man på grunnlag av fossiler, arkeologiske funn, molekylær genetik og lingvistiske analyser prøver å utvikle modeller som beskriver både variasjon og slektskap mellom nålevende mennesker når det gjelder fysiske egenskaper og språk (Lavik 1998:131). Selv om denne forskinga som tar mål av seg å beskrive variasjon blant mennesker på jorda ikke er rasistisk i vanlig forstand og ligger på et annet plan enn for eksempel Coons arbeider, er den allikevel blitt oppfattet som kontroversiell og etisk problematisk. Den er blitt sterkt kritisert for å bidra til å stemple minoritetsgrupper som mindreverdige, noe som kom som en stor overraskelse på forskerne som bedriver denne forskinga. (Lavik 1998:141-142). Det kan reises en rekke spørsmål til denne type forskning. Lavik (1998:142) peker på fire fundamentale etiske spørsmål: hvem det er som eier empirien, enten det nå er fossiler, arkeologisk materiale eller genmateriale, hvem det er som har rett til adgang til materialet, hvordan skal man praktisere prinsippet om «informert samtykke» slik det er beskrevet i Nürenbergkoden, hvordan praktiserer ressursrike forskergrupper fra «vesten» disse prinsippene når de nærmer seg minoritetsgrupper i utviklingsland og vi kan i vår sammenheng her tilføye minoritetsgrupper i I-land. Disse og lignende problemstillinger nevnes ikke verken i forbindelse med referansebruk eller i forhold til egen empiri. Både Alexandersen og Iregren bruker for eksempel skjelettmateriale fra Nord Norge utgravd «och

av samer sterkt kritiserte» som Iregren (1997:92) formulerer det, av Kristian Emil Schreiner på begynnelsen av 1900 tallet. Det knyttes få etiske kommentarer eller synspunkter til bruken av dette materialet og det er interessant å se forskjellen til Schanche 1997 som grundig drøfter Schreiners og Anatomisk institutts rolle i både datidig og samtidig humanantropologisk forskning der samiske skjeletter står i fokus.

Helse og avstamning.

Man har valgt å fokusere på to problemområder, det ene er å forsøke å få et innblikk i helsetilstanden til befolkningen på Vivalen (Iregren 1997:87), det andre er å kunne si noe om Vivalen gruppens slektskap med kjente folkegrupper i Norden (Iregren 1997:90). Begge problemområdene er med å knytte analysene av skjelettet materialet til en tidligere antropologisk tradisjon og vi skal i det følgende belyse dette nærmere.

Innenfor den raselærebaserte eugenikken fant man den såkalte reformeugenikken som var opptatt av befolkningens kvalitet. Positiv eugenik innebar å forsøke å øke antallet personer med positive egenskaper i en befolkning, for eksempel personer med høy intelligens. Negativ eugenik var å begrense antallet personer med alvorlige sykdommer, lav intelligens eller andre «defekter» i en befolkning gjennom ekteskapslover, tvangssterilisering etc. Reformeugenikken innebar derfor en diskriminering mellom ulike mennesker som gikk mellom et mer eller mindre sunt og «verdige» liv innenfor den enkelte rase og for mennesket som art. (Lavik 1998:143). Lavik hevder videre at reformeugenikken ikke diskriminerte mellom mennesker av ulike raser, men at det var mellom mennesker av samme rase diskrimineringen skjedde, en påstand som kan diskuteres og som vi kommer tilbake til om litt.

Nyere fysisk-antropologi regner som sagt at både arv og miljø styrer de menneskelige fysiske trekkene. Innenfor undersøkelsen av Vivalengruppens helsetilstand ville man gjerne derfor se på kroppslengden (Iregren 1997:84). Den lave kroppslengden var som vi har sett, regnet som et typisk biologisk trekk for samer og tanken bak var å forsøke å vise at det var sammenheng mellom for eksempel «dårlige livsvillkor och/eller hög sjukdomsbelastning» og lav kroppslengde og at den lave kroppslengden ikke (bare?) var et arvelig fenomen men også skyldtes miljøet. Imidlertid var skjelettet materialet fra Vivalen i en slik forfatning at man ikke kunne foreta noen nærmere undersøkelser av kroppslengde eller kroppsbygning. Mens man tidligere mente at samenes

legemshøyde var biologisk bestemt, og at dette ble tolket som et av mange «bevis» på samenes fysiske og psykiske underlegenhet, mener man nå at legemshøyden også kan skyldes miljømessige og/eller kulturelle komponenter. Ved kulturelle «forbedringer» vil kroppslengden/kroppsfasongen endre seg. Et eksempel på dette er at det i overgangen mellom mesolittikum og neolittikum skjer en endring fra mere robuste til mer gracile skjelettformer, noe som dels skyldes en endring i genpuljen og dels «er et resultat af ændrede livsbetingelser og forbedret teknologi både i jagt/fiskeri, i redskabsfremstilling og i tilberedning af den daglige kost» (Alexandersen 1997:41). Det som her skjer er at man får en forflytning av det «underlegne» fra den biologiske verdenen, fra genene, til kulturen. Underlegenhet ligger ikke lengre i genene, den ligger i kulturen. Dersom kulturen forbedres, forbedres også den fysiske kvaliteten på menneskene. Man kobler anomalien, det syke eller uønskede (det urene?), kulturen og det fysiske til hverandre. Videre er det «vi» som er målestokken. Moderne samiske populasjoner måles mot skandinaver (svensker, nordmenn) og er lavere i forhold til disse. Samiske skjeletter fra historisk og forhistorisk tid måles mot «germanere» og er lavere enn disse. Det er derfor ikke bare et hierarkisk forhold mellom mennesker innad i populasjonen eller kulturen, men også mellom ulike populasjoner eller kulturer.

«En av projektets viktigaste oppgifter är at belysa Vivallengruppens släktskap med kända folkgrupper i Norden» (Iregren 1997:90). Med slektskap menes her biologisk eller genetisk slektskap, noe som sammen med språk og materiell kultur har vært intimt knyttet til den gamle jakten på opprinnelse. Igjen er hovedproblemet at det er så få gravlagte på Vivallen og skjelettmaterialets dårlig tilstand. Man har kunnet ta relativt få mål og det er derfor vanskelig å dra slutninger utfra det kranologiske materialet. (Iregren 1997:90). Resultatet av Iregrens biologiske studie er allikevel at det på Vivallen ble gravlagt individer «både av samisk og svensk härkomst och at gener från de båda populationerna återfins i Vivallengruppens arvs massa» (Iregren 1997:98). Interessant er det å legge merke til at i sammenligningen mellom nordmenn, svensker og samer, synes det som det er relativt uproblematisk å finne «rene» nordbo populasjoner. Det synes som om det er mer problematisk med det nordnorske samiske skjelettmaterialet da dette har et inngifte av både finner og nordmenn, stammer fra en annen tid enn Vivallen og kommer fra et annet geografisk område med en annen natur og et annet klima og har hatt en annen økonomi og et annet levesett enn populasjonen på Vivallen. (Iregren 1997:92-93). Av komparativgruppene anså Schreiner (1935) materialet fra kirkegården på Angsnes i Varanger å representere de «reneste» samene (Alexandersen 1997:104). Gruppen fra Alta var mest oppblandet, og av de samiske gruppene Vivallenmaterialet blir sammenlignet med er Altamaterialet det som genetisk ligger nærmest. For Schreiner er målet

på samiskhet biologisk, det er de morfologiske trekkene som avgjør i hvor stor grad man er same, kulturelle komponenter stiller her i annen rekke. Dette understrekes indirekte av Alexandersen (1997:106, 109) der han forbauses over hvor få dentalantropologiske undersøkelser det er gjort av germansk/nordiske tenner. Han har derimot ingen problemer med å finne undersøkelser gjort på samiske tenner. Undersøkelser på samiske tenner føyer seg inn i rekken av fysisk antropologiske undersøkelser på samisk skjelettmateriale. At det finnes et såpass stort fysisk-antropologisk materiale fra en befolkningsmessig såpass liten kultur et er tegn på hvor nærmest sykelige opptatt hvite europeere var av urbefolkninger fra slutten av 1800 tallet fram i mot mellomkrigstida.

I motsetning til skjelettmaterialet er tannmaterialet er godt bevart. (Aleksandersen 1997:99-116). Tannstørrelse og tannformer er arvelige og heritabiliteten ansees som «moderat høy» til tross for at tannstørrelse og tannformer også påvirkes av ikke-genetiske faktorer, som tilfeldige fysiske forskjeller i det indre miljøet eller endringer i tilførselen av næringsstoffer. Likhet i tannformer mellom to grupper tolkes som biologisk likhet mellom gruppene mens forskjeller mellom grupper tolkes som tegn på innbyrdes genetisk og sosiokulturell avstand. Alexandersen understreker at tannundersøkelser alene ikke er gode nok til å utlede populasjoners innbyrdes historiske relasjoner. I nålevende befolkninger må tannmaterialet suppleres med blod og vevstypeundersøkelser i kombinasjon med språklige og etnografiske undersøkelser. I historiske skjelettpopulasjoner må de kombineres med historiske og eller arkeologiske vitnesbyrd. (Alexandersen 1997:99). For å plassere Vivalen gruppen tannmorfologisk i en større sammenheng, sammenlignes de med tannvariasjonen hos germansk-nordiske grupper og samiske grupper. Som med skjelettmaterialet viser tannmaterialet innslag fra flere grupper. Grunnmønsteret karakteriseres som europeisk, men med «et samisk præg». (Alexandersen 1997:103).

Tidligere undersøkelser av samiske tenner viser at de varierer innbyrdes, men også variasjonen tilsvarer det gracile europeiske mønstret. Tennene er i tillegg supplert med et østlig trekk, men som Alexandersen påpeker er det tilfeldig ved hvilken hyppighet i en populasjon man setter grensen mellom østlige og vestlige trekk. I virkeligheten er det samme trekk som forekommer med ulik hyppighet, og derfor utgjør en øst - vest gradient. Han siterer en finsk undersøkelse som konkluderer med at skoltesamene/østsamenes tannformer var helt forskjellig fra både kaukasoide og mongoloide populasjoner men at hvis «Lapp origins are traceable to the Mongoloid or the Caucasoid racial stock, the dental traits of Skolt Lapps suggest the latter alternative» (Kirveskari 1974:64 etter Alexandersen 1997:105). Letingen etter og vektleggingen av østlige trekk i

tannmorfologien kan settes i sammenheng med den tidligere søken etter samens østlige opphav, foranlediget av spørsmålet «hvor kom de fra?»

Den tannmorfologiske analysen viste at Vivalen-gruppen har et særpreg og at den inntar en mellomstilling med likheter både til germansk/nordiske skandinaver og til norske samer (Alexandersen 1997:104). Dette kan i følge Alexandersen tolkes på to måter. Det kan være slik at sydsamiske grupper allerede i vikingtid og tidlig middelalder hadde «dentale træk med østlige hyppigheter» (Alexandersen 1997:106). Sydsamene blandet seg med sine naboer som var germansk/nordiske folk, noe som modifiserte sydsamenes tannformer. Det kan imidlertid også være slik at denne lille sydsamiske gruppen tannmorfologisk sett skiller seg endel i fra andre og mer nordlige samer, noe som ikke ville være uventet. Det er påvist variasjon mellom samiske grupper og det er stor avstand mellom de samiske gruppene både i tid og geografi. (Alexandersen 1997:106).

Nå er det ikke bare menneskeskjeletter som ble undersøkt, prosjektet analyserte også dyrebeina som ble funnet på Vivalen. Dyrebein kan gi informasjon om hvilke arter som ble fanget, hvilke som ble holdt som husdyr, om jaktutvalg og slaktepreferanser. Videre kan man få informasjon om eventuelle sesongvariasjoner i bosetningsmønsteret og forekomsten av dyrebena kan også noen ganger vise hvilke offer ritualer som ble utført. (Iregren 1997:125). De dyrebein som er funnet på Vivalen er fra rein/kronhjort og sau/geit. Det er funnet forholdsvis få bein slik at det er vanskelig å avgjøre hvilken av artene som var den viktigste for menneskene på Vivalen, Iregren holder en knapp på at det var rein/kronhjort. Når hun skriver rein/kronhjort er det fordi det i enkelte tilfeller er vanskelig på grunnlag av dette materialet å skille artene fra hverandre. Imidlertid er det ingen sikre bein av kronhjort mens man har sikre funn av bein fra rein slik at det er sannsynlig at de aller fleste funnene representerer rein. (Iregren 1997:125).

Koblinga mellom samer og rein er som vi tidligere har sett intimt knyttet til spørsmålet om tamreindriftas oppkomst og Iregren kommenterer og referer til en rekke arbeider som har behandlet denne problematikken, blant annet de som tidligere er kommentert i dette kapitlet (Iregren 1997:127-128). Ut fra et zoologisk synspunkt er det mange ting man ikke vet om villrein på den skandinaviske halvøya. Taksonomiske studier som deler arten i skogrein og fjellrein er omdiskuterte, likledes er man uenige om reinens innvandringsveier til Nord Sverige. En hypotese er at den reinen som kom fra sør for ca 10000 år siden, og som er representert i skånske myrfunn har vandret videre nordover. En annen hypotese avviser dette og hevder at dette ikke har vært mulig da

reinen ikke har vært i stand til å krysse over det baltiske ishav før den døde ut på grunn av klimaendringene i Sør Sverige. Reinsdyrene i Nord Sverige har derimot vandret inn fra øst etter isavsmeltingen. Man kan heller ikke med ut fra osteologiske analyser si noe om når temming av reinsdyr fant sted. For å kunne si noe om endringer i størrelse og proporsjoner som følge av at reinen er blitt semidomestisert er et behov for utgravninger av nytt beinmateriale og store systematiske osteologiske studier. Et hjelpemiddel i et slikt arbeide er DNA analyser av såvel levende rein som på beinmateriale. DNA analyser kan også belyse underartenes genetiske slektskap, hvilken av dem som har gitt opphav til tamreinen og om innvandringen har skjedd såvell fra sør som fra øst. (Iregren 1997:128-129).

Vi ser at de samme spørsmål, nemlig om innvandring og opprinnelse, spørsmål tidligere stilt til en kultur, her stilles til en dyreart og de samme spørsmålene stilles også til humane populasjoner. Nå er det vel et mindretall fagarkeologer som fremdeles anser spørsmålet om «samenes innvandring og opprinnelse» for å være sentralt i forskning om samisk fortid. Noe annet er at disse spørsmålene inngår som en viktig del i den mere folkelige offentlige debatten slik den framkommer blant annet i nordnorske aviser i forbindelse med diskusjonen om hvem som skal ha rettighetene til land og vann i Finnmark, noe som viser hvordan biologien har en betydelig og dominerende innflytelse på hvordan vi oppfatter oss selv. Hele denne problematikken, der begrepene eller betegnelse art, populasjon, kultur og språk flyter over i hverandre, kan stå som en illustrasjon på de etiske problemene som er knyttet til forskning om menneskenes fortid.

Kultur og natur.

Hovedskillelinjene i dette prosjektet går tilsynelatende mellom den kulturhistoriske delen og den antropologiske delen. Det arkeologiske prosjektets mål er å innlemme sydsamene i en historisk diskurs i Mellom Skandinavia, å gi dem sin rettmessige rolle og plass. Perspektivet er inkluderende både kronologisk og geografisk, sydsamene settes inn i et landskap og i en tidsramme som de i lang tid har vært nektet plass i. Relasjoner mellom gruppene er i fokus, samhandling og utveksling er stikkord, også når det gjelder språk og sosial praksis er vekten lagt på dynamikk og utveksling. Samhandlingen og grensene mellom gruppene sees på som en prosess, der gaver, handelsvarer, språk og etnisk tilhørighet kan skifte og glir over i hverandre.

Det antropologiske prosjektet fokuserer på forskjeller. Det letes etter og fokuseres på ulikheter, det er forskjellene som vektlegges og gis verdi. Trekkene som etterspores skal være så uforanderlige eller statiske som mulig slik at heritabiliteten er stor. På denne måten bygger man opp ulike populasjoner, som noen ganger vil samsvare med kulturell identitet og noen ganger ikke og Iregren poengterer at det er viktig å huske på at biologiske og kulturelle studier ikke undersøker de samme forholdene, men at de kan brukes til å belyse hverandre. (Iregren 1997:98).

Det er imidlertid her noe av problemet ligger. For selv om man undersøker ulike forhold, henger de sammen og dette kompliseres ytterligere av terminologien. Det er nemlig slik at antropologene for en stor del bruker ord og betegnelser som også karakteriserer eller referer til kulturelle fenomener når de beskriver det som for de skal dreie seg om biologi og genetikk. For eksempel blir individ 0006 fra Vivalden karakterisert som svensk (Iregren 1997:87, 98) på grunnlag av de fysiske målingene som er foretatt på skjelettet. Det framgår klart av teksten at svensk her er en genetisk biologisk betegnelse, men allikevel har ordet svensk en lang rekke kulturelle konnotasjoner som uvilkaarlig vil «treffe» leseren. Det samme gjelder kategoriene samisk og norsk, dette er kulturelle kategorier som her brukes til å betegne biologiske populasjoner. Dette blir også en diskusjon om hva som ligger under hva. Når individ 0006 karakteriseres som en svensk kvinne som var begravet på Vivalden fordi hun sannsynligvis var inngiftet i den samiske befolkningen på stedet, var hun da «egentlig» svensk eller var hun samisk? Problemet er at betegnelsene flyter over i hverandre, de utløser ulike konnotasjoner og kan føre til at leserne ikke forstår teksten slik som forfatterne hadde tenkt.

Enda mere komplisert blir det når begrepet etnisitet også brukes om biologiske populasjoner. Etter en kildekritisk drøfting av de ikke-metriske særdragene som er anvendbare for å skille ut populasjonen og individer skriver Iregren (1997:99) at «Det är uppenbart att studier av etnicitet är komplicerade och at metodiken måste förfinas.» Hun fortsetter med å foreslå at en angrepsvinkel a la Alexander Kozintsev, der man prøver å søke de mest informative særdragene, vil være en mulig videre vei, men at hans ideer ennå ikke er utprøvd på skjelettmateriale i Norden. Sammenhengen begrepet «etnicitet» står i kan derfor vanskelig misforståes, her er det snakk om biologi. I innledningen på boka skriver Zachrisson også om etnisitet, Barths etnisitetsbegrep diskuteres og det er ingen tvil om at etnisitet her forstås som en kulturell og sosial kategori, hun skriver blant annet at begrepet etnisitet i dag delvis er blitt erstattet av begrepet kulturell identitet eller kulturtilhørighet (Zachrisson 1997:11-13). Man opererer altså med to ulike etnisitetsbegreper som referer seg til

ulike fagområder og ulike problemer. Det ene referer til naturen, til det objektive, til genene, til det uforanderlige eller i hvert fall langsomt foranderlige, det andre til kulturen, til det omskiftelige, det vilkårlige, det relative. Igjen ser vi at dette kan være med å bygge opp under oppfatninger som hevder at kulturen kun er et fenniss som dekker det egentlige, som er biologien eller genene, en problemstilling som ikke diskuteres. Dette forsterkes av kapittelet *Kriterier på samisk kultur*. (Zachrisson 1997:191-218). Her skiller Zachrisson ut en rekke kriterier på hva som er samisk kultur, og resultatet er en slags «sjekkliste» arkeologi der bestemte kulturelle typer ansees å ha utsagnskraft om etnisk tilhørighet. Dette står i motsetning til det hun skriver om bruken av det moderne etnisistetsbegrepet i innledningen. I praksis følges ikke dette opp og hun benytter seg av et tradisjonelt syn på etnisitet der kulturelle typer fra sosiale praksiser i ulike kontekster trekkes ut og brukes som et analytisk verktøy. (Jones 1997:140).

Det er også problematisk at et viktig vitenskapelig arbeide av denne størrelsen ikke bruker plass på å drøfte etiske problemstillinger relatert til bruk av skjelettmateriale. Verken Iregren, Alexandersen eller Zachrisson tar opp denne problematikken, her er kontrasten til for eksempel Schanches (1997) arbeide slående. Mens Schanche har en grundig historisk gjennomgang og en etisk drøfting av humanantropologiens befatning med samiske skjeletter, mangler dette helt i Zachrissons bok. At arkeologien gjennom Zachrisson ikke problematiserer relasjonen mellom humanantropologi og arkeologi kan tolkes som at humanantropologiske undersøkelser er uproblematiske for arkeologene, til tross for en relativ dyster forhistorie. Det som står igjen er Alexandersens (1997:40) påstand (som han ikke dokumenterer) om at fysisk antropologi er et legitimt forskningsområde, hvis resultater kan nyttes i «utallige sociale sammenheng».

Samisk arkeologi og samisk forhistorie - 1985 - 2000..

Gjennomgangen av de foran omtalte arbeidene fra denne perioden er selvsagt ikke fyllestgjørende og kan heller ikke yte dem full rettferdighet. Men den viser forhåpentligvis at samisk arkeologi har manifestert seg som en viktig del av det arkeologiske fagområdet og at samisk forhistorie tas på alvor og behandles på lik linje med annen nordisk fortid. Den viser også at det er ulike innganger til studiet av samisk forhistorie og at den er mangesidig og sammensatt. Fordelen med dette er at det pågår en livlig debatt forskerne i mellom, noe som også bidrar til en synliggjøring av den samiske forhistorien. Ulempen er at samisk forhistorie på grunn av dette kan framstå som uoversiktlig og derfor lite «konkurransedyktig» sammenlignet med den norske forhistorien. Denne har en lang

virkningshistorie, er godt sementert i befolkningen, har vært lite kontroversiell og framstår som et mere eller mindre monolittisk byggverk. Den samiske forhistorien kan gi et inntrykk av rivalisering mellom forskere om helt fundamentale ting i forhistorien, den er samtidig en debatt om ulike teoretiske retninger og inngår i tillegg i en rivalisering mellom forskjellige fag og kan på grunn av dette framstå som relativ og fragmentert. Nå er det kanskje ikke noe mål i seg selv at den samiske forhistorien skal framstå som en monolittisk «sentralmyte», og at den skal konkurrere med den norske. Vil man skape avstand til den norske historien er en måte å understreke denne avstanden på nettopp gjennom å kunne fortelle flere historier om sin fortid. Samtidig er det ikke til å komme bort fra at å skrive forhistorie alltid har vært del av et nasjonalt prosjekt der målet nettopp har vært å skape sammenheng og enhet, og selv om man etterhvert har begynt å innse det relative også ved slik historieskriving, vil etter alt å dømme en monolittisk enhetlig forhistorie være en «alternativ» forhistorie overlegen både mytisk, ideologisk og politisk. Men selv om det kan hevdes at samisk forhistorie har funnet en plass i nordisk arkeologi, er det nok av eksempler på at det samiske nedprioriteres i sammenhenger der man i utgangspunktet skulle tro at det var opplagt at det var en viktig del av helheten.

Et eksempel på dette er Berglund (1995). Denne doktorgradsavhandlingen utgjør en kontrast til de andre avhandlingene dette kapitlet og er en god illustrasjon på den nasjonale arkeologiens dominans. I *Tjøtta-riket. En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumdannelser på Helgelandskysten fra Kr.f til 1700 e.Kr.* blir ikke samer nevnt i det hele tatt. Et sentralt begrep hos Berglund er «samfunnsorganisasjonen», og det er klart at en samisk befolkning står utenfor «samfunnsorganisasjonen» på Helgeland i den gitte perioden. Til tross for at «Både sagalitteraturen og Ottars reise viser at finneskatten var en betydelig inntektskilde for de som hadde rett til å kreve den inn for kongen» (1995:484) og at det «I sagaene fortelles at disse stormennene (på Helgeland - min tilføyelse) oppbar finneskatten, var de forskjellige kongens lendmenn, hadde folk på fiske, utrustet langskip og dro på lange ferder» (1995:16) kan Berglund skrive at «jeg har ikke tatt opp finneskatten, noe som kan fortelle om sentrenes forhold til innlandsbefolkningen» (1995:iii). Man kan altså, når man arbeider med jernalder og middelalder i Nord-Norge, fremdeles se bort fra det samiske, og man trenger heller ikke begrunne utelatelsen. Til tross for at analysen skal være av «maktforhold og sentrumdannelser» der blant annet mulighetene for akkumulering av verdier er et sentralt poeng, kan man se bort fra «en betydelig inntektskilde», og man kan også se vekk fra «sentrenes forhold til innlandsbefolkningen». Relasjonen mellom en norrøn og en samisk befolkning er ikke interessant, det som er interessant er stormennene på Helgeland sin relasjon til

«Nordsjøbassenget - et felles kulturområde». Det kan synes som om man innenfor jernalderarkeologien på den ene siden har en «nasjonal arkeologi», der (mer eller mindre bevisst) usynliggjøring av det samiske er tradisjon, og en «etnisk arkeologi» der samisk forhistorie belyses. Berglunds avhandling føyer seg inn i Brøgger-Sjövold tradisjonen der samisk forhistorie og kontakten mellom samisk og norrøn befolkning sees bort fra.

Nå ser vi likevel, som nevnt i innledningen av kapitlet, at innflytelse fra samiske miljøer har påvirket kulturminnebegrepet. Det samiske kulturminnebegrepet er svært vidt. Det inkluderer alle spor etter fortidig samisk virksomhet, som spor etter bosetning, ferdsel, erverv, religionsutøvelse osv. Men det inkluderer også steder uten fysisk menneskeskapte spor, som offerplasser, hellige steder og områder, steder som det knytter seg sagn, fortellinger og tradisjoner til. Da kulturminneloven ble omarbeidet i 1992 førte dette synet på kulturminner til at kulturminner nå defineres som «alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg hendelser, tro eller tradisjon til». (Schanche 1994:30-31). Dette har igjen store implikasjoner for arkeologifaget. Det nye utvidede kulturminnebegrepet fører for eksempel til at synet på kulturlandskapet endres. Ved å inkludere immatrielle kulturminner i begrepet utfordrer man dermed det tradisjonelle kulturlandskapsbegrepet, der kulturlandskapet, for å sette det på spissen nærmest ble satt synonymt med bondens åker og eng. Det utvidete kulturminnebegrepet gir arkeologene muligheten til å se landskapet på ulike måter, landskapet er meningsbærende, og det vil kunne ha flere ulike men pallelle meninger alt etter hvilke perspektiv man velger å anlegge. Landskapet vil slik framstå som mangefasettert, det forteller ikke bare en historie, men mange.

Også de prioriteringer og det fokus som det samiske kulturminnevernet har satt, har direkte innflytelse på arkeologifaget. Grovt sett er forskjellen mellom det norske og det samiske kulturminnevernet at mens det norske har vektlagt monumentalitet, høy alder og sosial status har det samiske vektlagt naturnærhet, erfaringsnærhet og religiøs betydning (Schanche 1993 og 1995:39). Vi har her et sett kontrasterende og samtidig utfyllende måter å se og forvalte kulturminner på. Det samiske kulturminnevernets tilnærming til kulturminner og til landskapet kulturminnene er plassert i gir fortida andre bilder og andre historier enn det norske og det er klart at det i denne tilnærminga ligger et potensiale også for utforskinga av en ikke-samisk forhistorie. Dette har paralleller i endel av den post-prosessuelle arkeologien, der man har vært opptatt av forhistoriens mangfoldighet og ulike fasetter, og forsøkt å bryte med en tradisjonell prosessuelle oppfatning av fortida (se for eksempel Solli 1996, Olsen 1997). I stedet for at samisk forhistorie måtte «konkurrere» med en

norsk monolittisk forhistorie, ville en mulighet være at elementer fra den samiske arkeologien og dermed også tolkninger av den samiske forhistorien i større grad influerte på og ble tatt opp i norsk arkeologi, for om ikke å bryte ned den norske sentralmyten, i hvert fall kunne bidra til å spørsmålstille den og utfordre den i langt høyere grad enn hittil.

Forhistorien etter 1945 - et nasjonalt prosjekt. En gjennomgang av etterkrigstidens oversiktsverker.

Med yngre jernalder kan man således si at Norge er blitt norsk og at grensen for en europeisk preget kulturform er blitt etablert omlag der den går i dag. (Hagen 1977:329)

De foregående kapitlene i denne delen har konsentrert seg om utviklinga i forskning på samisk forhistorie etter andre verdenskrig og fram til i dag. Det har vært en økende oppmerksomhet omkring samiske forhold og interessen for samisk forhistorie avspeiler dette. Mye av det stoffet som er behandlet er presentert i artikkelform og som vitenskapelige avhandlinger. Vi har fulgt «forskningsfronten» og til enhver tid prøvd å fange debatten om de ulike problemområdene som har vært knyttet til studiet av den samiske fortida. I denne perioden har det også blitt produsert en rekke oversiktsverker som har til formål å presentere fortida til det geografiske område som i dag utgjør Norge. Dette er arbeider som har et helt annet utgangspunkt enn de vi har sett på i de tre siste kapitlene. Vår interesse i disse verkene vil blant annet være å se på om og eventuelt i hvilken grad disse arbeidene representerer en tradisjon fra mellom- og førkrigstiden og om og på hvilken måte de har forholdt seg til forskning omkring samisk fortid. Både i form og størrelse skiller de seg fra mange av tekstene i de foregående kapitlene, arbeidene er stort sett syntetiserende og inkorporerende, og det dreier seg om monografier med et bredt siktemål, både faglig og med hensyn til leserkrets.

Som tidligere nevnt forsvant en rekke sentrale personer fra arkeologifaget etter andre verdenskrig. Dette førte til at «nye koster» slapp til og etablerte seg i faget, men som vi skal se ble tradisjonene fra mellomkrigstidens arkeologi for en stor del videreført dersom vi har den «nasjonale» arkeologien i fokus. Anders Hagen kom etter hvert til å bli etterkrigstidens dominerende norske arkeolog og vi skal starte med å se nærmere på deler av Hagens forfatterskap. Den sentrale teksten vil være variasjonene over *Norges Oldtid* som kom i flere utgaver, men vi skal også undersøke andre tekster fra hans omfattende produksjon som så langt har strakt seg gjennom seks tiår, fra midten av 1940 tallet til slutten av 1990 tallet. Hagen var en sentral person i norsk arkeologi i en mannsalder og han er lest av så og si alle norske arkeologistudenter og arkeologer ihvertfall etter 1960. Alle tekstene som det her vil bli referert til har inngått som pensum i arkeologi ved norske universiteter og de har også hatt en stor leserskare utenfor arkeologenes rekker. Hagens bøker utgjør derfor en kjerne blant de tekster som beskriver den «offisielle» norske forhistorien.

I forordet i *Norges steinalder* nevner Gjessing både Thorleif Sjøvolds magisterforelesning *Den yngre steinalders opprinnelse i Norge* og Anders Hagens avhandling *Skaftthulløksene. Frå Furnes til Ungarn* som eksempel på «de første frukter» av de forelesninger som lå til grunn for *Norges steinalder* (Gjessing 1945:VI). Hagen ble «oppdratt» i Shetelig/Brøgger tradisjonen og hans doktorgrad omhandler jernaldergården Sostelid, som ble undersøkt i tråd med det nasjonale arkeologiske programmet Brøgger og Shetelig meislet ut i 1920 årene. Det er imidlertid ikke Sostelid vi skal oppholde oss med her men to oversiktsverker, nemlig 1. bindet i *Aschehougs Norgeshistorie* utgitt i 1961 og *Norges oldtid* fra 1967, som kom i nytt opplag i 1977 og i 1983. I tillegg har pensumtjensten trykket opp 1983 utgaven på nytt i 1995.

Vårt folks historie.

I 1961 utkommer 1. bindet i *Aschehougs Norgeshistorie (ANI)*. Det er tredje gangen forlaget utgir et slikt verk. Første gangen het det *Norges historie fremstillet for det norske folk* (1909-1917), andre gangen *Det norske folks liv og historie* (1930-38) og i 1961 var tittelen *Vårt folks historie*. Første bindet er delt i to deler, en forhistorisk del som går fram til vikingtid skrevet av Anders Hagen og en del omhandlende vikingtiden på ca. 100 sider forfattet av Charles Joys, og det er den første delen som er interessant for oss. Boka er kronologisk oppbygd og Hagen gir mer plass til jernalderen enn til hele eldre og yngre steinalder samt bronsealder. Steinalderen har fått 67 sider, bronsealderen 40 mens jernalderen har fått 161 sider, altså nær 60% av sideplassen, noe som må sees som å reflektere den forskingsstrategien som Shetelig og Brøgger presenterte i 1943, og som ble gjennomført i årene etter krigen, nemlig studiet av den norske gården.

Hagen starter med Komsakulturen og fra første side følger han Gjessing og dermed også Brøggers linje. Han bruker de samme analogiene som Gjessing, Komsakulturen sammenlignes med Grønlandseskimoer «fra en langt senere periode» (Hagen 1961:14). Han skriver om de «arktiske jegernes harde matstrev» (Hagen 1961:14) helt i tråd med Gjessings «uromantiske» oppfatning av jeger- og sankerbefolkningene. Komsakulturen blandingspreg og konservatisme framheves. Det kan tenkes skriver han at

disse fangstfolk her ved verdens ende har stivnet i en livsform der konservatismen likevell ikke har vært større enn at visse nye impulser sørfra senere har funnet innpass (Hagen 1961:18).

Både Komsa og Fosna beskrives som statiske samfunn, der endring knapt har foregått. Spesielt gjelder dette Komsa der

utgamle redskapsformer dannet etter tradisjonelt mønster fremdeles (er) blitt brukt her ved Ishavet tusener av år etter at de samme former var blitt forlatt og glemt i sørligere strøk der levevilkårene var endret og gav nye behov (Hagen1961:18).

Arven fra Gjessing, Brøgger og Hansen blir enda tydeligere i formuleringer som :

Det er således sannsynlig - selv om tanken aldri kan bevises - at disse tidligste jegerfolk kom til å danne et av de mange elementer vår befolkning i dag er sammensatt av; her synes sammenhengen bakover til istidens sluttepoke å være ubrutt (Hagen 1961:24).

Gjennom slike utsagn bidrar Hagen til å opprettholde myten om at landet og befolkningen fra de tidligste tider har vært norske, han knytter «elementer» i nåtidens befolkning sammen med eldre steinalderbefolkningen - det er «vi» som har vært her hele tiden.

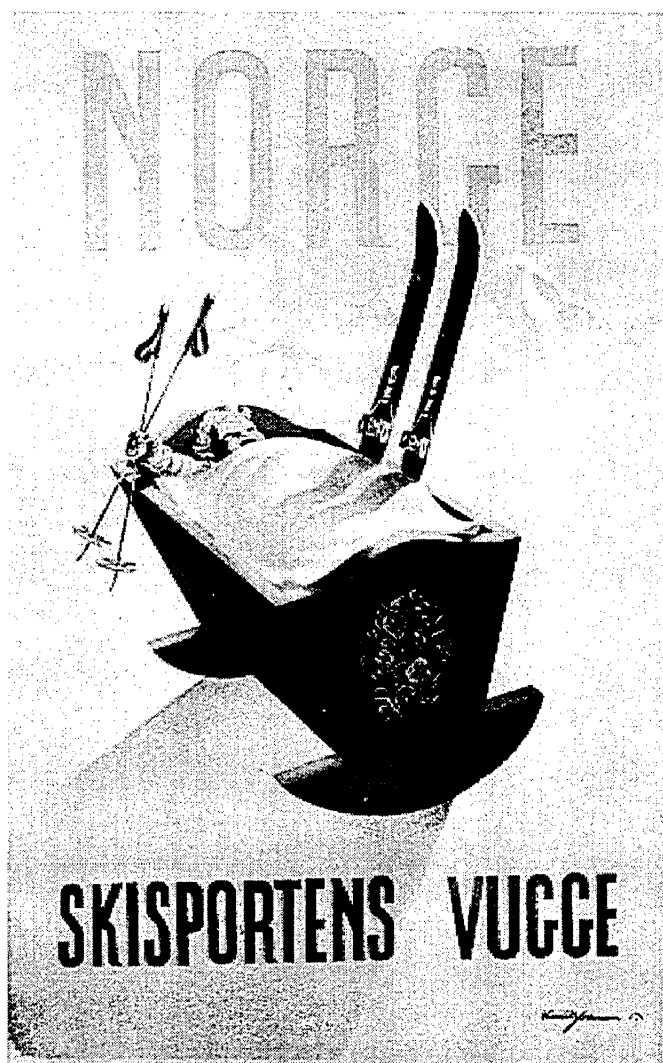
Også i skildringen av yngre steinalder følger Hagen sine forgjengere. Det forholdet Gjessing beskriver mellom jordbrukere og jegere og fiskere/sankere gjentas her. Om skiferkulturen skriver Hagen:

På denne tiden har ikke folk i de nordlige strøk stått som ensidige mottagere av påvirkninger og innslag. Tvert om har de nord-norske fangstsamfunnene i yngre steinalder vært sterke nok til å sette preg på andre folkegrupper langt sørover kysten; større og mindre flokker har fulgt viltet på trekket søretter (Hagen 1961:42).

Skiferbruken har spredde seg sørover, «ned Vestlandskysten og helt inn i de østnorske daler». Men skiferformene peker «langt ut over de hjemlige grenser». Verken redskaper eller råstoff skyldes arv fra Komsakulturen, impulsene kommer østfra, fra Finland og Nord-Sverige. Muligens kan skiferbruken komme enda lengre øst fra, men tanken om en sirkumpolar steinalder ligger i «eventyrets skjær», selv om den ikke helt kan avvises (Hagen 1961:43). Også keramikken man finner i Finnmark kommer til oss østfra, og selv om keramikk opprinnelig kommer fra de tidlige bondebefolkningene, kan man følge denne keramikkformen fra Finnmark til Polen og østover til bak Uralfjellene. I hele dette området «er karform og orneringsmåte knyttet til fangstfolkets levesett» (1961:44). Sammenhengen mellom jeger og fangerenes livsform og tidens «ånd og stil» gjenfinnes også i helleristningsmaterialet. Hagen argumenterer videre i Gjessings ånd, han bruker

de samme analogiene, tolker helleristningene som jaktmagi, legger stor vekt på «livslinjen», og setter helleristningene og steinalderbefolkningen inn i «en vidstrakt arktisk krets, der ekstase, sjamanisme og billedpreget jaktmagi har vært fundamentene for religionsform og livsførsel inn mot vår tid» (Hagen 1961:56).

Figur 15: Til vinter-OL i Oslo i 1952 ble det laget en rekke illustrasjoner. Dette postkortet er tegnet av K. Yran og er fra 1951.

«og har neppe klart å bevare sitt opprinnelige særpreg svært lenge» (Hagen 1961:72) De har trolig blandet seg med hverandre og også med jeger og fangstbefolkningen «i løpet av noen få hundre år» (Hagen 1961:72). Først helt mot slutten av yngre steinalder skjer det virkelige gjennombruddet for jordbruket over større deler av landet. (Hagen 1961:72).

Hva så med overgangen til jordbruket? Jegerne og fangerenes «stadige flytninger fra boplass til boplass har alltid vært skjebnen til slike folk» (Hagen 1961:59), og livet ble levd «etter de samme lover i europeisk steinalder som hos jegerfolk i Sibir, på Grønland og i Nord-Amerika i nyere tid» (Hagen 1961:59). Jordbruket førte til store endringer i dette livsmønstret og «med bondens erverv fulgte stort sett tryggere kår» (1961:60). Men som Brøgger hevder Hagen at «hos oss måtte tingene alt fra første stund arte seg ganske annerledes enn ellers i Europa» (Hagen 1961:66). Selv om klimaet har vært «langt bedre enn i våre dager» (Hagen 1961:66), har «skog, fjell og vann» gitt «en ganske annen rik bakgrunn for jegerne enn for bondeervervet» (Hagen 1961:66).

Som Gjessing operer Hagen med to jordbruks folk, «megalittikerne» og «stridsøksfolket», men de har vært fåtallige

Som vi ser er Hagen sterkt påvirket av både Brøgger og Gjessing i sin beskrivelse av steinalderen. Den store forskjellen til Gjessing er imidlertid at Hagen ikke er opptatt av det «arktiske lynnet» eller den mentaliteten som Gjessing brukte som forklaring for samfunnsutviklingen i steinalderen. Det er stort sett under behandlingen av helleristningene og jaktmagien Hagen kommer inn på dette problemfeltet, men i motsetning til Gjessing blir aldri dette noe dominerende element hos Hagen. Hos Hagen «skjer» ting, som hos Brøgger, og hans oppgave er å fortelle oss hva som skjer, ikke hvorfor det skjer. Bortsett fra som Brøgger å henvise til landet som forutsetning for den spesielle utviklingen i Norge, problematiserer ikke Hagen historiens drivkrefter, det er Brøggers «harmoniseringmodell» som ser ut til å være historiens underliggende struktur. En annen interessant forskjell til Gjessing er at Hagen (1961) kun referer til indianere og eskimoer, samene er ikke lenger en del av «analogi-banken». Balansen mellom jeger og samlere og jordbrukere, som også representerer balansen mellom urfolkene, «de andre» og de siviliserte, «oss», blir forskjøvet «tilbake» til en mere tradisjonell evolusjonistisk sør-nord gående bevegelse, og Hagens beskrivelse av megalittbonden med «et velordnet samfunn, et stabilt liv og en god økonomi» (Hagen 1961:64), kan synes å knytte det sosialdemokratiske Etterkrigs Norge til en fjern fortid.

Fra bronsealderen av er Sheteligs stemme tydeligere tilstede i teksten. Påvirkningen fra og sammenhengen med resten av Europa blir viktig og Hagens arkeologiske blikk sentrerer om Sør-Norge. Både analogier til urbefolkninger og omtale av den nordlige delen av landet forsvinner ut av teksten, inn kommer høvdinge, handel og hauger. Vi må til jernalderen for igjen å finne noe om Nord-Norge. I folkevandringstid møter vi Nord-Norge gjennom de ringformete tunanleggene (Hagen 1961:190). Hagen argumenterer for at det har foregått en organisert innvandring til Nord-Norge fra Sørvest-Norge, «hele grupper har brutt opp fra sine hjembygder og seilt nordover» (Hagen 1961:190). Videre skriver han: «Der de fant mulighetene gode og landet fritt, har de slått seg ned i grupper og grender» (1961:191). Men til tross for at jorda her har vært drivverdige og februket har hatt gode kår,

må allikevel allslags fangst og handel med fangstprodukter ha skaffet folket rikdom. Det levde nemlig eldre stammer, antagelig av samisk opphav, enda lenger nord i landet. De hadde stort behov for å bytte til seg varer,- (Hagen 1961:191-192).

Med andre ord virker det som om Hagen mener at «landnåmsmennene» fra Sørvestlandet er kommet til et nærmest folketomt Hålogaland. «De andre», som var «stammer, antakelig av samisk opphav», bodde enda lengre mot nord, og det var «de andre» som hadde behov for å skaffe seg

varer, ikke «landnåmsmennene» som hadde behov for skinn og huder. Dette er det eneste møtet mellom samer og «nordmenn» vi finner i denne teksten. Selv ikke under beskrivelsen av Ottars reise mot nord og øst nevnes samer. Teksten inneholder ingen spor eller vilje til å problematisere etniske motsetninger, kolonisasjonen av Hålogaland er problemfri, fordi det blir gitt et inntrykk av at landet var tomt. Som vi ser er dette en klar forlengelse av Brøggers reservasjoner mot ytre seg om etniske eller rasemessige forhold i fortida, og står i kontrast til Gjessing som så at etniske motsetninger i forhistorien kunne ha vært et problem. Hos Hagen (1961) og hos Brøgger er det ikke noe problem, forhistorien framstilles som et etnisk konfliktfritt område.

Norges oldtid , 1967 - 1983 (1995).

I 1967 ble *Norges oldtid* utgitt. Den var en omarbeidet og utvidet utgave av *Norway* i serien *Ancient Peoples and Places*. *Norges oldtid* kom ut i en ny og revidert utgave i 1977 og i 1983 i en «sterkt revidert og betydelig utvidet» utgave (Hagen 1983:forord). I tillegg er denne siste utgaven utgitt på nytt av Pensumtjenesten i 1995. Boka omfatter det samme tidspennet som 1 bindet i *ANI* fra 1961, men har en kortfattet presentasjon av vikingtiden i tillegg. Den er kronologisk oppbygd, men har en annen vektning av periodene enn i *ANI*. Av de 218 sidene med tekst i 1967-utgaven har steinalderen fått nær halvparten, bronsealder en knapp fjerdedel og jernalder/vikingtid ca. en fjerdedel. I tillegg er bergkunsten skilt ut som et eget kapittel på 11 sider. Både 1967-, 1977- og 1983-utgaven er godt oppdatert, de viser alle til prosjekter som er i gang og ikke avsluttet, da bøkene gikk i trykken.

Samer og eldre steinalder.

Som vi så fantes det ingen samisk forhistorie i *Vårt folks historie* og spørsmålet er nå om det finnes plass for samene i *Norges oldtid*? Vi møter samene for første gang under behandlingen av Komsakulturen. Det har vært vanskelig å plassere Komsakulturen kronologisk og kulturelt, skriver Hagen og «det har derfor ikke manglet på fantasifulle forklaringer og motstridene hypoteser når det gjelder å løse Komsagruppens gåter». En av de to fantasifulle forklaringene som Hagen finner det verdt å gjengi er at Komsa ble ansett som «et urlappisk kompleks, eldre enn noe annet i Nord-Skandinavia» (Hagen 1967:26, 1977:39, 1983:40). Neste gang vi møter samer er det indirekte, i beskrivelsen av yngre steinalder i Varanger. Her er man i den heldige situasjon, skriver Hagen, «at

det finnes et viktig (i 1977: et lite men viktig) materiale av menneskeskjeletter å bygge på (i 1977: som forteller en god del)» (1967:72-73, 1977:114). Den fysisk-antropologiske konklusjonen er at befolkningen var av nordisk type, og det er «ikke usannsynlig» at denne befolkningen hadde blitt isolert fra sine stammefrender i sør, for senere å bli absorbert av innvandrere av samisk og østbaltisk type. Hagens konklusjon er at dersom dette stemmer (i 1977: «noe som ikke motsies rent arkeologisk») «har landsbyfolket (i 1977: værfolkene) nær grensen mot det russiske ishavet vært av samme slag - fysisk sett - som folk i Sør-Norge - et forhold som muligens kan forbause» (Hagen 1967:73/1977:114). Som vi husker fra et tidligere kapittel hadde Simonsen argumentert nettopp ut fra et arkeologisk ståsted i mot humanantropologenes påstander, men Hagen ser helt bort fra Simonsens innvendinger. Det er flere interessante aspekter ved Hagens uttalelse. For det første er det uklart hvem som forbauses av denne tolkningen, er det forfatteren (lite trolig i og med at forholdet bare «muligens kan forbause») eller er den interesserte leser som i sin forvillelse hadde trodd at samene var der først? For det andre balanserer Hagen retorisk de to utsagnene mot hverandre. Mens man i 1967 hadde «et viktig skjelettmateriale å bygge på» hadde man i 1977 «et lite men viktig skjelettmateriale som forteller en god del», et utsagn som er svakere en det første. Dette kompenseres ved å tilføye at dette lille materialet som forteller en god del ikke kan «motsies rent arkeologisk». Stilt sammen med den fantasifulle hypotesen om Komsa som «urlappisk», ser man at resultatet lett kan tolkes eller leses som «vi norske var der først, ikke de samiske». I tredjeutgaven forbauses ikke forfatter og eller leser lengre, Hagen modifierer utsagnet noe ved å påpeke at utsagnet hviler på et spinkelt statistisk grunnlag, man må ha et større skjelettmateriale før man kan trekke sikre slutninger om disse problemene. (Hagen 1983:129). Men som Karin Tansem (1998:119) har påpekt er Hagens modifiering knyttet til funnmengden, ikke til spørsmålet om det er mulig å trekke etniske og kulturelle slutninger på grunnlag av menneskeskjeletter.

Samisk jernalder.

I 1967 møter vi samisk jernalder for første gang hos Hagen. Imidlertid synes det som om begrepet her kun har et kronologisk innhold, det er snakk om å datere samiske kulturminner til en kronologisk kjent periodebetegnelse. Videre utover i boka toner Hagen ned sammenhengen mellom jernbruk og samisk kultur. Hagen drøfter og problematisert funnfattigheten i førromersk jernalder, men han problematiserer derimot ikke om man kan kalle denne perioden for jernalder, til tross for «at det arkeologiske materialet til å vurderer skiftets art og virkninger er mindre og enda mere fragmentarisk i Norge enn i Sør-Skandinavia». (Hagen 1967:156-163). Han fastslår så at

«gjennombruddet for jernalderens kulturform og for et virkelig jordbrukserhverv i Norge skjer i løpet av de første 2-3 hundreår etter vår tidsregnings begynnelse» (Hagen 1967:163).

Men på Kjelmøy har «jernalderen i egentlig forstand - ikke fått innpass», selv om man har funnet rester av jern her, og senere setter han fangstfolkene «jernalder» i anførsel (Hagen 1967:188-189). På grunn av den stor mengden bein og horn-gjenstander som er funnet, blir fangstfolkene jernalder synonymt med ««beinbrukende» jegere i nord og i syd» (Hagen 1967:190). Dateringsmessig er det av mindre betydning om folk slo seg ned på Kjelmøy ca. 300 e.Kr. eller hundre år senere, det som «tross alt har interesse er at denne boplassen mer enn noen annen belyser fangstliv og kulturforhold i eldre jernalder i et tradisjonsrikt veideområde» (Hagen 1967:188). Paradokset her er at mens sparsomme funn av jern i sør utvilsomt gir oss en 500 års før-romersk jernalder, gir sparsomme funn av jern i det som er oppfattet som tradisjonelle samiske områder oss ikke grunn til å snakke om en jernalder. Og mens man kan datere begynnelsen av eldre jernalder til ca 500 f.Kr, mer på grunn av at bronsealder «har fått en brå slutt» enn at noe annet begynner, og at jernbrukens gjennombrudd i Norge kan dateres til ca. 50 e.Kr er det uinteressant om man daterer Kjelmøy til 300 e.Kr eller hundre år senere. Hagens utsagn er styrt av de mekanismer og strukturer som Olsen (1991:65-87) blottlegger i sin artikkel om Kjelmøyfunnens virkningshistorie. Jernet med alle sine kulturelle implikasjoner gjør det viktig for Hagen å argumentere for at jernalderen starter like tidlig i Norge som i resten av Norden, samtidig er det ikke ønskelig at jernet kunne komme tidlig til en samisk befolkning i nord. Derfor er det «av mindre betydning» når folk slo seg ned på Kjelmøy.

Kjelmøyfunnene har helt siden Solbergs tid stått sentralt i spørsmålet om jernets innføring til Finnmark og vi skal se litt nærmere på hvordan Hagen forholder seg til Kjelmøyfunnene. I 1967:187-188 settes funnene inn i en usikker samisk kontekst, i 1977 og 1983 slår Hagen fast at det sannsynlig at i hvert fall den yngste fasen har vært samisk. Han fremhever det rike materialet av bein og horn fra Kjelmøy, stein har ikke spilt noen rolle og «spor etter jern er bare så vidt blitt konstatert» (Hagen 1967:188). Videre har Hagen merket seg det «arkaiske» preget endel av gjenstandene har, i motsetning til gjenstandene fra den «egentlige» jernalderen. Og, som han skriver i 1967, «hvis det er samer som har levd her, har de i alle fall ikke ennå tatt opp i sin kulturform sikre «norske» trekk» (Hagen 1967:188). Materialet viser en påvirkning både fra sør og fra øst, og skjeene, harpunene, anglene og pilspissene finner man lengre sørover langs kysten. Men det er «liten grunn til å se dette og lignende trekk for at det er de samme jegergruppene som har streifet om langs kysten». (Hagen 1967:188). Fellestrekkene kan imidlertid sees på som bevis for at det i tidlig

i jernalder har vært folk som andre tradisjoner og kontakter enn «de som gjorde seg sterkest gjeldende hos de fastboende bøndene» (Hagen 1967:190). Hagen avslutter avsnittet om Kjelmøy med følgende advarsel:

Selv om Kjelmøyfunnene og andre lignende kulturspor fra Finnmark og Troms er tolket som beviser (1977 og 1983:indisier) for at det har eksistert en samisk fangstbefolkning nordpå i eldre jernalder, er det selvsagt galt å tro at det har vært samer overalt hvor det finnes beslektede redskaper og (1977 og 1983: andre) funn. Utstyr og livsmønster kan selvsagt (1977 og 1983:som kjent) ha et felles preg og bygge på samme tradisjoner uten at det behøver å dreie seg (1977 og 1983:å være) spor etter samme «stamme» (1977 og 1983:kultur) eller «folkegruppe» (1977 og 1983:folk) (Hagen 1967:190, 1977:278, 1983:341).

Som arkeologer må vi altså være kritiske, sier Hagen, samme redskaper og utstyrsinventar trenger ikke bety at det er samme folk. Spørsmålet er om dette gjelder all arkeologi og forhistorie eller om det gjelder spesielt for den samiske forhistorien.

Avsnittet om Kjelmøy og de nordlige jegere og fangergruppene er plassert etter en beskrivelse av Bøgraven i Steigen og kontrasten mellom denne beskrivelsen og det etterfølgende avsnittet er slående, selv om Bøgraven tolkes ulikt i 1967 og 1977/1983. Bøgraven gir et klart bilde av en europeer nord for polarsirkelen, hevder Hagen. (1967:187, 1977:273, 1983:336). Det er «ingen pelskledd veidemann» som er begravet her (Hagen 1977:273). Kriegergraven skiller seg ikke fra

det som har vært vanlig i velstående kretser i hele det nordiske kulturområdet i tredje århundre e. Kr. Det dreier seg altså ikke om en lokal fangstmann som har skaffet seg noe utstyr sørfra, men ganske enkelt om en velstående innflytter som er blitt gravlagt - trolig sammen med sin kvinne - i pakt med de sedvaner som hersket der han kom fra (Hagen1967:186).

I 1977/1983 dreier det seg ikke lengre om en innflytter. Nå er det snakk om «en lokal leder med de beste kontakter sørpå» som er gravlagt - sammen med sin kvinne - «i pakt med de sedvaner som hersket der han byttet varer og hentet inntrykk» (Hagen 1977:274). I parentes bemerket representerer forskjellen mellom disse to sitatene også en hovedforskjell mellom 1967 utgaven og 1977 utgaven. Mens det i 1967 fremdeles var legitimt å forklare endringer i materiell kultur gjennom folkevandringer, er folkevandringer/migrasjoners status som årsak til endring i 1977 kraftig marginalisert. Motstanden mot folkevandringer som forklaringsmodell reflekterer nok ny-arkeologiens økende innflytelse i norsk arkeologi, den reflekterer debatten om migrasjon på det nordiske arkeologimøtet i Tromsø i 1970 (Simonsen og Munch 1973:253-291), samtidig som dette også passer godt sammen med Brøggers (1925) syn på en egen intern utvikling innafor landets grenser. Hagens tekster (1977/1983) legger stor vekt på diffusjon og disse tekstene kan slik like

gjærne sees på som en «tilbakevending» til Brøggers tenkemåte, som at teksten er påvirket av ny-
arkeologiske strømninger.

I 1977 benevnes tiden etter Kr.f som «det som kanskje kan kalles samisk jernalder» og «det som er kalt samisk jernalder» (Hagen 1977:115) i 1983 er perioden referert til som «det som er blitt kalt samisk jernalder» (Hagen 1983:130). Hagen går imidlertid ikke nærmere inn i denne perioden, han nøyer seg med å vise til at «når det gjelder samenes forhistorie og deres eldste bosetningsform, er våre kunnskaper foreløpig begrensede» (Hagen 1967:73). I 1977 og 1983 legger han til «men den arkeologiske granskning på dette området er i ferd med å bli mer aktiv». Videre peker han på at det ligger et potensiale i det arkeologiske materialet, og at det vil være gode muligheter til videre forskning. I 1977 og 1983 kommenterer han Mortensnes, som har fått et eget underkapittel, men som interessant nok er kronologisk plassert i kapitlet som omhandler fangstfolk i yngre steinalder. Hagen hevder at det kan se ut som om det har vært en jevn utvikling fra Komsa via yngre steinalder til bronsealder og jernalder, kanskje også til middelalder. Dersom dette er riktig kan samisk forhistorie trekkes langt tilbake i tid, «tilbake til eldste veidetid eller i alle fall til steinalderen». Men dette «står likevel igjen å bevises» (Hagen 1977:115, 1983:131) og Hagen følger ikke denne tråden videre. Sannsynligvis skyldes dette utsagnet påvirkning fra Simonsen, men da Hagen ikke referer til sine kilder er dette vanskelig å vite sikkert.

Dersom vi nå vender tilbake til Hagens advarsel om at utstyr og livsmønster, selv om det er likt ikke nødvendigvis er spor etter samme «stamme»/kultur eller «folkegruppe»/folk, ser vi at dette ikke gjelder i B gravens tilfelle. Det er overhodet ingen tvil om at dette er en «nordisk germaner» enten han nå har innvandret eller ikke. Sammenhengen mellom «utstyr» og «livsmønster» på den ene siden og stamme/kultur og folkegruppe/folk på den andre, er i B gravens tilfelle helt entydig. Det er en en-til-en relasjon mellom materiell kultur og åndelig kultur, forholdet mellom dem er fullstendig problemfritt. Tolkningen av Bøgraven presenteres som et arkeologisk faktum, den germanske tilstedeværelsen i nord har ingen problemer heftet til seg, mens de potensielle samiske kulturminnene må det stilles spørsmål ved. Vi ser også hvordan en eventuell samisk tilstedeværelse i forhistorien må bevises, enten det nå er sammenhengen bakover i tid til «eldste veidetid», eller tilstedeværelsen på den enkelte boplass der det arkeologiske materialet består av «beslektede redskaper og andre funn». Det tankevekkende er at man ikke krever den samme «bevisbyrden» av de «norrøne» eller «germanske» innslagene i den materielle kulturen.

De to stammers møte?

Hvordan har så samkvemmet mellom de ulike etniske gruppene i nord vært? I 1967 argumenterer fremdeles Hagen for en folkevandring nordover langs kysten i jernalder. Gårdsanlegg, ringtun, smykkeformer, keramikk sammen med «språklige særegenheter» viser dette (Hagen 1967:199). Det var imidlertid ikke bare ønsket om «ubygde jord» som lokket folk nordover. Kjennskapen til «fangstfeltene nordpå» må også ha vært viktig, og det har vært «nødvendig å sikre seg makten over vidstrakte veidemark og de jegerstammene som bodde der. Nettopp i grenselandet mot villmarkene, der fangstfolk og en annen kultur hadde sitt hjem, har det vært naturlig å bygge og bo i anlegg som gav trygghet og makt» (Hagen 1967:199-200). Her kan man ane konfliktpotensialet mellom «jegerstammene» og innvandrerne, men det problematiseres ikke. Heller ikke brukes betegnelsen same eller samisk i dette avsnittet som kunne ha vært et utgangspunkt for å diskutere nærmere de relasjoner som kan ha eksistert mellom befolkningsgruppene. Koblet opp mot det som tidligere er sagt om ekspansjonen nordover, er fremdeles inntrykket at innvandrerne kom til et «tomt» land. At det var «naturlig» å «bygge og bo» i «grenselandet mot villmarkene» understøtter en slik tolkning. At dette ikke var et «grenseland» før innvandrerne gjorde det til det, reflekterer Hagen ikke over. Denne tolkningen understrekes av avsnittet som følger. Der sammenligner Hagen ekspansjonen mot nord med ekspansjonen inn i fjellområdene sørpå. Jernalderens bosetningsform og redskapskultur, skriver han, har fått innpass i de vidstrakte dalene inn mot fjellmassivene. Gravmateriale fra Gudbrandsdalen, Hallingdal, Valdres og Telemark viser dette. (Hagen 1967:200). Her er det snakk om en ekspansjon inn i «tomme» områder, her er det ingen etniske motsetninger og gjennom denne sammenligningen forsterker Hagen inntrykket av at folkevandringen mot nord foregikk i tomme landområder.

I 1977/1983 er holdningen litt annerledes. Det som er annerledes er først og fremst nedtoningen av innvandringsaspektet. Nå er det snakk om at man på grunn av pollenprøver og ¹⁴C dateringer heller snakker om «at utviklingen i sør og nord har vært nokså parallell, og at det stort sett har dreid seg om en felles tilpasning til de muligheter en gressrik og mild kyststrekning kunne by på» (Hagen 1977:288). Hagen vil imidlertid ikke avvise enhver innflytning, til det er den materielle kulturen for lik, men det har neppe vært en så massiv bevegelse som man tidligere mente. Dessuten er det slik at eventuelle innvandrere «ikke kom til noe folketomt område, eller til et land som bare var befolket av spredte jegergrupper» (Hagen 1977:287, 1983:357). Det er nemlig slik at funn «fra

disse strøkene» forteller om sørskandinavisk innflytelse «alt i yngre steinalder, bronsealder og eldre jernalder - innflytelse som indikerer at utviklingen nord på kysten har vært preget av kontinuerlig påvirkning fra jord- og februkende folk i sør, lenge før den postulerte landnåmsfasen i mer avansert jernalder» (Hagen 1977:287, 1983:352). Helt nord til Lofoten viser pollenanalysene at det har bodd bønder lenge før romersk jernalder og folkevandringstid, på Andøya har det første landnåmet skjedd i eldre bronsealder. Landområdene i nord var altså ikke tomme fordi det allerede bodde bønder der. Det er ikke urimelig å tolke teksten dithen at for at et land skal være bebodd må det være bebodd av bønder, et land befolket av «spredte jegergrupper» er i praksis det samme som et tomt område. Det teksten også sier, om enn implisitt, er at disse bøndene ikke var samer, samene kobles hele tiden til kategorien jegergrupper, noe som fører til at landet helt opp til Lofoten ihvertfall fra eldre bronsealder av var bosatt av ikke-samiske bønder av sørskandinavisk opprinnelse. Dette er de «arkeologiske bevisene» som Brøgger manglet da han postulerte at landet til alle tider hadde vært bebodd av den samme befolkningen. Det samiske geografiske området blir slik kraftig redusert og tekstens eksplisitte og implisitte utsagn er også svært interessante i en hvem-var-her-først diskusjon. Bosetningsekspansjonen i jernalderen fortsetter imidlertid og i ved slutten av jernalderen

er Vest-Finnmark trukket inn i det «norske» interesseområdet. Sikre gravfunn viser således at dette gamle fangstmansområdet er nå blitt gjenstand for en spredt bosetning av folk med kulturbakgrunn lenger sør. Disse nordlige representanter for jernalderens kulturform må imidlertid ha hatt en mere tallrik befolkning av samer som sine naboer, men likevel har de klart å holde på sitt særpreg og utvilsomt betrakte seg selv som den ledende gruppen. Den samiske befolkning kjennes for øvrig fra samme tid i Finnmark gjennom en gruppe ubrente graver i steinkister, der utstyret i en viss utstrekning er bronsesmykker av Finsk eller russisk opphav. Samenes eldre forhistorie er for øvrig ytterst dunkel og lite utredet. De har imidlertid vært i Nord-Norge før den «norske» bosetning i yngre jernalder fant sted (Hagen 1977:316, 1983:396).

Dette er det siste vi hører om samisk forhistorie i *Norges oldtid* (1977/1983). Sitatet bærer i seg en viss dobbelthet, noe som forsterkes av sitatet nedenfor. På den ene siden anerkjennes samisk forhistorie og tilstedeværelse i Nord-Norge, på den andre siden er denne forhistorien «ytterst dunkel». Hagens konklusjon når det gjelder yngre jernalder er at «de ledende trekk fra kulturbildet i yngre jernalder i Norge, er de samme enten vi befinner oss nord eller sør i landet» (Hagen 1977:316, 1983:396). Den samiske tilstedeværelsen i jernalderens Nord-Norge regnes ikke blant «de ledende trekk fra kulturbildet» og stilles opp mot den norske jernalderen som «må ha vært et kulturfellesskap så stort at det kan virke forbausende» (Hagen 1977:316, 1983:396). Både 1967, 1977 og 1983 utgaven av *Norges oldtid* slutter slik:

Impulsene fra nord og fra arktiske egner, kunne ikke konkurrere med det kulturmønster som etter hvert hadde vokst seg sterkt lenger sør i landet. Den rene og rotfestede fangstkulturen finner vi ikke lenger

synbare spor etter sør for Nordkapp (*SIC!*). Med yngre jernalder kan man således si at Norge er blitt norsk og at grensen for en europeisk preget kulturform er blitt etablert omlag der den går i dag (Hagen 1967:227, 1977:329, 1983:410).

Kulturdualisme i sør?

I 1967 trekker Hagen igjen fram fra historiens gjemte tanken om kulturdualismen sørpå. Han hevder at bruken av huler og heller i jernalderen kan tolkes som tegn på at det har bodd to ulike kultur og eller etniske grupper i lags kysten. Som vi husker var kulturdualismen et viktig element i mellomkrigstidas arkeologi, særlig gjennom Anathon Bjørn og Gutorm Gjessings arbeider, men tanken har røtter langt tilbake i norsk historieskrivning. Hulene og hellene har vært brukt av en jegerkultur med tradisjoner tilbake til steinalderen, hevder Hagen og med Sjonghelleren som eksempel skriver han at «hverken her eller andre lignende steder kan det ha vært tale om «setring» eller sesongbesøk av fastboende bønder» (Hagen 1967:182-183, 1977:268, 1983:332). Det har allikevel ikke vært noen forsinket steinalder, men det har heller ikke vært noen egentlig jernalder - kulturelt sett (Hagen 1967:180). Hagen argumenterer med at det nesten ikke finnes jernsaker i hulene og hellene men derimot gjenstander av bein. Menneskeknoklene i avfallet i hulene og hellerne tolker Hagen som at de døde «er blitt gravlagt på gammelt fangstmannsvis i selve «kjøkkenmøddingen», eller at mennesker er blitt spist» (Hagen 1967:181). Bakka (1973:113) kommenterer tørt at Anders Lorange, som for øvrig er en av heltene i Hagens (1997) siste bok, allerede i 1879 avviste kannibalisme fordi det «vilde være ganske uforenelig med alt, hvad vi hidtil har erfaret om den ældre Jernalders Kulturudvikling». Som vi husker mente A.M. Hansen at de innvandrende arierne nok kunne ha ofret mennesker, men spist hverandre, det hadde de definitivt ikke. Hagen knytter kannibalisme til et jegerfolk som ikke representerer noen jernalder - kulturelt sett - på samme måte som A.M. Hansen tilla steinalderens jegerfolk kannibalisme, men ikke de innvandrende langskallede jordbruksbefolkningen, som stod på et høyere sivilisasjonstrinn. Det gamle bildet av jegere og samlere, eller ikke-jordbrukere, som ville, skinn eller pelskledd kannibaler er en metafor som har satt seg i den arkeologiske litteraturen og som stadig benyttes.

Hagens syn sto i imidlertid ikke lenge uimotsagt. I en artikkel fra 1973, som også er en heftig kritikk av Knut Odnors arbeide om Ullshelleren og en kritikk av den nye «økologiske» arkeologien, går Egil Bakka sterkt i rette med Hagens tolkning av hule og hellerbruken i jernalderen. Det er ingen grunn til å skille ut verken funngrupper knyttet til jakt og fiske som en egen fangstkultur eller å skille ut «ei særskild gruppe folk som stod utanfor det normale bondesamfunnet» (Bakka

1973:122). Kritikken må ha hatt virkning for i 1977 utgaven er tanken om kulturdualismen modifisert. Koblinga mellom jegerfolk og kannibalisme er forsvunnet og antydningen om to ulike kulturer er vagere formulert. Hagen velger likevel å opprettholde sin problematisering av den tradisjonelle Brøggerske tolkningen av hulene og hellerne, nemlig en samfunnsmodell «der alle kjende og overleverte kulturminne og funngrupper passas inn i ein større heilskap»- (Bakka 1973:122). Mens Hagen er tydelig i 1967 overlater han i 1977 og 1983 i større grad til leseren å trekke konklusjonene om en eventuell kulturdualisme. Bruken av hulene og hellerne vitner «i alle fall» om kontinuitet og tradisjonsfasthet som har fortsatt gjennom tidene selv om folk har «skiftet sedvaner på andre områder» som språk, klær og teknologi, endringer som arkeologer vanligvis anser som tegn på store kulturendringer ihvertfall når de inntreffer i samfunn som er mer siviliserte enn jeger og fangst samfunn. Arkeologimiljøet synes å være lite villig til å ta fatt i en etnisk debatt basert i forhistorisk materiale i Norge. (se imidlertid Dommasnes 1998).

Hagens tekster illustrerer denne uvilligheten. Over 90 år etter at Ole Solberg grov på Kjelmøy begrunner Hagen sin utelatelse av samisk forhistorie i *Gåten om kong Raknes grav* gjennom å hevde at «først i senere år er nemlig samenes forhistorie kommet i arkeologenes søkelys for alvor». Han fortsetter med noe som kanskje også kan være en forklaring på arkeologenes treghet eller manglende engasjement i forhold til samisk forhistorie. «Derfor har dette brennbare tema havnet utenfor denne historien om studiet av det oldtidslandet som etterhvert ble Norge» (Hagen 1997:341). Samenes forhistorie er brennbar, i motsetning til den norske? Hagen presiserer ikke nærmere hva det er som er så brennbart, men det er nærliggende å tenke på urfolks kamp om rettigheter til land og vann og den nære koblinga dette medfører mellom historie, forhistorie og politikk. Nå har et sannsynligvis alltid vært en sammenheng mellom politikk, ideologi og norsk arkeologi, noe forsåvidt Hagens egne tekster er gode eksempler på. Et annet poeng er at dersom «samenes forhistorie» er så brennbar, burde ikke arkeologene da kaste seg over dette høyaktuelle temaet? Eller er det slik at arkeologi skal unngå kontroversielle problemområder og først og fremst skal fortsette å være en råvareleverandør til den nasjonale harmoniserende myteproduksjonen om fortida, slik faget i stor grad har vært?

Helleristninger og mentalitet

Forhistorien endret seg fra mellomkrigstiden og fram til på 1970 tallet. Gjessings utstrakte analogibruk er kraftig redusert. Likeledes er det med Gjessings opptatthet av mentalitet. «Det

arktiske lynnet» spiller ingen rolle i Hagens oversiktsverker. Imidlertid forsvinner verken interessen for mentalitet eller bruken av etnografiske analogier ut av forhistorien. Det som skjer er at disse to elementene isoleres og knyttes sammen med helleristninger. I Hagens *Bergkunst. Jegerfolkets helleristninger og malinger i norsk steinalder* (1976), ser vi at bruken av etnografiske analogier og opptattheten av mentalitet fremdeles er tilstede. Her finner vi eskimoer, indianere, buskmenn og samer. Alle er de med på å kaste et forklaringens lys over forhistorien. De forhistoriske menneskenes og også urbefolkningenes mentalitet, forestillinger og måte å tenke på, flyttes og samles altså i en sfære som er knyttet til magi og religion. Dette skaper et skille mellom det praktiske, rasjonelle levde livet på den ene siden og det åndelige irrasjonelle på den andre. Endringer i materiell kultur eller i livsmønster forklares nå gjennom modeller og begreper der tilpasning og økologi er viktige stikkord, og ikke lengre gjennom å vise til mentalitet, som hos Gjessing var sterkere og dominerte «det rasjonelle». Men på sett og vis kan man også argumentere for at denne oppdelinga reflekterer det skillet Gjessing beskriver i *Fangstfolk* der steinalderjegeren framstår som «den strengt logiske vitenskapsmannen» i den praktiske fangsten, men med et «sjeleliv» som er «utpreget følelsesbetont og ureflekterende» (Gjessing 1941:60). I det arkeologiske materialet blir sjelelivet først og fremst knyttet til helleristninger, som har hatt et magisk-religiøst innhold som fortidens mennesker har brukt for å forsøke å få herredømme over krefter de ikke kunne forstå. Denne måten å kontrollere omgivelsene på finner vi blant annet hos ovennevnte urbefolkninger, derfor har disse fått en spesiell plass i helleristningsforskningen.

Nøytraliserende nøkkelord.

Før vi forlater Hagen skal vi se litt på noen av de nøkkelord han bruker i sine tekster og som også er tilstede i rikt mon i den øvrige arkeologiske litteraturen. Ovenfor kommenterte jeg at omtalen av den norrøne/germanske bosetningen i grenselandet mot villmarkene med sine jegergrupper, skisserte en situasjon der man kunne ane et potensielt etnisk konfliktområde. Samene nevnes ikke med navn, de er byttet ut med betegnelsen jegergrupper. Jegergrupper, jegerstammer, fangstfolk og fangstmann er sentrale ord som i disse tekstene ofte står i stedet for same. I nynorskordboka er fangstmann beskrevet som person som fanger, fortrinnsvis sel, fangstfolk er folk som fanger, fortrinnsvis sel (bokmålsordboka har ingen beskrivelse av hva en fangstmann er). Men ved å velge disse i utgangspunktet etnisk nøytrale kategoriene maskerer teksten både nåtidige og fortidige etniske motsetninger. Da Gjessing kalte sin bok *Fangstfolk* må vi tro han gjorde dette blant annet fordi fangstmentalitet, eller veidementaliteten var en viktig bakgrunn for Gjessing for å forstå norsk

og spesielt nordnorsk mentalitet uansett etnisitet. Fangstmentaliteten var knyttet både til samer og nordmenn, i følge Gjessing var vi alle preget av fangstfolkets mentalitet. Samtidig er det klart at uttrykkene fangstfolk og fangstmann ikke er så etnisk nøytralt likevel, de har sterke norske undertoner, ordet fangstmann får oss til å tenke på norske fangstmenn på Svalbard og Grønland, Helge Ingstad som fangstmann, norske hval og selfangere osv., på samme måte som Brøgger brukte ordet (f.eks 1931:51). Fangstmann assosieres også med hvite «trappere» a la Jack London i Canada og Alaska. Ved systematisk å bruke betegnelser som jegergrupper, fangstfolk, fangstmann nøytraliseres eventuelle etniske motsetninger eller problemer i teksten. De nøytraliseres gjennom at minoriteten defineres ut og erstattes av ord og uttrykk som kan beskrive minoriteten, men som i utgangspunktet har sin plass trygt innafor majoritetens egen kulturelle forståelsesramme.

Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingsamfunn.

Cappelens Norges Historie bind 1, 1976 - 1995.

Cappelens Norges Historie bind I kom ut første gang i 1976, andre gang i 1986 i en lett revidert utgave som også ble utgitt på nytt i 1995 og første bindet i dette verket har vært en «konkurrent» til Hagens *Norges oldtid* på pensumlistene i arkeologi ved norske universiteter, og også hos det historie interesserte publikum. Bindet er bygd opp etter den tradisjonelle lesten der eldre steinalder kommer først, så yngre steinalder og så bronsealder osv. Forfatterne, Bente Magnus og Bjørn Myhre, utgikk fra det arkeologiske miljøet i Bergen som tidlig ble et av sentrene for den nye arkeologien i Norden. (Olsen 1997:54).

Steinalderen i nord fremstilles som konservativ, mer konservativ enn steinalderen lengre sør. Både i 1976 og 1986 peker på at «menneskene i Finnmark hadde hentet sine impulser fra Finland» (Magnus og Myhre 1977:53, 1986:53), i 1986 ser det ut til at man i slutten av eldre steinalder i Finnmark har fulgt en «vestlig kysttradisjon» (Magnus og Myhre 1986:53). Bruken av etnografiske analogier er nesten fraværende, spesifikke grupper nevnes ikke, steinalderen i Norge har sine etnografiske paralleller i uspesifiserte «folkegrupper som i moderne tid har levd på et steinaldernivå under lignende forhold som i Skandinavia» (Magnus og Myhre 1976:57, 1986:55). Hvordan så steinaldermenneskene ut? I 1976 synes alle å «tilhøre den nordiske typen» og «synes - ikke å skille seg ut fra mennesker som lever i Norge i dag». Videre heter det «De nordnorske skjelettene viser ingen trekk som en vil kalle typisk for nåtidens samiske befolkning», noe som forfatterne mener

passer godt med teorien om at innvandringen kom fra Danmark og Sør-Sverige til Norge der bosetningen spredte seg langs kysten til Varangerområdet. (Magnus og Myhre 1976:118). Det er vanskelig å forstå dette på noen annen måte enn at nåtidens samiske befolkning skiller seg ut fra mennesker som lever i Norge i dag, og det er også en påstand som kan brukes i en hvem var her først diskusjon, de «nordiske» kom før de «samiske». Betegnende nok er dette avsnittet fjernet i 1986/1995 utgaven.

I 1976 er det også en sammenheng mellom kultur, språk, etnisitet og rase. Den kulturgrensen som man kan ane konturene av i yngre steinalder og som man klart ser i bronsealder, er grensen mellom jakt og fangstfolk i nord og øst og jordbrukere i sør og vest (Magnus og Myhre 1976:202). Og teksten fortsetter:

Den store forskjellen i materiell kultur og de to områdenes sammenheng med henholdsvis Finland-Russland og Sør-Skandinavia, kan antyde at det også har vært etniske og språklige forskjeller, selv om de få skjelettene som er bevart fra steinalderen og bronsealderen ikke viser store variasjoner fra Finnmark i nord til Oslofjorden i sør (Magnus og Myhre 1976:202).

Selv om skjelettene er like kan det altså allikevel være etniske og kulturelle ulikheter. Og så kommer det:

Det vil imidlertid være påkrevd med et større skjelettmateriale dersom rasemessige ulikheter skal kunne utvises (Magnus og Myhre 1976:202).

Det gamle ønsket om å knytte rase og etnisitet sammen lever som vi allerede har sett hos Hagen videre i norsk arkeologi. Dette avsnittet er også fjernet i 1986/1995 utgaven av verket.

Som hos Hagen er samisk forhistorie sparsomt representert selv om den finnes flere steder i teksten. I underkapitlet *Samenes forfedre* møter vi for første gang den samiske forhistorien. Her kommenterer man den samiske jernalderen, som gis et kulturelt innhold og ikke et kronologisk, da man hele tiden daterer samisk jernalder til førromersk og romersk jernalder samt folkevandringstid (se for eksempel Magnus og Myhre 1976:234, 311, 316; 1986:234, 334, 316). Og som alltid når det gjelder samisk forhistorie poengteres det hvor sparsomt det arkeologiske materialet er og hvor liten og usikker kunnskapen om dette feltet er (Magnus og Myhre 1976:239).

Som tidligere forfattere kommenterer også Magnus og Myhre de urnordiske låneordene i samisk. De viser at samene har drevet jordbruk. Låneordene i forbindelse med kornproduksjon går omlag

ved grensa for fast norsk bosetning i midtre del av Troms, navnene på husdyr kjennes også fra Vest-Finnmark. Dømmer man etter låneordene har samene i Øst-Finnmark muligens ikke hatt husdyr og det finnes heller ikke knokler etter slike i det arkeologiske materialet. Og Magnus og Myhre finner det merkelig at de urnordiske ordene for ull og avklippet ull kjennes fra Kolasamenes dialekt. Dette til tross for at de nevner at det på Kjelmøy er funnet spinnehjul og vevskje og at låneord som betegner orv, ljå, høy og skav kjennes fra Øst-Finnmark. (Magnus og Myhre 1976:318). Det at det er merkelig at Kolasamene kjente til ord for ull er et utslag av den samme tankegangen vi finner hos Hagen når han poengterer at Bøgraven ikke inneholdt noen pelskledd veidemann (les: ikke same), samene i forhistorien må eller bør framstilles som skinn eller pelskledd veidemenn.

Men Magnus og Myhre fremhever også at låneordene må vitne om sterk kontakt mellom samer og nordmenn i folkevandringstid og at det må ha vært mange som har behersket begge språk. De viser også at de ulike gruppene i mange strøk har hatt bosteder nær hverandre og at det har foregått handel mellom samene i innlandet og nordmennene ved kysten. De er også åpne for en samisk og/eller førsamisk befolkning som har bodd så langt mot sør som Østerdalen og Jemtland, men som de skriver «dette er imidlertid bare løse indisier på at samiske folkegrupper holdt til i noenlunde de samme strøkene i folkevandringstid som i middelalderen» (Magnus og Myhre 1976:319). I 1986/1995 er denne siste setningen fjernet.

Magnus og Myhre bruker i motsetning til Hagen ikke etnografiske analogier i sitt avsnitt om helleristninger, men sammenhengen til tidligere utsagn om helleristninger er likevel klar. Det vises til jaktmagi (Magnus og Myhre 1986:115) og som Hagen beskriver de livslinjens sentrale funksjon i jaktmagien. Klargjørende er utsagnet til Magnus og Myhre (1976/1986) om at

Boplasser og redskaper, avfallsdynger og graver forteller alle om hvordan menneskene levde, hvordan de bodde, hvordan de arbeidet og livberget seg. Men hvis vi vil vite hvordan de tenkte, hvilke krefter de ikke kunne forstå, og hvordan de forsøkte å vinne herredømme over disse kreftene, må vi se på andre spor som de har etterlatt seg. Det vi kaller veidekunst - innrissede bilder på bergvegger og små utskårne dyrefigurer - kan i det minste gi oss en antydning om dette. (Magnus og Myhre 1986:109-110).

Helleristninger blir slik skilt fra den praktiske hverdagen, og representerer mentaliteten, hvordan menneskene i forhistorien tenkte.

Er det så noen sammenheng mellom samer og helleristninger? Til tross for at de har et eget avsnitt kalt «hvem lagde helleristningene?» verken drøftes eller problematiseres en slik mulig sammenheng

selv om helleristningsfeltene i Altaområdet i Vest-Finnmark framheves som unike. De eldste figurene i Alta må være laget av «jegere og fiskere som hadde kontakt østover», de yngste figurene bærer «preg av påvirkninger fra kystområdene langs norskekysten, der fehold og åkerbruk nå var innført» (Magnus og Myhre 1986:111). Vi kjenner igjen beskrivelsen, jegere og fiskere med østlig tilknytning kontra norske jordbrukere med sørlig tilknytning. Til gjengjeld gjøres det et poeng av skiløperen på Rødøy, som «er den eldste kjente utøver av vår nasjonalsport» (Magnus og Myhre 1976:116, 1986:116), gjennom slike små detaljer bindes forhistorien til nasjonen.

Forhistorien på 1990 tallet.

Fra jeger til bonde - inntil 800 e.Kr.

Bind 1 i *Aschehougs Norges historie* fra 1994 er skrevet av arkeologen Arnvid Lillehammer ved Arkeologisk museum i Stavanger. Valget av Lillehammer som forfatter avspeiler noe av utviklingen i norsk arkeologi i løpet av etterkrigstiden. På samme måte som Brøgger og Shetelig var mellomkrigstidens arkeologiske «høvding» framstår Hagen som etterkrigstidens «høvding». Etter hvert som faget vokste i antall personer og ikke minst i ulike måter å betrakte fortida på ble den faglige enigheten brutt ned, man fikk konkurrerende arkeologiske «paradigmer» eller «skoler» og en av følgene var at «lederrollen» eller «høvdingrollen» i faget forsvant, noe som kan betraktes som en sunn utvikling. Mens man fram til kanskje på midten/slutten av 1970 tallet hadde en relativt enhetlig norsk arkeologi hadde man i 1994 en sammensatt og heterogen norsk arkeologi uten noen klar leder som i kraft av sin status og autoritet ville være et «naturlig» valg for å skrive en «nasjonal forhistorie». Lillehammer representerer allikevel en viss tradisjon. Ser vi på oversiktsverkene er det svært mange av dem som er skrevet av forfattere med utspring i det vestnorske arkeologimiljøet der Universitetet i Bergen er sentralt. Det synes som om det å ha arbeidet med vestnorsk forhistorie ansees som en god kvalifikasjon av forlagene for å kunne skrive «norsk» forhistorie, kanskje aner vi her en sammenheng mellom riksamling og slaget ved Hafrsfjord, Vestlandet og det nasjonale prosjektet? Da Cappelen og Aschehoug utgav sine verdenshistorier på begynnelsen av 1980 tallet ble også her forfatterne hentet fra Universitetet i Bergen. Om ikke annet forteller dette oss at arkeologimiljøet i Bergen i etterkrigstiden har spilt en viktig rolle i vår forståelse av både Norges og Verdens forhistorie.

Hvordan er så 1994-versjonen av Norges forhistorie? I utseende og form skiller den seg fra sine forgjengere. Den er i stort format med flotte illustrasjoner, fotografier, tegninger, kart og plansjer, alt i farger, og visualiserer fortida på en langt sterkere måte enn tidligere. Fra å være et relativt beskjedent supplement i de tidligere omtalte arbeidene er illustrasjonene i Lillehammers bok en viktig del av argumentasjonen og retorikken, illustrasjonene gir boka en ekstra overtalende kraft og autentisitet. Mange av kapitlene har i tillegg små artikler eller rammetekster om utvalgte emner som supplerer og utdyper hovedteksten, noe som gjør det lettere å forholde seg til mindre deler av boka. Også i innhold er den noe annerledes. Den er som sine forgjengere kronologisk oppbygd, men i motsetning til disse har den ikke noe eget kapittel om helleristninger. Kunnskapen om helleristningene er innkorporert i resten av teksten og illustrasjonene på lik linje med annet arkeologisk materiale.

Samer i Norges forhistorie anno 1994.

Hva sier så denne boka om samisk forhistorie? Med en gang kan vi slå fast at representasjonen av samisk forhistorie i bindet er relativt sparsom, selv om man i innledningen hevder at man må «ta på alvor at landet fra forhistorisk tid ikke bare har vært befolket av «nordmenn», men også av samer» (i introduksjonen, uten sidetall), noe som er ordene til historieverkets redaksjonskomité og ikke forfatteren av det første bindet sine.

Lillehammer (1994:20) bruker puslespillanalogien for å beskrive hva arkeologi er. Arkeologi er som «et kjempestort puslespill» der vi aldri kommer til å finne alle bitene og mangelen på biter vil alltid være et problem når fortida skal beskrives. Men også tolkningen av de bitene vi kjenner og det mønsteret de skal passe inn i er sammen med våre forutinntatte holdninger et stort problem. Noen av disse mønstrene og forutinntatte holdningene som ligger i arkeologifaget har vært med på å styre både teksten og illustrasjonene i denne boka til tross for forfatterne og forlagets uttalte gode vilje.

Som Magnus og Myhre er Lillehammer åpen for samisk bosetning i Sør-Norge og hevder at det gjennom hele jernalder og inn i vikingtiden har bodd samer i sørnorske fjellstrøk (Lillehammer 1994:218). Teksten fremhever også den tidlige jernbruken i Øst-Finnmark og forslår at den tidligste jernbruken i Norge har skjedd i Varanger (Lillehammer 1994:135). Både Magnus og Myhre og Lillehammer viser en vilje til samisk forhistorie som vi ikke finner i tidligere tekster av denne typen, men det er på et vis som om de nasjonale rammene og strukturen i og omkring denne type tekster

«kveler» det samiske, noe vi skal se i det følgende.

Samisk forhistorie er omtalt flere steder i verket. Vi møter samene første gang i forbindelse med helleristningene i Alta, der bjørnejaktscenenen på ristningene sammenlignes med bjørnekultusen, som fantes hos samene så sent som frem mot 1900 tallet. Bjørnejaktbildene kan derfor være rester etter en 6000 år gammel ubrutt tradisjon. Det er viktig å påpeke at samene her representerer en etnografisk parallell, det er vanskelig å tolke teksten dithen at det er noen direkte forbindelse mellom samer eller «protosamer» og helleristningene, det er samenes rolle som analogi som er viktig. Skiløping derimot, «den mest nasjonale av alle idretter» i følge Nansen, blir i dette bindet forbundet med samisk kultur (Lillehammer 1994:136). Et bilde viser en helleristning av en «skiløper fra Alta» og billedteksten påpeker at «kanskje er dette et av de eldste bildene vi kjenner av en same». Også et skifunn fra Alvdal fra ca. 500 e.Kr tolker Lillehammer som tegn på at det har vært samisk bosetning sør til Hedmark (Lillehammer 1994:184). Derimot vises ikke Røddøyristningen, den antatte skiløperen som blant annet har vært avbildet på norske frimerker og som var utgangspunkt for de såkalte piktogrammene som symboliserte de ulike vinteridrettene ved OL på Lillehammer i 1994. Helt siden Gjessing (1936:9-10) tolket denne helleristningen har den stått som urbildet på den norske skiløper. Svensken Gustav Hallström derimot tolket figuren som et menneske padlende i en båt. (Hallström 1938:184-190). Selv om samer forbindes med skiløping er det likevel interessant å merke seg forskjellen i sikkerhet i de ulike utsagnene. Mens Magnus og Myhre fastslår at skiløperen på Røddøy «er den eldste kjente utøver av vår nasjonalsport», skriver Lillehammer at skiløperen fra Alta «kanskje er - et av de eldste bildene vi kjenner av en same». Den «norske» skiløperen er også eldre enn den «samiske», førstnevnte «er muligens» fra steinalder, sistnevnte er fra tida mellom 1100 og 500 f.Kr, altså tidlig metalltid/bronsealder.

Det samme forholdet mellom det norske og det samiske finnes også innad i Lillehammers bok. I underkapitlet *En samisk befolkning?* (legg merke til spørsmålsteget) setter Lillehammer det tidligste sporet av samer sammen med utbredelsen av den astbestmagrede Kjelmøykeramikken som senest ca. 800 f.Kr var i bruk i store deler av Finland, i svensk Norrland og i Nord-Norge. (Lillehammer 1994:135-136). Han fortsetter så med å vise til at det lenge har vært «heftige diskusjoner om samenes historiske opphav, både om **når** (*min utheving*) de kom til det nordlige Skandinavia og hvor stort område de tok i bruk» (Lillehammer 1994:136). Dette er forklart på to måter. Den ene modellen er innvandringsteorien, der «en gruppe mennesker med et spesielt utseende, et eget språk og en særegen kultur vandret inn i det aktuelle området på et gitt tidspunkt

og da helst fra øst» (Lillehammer 1994:136). Han fortsetter «Andre forskere har vært mindre opptatt av når samene kom, og hvor de kom fra . De har lagt større vekt på spørsmålet om hvorfor det oppsto en samisk befolkning og hvordan dette skjedde». Etter å ha forklart denne modellen nærmere slår Lillehammer fast at

det har heller ikke rådd enighet om når samene begynte å skille seg ut som egen folkegruppe. Enten man velger det ene eller det andre utgangspunktet, er det i dag ikke helt usannsynlig at den samiske folkekarakteren hos befolkningen i det som nå heter Sameland, kan føres tilbake til omkring 800 f.Kr (Lillehammer 1994:135).

Det kan knyttes flere kommentarer til dette. Lillehammer likestiller de to teoriene eller modellene. Om man velger den ene eller andre kommer man allikevel til det samme resultatet. Han skriver ingenting om de politiske og moralske implikasjonene som hefter ved de ulike teoriene og som vi tidligere har vært inne på. Hans formulering gir også inntrykk av at de som arbeider med den andre teorien også er opptatt av den første, de er bare mindre opptatt av hvorfra og når samene innvandret enn de som bare arbeider etter denne teorien. Han lar også være å velge mellom teoriene, noe som sammen med utsagnet om at det heller ikke har rådd enighet om når samene begynte å skille seg ut som egen folkegruppe, understreker den usikkerhet som alltid har vært knyttet til forskning om samisk forhistorie. Dette understrekes ytterligere av retorikken i siste siterte setning, at noe ikke er helt usannsynlig er, uansett hvordan man velger å tolke det og hvor dobbelt et slikt utsagn kan være, nok et tegn på den tvil som man tradisjonelt knytter til den samiske fortida.

Lillehammer beskriver også samene eller deres forfedre som «spesielt utseende mennesker» uten å spesifisere hvem som har det «normalutseende» en slik sammenligning nødvendigvis må gå ut fra, men sannsynligheten for at det er et norsk eller nordisk/skandinavisk utseende som regnes som det normale eller vanlige, er stor. Sitatet over formidler også en kobling mellom et spesielt utseende og folkekarakter og er dermed med på å opprettholde tanken om at det er sammenheng mellom folks utseende og mentalitet eller psyke.

Enda tydeligere blir dette dersom man sammenligner Lillehammers framlegging av det samiske med det norske. Det norske er implisitt tilstede i teksten helt fra begynnelsen av. I fortellingen om *Pionertiden. Tiden før omkring 7000 f.Kr.* støter man hele tiden på ord som Norskerenna, Norge, norsk område, vår egen sørvestkyst osv. Det er klart at dette også er et rent skrive teknisk problem, det er vanskelig å ikke bruke betegnelser som hele tiden har konnotasjoner til det nasjonale norske, av den enkle grunn at man er bundet opp i et begrepsapparat som beskriver kjente nåtidige

fenomener. Dersom Lillehammer (1994:24) i stedet for å skrive at «Boplassen på Sarnes er en av de eldste i Norge som er datert ved hjelp av C-14 metoden» hadde skrevet «Boplassen på Sarnes er en av de eldste i Sameland ...» ser vi at meningen endres og gjøres politisk relatert til dagens debatt om retten til land og vann i Finnmark, mens det første utsagnet framstår som tilsynelatende nøytralt.

Figur 16: Eldre steinalder på Rennesøy slik den er framstilt i Aschehougs Norgeshistorie fra 1994.

fra oss, jevnt over kan folk ha vært litt mer kortvokst men de har hatt det samme hjernevolumet som oss (billedtekst side 28). Bildet viser en gruppe (familie?) på åtte mennesker hvorav to er barn. Tre mennesker (hvorav det ene barnet) er plassert så langt bak i bildet at de ikke gir oss noe inntrykk av hvordan de ser ut, en står ute i vannet med et hevet spyd eller lystergaffel, den andre voksne står utenfor et lavvo eller tipilignende telt og bærer det minste barnet. Tre mennesker er såpass nær at vi ser at to av dem slakter en sel, den tredje står og holder et spyd og ser på. Det andre barnet og en voksen er helt i forgrunnen. Den voksne holder på å gjøre opp ild, ved siden av ildstedet ligger to fisk. Barnet står ved siden av og holder et fange med egg. Det er vanskelig å avgjøre hvem som er menn og hvem som er kvinner, men det er kanskje ikke urimelig å anta at de to personene i

Denne skjevheten understrekes av illustrasjonene. I kapitlet om eldre steinalder er det en tegnet illustrasjon der steinaldermennesker utfører ulike aktiviteter på en strand. (Lillehammer 1994:27)

Landskapet domineres av en speilblank fjord omkranset av lave grågrønne fjordsider med sparsom eller ingen vegetasjon. Billedteksten forteller oss at dette er en tenkt situasjon fra Rennesøy i Rogaland for ca. 11000 år siden, fra den første pionerbosetningen. Teksten sier videre at de eldste kraniefunnene viser at disse menneskene ikke skilte seg stort

forgrunnen framstiller ei jente og ei kvinne? Til tross for at båter må ha vært en viktig del av «kystfolkets levevis» er ikke slike avbildet.

Hvordan skal man så tolke dette bildet? I sin studie av billedframstillinger av våre tidligste forfedre argumenterer Stephanie Moser (1998) for at det har foregått en ikonisering av disse bildene helt i fra antikken av og fram til i dag. Vitenskapelig illustrasjon og den rollen illustrasjonen spiller i praktisk vitenskap er preget av tre trekk. For det første spiller bilder en rolle i å etablere vitenskapelige teorier. Bilder bidrar slik til å formulere ideer i stedet for at de bare representerer ideene. For det andre er det slik at vitenskapelige illustrasjoner kan formidle teoretiske ideer som ikke blir uttrykt i teksten. En illustrasjon kan ikke bare understreke forfatteren eller utgiverens utsagn, men kan faktisk være selve utsagnet. Det tredje trekket er illustrasjonenes overtalelseevne. Vitenskapelig inspirerte bilder er overtalende fordi de gir oss en mye klarere og mere direkte forståelse av fenomenet enn gjennom en verbal tekst. Bildets fordel framfor teksten er at det kan presenterer oss for nye teorier eller ideer fordi de presenterer ideene i henhold til et sett kjente bildelementer som har blitt satt sammen innenfor en kjent kompositorisk ramme. I tillegg lar vi oss ubevisst påvirke av bilder og vi tenderer til å umiddelbart absorbere innholdet i dem uten å innse i hvor stor grad de har formet våre tanker. (Moser 1998:16). Moser siterer Stephen Jay Gould som har sagt at :

icnography comes upon us like a thief in the night - powerful and remarkably efficacious, yet often so silent that we do not detect the influence (Gould i Moser 1998:16).

Sist men ikke minst er vitenskapelig baserte illustrasjoner overtalende fordi de er med på å gjøre dårlig underbygde teorier troverdige. Illustrasjoner kan overbevise oss om teoretiske standpunkt der tilstrekkelig data mangler fordi de kan innordne bevisene i en visuelt tiltalende framstilling. (Moser 1998:16). I tillegg til disse generelle trekkene er det en rekke mere spesifikke karakteristika og konvensjoner ved vitenskapelige illustrasjoner og et av de viktigste er at de spiller en harmoniserende rolle der nye bevis eller funn blir presentert via allerede etablerte representasjonstradisjoner (Moser 1998:17).

Slike opprinnelsesbilder er strukturert omkring et halv dusin temaer, opptenning av ild (oppdagelsen av ilden), kamp med ville dyr, jakt, redskapstilvirkning (av steinredskaper), felles (fest) måltider eller tillaging av mat og framstilling av kunst. I avbildningen av menneskets opprinnelse tilkommer disse scenene i kronologisk rekkefølge med kunst som menneskets kulturelle høydepunkt

til slutt. (Moser 1998:171). Disse scenene er så gjentatt og gjentatt og gjerne satt sammen for å illustrere aspekter ved menneskets opprinnelse.

Som vi ser inneholder ovennevnte bilde fra Rennesøy mange av de typiske scenene vitenskapelig inspirerte opprinnelsesbilder er preget av. Vi har opptenning av ild, jakt, tillaging av mat etc. Men bildets harmoniserende virkning er etter min mening viktigere enn at det er med på å opprettholde en rekke stereotyper om fortida. Dersom vi ser nærmere på menneskene på bildet ser vi at av de fem personene i forgrunnen/midten av bildet er fire lyshårede, blonde, den femte er mørkhåret. Alle er lyse/rødlette i huden og minner om tidligere tiders idealiserte framstilling av det som ble sett på som prototypen av den ariske rase. Dette er nordiske mennesker, det vil si ikke-samer, som er kommet til landet fra sør eller sørvest. Bildet inkorporerer slik de nye funnene som strekker seg 10 000 - 11 000 år tilbake i tid fra Galta på Rennesøy inn i en lang tradisjon som implisitt sier at de første nordmenn var lyse blonde langskaller. I teksten settes dette inn i puslespillanalogien der den sier: «Fra 1988 til 1990 ble det lagt en ny bit til bildet av den tidligste bosetningen i Norge.» (Lillehammer 1994:21). Illustrasjonen gir inntrykk av fred og harmoni, bildet er holdt i lyse pastellfarger, personene smiler og ler, dette er bildet av den edle ville som lever lykkelig i pakt med naturen og landet, bildet kunne være en illustrasjon på Sahlins «opprinnelige overflodssamfunn».

Kontrasten blir klar når vi ser på bokverkets andre opprinnelsesbilde. Strengt tatt viser ikke dette bildet en opprinnelse, billedteksten forteller oss at det er en «Fiskescene fra Varangerfjorden» og at «I bakgrunnen er tre mennesker i ferd med å hale i land en sel.» (Lillehammer 1994:72). Men selv om dette bildet framstiller en situasjon som i tid ligger 4000 år senere enn det første bildet, innehar det som vi skal se flere karakteristika som gjør at vi kan kalle det for et opprinnelsesbilde.

I forgrunnen er det en kanolignende båt, padlet av en nokså innbitt mann (?). Bak i kanoen sitter en person (kvinne?) som haler i land en fisk. Padlerens innbitte uttrykk skyldes formodentlig sjøen som i motsetning til det forrige bildet ikke ligger speilblank, men er opprørt med hvitskummende bølger som strekker seg opp mot ripa i den åpne kanoen. Foran på kanoen står en skalle (av en rein?) montert på en pinne og griner i mot oss, bakerst i båten kan vi skimte flere fisk. I bakgrunnen kan man ane tre personer, det er vanskelig å se hva de gjør, men billedteksten forteller oss jo at de drar en sel på land. Lengre ute på fjorden kan vi se en lignende båt som den i forgrunnen, med to personer om bord som også fisker. Det er altså en jakt/fangstscene som er brukt for å illustrere livet ved Varangerfjorden i yngre steinalder.

Figur 17: Varanger i yngre steinalder. Aschehougs Norgeshistorie 1994.

Begge personene i forgrunnen (som er de vi kan se tydelig nok til å beskrive dem) har mørkt hår som blafrer i vinden, ansiktshuden er malt i en mørkere farge enn på Rennesøybildet, i tillegg har frontfiguren et ansikt med utstående eller høye kinnbein. Klærne minner om Rennesøybildets, grå formodentlig skinnklær, i tillegg har begge personene smykker/amuletter laget av dyretenner rundt

halsen. På forgrunnspersonens halskjede er det i tillegg noe som ser ut som kraniet av et lite dyr, kanskje en gnager? Mens Rennesøybildet formidler harmoni, glede, familie og fred, formidler Varangerbildet kampen for å overleve. Her er det ikke plass til barn eller andre familiære forhold, her er det snakk om livberging i frådende vannmasser. Det er ikke avbildet hverken store torvhus, landdyr, keramikk, matlaging, ild eller kunst til tross for at alt dette er vesentlige sider ved yngre steinalder i Varangerområdet. Man har i stedet valgt å fokusere på kampen for tilværelsen. Sammenligner man bildene skaper de det inntrykk at tilværelsen på Rennesøy for 10000 år siden var «bedre» enn i Varanger 4000 år senere. Og «bedre» er her uløselig knyttet til tanken på evolusjonen eller utviklinga som et framskritt, det bildene sier er at man i Varanger i yngre steinalder stod på samme eller lavere trinn i utviklinga enn man gjorde på Rennesøy 4000 år tidligere. Nå er det viktig å presisere at dette ikke står i teksten, den forteller en annen historie. Illustrasjonene derimot bidrar med en tilleggs-stemme slik at gamle og velkjente teorier og eller fordommer lever videre sammen med det teksten formidler. Dersom man tenkte seg at illustrasjonen fra Varanger i stedet for hadde vist framstilling av kamkeramikk, hadde dette gitt et helt annen inntrykk av forholdet mellom nord og sør. Men teksten forteller oss at det var innføringa av jordbruket som førte til at folk «endelig tok til å bruke både forådskar og kokekar av brent leire» (Lillehammer 1994:56). Mens det gang på gang i teksten og på fotografier i boka slås fast at keramikk er noe som er relatert til jordbruksoppkomsten og Sør-Norge (se f.eks. side 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65) blir kamkeramikken som er funnet i Varanger, og som er den eldste keramikken som kjennes innenfor Norges grenser (Olsen 1994:53) avspist med en setning (Lillehammer 1994:72). Lillehammer skriver videre om «arktisk» bronsealder (1994:105) i stedet for tidlig metalltid som på dette tidspunktet er gjengs terminologi i nordnorsk arkeologi, han skriver om samisk folkekarakter (Lillehammer 1994:136), og han påpeker som mange av de tidligere forfatterne vi har møtt usikkerheten som hefter ved samisk forhistorie (Lillehammer 1994:136).

Samene - et veidefolk i nord.

Hoveddelen om den samiske fortida i 1994 er kalt *Samene - et veidefolk i nord* og har fått tildelt sidene 183-186. Avsnittet befinner seg i underkapitlet *Bønder, krigere og høvdinger*, hovedkapitlet er kalt *Jern og høvdinger*. De andre avsnittene i underkapitlet har titler som f.eks. *Velstående og praktglade høvdinger*, *Et mangesidig handelssystem*, *Våpenføre krigere og kraftige forsvarsverker*, *Småriker og høvdingsenter*, titler som skaper klare assosiasjoner.

Underkapitlet *Bønder, krigere og høvdinger* kan leses som en romantisk fortelling. En romantisk fortelling karakteriseres av Hayden White som «a drama of self-identification symbolized by the hero's transcendence of the world of experience, his victory over it, and his final liberation from it ...» (White 1973:8). Helten er i dette tilfellet sivilisasjonsutviklingen representert gjennom høvdingen som stiger fram fra det germanske bondesamfunnet. Kapitlet omhandler utviklinga sosialt, økonomisk, politisk og teknologisk og ender på følgende måte:

Ingen av småkongerikene eller høvdingdømmene var ennå nådd så langt i organisering at vi er i nærheten av det vi kan kalle stater. Men grunnen var lagt for en politisk-organisatorisk utvikling som skulle skyte fart i de neste århundredene. (Lillehammer 1994:191).

Men mens hovedhistorien er om høvdinghelten som stiger fram på sin vei mot riksamling og Norgesveldet, er fortellingen om samene mere å betrakte som en satire. Satiren preges i følge White av at den er «the precise opposite of this Romantic drama of redemption; it is, in fact, a drama of diremption, a drama dominated by the apprehension that man is ultimately a captive of the world rather than its master ...» (White 1973:9)

De arkeologiske sporene etter samene forsvinner nærmest, teknologisk går de kraftig tilbake da de slutter å lage «våpen og gjenstander av stein og jern» (sic!), de blir mere mobile osv. I det hele tatt står den samiske forhistorien fram som en antitese til den norske. Om lag en tredjedel av plassen er brukt til å sitere eller referere historiske kilder som framstiller samene som barbarer. Avsnittet om samene avsluttes slik:

Samene har gjennom tidene tatt inn mange nordiske ord i språket sitt. Noen av disse må de ut fra lydforholdene ha fått kjennskap til før 500-tallet e.Kr. På den tiden hadde den germansktalende jordbruksbefolkningen fått sitt eget skriftspråk (Lillehammer 1994:186).

Denne delen av teksten som handler om samene illustreres av fire fargefotografier som alle har av har et sterkt innslag av natur. Vender vi tilbake til forordet kan man lese: «De (bildene, min anmerkning) er valgt ut for å gi et mer levende og helhetlig inntrykk av den tiden de skal fortelle om. I bevisst samspill med teksten utgjør de vårt budskap om norsk historie». De fire fargefotografiene viser forskjellig bruk av ubearbeidet naturstein, steinringer, innhegninger av stein, bautastein omgitt av steinringer. Fargene i bildene understreker inntrykket av natur, grønn-sjateringer som glir over i blått/grått. Dette står i slående kontrast til resten av billedmaterialet i underkapitlet der man viser en mengde praktgjenstander, vakre romerske glass med dyremotiver i

nydelige og sterke farger, gullbrakteater, gullgubber, fingerringe av gull, deler av Avaldsnesskatten og så vidare.

Det er ikke urimelig her å se på billedbruken som et systematisk virkemiddel for å forsterke den naturaliserende, bevis-skapende retorikken i teksten. Som Roland Barthes har sagt det:

Heile vår sivilisasjon har ein smak for røyndomseffektar som kjem til syne gjennom utviklinga av spesielle genrar: den realistiske romanen, dagboka, dokumentarisk litteratur, avisnotisen, det historiske museet, utstillingar av gamle gjenstandar, og framfor alt den massive utviklinga av fotografiet, der det einaste særtrekket (samanlikna med teikninga) er nettopp å bety at den hendinga som er framstilt, verkeleg har funne stad (Barthes i Kittang 1983:107).

Disse eksemplene viser hvordan visse tolkninger blir beholdt, hvordan enkelte ting kommuniseres, synspunkter vedlikeholdes, mens andre tolkninger tilsløres, maskeres, dempes, både gjennom innhold, tekstens form og valg av illustrasjoner. Videre ser man at forholdet til tid er helt essensielt, det er tidsforløpet, gjennom den på forhånd gitte periodeinndelingen, som er den viktigste struktureringsfaktoren i verket. En av årsakene til dette ligger i selve den strukturen som slik verk skal skapes innafor. Sjangeren er blitt så bestemmende at det er vanskelig å gi den et nytt innhold. Ved å lage nasjonale oversikter av denne typen ser vi at fortellingene får den samme integrerende funksjonen som Levi-Strauss tillegger mytene. De integrerende mekanismene manifesterer seg i teksten i følge Kittang (1983:106) som «overordna eller gjennomløpande grunntema som samstundes er strukturelt verksame og meir eller mindre genrekonstituerande».

Vi er alle nordmenn.

En viktig endring i etterkrigstiden arkeologi er at man faktisk flytter den etniske debatten i forhistorien fra å gjelde motsetningene mellom antatte ulike forhistoriske grupper til å dreie seg om relasjonene mellom historisk kjente etniske grupper. Helt fram til Gjessing var etnisitets- og/eller rasediskusjonen noe som angikk motsetningen og relasjonen mellom langskaller og kortskaller, jeger og bønder, innvandrere og opprinnelig befolkning et bærende element i fortellingene om Norges oldtid. Selv om den fortsatt er tilstede, marginaliseres denne debatten i løpet av etterkrigstiden og man vender tilbake til en mere Brøggersk harmoni-variant av forhistorien, der rasemessige/etniske motsetninger ikke eksisterer eller i beste fall er svært marginalisert. Hagen, Magnus og Myhre og Lillehammer framstår alle som mindre polariserende enn for eksempel Gjessing. Det legges mindre vekt på konflikten/motsetningen mellom jeger/samlere og jordbrukere

og dermed også implisitt på eventuelle konflikter eller motsetninger mellom de samiske «jegerfolkene» og de «jordbrukende» nordmennene. Som hos Brøgger (1925) blir vekten lagt på indre utvikling og harmoni, mens migrasjon/innvandring og dermed potensielle konflikter nærmest forsvinner som forklaringsmodell.

Reiser i tid og rom.

Steder og opplevelser.

Ved siden av det kronologiske rammeverket er alle disse bøkene også strukturert utfra geografi. Flere av tekstene har klare likhetstrekk med reisebeskrivelser, *Gåten om kong Raknes grav* (1997) slutter for eksempel med et lite kapittel kalt *Etterord ved reisens slutt*, der Hagen kommenterer den «ferden gjennom Norges oldtid» som denne boka er tenkt å være. (Hagen 1997:341). Innenfor hvert tidsavsnitt eller periode, beveges vi fra kyst til innland, fra nord til sør, fra lavland til høyfjell og på denne måten skapes det sammenheng og kontinuitet utover det som kronologien er i stand til. I *Norges oldtids* yngre steinalder knyttes for eksempel fangstgrupper i Nord-Norge sammen med jegergrupper i det sørnorske høyfjellet og fangstfolk på Vestlandet, ved siden av at de er noenlunde kronologisk samtidige bindes gruppene sammen av den samme værharde naturen de har levd i. Områder utenfor jordbrukets geografiske yttergrenser knyttes sammen, og fjellet og til en viss grad den vestnorske skjærgården spiller slik den samme rolle for Sør-Norge som Nord-Norge gjør for Norge som helhet (Hagen 1977:101-160), på samme måte som relasjonen mellom det norske jernaldersamfunnet og samene stilles likt med relasjonen mellom det sørnorske jernaldersamfunnet og «fangstfolket i fjellene» (Hagen 1977:291). Denne dikotomien virker på flere nivåer. For det første reduseres eller alminneliggjøres det norske forholdet til samene som etnisk minoritet til å ikke være noe annet enn et hvilket som helst annet forhold mellom eventuelle grupper i Sør-Norge. For det andre inkluderes landskapet i en større nasjonal eller proto-nasjonal enhet der Finnmark og de andre samiske områder har den samme stilling som for eksempel Hardangervidda eller Jotunheimen, de er områder som på sikt skal innlemmes i den norske nasjonalstaten. For det tredje får man en likhet mellom land og folk, marginale områder befolkes av marginale folk. Perifere områder er sparsomt befolket med statiske kulturgrupper, sentrale områder er tettere befolket med dynamiske og kreative kulturgrupper.

Et annet aspekt er at vi gjennom disse tekstene også beveges fra generelle landskap til konkrete

steder. Følger vi Anne Eriksen (1999) er en viktig del av den identitetskapende prosessen at tid erstattes av sted. Historien må stedliggjøres for at den skal kunne oppleves av individet. Rom og sted er enklere å forholde seg til enn tid, romlige dimensjoner er konkrete og sansbare og gir oss muligheter til å subjektivere forhistorien. Dersom historien abstraheres fullstendig blir historien «død kapital», den intellektualiseres og abstraheres vekk fra folks erfaringer. Men ved å stedliggjøre historien forvandler man «dengang da» til et «nå» ved hjelp av et «her». Stedet kan skape en opplevelse av en forbindelse mellom individet og historien, er man på Stiklestad «hører» man historiens sus. Nå er ikke det å lese om et sted det samme som å være på et sted, opplevelsen av å være der er sterkere enn å lese om stedet men det å lese om historiske steder vil likevel være en måte å subjektiverer historien og forhistorien på.

Norsk historie kan på lik linje med andre lands historie oppsummeres i en rekke steder med nasjonal betydning. Stiklestad er nevnt, Hafrsfjord, Eidsvollbygningen, Håkonshallen, Nidarosdomen vil være andre eksempler. Men vi har også mer abstraherte former for steder. Et slikt sted er *gården*. Som tidligere nevnt er den norske sentralmyten blant annet bygd opp omkring den frie norske bonden, hvis bosted var gården. Fortellingen om den frie norske bonden opptrer i historiske verker og i skolens lærebøker før læreboktekstene refererte til arkeologisk materiale, og det ble fortalt at hver bonde hadde sin egen gård. (Ekeland 1998:194). Denne intime forbindelsen mellom bonden og det nasjonale kan delvis forklare arkeologenes opptatthet av bosetningsarkeologi, forhistoriske gårder og langhus. Samtidig har denne forskninga vært med på å frambringe forhistoriske «nasjonalgårder», som for eksempel Lyngaland, Sostelid, Ullandshaug, Bakkan av Bø og Borg i Lofoten, Greipstad på Kvaløya i Troms, som forsterker sammenhengen mellom det nasjonale og bonden/gården. Ved å gjøre gården til et sted for det norske har man etablert hundrevis av forhistoriske steder utover landet der man kan oppleve at det har foregått en historisk begivenhet, nemlig den norske koloniseringa av den ville naturen. Det er viktig her at stedet passer inn i det tradisjonelle kulturlandskapsbegrepet og skiller seg fra naturen slik gården gjør. Etableringen av gårdene rundt om i landet blir en kulturell domestisering av et urørt og ubefolket naturlandskap. Det går over fra å være vill natur til å bli norsk natur.

Et moderne eksempel på gårdens rolle som nasjonalt ikon er etableringa av Jørunggård i Sel kommune i Gudbrandsdalen. Under filmminnspillingen av nasjonaleposet Kristin Lavransdatter ble det bygd et middelaldergårdstun som kulisse for handlingen i filmen/romanen. Denne kulissen eller gården som er basert på et litterært verk er nå blitt en viktig turistattraksjon i Gudbrandsdalen og

framstår som et genuint norsk nasjonalt sted. I den samiske forhistorien finnes det få slike steder der man kan oppleve «historiens sus», og det finnes ikke noe sted som tilsvarer den norske gården. Derimot finnes det mange og ulike samiske landskap. Så lenge oppfatningen av kulturlandskapet nærmest var synonymt med det kultiverte landskapet var også stedsfokuseringa i den nasjonale forhistorieskrivinga med på å anonymisere både den samiske forhistorien og den samiske kulturen. Begge hadde trekk av naturen i seg, forhistorien som statisk og uforanderlig, kulturen var en «naturfolks-kultur», en slags mellomting mellom sivilisasjon og natur. Mens norsk forhistorie kan være en reise fra sted til sted med tilhørende opplevelser av en svunnen tid, er det vanskeligere å oppleve den samiske forhistorien på samme måte nettopp på grunn av mangelen på steder der konkrete og kjente historiske handlinger har «funnet sted», og som transformerer historien eller forhistorien til opplevelse og dermed identifikasjon..

Vi kan trekke dette videre og argumentere for at norsk natur og norsk kultur og dermed også «norsk» forhistorie er to sider av samme sak. Den norske naturen er i ytterste konsekvens stedet der den norske historien og forhistorien finner sted. Motsatt snakker man ikke om samisk natur (dersom man gjør det menes samisk «lynne» eller «mentalitet») men om samisk kulturlandskap. Finnmark er et eksempel på noe som av majoriteten av befolkningen i Norge blir oppfattet som et stykke norsk natur, noe det også blir markedsført som. Vi får da det paradokset at det samiske kulturlandskapet er situert i norsk natur, det er igjen den norske naturen som er det grunnleggende, det er den som er det primære. Den norske naturen som reisefører i oversiktsverker som omhandler landets og/eller folkets forhistorie vil, på grunn av sin tette forbindelse med norsk kultur, gjøre det vanskelig å løsrive seg fra det nasjonale og dermed dominante og dominerende perspektivet på forhistorien som man har hatt i norsk arkeologi. I den nasjonale arkeologien slik den blant annet kommer til uttrykk gjennom disse oversiktsverkene utgjør tradisjonen fra Sars via Brøgger og Gjessing fremdels et viktig element.

Konklusjon.

Etnisitet, nasjon, tekst.

Gjennomgangen av den samiske forhistorien slik den er blitt formulert i norsk arkeologi, har ført oss fra rase via nasjon til etnisitet som teoretiske fundament for de utsagn som er blitt formulert. Den teoretiske bakgrunnen har vært mer eller mindre klart formulert og til en viss grad overlappet eller gått opp i hverandre. Fram til om lag 1970 var arkeologene i Norge opptatt av å skrive det norske folks (for)historie, og som vi har sett ble utsagn om samisk fortid ofte formulert nærmest som en bieffekt eller bivirkning av fokuseringa på norsk/norrøn historie. Både samisk forhistorie og relasjonene mellom det samiske/førsamiske og det norske/nordiske/norrøne var lite interessant for arkeologene. I tillegg ble nærmest alle utsagnene ytret av ikke-samiske arkeologer/forskere, som oftest i en sammenheng der det samiske har spilt en marginal eller underordnet rolle. Samisk forhistorie er slik underlagt en dobbelt representasjon, tekstene representerer ikke bare fortida, men de representerer også ikke-samiske forfatteres syn på det samiske. (sml. Bergsland 1977). Forhistorien kan sees på som en tekstuell praksis som spilles ut i rommet mellom forfatterne, leserne (som i fagmiljøet ofte er de samme) og de ulike tekstene. Arkeologisk tekstproduksjon kan slik forstås som en diskurs knyttet til kulturen, det er en situert diskurs som i tillegg til å produsere utsagn om forhistorien, også kan tolkes som å reflektere eller stå i et forhold til den kultur den skapes innenfor. Forhistorien lever og endres i tekstene, den er ikke den samme i dag som i for eksempel 1930, like lite som dagens samfunn er det samme som 1930-tallets samfunn. Man kan allikevel argumentere for at en stor del av de arkeologiske tekster som er produsert etter andre verdenskrig er skrevet ut fra en ide om at det er nasjonens fortid som skrives. Særlig tydelig er dette i de store oversiktsverkene skrevet for et allment publikum, men det preger også artikler om særskilte perioder eller problemstillinger skrevet for kolleger og spesielt interesserte.

På 1970 tallet skjer det en endring i forhold til samisk forhistorie og det skjer blant annet gjennom at det nye eller det moderne etnisitets begrepet blir tatt i bruk i arkeologifaget. Som vi

så førte dette til en opphisset debatt i norsk arkeologi. Det var flere grunner til dette men en av grunnene var at det nye begrepet kom i konflikt med herskende oppfatninger av hva etnisitet var. På sett og vis kan over 100 år med forskning om samisk forhistorie oppsummeres i kraft av debatten om nyere etnisitets teori. I det følgende skal vi se nærmere på hva disse ulike oppfatningene besto i. Dette kan for det første være med på å belyse debatten om etnisitet i norsk arkeologi på 1970 og 1980 tallet nærmere og for det andre hjelpe til med å belyse noen lange linjer og påpeke likhetstrekk gjennom tid som finnes i norsk arkeologi.

I boka *The Archaeology of Ethnicity* argumenterer Siân Jones (1997:56-57) for at den gamle debatten i antropologien om et etisk eller et emisk perspektiv skulle gis forrang, fortsatte i omstrukturert form gjennom ulikheten mellom objektivistiske og subjektivistiske definisjoner av etnisitet. Likheten mellom de to debattene ligger i at «objektivistene» oppfatter etniske grupper som sosiale og kulturelle enheter med klare grenser karakterisert ved relativt isolasjon og mangel på interaksjon/samhandling. «Subjektivistene» på sin side betraktet etniske grupper som kulturelt skapte kategoriseringer som gjennomtrenger sosial samhandling og oppførsel. I praksis medfører dette at «objektivistene» anlegger et etisk perspektiv, det vil si at de definerer etniske grupper på bakgrunn av forskerens oppfatning av sosio-kulturell differensiering. «Subjektivistene» gir det emiske perspektivet forrang og definerer derfor etniske grupper på grunnlag av den subjektive selv-kategoriseringa til de mennesker som studeres. (Jones 1997:56-57). Definisjonen av etnisitet er også karakterisert av en spenning mellom det spesifikke og det generelle. På den ene siden har man teorier som er så brede og generelle at de er uten verdi i analysen av spesielle forhold, på den andre er det definisjoner som er så smale og spesifikke at det komparative potensialet er minimalt og der hovedfunksjonen er beskrivende. (Jones 1997:57). Denne debatten kan også knyttes til ulike syn på eller oppfatninger av kultur, der skillelinjene går mellom et essensialistisk versus et ikke-essensialistisk syn.

Også i den teoretiske tilnærminga til etnisitet de siste årene har det vært to hovedperspektiver. Det ene kaller Jones (1997:65) opprinnelses perspektivet, det andre instrumentalist perspektivet. Opprinnelses perspektivet er karakterisert ved at etnisitet blir tilskrevet en slags opprinnelighet,

det er noe vi blir født inn i, det ligger «i blodet» så og si. Perspektivet ble utviklet for å beskrive de kvalitetene som var knyttet til slektskapsbånd. En slik opprinnelig tilknytning er ufrivillig, og vil overstyre alle allianser og relasjoner som utgår fra spesielle situasjonsbestemte interesser og sosiale omstendigheter. (Jones 1997:67-72). Oppfatninga av etnisitet som noe opprinnelig er basert i en eldre intellektuell tradisjon der man naturaliserte og romantiserte oppfatningen av etnisk gruppe og av nasjonen. Nasjonale og etniske grupper blir innenfor denne tradisjonen framstilt nokså likt måten nasjonen framstilles på i mange nasjonalistiske diskurser og blodsband og slektskap ansees som sentrale dimensjoner i nasjonen, som i etniske grupper. Det er også en tett og uproblematisert forbindelse mellom kultur, nasjon og folk, nærmest et en-til-en forhold.

Alt dette finner vi igjen i tekstene til både Hansen og Bjørn som skrev historien ut fra en mer rasepreget tilnærming og hos Brøgger og Shetelig som la sterk vekt på den kulturelle komponenten. Etnisitet definert etter slike kriterier får som vi ser en slags kvasi-biologisk status. Det er også forskere som knytter etnisitet til «den menneskelige natur», Jones (1997:68) siterer Kellas som hevder at menneskelig natur og menneskelig psykologi er forutsetningen for etnosentrisk og nasjonalistisk oppførsel, og slik oppførsel er derfor universell. Ved å gi etnisitet en mer eller mindre eksplisitt status som opprinnelig, noe vi er født inn i eller noe som ligger i «blodet» naturaliserer man etnisitet, på samme måte som nasjonen ble naturalisert.

Dette perspektivet på etnisitet har de siste tiårene blitt utfordret av det instrumentelle, moderne etnisitetsbegrepet. Etnisitet blir her oppfattet som en dynamisk og situasjonsbetinget form for gruppe-identitet knyttet til organisering av sosial atferd og til det institusjonelle nettverket i samfunnet. Instrumentalist betegnelsen kommer av at man fokuserer på den rollen etnisitet spiller i mediering av sosiale relasjoner og i forhandlingen om adgang til primært politiske og økonomiske ressurser. Barth (1969) og Cohens (1969) arbeider på slutten av 1960 tallet førte til en dreining i utviklinga av den instrumentelle tilnærminga. I stedet for å se på etniske grupper som geografiske eller sosialt isolerte enheter, fokuserte man på grensene mellom etniske grupper, på vedlikehold av etnisitet, på interaksjon, på prosess. (Jones 1997:72-81).

Ut fra det foregående kan oppfatninga av hva etnisitet er struktureres i to grove kategorier. På den ene siden er etnisitet beskrevet i termer knyttet til det objektive, etiske, generelle, universelle, isolerte, statiske, komparative og det naturlige. På den andre siden kan etnisitet beskrives i termer knyttet til det subjektive, emiske, partikularistiske, historiske, interaksjonelle, spesifikke og kulturelle. Som sagt, dette er en grov kategorisering, og det finnes mange eksempler på at definisjoner av etnisitet krysser de ulike kategoriene og at forfattere argumenterer for at etnisitet på den ene siden må forstås som en kulturell kategori, men på den andre siden argumenterer for et syn på etnisitet som noe «nesten opprinnelig» (sml. Jenkins 1997). Videre kan man argumentere for at emisk-etisk distinksjonen i henhold til disse to perspektivene ikke er uproblematisk. Det kan hende i en del tilfeller at det instrumentelle er etisk, mens folks egen oppfatning ligger nærmere det primordiale eller opprinnelsesperspektivet. Allikevel vil et slikt skjema kunne hjelpe til med å forstå både debatten omkring etnisitet i arkeologifaget, samtidig som den vil kunne peke mot noen lange linjer i arkeologien i Norge.

Det nasjonale aspektet har alltid vært viktig i norsk arkeologi. Sammen med historiefaget var det et poeng å vise at den nålevende befolkningen var etterkommere av fortidens «nordmenn». Dette hadde både en integrerende og en splittende funksjon, det var viktig å vise at vi var et folk, men samtidig forskjellig fra svensker og dansker. Ved å vise at «vår» forhistorie var annerledes enn den danske og svenske, kunne man også argumentere for at dagens befolkning var ulik den danske og svenske befolkningen. Den særegne norske historien ble begrunnet i den særegne norske naturen, den norske geografien med sine fjell, vidder, fjorder og daler førte til en annen bosetningsstruktur enn i slettelandene (les: det sørlige Sverige og Danmark) lengre sør. Det var særlig Ernst Sars som hevdet dette. Av Fulsås (1999:240) tolkning av Sars så vi også at samene utgjorde nasjonens ekstreme andre. Samene representerte det vi nordmenn ikke var, rasen og nasjonen var motsatte ytterpunkter. Hos Brøgger presenteres disse motsetningene henholdsvis av den flakkende samene bundet til den «halvtæmmede ren» og den frie norske bonden. Den norske nasjonens reelle andre var våre naboland, først og fremst Danmark men også Sverige, og de symboler som ble utviklet for å representere det norske var det som de andre ikke hadde, fjell, skiløping, snø, vinter og den frie norske bonden. Mye av denne symbolverdenen ble

utviklet mot slutten av dansketida, blant annet av norske studenter i København. Samtidig økte den generelle interessen for det nordlige ute i Europa, noe som bidro til å gjøre det nordlige og vinteren til noe positivt, i motsetning til tidligere da vinter og nord var forbundet med kulde, barbari og mørke. Norge ble vinterlandet framfor noe annet, både innad og utad ble norsk identiteten knyttet til den norske nasjonen som et vinter og fjelland. Dette bildet ble forsterket og vedlikeholdt gjennom Nansens kryssing av Grønland på ski, polferdene, vinteridrett, osv. Den siste store kollektive bekreftelsen på vinterlandet Norge var vinter OL på Lillehammer i 1994. Høsten 2000, noen dager før åpningen av sommer OL i Australia, presenteres norske OL håp i Aftenposten (13.09.00) i en billedserie kalt *Vinterveien til sommer OL*. Her avbildes sommeridrettsutøverne mot en bakgrunn av is og snø, dobbeltsculleren fosser fram mellom isflakene og gullhåpet Trine Hattestad hviler sitt hode og flommende blonde hår på en pute av hvit glitrende norsk snø. Stort tydeligere er det ikke mulig å vise samhörigheten mellom folk, nasjon og vinter.

Figur 18: Vikingen/birkebeineren på ski er et mye benyttet symbol, her i regi av Skiforeningen. Varianter av dette symbolet brukes bl. a. av Bergans og Norrøna i sin markedsføring av friluftsutstyr.

Nå var det et problem med de symboler som ble knyttet til det norske. Helt siden sagatiden, og kanskje enda tidligere (Prokopios skriver på 550 tallet e.Kr om *Skrihifinoi*, skridfinner, som er det eneste «ville» folket (*ethnos*) i *Thule* (Zachrisson 1997:160)), var de samme symbolene brukt til å karakterisere det samiske. I et edsformular i Grettes saga sverges det at hevnen skal komme til den som bryter avtalen like sikkert som «sol skinner, skjold blinker, mor føder sønner» eller «finn går på ski» (Odner 1983:30). Ved siden av å være et tidlig eksempel på en naturalisering av et kulturtrekk, at samer går på ski er like naturlig som at sola skinner, at skjold blinker, og at mor føder sønner, alle fenomener som kan knyttes til naturen, er det også et eksempel på stereotypisering. Ved å naturliggjøre et eller flere kulturtrekk, skaper man en stereotypi, noe som er viktig i oppfattelsen av den andre. I den norrøne sagalitteraturen er det en rekke eksempler på at samer forbindes med og representeres gjennom trekk som senere skulle bli oppfattet som

spesifikt norske. Det gjelder først og fremst skigåing, men også skipsbygging, assosiasjoner til snø, vinter, fjell osv. Når disse trekkene blir gjort til norske, underkommuniseres det helt at de også kan beskrive det samiske.

I Anton Wilhelm Brøgger fikk arkeologien en talsmann for de samme tankene som lå til grunn for Sars historieskriving. Ideen om at nordmennene hadde vært de samme helt siden «de eldste tider» var en av grunnpilarene i Brøggers syn på forhistorien og bidro til å knytte nåtid og fortid sammen. En slik dobling av folket, som Homi Bhabha (Childs and Williams 1997:138-139) kaller det, er et resultat av at nasjonen representeres gjennom begreper som opprinnelse og enhet, noe som er med på å naturliggjøre nasjonen. I Brøggers retorikk dobles det norske folk gjennom å bli framstilt som nasjonens fortid og samtidig som samtidas undersåtter eller innbyggere. Resultatet er en harmonisering der enheten vektlegges og forskjeller og ulikheter mellom lag, klasser, og ulike befolkningsgrupper underkommuniseres eller sees helt bort fra. Hos Brøgger er det nasjonen som er den bærende ideen og store deler av Brøgger produksjon kan sees på som et forsøk på å naturliggjøre den norske nasjonen ved å knytte den tilbake til en fjern fortid der kulturens opprinnelse er bestemt av naturen. Brøggers harmonisering kan sees på som en forlengelse av Lysakerkretsens ideologi i striden om hva som var det «norske», og hans prosjekt fortsatte lenge etter at Lysakerkretsen hadde «avgått ved døden». (sml. f.eks Brøgger 1925a og b, 1939a).

Det særegne norske i Brøggers arkeologi er altså tett knyttet til den norske særegne naturen. Denne forståelsen av nasjonen har mange fellestrekk med oppfattelsen av etnisitet som noe opprinnelig. Etnisitet blir mystifisert og romantisert, på samme måten som nasjonen har blitt og blir det. Etnisitet forbindes med de samme faktorene som nasjonen gjennom ord som territorium eller geografisk område, språk og kultur. Etnisk identitet blir tillagt de samme kvalitetene som den nasjonale identiteten, etnisk og eller nasjonal identitet vil alltid være en bestemmende og uforanderlig dimensjon av individenes identitet. På samme måten som nasjonens historiske og sosiale bakgrunn neglisjeres, neglisjeres også den historisk situerte og kulturelt konstruerte «naturen» i begrepet etnisk gruppe. Nasjon eller etnisk enhet blir ansett som den naturlige og

universelle enheten i menneskelig organisering. (Anderson 1983, Gellner 1983).

Verken Sars eller Brøgger skriver om samer i forhistorien, de er fraværende til tross for at begge må ha hatt kjennskap til det sagalitteraturen forteller om finner og skridfinner. Det er utenkelig at Brøgger som i utstrakt grad brukte skriftlig materiale som utgangspunkt for sin retrospektive arkeologiske forskning ikke kjente til den rolle samene ble tilskrevet i sagalitteraturen. Gjennom symboler som også kunne knyttes til samisk identitet og gjennom sin tilstedeværelse i landet utgjorde samene imidlertid en trussel mot den sårbare oppfatningen om norsk identitet.

Nasjonsbyggingsprosessen i Norge var vanskelig med sterke motsetninger der striden blant annet sto om hva som var eller skulle være norsk kultur. (Steenseth 1993, Sørensen 1997, 1998). Brøggers tese om at det norske folk og den norske kultur, og dermed også nasjon, kunne føres helt tilbake til oldtiden der den var tuftet i norsk natur kan sees på som spesielt sårbar overfor samisk tilstedeværelse. For dersom det var slik som Brøgger hevdet, at samme hvem eller hvorfra innvandrerne (eller innflytterne som han også valgte å kalle dem) kom, ville de på grunn av de spesielle krav og muligheter den norske naturen gav alle bli norske. Når samene ikke hadde blitt norske kunne dette anees som en innvending mot dette historiesynet. Samtidig kunne de symboler som ble brukt for å karakterisere det norske i motsetning til det danske og svenske, også karakterisere det samiske, noe som kunne føre til at skillet mellom nordmenn og samer ble utvisket og utydeliggjort. Dette ville kunne være et alvorlig anslag mot den norske identiteten. Brøggers syn på nasjonen og det nasjonale førte altså til et ekskluderende syn på forhistorien, og det tydeliggjør hvordan konstruksjonen av forhistorien både er et produkt av ubevisste samfunnsstrukturer, men også av bevisste valg.

I studier av forholdet mellom kolonist og kolonisert er det påpekt at det bildet som kolonisten skaper av den koloniserte andre ikke er entydig, men bærer i seg en ambivalens. Den koloniserte tillegges ikke bare entydig negative egenskaper, men representerer også verdier som kolonisten mer eller mindre bevisst ønsker eller beundrer. Dette kan ofte dreie seg om elementer som er undertrykt eller uønsket i kolonistens egen kultur, for eksempel knyttet til seksualitet og attrå.

(Young 1995). I Brøggers tekster er som sagt samer nesten ikke til stede, slik at det er vanskelig å belyse denne eventuelle ambivalente holdningen til den samiske andre gjennom disse tekstene. Derimot illustreres dette aspektet godt gjennom særlig A.M. Hansens tekster. I motsetning til Brøgger fokuserte Hansen og også andre på rasen som det sentrale i forståelsen av det nasjonale. Dette sto ikke i noe reelt motsetningsforhold til det vi kan kalle Brøggers nasjonale arkeologi, rasen og nasjonen var tett forbundet og idealet var at rase eller befolkningsgrensene skulle sammenfalle med nasjonens og statens grenser. Når Brøgger snakker om Norge, den norske nasjon og det norske folk, spiller dette også på undertoner hentet fra raselæra, det norske folk er ikke forskjellig bare fra svensker og dansker, men også fra samer, kvener og andre eventuelle minoriteter/folkeslag/raser. Men ved å vektlegge rasen som «motor» i den historiske utviklingen måtte man nødvendigvis skrive om de ulike rasene i samtiden og i forhistorien og ikke fornekte dem slik man kan hevde at Brøgger gjorde. En viktig del av Hansens prosjekt var å vise at sagaens finner og skridfinner umulig kunne ha vært samer. Finner og skridfinner hevder Hansen, var de siste rester av en opprinnelig befolkning som bodde i landet før de jordbrukende arierne vandret inn. De ble undertvunget og blandet seg med den overlegne ariske befolkningen og i Hansens samtid kunne man fremdeles se deres biologiske eller rasemessige spor i befolkningen. Overbevist om at skridfinnene/finnene ikke representerer samene, som han betraktet som et kulturelt og biologisk underlegent folk, leser han svært mye positivt inn i den «anariske» befolkningen som han mener sagalitteraturen beskriver. De er ypperlige jegere, feller ulven midt i spranget, er modige og så videre, alt egenskaper som også ble tillagt arierne og som selvfølgelig den nålevende norske befolkningen ville assosieres med. I Hansens tekst ligger noe av ambivalensen som man kan finne i tekster om den koloniserte eller undertvungne andre, mye av den samme ambivalensen som ligger til grunn for oppfatningen av den edle ville. Dette er lite uttrykt i Brøggers tekster. Allikevel kan tausheten om samer hos Brøgger tolkes som et uttrykk for denne ambivalensen. Spesielt på bakgrunn av at samene på et tidspunkt var assosiert med en mulig skandinavisk urbefolkning og at Hansen i sine fortellinger om den norske fortiden så utførlig beskrev hva sagatekstene fortalte om «finnene». Slik sett kan Brøggers taushet karakteriseres som «larmende» og det bli for enkelt å bare forklare neglisjeringen av det samiske som et resultat av at de utgjorde en marginal folkegruppe som hadde vandret inn sent osv., selv

om dette også er viktige faktorer i forklaringen på Brøggers taushet. Men man kan allikevel hevde at det samiske ble marginalisert/usynliggjort fordi det utgjorde en trussel mot det nasjonale norske identiteten enten man nå forklarte fortida i kraft av raselæra eller la den Brøggerske oppfatningen av nasjonen til grunn for sine betraktninger om fortida.

I før- og mellomkrigstidens arkeologi skapes det en stereotypi av samene som uviktig i forhistorien. Allikevel er det en ambivalens også i dette, finnehandelen, eller finneskatten beskrives som en av landets viktigste inntektskilder, men man er ikke interessert i den samiske siden av dette. Ottars reise er interessant, ikke fordi den beskriver «fremmede» folk og land i nord og øst, men fordi den gir oss viten om en norrøn stormann i nord. Finnmark beskrives som folketomt samtidig som man skriver at det bodde samer eller lapper der, her er for øvrig den arkeologiske beskrivelsen av forholdene helt analogt med Ottars fortelling og kan, uten at man skal legge for mye i det sees på som en reproduksjon og en legitimering av at «slik har det alltid vært». Usikkerheten omkring det samiske holdes også hele tiden vedlike. Så og si alle opplysninger som vedrører samers forhistorie tvilsettes og det gjentas stadig vekk at det er ikke sikkert at opplysningene om finnene eller skridfinnene dreier seg om samer. Videre gjentas det at samene må ha vandret sent inn, og at de neppe hadde hatt en større geografisk utbredelse enn de hadde i moderne tid, til tross for at mange ting i sagatekstene kunne blitt tolkes annerledes. Spørsmålet «når innvandret samene?» var lenge et dogme i seg selv. Om spørsmålet var riktig å stille, ble ikke drøftet før Povl Simonsen kom inn i norsk arkeologi på 1950 tallet. Enigheten om samenes innvandring står i skarp kontrast til Brøggers syn på den norske fortida som så og si var uten innvandring. Brøggers syn står også i motsetning til mye av mellomkrigstidas internasjonale arkeologi, der migrasjoner utgjorde en vesentlig forklaringsmodell, noe vi også finner hos Shetelig i langt større grad enn hos Brøgger.

Nå var det nok en viss uenighet blant arkeologene om den norske nasjonale forhistorien. Uenigheten gikk ikke på at man tvilte på sammenhengen mellom den nå levende befolkningen og forhistorien, her var sammenhengen klar og uproblematisk, debatten var mer på et detaljnivå og dreide seg mer om hvilke mekanismer det var som hadde gjort folket norsk, om det hadde vært

det fra begynnelsen, eller om det kunne forklares gjennom innvandring. Arkeologihistorien har nok også hatt en tendens til å harmonisere disse motsetningene i stedet for å problematisere dem (sml. Gjessing 1945, Komber 1987, Hagen 1997). Men det alle arkeologene syntes å være enige om var at samenes forhistorie ikke var å regne med. Dersom man skulle spissformulere det norske arkeologiske synet på samisk forhistorie fra århundreskiftet og fram til andre verdenskrig kan man si at den befant seg i et felt mellom det usynlige og det usikre.

Arkeologien var også med på å legitimere fornorskingen av særlig Finnmark, men og andre områder av Norge, også i sør. Ved å insistere på at samene hadde innvandret sent, at de ikke hadde hatt noen større geografisk utbredelse enn i moderne tid, ved hele tiden systematisk å knytte usikkerhet til funn og opplysninger som kunne vedrøre samisk fortid, svekket man forholdet mellom landet og en samisk befolkning. Samtidig åpnet det opp muligheten for norsk kolonisering. I eldre arkeologisk litteratur var det vanlig å kalle et område for tomt eller ubebodd dersom det ikke bodde bønder der. Først gjennom jordbruket ble landet «tatt i besittelse». Jordbruk ble ansett som overlegen tilpassningsform og hadde en sivilisatorisk effekt på jeger og sankerbefolkninger, og nesten overalt gikk jeger og sankerkulturene opp i den overlegne jordbruksivilisasjonen.

Et av unntakene i den siviliserte delen av verden fant man i Norge, her utviklet den norske kulturen seg fra både veidekulturen og jordbrukskulturen, der «begge tvinner seg sammen som tauget til ett rep» som Brøgger formulerte det. I følge Brøgger hadde det aldri vært noen motsetning mellom veidekulturen og jordbrukskulturen i vårt lands kulturhistorie. Man kunne i dagens befolkning se spor etter begge komponenter og det sterke innslaget fra veidekulturen kunne være med på å forklare enkelte særdrag i det norske folk. De motsetninger i det norske folk som A.M. Hansen forklarte gjennom ulike rasebakgrunn forklarte Brøgger gjennom ulike kulturbakgrunn. Men mens Hansen klart hevder at de mindre heldige trekk i den nåtidige norske befolkningen har sitt opphav i den underlegne anariske rasen, halter Brøgger sin sammenligning en smule. Den fullstendige harmonien som i forhistorisk og historisk tid fantes mellom jordbruk og veidekultur, er i Brøggers egen tid blitt et problem, blant annet så fører den sterke

veidekomponenten i befolkningen til en viss mangel på evne til å tenke langsiktig. Hos Brøgger er det klart at veidekomponenten er av mindre verdi og har en del uheldige sider, selv om dette aldri blir noe hovedtema. I dette skjemaet som pendler mellom veidekultur og jordbrukskultur, eller ariere og anariere er det ingen plass til det samiske. Samene er verken bofaste bønder eller omflakkende veidemenn, de er nomader «bundet til den halvtømmede ren». Den samiske kulturen er bundet til naturen og samene er tvunget til passivt å følge reinens trekkveier. Den norske kulturen derimot har utviklet seg i spenningsfeltet mellom veidekultur og jordbrukskultur og denne fleksibiliteten har vært det som gjorde at man kunne greie seg i landet med de vilkår det bød. Det norske folk er tillagt både en jordbrukskultur og en veidekultur, med det resultat at det ikke var plass til det samiske i dette skjemaet. Implisitt i fortellingen om «de første nordmenn» og deres etterfølgere ligger det en dynamikk frambrakt i feltet mellom to ulikheter, enten det nå er rasen eller kulturen, enten det nå har vært motsetninger og kamp eller fullstendig harmoni mellom (mot) polene. Den norske kulturen gis slik en dynamikk som innebærer utviklingsmuligheter som den samiske kulturen aldri fikk.

Uten å trekke parallellen for langt, er det interessante likhetstrekk mellom dette og deler av Gobineaus teorier. Følger vi Young (1995:99-117) var Gobineaus teorier ikke først og fremst teorier kun om rase men like mye en teori om sivilisasjonens vekst og fall, og slik sett en historieteori. Rasen var viktig hos Gobineau fordi han anså den som historiens motor. Utgangspunktet var at alle verdens sivilisasjoner, enten det nå var i Egypt, Kina eller India hadde blitt initiert av den overlegne ariske hvite rasen, men i de fleste tilfeller gjennom det han kaller et «fruktbart ekteskap» med andre raser. (Young 1995:99). Mens en rase fremdeles var en stamme, kunne den erobre en annen stamme og forenes med denne gjennom raseblanding, og slik skape en sivilisasjon. (Young 1995:107). Samtidig lå kimen til sivilisasjonens undergang i denne raseblandingen. Degenerasjonen, som var et resultat av raseblanding, ville til slutt føre til sivilisasjonens undergang. Det er også et viktig poeng her at raseforskjeller ble definert i kulturelle termer og Gobineau seksualiserte også både rasen og kulturene gjennom å beskrive og tillegge dem kvinnelige eller mannlige egenskaper. (Young 1995:112). Overført til den kulturelle sfæren kan dette minne om Sars forklaring på de nordgermanske stammens suksess.

Deres kultur ble tilført «gjæringstoffer» fra kulturer sør i Europa, mens sydgermanerne derimot fikk en annen skjebne fordi de fikk tilført altfor mye av disse «gjæringstofferne» gjennom å erobre deler av det Romerske riket. Denne argumentasjonen så vi ble brukt av Shetelig som også benyttet seg av begrepet «gjæringstoff». Vi ser også hvordan både Hansen, Brøgger og Gjessing beskriver veidekulturen og veidekomponenten i den norske kulturen. Den tillegges egenskaper som først og fremst ble forbundet med det irrasjonelle, som igjen tradisjonelt er forbundet med det kvinnelige eller med barn, slik som veidekulturen psyke eller mentalitet med sine svingninger og ustabilitet, mangelen på planlegging osv. Nå er det viktig å huske på at Fulsås hevdet at Sars avviste raseforklaringer i historievitenskapen (Fulsås 1999:239). Imidlertid var ideen om at motsetninger, i et «rett blandingsforhold» kunne påvirke hverandre og føre til en positiv utvikling, viktig både i rase- og kulturteoriene på 1800 tallet. (Young 1995:99-117). At deler av disse ideene har nedfelt seg i norsk arkeologi er derfor ikke en urimelig tanke.

Gutorm Gjessing tar fatt i Brøgger sine ideer og prøver å harmoniserer disse med teoriene om innvandring av ulike folk og dermed kulturer til Norge. Gjessings forhistorie kan derfor leses som et forsøk på å forene teorier basert i raselæra med Brøggers nasjonale arkeologi. I motsetning til Brøgger hevder Gjessing at det må ha vært et motsetningsfylt forhold mellom veidekultur og jordbrukskultur, de er for ulike til at det kan ha foregått en friksjonsløs sammensmelting av dem begge slik Brøgger postulerte. Jordbruket har kommet til landet med «fremmede folk» og Gjessing anser det som sannsynlig at det har vært motsetninger både mellom ulike folk og ulike tilpasningsformer. Han velger å se det slik at i kampen mellom bondekultur og fangstkultur var det den indoeuropeiske bondekulturen som «i det lange løp fikk overtaket i denne strid», men fangstkulturen har allikevel hatt «varig og bestemmende betydning for særdragene på godt og vondt i det norske folk» (Gjessing 1945:465). Også Gjessings løsning kan sees på som en variant av en nasjonal arkeologi med vekt på fornorskning. For Gjessing som for de aller fleste samtidige arkeologer var jordbruket ansett som å være et høyere kulturelt utviklingstrinn enn veidetilpassingen. Gjessing forklarer også drag i den samtidige norske kulturen som rester fra de to ulike kulturene. Gjessing ser at en del av problemene i det norske folk skyldes den sterke veidekomponenten. Han snakker om fangstfolks «intense lediggang» og

deres «sangvinske forakt for morgendagen» og ser at veidekomponenten er spesielt sterk i Nord-Norge. For å få bukt med dette vil økt satsing på jordbruket være gunstig, ikke bare sett ut fra et næringslivsperspektiv men også som et disiplinerende (og siviliserende) element for den nordnorske befolkningen. Bak Gjessings sikkert velmente forslag kan vi skimte den frie norske bonden, selve symbolet på nasjonen og bosettinga av landet. Sammen med sikkerhetspolitiske motiver danner dette også et bakteppe for statens forsøk på bureising i Finnmark (Eriksen og Niemi 1981), norskhet ble formidlet gjennom jordbruk og bondeyrket.

Gjessing forsøker i motsetning til Brøgger å problematisere veidekomponenten i kulturen. Han knytter den til kunstnersinnet, og veidekomponenten som gjenfinnes i den norske psyken (særlig i den nordnorske) er et psykologisk trekk som nordmenn og samer deler. Gjessing karakteriserer samene som et kunstnerisk begavet folk. Dette kan sees på som et forsøk hos Gjessing på å integrere det samiske i det nordnorske samtidig som det klart er et forsøk på å integrerer Nord-Norge i nasjonen Norge. Ulempen er at de fellestrekk som finnes er problematiske. Gjessing sin beskrivelse av det følsomme og sensitive kunstnersinnet er hentet fra den klassiske vestlige kunstnermyten, der kunstneren på den ene siden er genial, men på den andre siden også irrasjonell. Veidefolk og kunstnere møtes i «intens lediggang» og «forakt for morgendagen», Kristianiabohemen blir hovedstadens 1800 talls svar på et jegerfolk. De er samtidig geniale og barnslige, skarpt observante og relativt irrasjonelle og uforutsigbare. Samtidig er det irrasjonelle og det uforutsigbare også knyttet til det kvinnelige. Så selv om samene tillegges et veidesinn med islett av kunstnerbegavelse er dette ikke egenskaper som det moderne samfunnet trenger. Dessuten var, som argumentert ovenfor, allerede rollen som veidefolk besatt av veidekomponenten i det norske, slik at det ikke var plass til det samiske i dette bildet. Og i motsetning til veidekomponenten i den norske kulturen som ble balansert av en jordbrukskomponent som fremmet det rasjonelle, sivilisatoriske og det forutsigbare, manglet den samiske kulturen en slik balanserende komponent. Igjen ser vi at de rammene som forhistorien og samtida beskrives innefor er slik konstruert at det samiske faller utenfor. Det ligger også et snev av kjønnsrolleproblematikk her. Tidligere ble det påpekt at kolonisten hadde et ambivalent syn på den koloniserte og at deler av ambivalensen kom til uttrykk gjennom attrå osv. Analyser

av litteratur skrevet om de andre viser at i disse tekstene framstår kolonisten som mann og den innfødte som kvinne gjennom de egenskaper og trekk som de beskrives gjennom. (sml. Mason 1990, Young 1995). Denne metaforbruken er vanskelig å finne igjen i de arkeologiske tekstene, men hos Gjessing er det en forbindelse. Samene settes her inn i en kontekst der de utgjør det rasjonelles motpol, de er som andre arktiske folk som barn å regne, og de er irrasjonelle, kunstneriske følelsesmennesker. De tillegges som vi har sett egenskaper som også til dels karakteriserer det kvinnelige mens det rasjonelle tilhører (vitenskaps-?) mannen og er forbundet med den moderne nasjonen.

Mulig samisk tilstedeværelse i det arkeologiske materialet ble diskutert og langsomt definert ut på begynnelsen av 1900 tallet. Utover 1920 og 1930 tallet forsvant nærmest samene helt ut av forhistorien. Gjennom Gjessing kommer de inn igjen i arkeologiske tekster, ikke som deler av forhistorien men som sammenligningsgrunnlag, sammen med andre urfolk i det vi kan kalle en analogibank. Samisk kultur ble nyttig for arkeologene fordi den kunne brukes til å si noe om forhistorien. Selv om urfolk også tidligere ble brukt som analogier til norsk forhistorie, var Gjessing den første som systematisk og i utstrakt grad benyttet seg av etnografisk materiale hentet fra ulike urfolk for å illustrere en hjemlig steinalder. Særlig i *Norges steinalder* tildeles samene en plass på lik linje med eskimoer, indianere og andre nordlige eller arktiske urfolk. Som sammenligningsmateriale til forhistorisk materiale, var samisk kultur interessant for arkeologene. Der kunne den illustrere eller sannsynliggjøre nasjonens forhistorie, eller den forhistorien som skulle føre fram mot nasjonen, ble samisk kultur eller trekk ved denne ansett som relevante. Det statiske og uodynamiske i samisk kultur ble også understreket av den rollen den ble tildelt som sammenligningsmateriale. Elementer i en alltid uforanderlig samiske kultur kunne representere ulike tilbakelagte stadier i «vår» egen kulturhistoriske utvikling. Det norske folk hadde en dynamisk historisk utvikling som pekte fram mot den moderne norske selvstendige nasjonen, den samiske kulturen var etnografisk materiale som kunne belyse deler av denne historien.

Den nasjonale arkeologien var fortsatt enerådende i Norge etter andre verdenskrig. Samisk

forhistorie utgjorde fortsatt en ytterst marginal del av arkeologifaget. Det som endret seg var at arkeologisk forskning eksplisitt basert i raselæra (à la Bjørn 1931) forsvant. Dette førte imidlertid ikke til noen stor endring. For det første var begrepene folk, rase og kultur så sterkt sammenvevet at de mer eller mindre ble brukt om hverandre. For det andre så hadde man allerede gjennom Brøgger en tradisjon i norsk arkeologi der rasen ble underkommunisert på bekostning av nasjonen. De første årene etter krigen var det denne linja som ble enerådende i norsk arkeologi. Selv om Povl Simonsen i forbindelse med de store arkeologiske undersøkelsene i Varanger uttalte at spørsmålet «når innvandret samene?» var et galt spørsmål å stille ble dette ikke oppfanget av den nasjonale arkeologien. I arkeologisk litteratur blir Simonsens utsagn og påpekninger ikke kommentert, man valgte å fremheve det antropologiske materialet slik det ble tolket av humanantropologene og ikke slik det ble tolket av arkeologen Simonsen. Slik fortsatte man å behandle samisk forhistorie ut fra tolkningsrammer fra mellom- og førkrigstida. Først i 1983 i boka *Finner og Terfinner* av Knut Odner blir denne problematikken tatt opp i norsk arkeologi. Det er først fra nå av Simonsens påpekning «gjennoppdages» og blir flittig referert til i arbeider på 1980- og 1990 tallet.

Da Hagen i 1970 mente at det ville være mulig å etterspore etniske grupper i forhistorien var det etter alt å dømme et objektivt, etisk og universelt syn på hva etnisitet innebar som lå bak. Likhetstrekkene mellom nasjonen som noe opprinnelig knyttet til naturen og etnisitet som noe opprinnelig knyttet til naturen (blodet, rasen, folket) gjorde det lite problematisk å godta et slikt nytt begrep i norsk arkeologi. Mens Hagen (1970) uttalte seg på en mer overordnet teoretisk bakgrunn ble det moderne etnisitetsbegrepet i praksis for alvor tatt i bruk i Norge i sammenheng med den nye arkeologiens gjennombrudd. Og det blir tatt i bruk i forbindelse med undersøkelser av samisk forhistorie. Til å begynne med er det imidlertid mye av den gamle kulturarkeologien som henger ved. Man forsøker å skille ut etniske grupper i forhistorien gjennom materiell kultur og knytte gruppene til ulike økologiske nisjer eller tilpasninger. For eksempel resulterte Kleppe sine undersøkelser i en beskrivelse av et samisk samfunn som ikke endret seg på 1700 år. Det er liten eller ingen forskjell mellom dette og det bildet kulturarkeologien presenterte av samer og andre urbefolkninger som samfunn «størknet» på bestemte utviklingstrinn. Det må imidlertid

tilføyes at dette kan sees som resultat av Kleppes ønske om å synliggjøre det samiske som kontrast til den norske/norrøne jernalderen (Schanche 1997, Olsen 1998). Ettersom den sistnevnte var «kanonisert» som dynamisk, krigersk og hierarkisk, måtte nærmest den førstnevntes historiske identitet etableres gjennom kjennetegn som stabil, fredelig og egalitær. Dette bildet passet også inn i de etnopolitiske strategien om «synliggjøring», og kommer også til uttrykk i de nye i de samiske museers representasjon av samisk kultur (Olsen 1999b).

Den nasjonalt orienterte arkeologien hadde som vi har sett en sterk økologisk eller naturmessig komponent. Norges forhistoriske innbyggere måtte leve av hva naturen gav, det var det som formet den norske kultur og det norske folk, norske arkeologer hadde snakket om «økologisk tilpasning» og argumenterte for «økologisk determinisme» lenge før disse begrepene med den nye arkeologien kom inn i fagets vokabular. Den nye arkeologien med fokus på tilpasning og økologi hadde mange likhetstrekk til den tidligere nasjonalt pregede kulturarkeologien, den største forskjellen var i mange tilfelle det nye vokabularet eller fagspråket, der presise, definerbare og operasjonaliserbare begreper skulle erstatte de gamle kulturhistoriske termene (se imidlertid Mikkelsen og Rolfsen 1999:121). Samtidig var Barth sitt etnisitetsbegrep tett knyttet til økologi, der etablering og vedlikehold av ulike etniske grupper ble forklart blant annet gjennom hvilken grad de konkurrerte om ressurser og utnyttet ulike økologiske nisjer. Denne vektleggingen av økologi knyttet til etnisitetsbegrepet, til nyarkeologien og til den nasjonale arkeologien førte nok til at det til å begynne med var vanskelig å fokusere på etnisitet som prosess og ikke som en tilstand. Dette viser seg også i at man til å begynne med var interessert i, gjennom arkeologisk materiale å isolere og skille ut forhistoriske etniske grupper. Etnisitetsbegrepet gav muligheten til igjen å tolke forhistorien til folk som befant seg «utenfor» nasjonen. Det gav også (i hvert fall til å begynne med) vitenskapelig legitimitet til å gjenoppta/revitalisere de etter hvert uglesette studiene fra før andre verdenskrig der man forbant materiell kultur med bestemte folkegrupper, stammer eller høvdingdømmer. Nå ble disse kategoriene skiftet ut (av og til nokså ukritisk) med en ny kategori som het etnisk gruppe, et vitenskapelig begrep som ideelt sett ikke skulle utløse de konnotasjoner som «folk» og fremfor alt «rase» hadde fått. Etnisk gruppe var imidlertid en betegnelse i all hovedsak knyttet til

minoritetsgrupper, til urfolk og til «marginale grupper».

Debatten om arkeologene skulle uttale seg om samenes eventuelle urfolks status viste med klarhet de ulike måter å forstå etnisitet på. Et av hovedargumentene mot at NAM i 1981 skulle vedta at samene hadde status som urbefolkning var at arkeologi og politikk ikke hadde noe med hverandre å gjøre. Arkeologi skulle være en nøytral vitenskap som skulle fremskaffe og forvalte objektiv kunnskap om fortiden. Da Hagen i 1986 skrev artikkelen *Arkeologi og politikk* i *Viking*, (som da fremdeles hadde undertittelen *Tidsskrift for norrøn arkeologi*, den ble senere endret til *Norsk arkeologisk årbok*) ser vi at han setter likhetstegn mellom nasjonalistenes oppfatning av nasjon med «yngre arkeologers» oppfatning av etniske grupper. Arkeologer må ikke «la seg bruke» til å legitimere etniske gruppers rettighetskrav gjennom arkeologisk materiale. Dette ville være det samme som tyske nasjonalsosialistiske arkeologer gjorde før og under krigen. Nå er det sagt en del om dette i et tidligere kapittel. Her er poenget imidlertid at dette viser at den forståelsen av hva en etnisk gruppe er, ikke harmonerer med det «moderne etnisitetsbegrepet». Etnisk gruppe forstås her på samme måte som nasjon ble forstått i mellomkrigstida, og Hagen tar prisverdig nok avstand fra dette og den type arkeologi som da ble bedrevet. Ironien i dette er at han dermed slår beina under mye av den arkeologien han selv har vært eksponent for. Etterkrigstidsarkeologien fortsatte i store trekk i det samme nasjonale sporet som ble trukket opp i mellomkrigstida, der legitimeringa av det norske blant annet skulle bekreftes gjennom arkeologisk materiale. Norsk kultur føres tilbake i tid (i fra jernalder av var vi norske), det norske folk av i dag og det norske folk fra den gang gjøres til det samme gjennom å vise til arkeologisk materiale og uten å forsøke å definere verken «norsk» eller «folk». Det synes altså legitimt å gjøre dette når man behandler nasjonens fortid, men ikke når man behandler etniske gruppers fortid.

Mye av dette endret seg med Odners *Finner og Terfinner*. Her fokuserer Odner (1983) på etnisitet som prosess, tilkomsten og vedlikeholdet av etniske grupper vektlegges og moderne etnisitetsteori brukes som et verktøy til å forklare og forstå samfunnsprosesser i motsetning til tidligere der etnisitetsbegrepet ble «heftet på» den nasjonale arkeologien. Men mens forståelsen

av etnisitet som opprinnelig kategori vippet over mot objektivisme, førte Odners instrumentelle forståelse til en annen type reduksjonisme, der individene lett kan bli redusert til nyttemaksimerende aktører som bruker etnisitet eller gruppetilhørighet kun som et middel for å oppnå goder på et (knapt) marked, enten det nå er politisk, kommersielt eller sosialt.

Selv om man kan hevde at nyere antropologisk basert etnisitetsteori slo igjennom i norsk arkeologi i løpet av 1980 tallet, ble dette aldri viktig i norsk arkeologi. Derimot var det viktig for den samiske forhistorien. Arkeologer i Norge som har vært opptatt av etnisitet har stort sett arbeidet enten med samisk forhistorie eller med prosjekter i andre verdensdeler. I norsk jernalderforskning har man for eksempel sjelden brydd seg med etnisitet og etnisitetsbegrepet, til tross for at man opererer med kategorier som folk, stammer osv. (Berglund 1995 er allerede nevnt, se også Skre 1998).

I motsetning til i den nasjonale arkeologien har man i møtet med «den andre» enten det nå er samisk forhistorie eller andre urfolk/minoriteter/befolkningsgrupper vært tvunget til å forholde seg til en rekke ulike teorier knyttet til post-prosessuell arkeologi. Post-kolonial teori, kritisk teori, urfolks-problematikk osv. har tvunget seg fram i denne delen av arkeologien. Arkeologi som et nasjonalt orientert prosjekt måtte re-orientere seg i møtet med ikke-europeisk forhistorie. Dersom man leser internasjonal arkeologisk litteratur knyttet til urfolkproblematikk vil jeg hevde at den teoretiske refleksjonen her er adskillig mer fremtredende enn i den nasjonalt pregede arkeologien. Den nasjonale fortida derimot anerkjennes ikke som en fremmed kultur. Spørsmål som hvordan kan vi kjenne andre eller fortidige kulturer, hvordan vet vi at vi har forstått, hvorfor skriver vi om dette, for hvem skriver vi og hvem er vi som skriver, er perifere i en nasjonal arkeologisk kontekst, mens de er helt sentrale i en urfolks kontekst. (Igjen: det finnes unntak se f.eks. Solli 1996). I det store og hele kan det hevdes at norsk arkeologi fortsatt innehar den samme rollen som for hundre år siden, den er en del av en identitetskapende virksomhet.

Narve Fulsås hevdet at for Sars utgjorde rasen nasjonens andre. Etter andre verdenskrig ble ordet rase gradvis erstattet av begrepet etnisk gruppe i det arkeologiske vokabularet. Men forholdet

mellom nasjon og etnisk gruppe er fremdeles problematisk slik forholdet mellom rase og nasjon var det på Sars tid. Oppfatningen av etnisitet som instrumentelt på den ene siden og som noe opprinnelig på den andre, er som vi så begge problematiske. Jones argumenterer for at man må etablere en forståelse av etnisitet som fokuserer på folks bevissthet om etnisitet og på reproduksjonen av flyktige uttrykk av kulturell forskjell i konteksten av spesielle historiske strukturer som støter mot menneskelig erfaring og betinger sosial handling. (Jones 1997:140).

Et slikt rammeverk vil, mener hun, gjøre det vanskelig å etablere et en-til-en forhold mellom kulturminner eller materielle gjenstander og en bestemt etnisk gruppe. Dette fordi betydningen av slik materiell kultur hele tiden transformeres og reproduseres under endrede sosiale og historiske kontekster av ulike folk som innehar forskjellige posisjoner i samfunnet. Det man må, er å forstå materiell kultur i en heterogen kontekst ofte preget av konstruksjoner av kulturelle identiteter som står i konflikt med hverandre. Den tradisjonelle definisjonen av etnisitet innebærer at man trekker ut kulturelle «typer» fra pågående sosiale praksiser i ulike kontekster og til ulike tider, som et analytisk verktøy. Eksempler på slik tilnærming i arkeologien finner vi hos de «tidlige» forfatterne som Kleppe (1974), Reymert (1980) og Søbstad (1980). Denne oppfatningen av etnisitet finner vi også i dag. Et eksempel er Zachrissons tekst der hun i kapittel 9 forsøker å skille ut kriterier på samisk kulturtilhørighet i Mellomskandinavia på grunnlag av elementer fra fire områder, nemlig «botadsform, rituelle bruk, teknik samt dräkt och prydelser» (1997:189-220). Denne «metodologiske objektiveringa» som Jones kaller det, fører til at man setter et sammenhengende, sømløst hele i stedet for en ofte sammensatt, diskontinuerlig, overlappende og kontekstualisert etnisk praksis. Det finnes imidlertid ingen slike enhetlig utvetydig etniske sammenslutninger fordi en slik enhetlig sosial virkelighet aldri har funnet sted. (Jones 1997:140).

Jones forståelse av etnisitet er besnærende og innebærer muligheter, men er som hun selv påpeker også problematisk. Nettopp i en situasjon der en rekke urfolk har fått eller er i ferd med å få gjennomslag for ulike rettighetskrav, som landrettigheter og rett til kulturell selvbestemmelse er det problematisk å innføre et begrep eller forståelse som forfekter diskontinuitet, og vil dekonstruere essensialistiske og monolittiske syn på kulturer og identitet. De rettigheter som

urfolk etter hvert har klart å opparbeide seg er ofte forbundet med slik tenkning, med krav om kontinuitet, med påstand om en enhetlig eller monolittisk identitet og en kulturell renhet. Juridisk og historisk anerkjennelse er kommet på grunn av at «de» kan vise at de er som «oss». Det kan derfor hevdes at endringa til et fokus på diskontinuitet, på dekonstruksjon, på prosess og endring er et nytt snedig tiltak fra vestens side for fortsatt å kunne dominere utviklingsland og minoritetsgrupper i en post-kolonial periode der de gamle og ofte vitenskapelig begrunnede teoriene om vestlig rasemessig og kulturell overlegenhet ikke lengre er gyldige. (Jones 1997:142-143). Det er ironisk at slike tanker nå dukker opp, det er med på å ramme de gruppene (tredje verdensgrupper, «etniske» minoriteter) som trenger et «objektivt» redskap til å fremme sine rettigheter og sin historie på samme måte som majoriteten og nasjonens historie og interesser blir og er blitt fremmet på. Kritikken mot et slikt «subjektivt» syn på forhistorien er berettiget fordi den forsterkes gjennom den dominans som vesten og storsamfunnet i utgangspunktet har. Det er alltid slik at en minoriteters identitet og historie underkastes kritiske undersøkelser fra den dominerende delen av samfunnet (som for øvrig også vitenskapen er knyttet til) enn motsatt (Jones 1997:142). Fundamentet for en slik forhistorisk oppfatning kan ikke sidestilles med nasjonens historie som har en overveldende virkningshistorie og er objektivisert og naturalisert langt utover det som er fattbart og som det kanskje vil være umulig å dekonstruere.

I vårt tilfelle ville allikevel et slikt syn på etnisitet som Jones gjør seg til talsmann for være nyttig. Ikke kun som et middel til å skrive om «etnisk» eller samisk forhistorie, men som et middel til å skrive norsk forhistorie. Gjennom over hundre år har samisk forhistorie levd i skyggen av norsk nasjonal arkeologi. Det nasjonale rammeverket som forhistorien i stor grad er produsert innenfor synes å umuliggjøre minoritetshistorie. Et viktig del av samisk forhistorie og annen minoritetsforhistorie i Norge ville derfor være å dekonstruere den norske nasjonale forhistorien. Norsk forhistorie har til de grader vært konstruert som en nasjonal enhetlig fortelling at man etter hvert har begynt å tro at denne fortellingen er en rekonstruksjon av den ene virkeligheten som fantes. Noe av det viktigste i arkeologi i Norge vil være å forsøke å destabilisere bildet av det norske i forhistorien. Det vil også være viktig å stille spørsmål ved den oppfatningen at vår identitet i dag, som delvis er resultatet av en prosess som har foregått de siste

100 til 150 år skulle ha noe med forhistorien å gjøre. Identitet er noe som skapes, vedlikeholdes og endres hele tiden, ikke noe som kan hentes fra en fjern fortid.

Fulsås (1999:241) hevder at det ikke er uvanlig å hevde at Norge på 1800 tallet var relativt etnisk homogent, dersom man ser bort fra de finske og samiske minoriteten og at norsk nasjonalisme var fredelig liberal og demokratisk dersom man ser bort fra minoritetspolitikken. Det er fortsetter han, ingen grunn til å se bort fra minoriteter dersom man ikke vil fortsette med å reprodusere den symbolske volden den nasjonalistiske diskursen medfører. Holdningen til etniske minoriteter burde i stedet være den mest effektive lakmus-testen vi har på graden av liberalitet, demokrati og humanisme i den norske nasjonalismen. Legger vi Fulsås sine krav over på arkeologien må vi fastslå at store deler av det 20. århundres arkeologi i Norge vil framstå som en form for symbolsk vold fordi den systematisk har underkommunisert, fortrenget, fornektet og nedvurdert samisk forhistorie og kultur.

FIGURLISTE.

- Fig. 1. Pliniske raser anno 1500. 22
Kilde: Mason (1990:70)
- Fig. 2. I O. Rudbecks *Atlantica* er enfotoingen ikonografi erstattet med en same. 24
Kilde: Bågenholm (1996:omslag).
- Fig. 3. Samer på jakt 1682. 26
Kilde: Lindkjølen (1993:171).
- Fig. 4. Fjell-landet Norge anno 1733. Vårstigen i Drivdalen. 37
Kilde: Christensen (1998:50).
- Fig. 5. «Lands of the Vikings». 60
Kilde: Norsk Jernbanemuseum.
- Fig. 6. Holmenkollen 1892. 65
Kilde: Goksøyr (1998:171).
- Fig. 7. «Holmenkollen 1907». 65
Kilde: Krohn, K. M. (1999:65).
- Fig. 8. «Birkebeinerne med kongesønnen». 1871. 69
Kilde: Krohn, K. M. (1999:67).
- Fig. 9. «Birkebeinerene fører den unge Haakon Haakonsøn på ski til Trondhjem». 83
Kilde: Krohn, K. M. (1999:9).
- Fig. 10. «Setesdalsjente på ski». 1889. 85
Kilde: Krohn, K. M. (1999:27).
- Fig. 11. «Norway natures wonderland». 95
Kilde: Norsk Jernbanemuseum.
- Fig. 12. «Norway - Sunshine and Health and Snow in Abundance». 100
Kilde: Norsk Jernbanemuseum.
- Fig. 13. «Norway for Wintersports». 126
Kilde: Norsk Jerbanemuseum.
- Fig. 14. I 1988 ble Nordisk Samisk Kvinneorganisasjon stiftet. Ill. Sanne Sihm. 207
Kilde: Kvenangen (1996:118).
- Fig. 15. «Norge - skisportens vugge». 243
Kilde: Norsk Jernbanemuseum.

- Fig. 16. Rennesøy. Eldre steinalder. 262
Kilde: Lillehammer (1994: 27).
- Fig. 17. Varanger i yngre steinalder. 265
Kilde: Lillehammer (1994:73).
- Fig. 18. Viking/birkebeiner på ski. Skiforeningens logo. 276
Kilde: Foreningen til Ski-Idrettens Fremme.

LITTERATURLISTE.

- Andersen, O. 1992: *Ofohtagat: samer og nordmenn i Ofoten. Hovedfagsoppgave i arkeologi.* Universitetet i Bergen.
- Anderson, A. 1981: Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden: The Relevance of a Canadian Model. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 14, No. 1. Universitetsforlaget. s.1-16.
- Anderson, A. 1981: Reply to comments on Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 14, No. 1. Universitetsforlaget. s. 29-39.
- Anderson, B. 1983: *Imagined Communities: reflections on the origins and spread of nationalism.* Verso. London.
- Andren, A. 1997: *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna.* Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stocholm/Stehag.
- Alnes, K. 1996: *Historien om Norge. Det ligger et land.* Gyldendal. Oslo.
- Alexandersen, W. 1997: Samernes antropologi. I: Zachrisson, I.: *Möten i gränsländ. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Statens Historiska Museum. Stockholm. s. 40 - 45.
- Alexandersen, W. 1997: Hvad viser tænderne? I: Zachrisson, I. : *Möten i gränsländ. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Statens Historiska Museum. Stockholm. s. 99 - 106
- Alexandersen, W. 1997: Tandstørrelse. I: Zachrisson, I. : *Möten i gränsländ. Samer och germaner i Mellanskandinavien.* Statens Historiska Museum. Stockholm. s. 106 - 116.
- Aronsson, K.Å. 1991: Forest Reindeer Herding A.D. 1-1800. *Archaeology and Environment* 10. University of Umeå. Department of Archaeology.
- Aronsson, K.Å. 1993: Comments on Sami Viking Age Pastoralism-or 'The Fur Trade Paradigm' Reconsidered. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 26, No. 1. s. 20-22.
- Bakka, E. 1973: Omkring problemet om kulturdualisme i Sør-Noreg. I Simonsen, P. og Stamsø Munch, G. (red.): *Bonde - veidemann - bofast - ikke bofast i nordisk forhistorie.* *Tromsø Museums Skrifter* vol. XIV. Universitetsforlaget. s. 109 - 127.
- Bakka, E. 1976: Arktisk og nordisk i bronsealderen i nordskandinavia. *Micellanea* 25. Det kgl. Norske videnskabers selskab, museet. Trondheim 1976.
- Barth, F. 1956: Ecological relationships of ethnic groups in Swat, North Pakistan. *American Anthropologist* 58. s. 1079 - 1089.
- Barth, F. 1959: *Political leadership among Swat Pathans.* Monographs on social anthropology, 19. London
- Barth, F. 1969: *Ethnic Groups and Boundaries.* Little Brown. Boston.
- Baudou, E. 1973: Samernas invandring till Sverige ur arkeologisk synpunkt. *Sameforskning i dag och i morgon.* Nordiska museers jubileumssymposier. 1973. s.27 - 52.
- Baudou, E. 1981: Comments on Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 14, No. 1. Universitetsforlaget. s. 16-20.
- Baudou, E. 1997: *Gustaf Hallström - arkeolog i världskrigets epok.* Vitterhetsakademiens serie svenska lärde. Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm.
- Baudou, E. 1998: The Problem-Oriented Scientific Biography as a Research Method. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 31, No. 2. s. 79 - 96.
- Baudou, E. 1998: Reply to Comments on The Problem-Oriented Scientific Biography as a Research Method. *Norwegian Archaeological Review.* Vol. 31, No. 2.s.113 - 118.
- Bauman, Z. 1997: *Moderniteten og Holocaust.* Vidarforlaget A/S, Oslo 1997.
- Berglund, I. B, 1995: *Tjøtta-riket. En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumdannelser på Helgelandskysten fra Kr.f. til 1700 e.Kr.* Dr. philos. avhandling 1995. Fakultetet for arkeologi og kulturhistorie/AVH. Universitetet i Trondheim.

- Bergsland, K. 1977: Comments on Archaeological Material and Ethnic Identification. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 10. Universitetsforlaget. s.46-48.
- Bergsland, K. 1985: Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 18. Universitetsforlaget. s.23-26.
- Bomann-Larsen, T. 1993: *Den evige sne: en skihistorie om Norge*. Cappelen. Oslo.
- Bomann-Larsen, T. 1996: Sporet fra ødemarken. I: Christensen, O. og Skogan, A. (red.): *Nansen ved to århundreskifter*. Norsk Folkemuseum. Aschehoug. Oslo. s.76 - 81.
- Bjørn, A. 1931: Hovedlinjer i den norske nasjons tilblivelseshistorie. *Naturen. Illustrert månedsskrift for populær naturvidenskap*. Utgitt av Bergen Museum. 1931, sjette rekke, femte årgang. (55.årgang). s.224-256.
- Blindheim, C. 1984: De fem lange år på Universitetets Oldsakssamling. *Viking XLVIII*. s.27 - 43.
- Broadbent, N. D. 1981: Comments on Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 14, No. 1. Universitetsforlaget. s.20-24
- Brøgger, A.W. 1906: Studier over Norges stenalder I. Øxer uden skafthul fra yngre stenalder fundne i det sydøstlige Norge. *Videnskabs-Selskabets Skrifter*. 1. Math. - Naturv. Klasse. No. 2. I kommission hos Jacob Dybwad. Christiania.
- Brøgger, A.W. 1909: Den arktiske stenalder i Norge. *Videnskabs-Selskabets Skrifter*. II Hist. - Filos. Klasse. No. 1. I kommission hos Jacob Dybwad. Christiania.
- Brøgger, A.W. 1913: Alexander Bugge: Norges historie. Oldtiden. *Tidskrift for norsk historie*. III bind. Dreyers boktrykkeri. Stavanger. s.75-76.
- Brøgger, A.W. 1917: Dr. Andr. M. Hansen. *Samtiden* 1917 s.611-616
- Brøgger, A. W. 1925a: Det norske folk i oldtiden. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning*. Serie A: forelesninger. Oslo.
- Brøgger, A.W. 1925b: Vår bondekulturs opprinnelse. *Årbok. Det norske videnskaps-akademi*. s.1-30.
- Brøgger, A.W. 1925c: *Veid og Vær*. Upublisert manus.
- Brøgger, A.W. 1928: *Gamle emigranter: Nordmennesenes bosetning på Norskehavskysten: med bilder og karter*. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo
- Brøgger, A.W. 1929: *Ancient emigrants: a history of the Norse settlement of Scotland*. Clarendon Press. Oxford.
- Brøgger, A.W. 1930: Den norske bosetning på Shetland - Orkenøyene: studier og resultater. *Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo*. II, Hist.-filos. klasse; 1930:3. Oslo
- Brøgger A.W. 1931: Nord-Norges bosetningshistorie. En oversikt. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning*. Serie C II - 4. Oslo.
- Brøgger, A.W. 1936: Vinlandsferdene. *Norsk Geografisk Tidsskrift* 6:2. s.66 - 85.
- Brøgger, A.W. 1937: Arkeologi og historie. *Universitetets radioforedrag*. Utgitt av Norsk Rikskringkasting. Stenersen. Oslo.
- Brøgger, A.W. 1939a: De eldste mennesker i Norge og deres kultur. *Universitetets radioforedrag*. Stenersen. Oslo
- Brøgger, A.W. 1939b: De eldste mennesker i fem kontinenter. *Universitetets radioforedrag*. Stenersen. Oslo
- Brøgger A.W. 1940: Jernet og Norges eldste økonomiske historie. *Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo*. II. Hist.-Filos. Klasse 1940. No I
- Bugge, A. 1912: *Norges historie fremstillet for det norske folk*. I binds første del, tidsrummet indtil ca. 800. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Kristiania.
- Bøe, Johs. 1939: De eldste mennesker i Europa. *Universitetets radioforedrag*. Stenersen. Oslo.
- Carpelan, C. 1993: Comments on Sami Viking Age Pastoralism-or 'The Fur Trade Paradigm' Reconsidered. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 26, No. 1. s.22-26
- Childs, P., and Williams, P. 1997: *An Introduction to Post-Colonial Theory*. Prentice Hall. London.

- Christensen, O. 1993: *Skiidrett før Sondre. Vinterveien til et nasjonalt selvbilde*. Ad Notam Gyldendal A/S
- Christensen, O. 1996: Vinterveien. I: Christensen, O. og Skoglund, A. (red.): *Nansen ved to århundreskifter*. Norsk Folkemuseum. Aschehoug. Oslo. s. 59 - 73.
- Christensen, O. 1998: En nasjonal identitet tar form. Etniske og nasjonalkulturelle avgrensninger. I Sørensen, Ø. (red.): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Ad Notam Gyldendal. Oslo. s.50 - 73.
- Christiansson, H. 1981: Comments on Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweeden. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 14, No. 1. Universitetsforlaget. s. 24-26.
- Cohen, A. 1969: *Custom and Politics in Urban Africa*. Routledge & Keegan Paul. London.
- Crick, B. 1996: Foreword. I: Hannaford, I. : *Race. The History of an Idea in the West*. The John Hopkins University Press. Baltimore. s. xi-xvi.
- Dommasnes, B. 1998: *Tradisjon og handling i før-kristen vestnorsk gravskikk*. Doktorgradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Douglas, M. 1997: *Rent og urent. En analyse av forestillinger omkring renhet og tabu*. Pax Forlag A/S. Oslo.
- Ekeland, T. 1998: *Arkeologisk kunnskap som sosial konstruksjon. Genealogi som redskap for en polysemisk representasjon av fortidig materiell kultur i skolens undervisning*. Dr. art. avhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Elias, N., og Habermas, J. 1994: *Nasjonalisme og nasjonal identitet*. Cappelen akademisk forlag. Oslo.
- Elster, J. 1989: *Vitenskap og politikk*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Engmann, A. and Welinder, S. 1998: Comments on The Problem-Oriented Scientific Biography as a Research Method. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 31, No. 2. s. 97 - 98.
- Eriksen, A. 1999: *Historie, minne og myte*. Pax forlag. Oslo.
- Eriksen, K.E. og Niemi, E. 1981: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860 - 1940*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Fitzhugh, W. 1977: Comments on Archaeological Material and Ethnic Identification. *Norwegian Archaeological Review* Vol 10. Universitetsforlaget. s 49-51.
- Fitzhugh, W. 1980: Comments. Gutorm Gjessing and Arctic Archaeology. *Norwegian Archaeological Review* Vol.13, No 2. Universitetsforlaget.
- Flyum, K.H. 1996: Når litteraturvitenskapen møter vitenskapslitteraturen - en introduksjon til amerikanske studier av naturvitenskapens litteratur: forskningsfeltet Relations of Literature & Science. I: Johnsen, E.B. (red.) : *Forbildets forbilder. Norsk sakprosa. Andre bok*. Universitetsforlaget. Oslo. s.146-166.
- Friedman, J. Bloch. 1981: *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*. Harvard University Press 1981.
- Fulsås, N. 1999: *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Furset, Ole Jakob 1994: *Arktisk steinalder og etnisitet. En forskningshistorisk analyse. Hovedfagsavhandling i arkeologi*. Universitetet i Tromsø våren 1994.
- Gellner, E. 1983: *Nations and Nationalism*. Basil Blackwell. London.
- Gjessing, G. 1929: Ophavet til Hålogjarlenes rike. En liten arkeologisk skisse. *Hålogyminne* hefte 2, 1929. Hålogaland Historielag. Harstad. s.35-38.
- Gjessing, G: 1930: Mer om ophavet til Hålogjarlenes rike. *Hålogyminne* hefte 1, 1930. Hålogaland Historielag. Harstad. s.99 - 106.
- Gjessing, Gutorm 1932: Arktiske helleristninger i Nord Norge. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning*. Oslo.

- Johannson, Rune 1993: Ideér om Europa - Europa som idé. Europeiskt enhets- och samarbetstänkande. I: Tägil, Sven (red.): *Europa - historiens återkomst*. Gidlunds bokförlag. Hedemora. s. 48 - 109.
- Johansen, A.B. 1974: Forholdet mellom teori og data i arkeologi og andre erfaringsvitenskaper. *Arkeologiske skrifter* 1, Bergen.
- Johansen, A.B. 1980: Comments. Positivism and Dialectics. *Norwegian Archaeological Review* vol.13, No 2. Universitetsforlaget. s. 128-130.
- Johansen, A.B. 1984: Bokmeldingar: Gjessing, Gutorm: Ideer om førhistoriske samfunn. *Historisk tidsskrift* band 58. Universitetsforlaget. s. 196-199.
- Johansen, O.S. 1985: Archaeological Research in North Norway 1970 - 1984. A Selected Bibliography with some Comments. *Archaeology and Environment*. s.63-67.
- Johnsen, H.G. 1997: Crossing disciplinary boundaries: On Gutorm Gjessing's archaeology and his conversion to ethnography. *Acta Borealia* vol. 14, No. 1. Novus forlag. s. 33-58
- Jones, S. 1997: *The archaeology of ethnicity. Constructing identities in the past and present*. Routledge. London and New York.
- Keller, K. 1978: *Arkeologi - virkelighetsflukt eller samfunnsforming*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Keller, K. 1990: Et eksempel på hvordan politiske strømninger har påvirket historisk og arkeologisk teoridannelse. I (red: Larsson, L., Ryberg, E.) *Arkeologi och makt*. Rapport från arkeologidagarna 15 - 17 januari 1990. University of Lund, Institute of Archaeology. Report series No. 40.
- Kittang, A. 1983: Litteraturhistoriografien i historisk og teoretisk perspektiv. I Kittang, A., Meldal, P., Skei, H. (red.) *Om litteraturhistorieskriving*. Alvheim & Eide. Øvre Ervik. s.21-113
- Klausen, A.M. 1998: Tuareger og Pathaner: Faghistoriske assosiasjoner utløst av et praktbokverk. *Norsk Antropologisk Tidsskrift* nr. 2-3. Universitetsforlaget. s.122-129.
- Kleppe, E. Johansen 1974: *Samiske studier ved Varangerfjorden*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Kleppe, E. Johansen 1977a: Archaeological Material and Ethnic Identification. A Study of Lappish Material from Varanger, Norway. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 10. Universitetsforlaget. s. 33-46.
- Kleppe, E. Johansen 1977b: Reply to Comments on Archaeological Material and Ethnic Identification. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 10. Universitetsforlaget. s. 56-59.
- Kleppe, E. Johansen 1981: Comments on Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 14, No. 1. Universitetsforlaget. s.26-27
- Kleppe, E. Johansen 1985: Brug og misbrug af etnicitetsbegerpet i arkæologisk forskning. *AmS-Varia* 15. Arkeologisk museum Stavanger.
- Klindt-Jensen, O. 1975: *A History of Scandinavian Archaeology*. Thames and Hudson Ltd, London.
- Komber, J. 1987: Det arkeologiske grunnsynet til Anton Wilhelm Brøgger og Håkon Shetelig. Karakteristikk med utgangspunkt i bøkene «Det norske folk i oldtiden» (1925) og «Norges forhistorie» (1925). *Viking*. Bind L - 1987. Norsk Arkeologisk Selskap. Oslo
- Krohn, K. M. (red.) 1999: *Snø og ski i norsk malerkunst 1847 - 1924*. Skiforeningen. Oslo.
- Kvenangen, P.G. 1996: *Samernas historia*. Sameskolstyrelsen. Jokkmokk.
- Latour, Bruno 1987/1997: *Science in action. How to follow scientists and engineer through society*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts.
- Lavik, N.J. 1998: *Rasismens intellektuelle røtter. Rase, psykiatri og vitenskap - et historisk perspektiv*. Tano Aschehoug.
- Layton, R. (red.) 1994: *Who need the past? Indigenous values and archaeology*. Routledge. London.

- Lillehammer, A: 1994: *Aschehougs Norges Historie*. Bind 1. Fra jeger til bonde - inntil 800 e.Kr. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
- Lindkjølen, H. 1993: *Nordisk saga. Samene i litteraturen*. Tyri Norsk Forlag
- Lippe, von der, B. 1999: *Metaforens potens. Essays*. Forlaget Oktober A/S. Oslo.
- Magnus, B. & Myhre, B. 1972: The Concept 'Immigration' in Archaeological Contexts Illustrated by Examples from West Norwegian and North Norwegian Early Iron Age. *Norwegian Archaeological Review* Vol 5, No. 1. 1972. s.45 - 61.
- Magnus, B. og Myhre, B, 1976/1986/1995: *Norges Historie*. Bind 1. Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingsamfunn. J.W. Cappelens Forlag A/S. Oslo
- Mason, P. 1990: *Deconstructing America. Representations of the Other*. Routledge. London and New York.
- Mathiesen, P. 1985: Etnisitetsbegrepet fra et antropologisk perspektiv. *AmS-Varia* 15. Arkeologisk museum Stavanger. s.43-49.
- Mikkelsen, E. og Rolfsen, P. 1999: Forskning og forvaltning: En diskusjon om forhistoriens fremtid - En kommentar til Joel Boaz. *Primitive tider* 1999. Oslo. s.121-123.
- Moberg, C.A. 1985: Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review* 1985 Vol. 18. Universitetsforlaget. s.26-29.
- Moser, S. 1998: *Ancestral images: the iconography of human origins*. Cornell University Press. Ithaca, N.Y.
- Mundal, E. 1996: The perception of the Saamis and their religion in Old Norse sources. I (red.) Pentikäinen, J.: *Shamanism and Northern Ecology*. Mouton de Gruyter. Berlin. New York 1996. s.97-124.
- Munslow, A. 1997: *Deconstructing history*. Routledge. London.
- Mulk, I.M. 1993: Comments on Sami Viking Age Pastoralism-or 'The Fur Trade Paradigm' Reconsidered. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 26, No. 1. s.28-34
- Mulk, I.M. 1994: Sirkas - ett samisk fångstsamhälle i förändring Kr.f-1600 e.Kr. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 6. Umeå universitetet. Arkeologiska institutionen.
- Mulk, I.M. 1996: The Role of the Sami in Fur Trading during the Late Iron Age and Nordic Medieval Period in the Light of the Sami Sacrificial Sites in Lapland, Sweden. *Acta Borealia* Volum 13 No. 1. Novus forlag.
- Mulk, I. M. and Bayliss-Smith, T. 1999: The representation of Sami cultural identity in the cultural landscapes of northern Sweden: the use and misuse of archaeological knowledge. I: Ucko, P.J. and Layton, R. (red.) : *The Archaeology and anthropology of landscape. Shaping your landscape*. Routledge. London and New York. s.358-396
- Myhre, B. 1991: Theory in Scandinavian archaeology since 1969: a view from Norway. I I. Hodder (red.): *Archaeological theory in Europe*. Routledge, London.
- Myrstad, R. 1996: *Bjørnegraver i Nord-Norge*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Nansen, F. 1890: *Paa ski over Grønland: en skildring af den Norske Grønlands-ekspedisjon 1888 - 89*. H. Aschehoug & Co.s Forlag. Kristiania.
- Nielsen, Y. 1891: Lappernes fremrykning mot syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt. *Det norske geografiske selskabs årbok 1889-1890*. Kristiania. s.19 - 39
- Nilsson, S. 1838-43: *Skandinaviska Nordens urinnvånare, et försök i comparativa Ethnographien*. Kristianstad.
- Nordbladh, J. 1998: Comments on The Problem-Oriented Scientific Biography as a Research Method. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 31, No. 2. s. 109 - 111.
- Nordenborg Myhre, L. 1994: Arkeologi og politikk. En arkeo-politisk analyse av faghistoria i tida 1900-1960. *Varia* 26. Universitetets Oldsaksamling.
- Næss, J.R. (red.) 1985: Arkeologi og etnisitet. *AmS-varia* 15. Arkeologisk museum i Stavanger

- Næss, J.R og Syversen, G. 1985: Innledning. *AmS-Varia* 15. Arkeologisk museum i Stavanger. s.9-13.
- Odner K. 1981: Comments on Economic Change and the Prehistoric Fur Trade in Northern Sweden. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 14, No. 1. Universitetsforlaget. s.27-29.
- Odner, K. 1983: *Finner og terfinner: etniske prosesser i det nordlige Fenno - Skandinavia*. Oslo occasional papers in social anthropology; 9. Oslo
- Odner, K. 1985a: Modellbygging og etnisitet. *AmS-Varia* 15. Arkeologisk museum i Stavanger. s. 33-43.
- Odner, K. 1985b: Saamis (Lapps), Finns and Scandinavians in History and Prehistory. Ethnic Origins and Ethnic Processes in Fenno-Scandinavia. *Norwegian Archaeological Review* 1985 Vol. 18. Universitetsforlaget. s. 1-13.
- Odner, K. 1985c: Reply to comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 18. Universitetsforlaget. s. 29-36.
- Odner, K. 1992a: Ethnicity and Traditions in Northern Fenno-Scandinavia. «Finns and Terfinns» ten years later. *Acta Borealia* 2. Novus forlags. s.21-36.
- Odner, K. 1992b: *The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200 - 1900*. Scandinavian University Press.
- Odner, K.1993: Comments on Sami Viking Age Pastoralism-or 'The Fur Trade Paradigm' Reconsidered. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 26, No. 1. s.26-28.
- Olsen, B. 1984: *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr - 1700 e.Kr*. Magistergrad i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Olsen, B. 1985a: Arkeologi og etnisitet; et teoretisk og empirisk bidrag. *AmS-Varia* 15. Arkeologisk museum i Stavanger. s. 25-33
- Olsen, B. 1985b: Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 18. Universitetsforlaget. s.13-19.
- Olsen, B. 1986: Norwegian archaeology and the people without (pre-) history: or how to create a myth of a uniform past. *Archaeological review from Cambridge*. Vol. 5:1, Cambridge. s. 25 - 40.
- Olsen, B. 1987a: Stability and Change in Saami Band Structure in the Varanger Area of Arctic Norway, AD 1300 - 1700. *Norwegian Archaeological Review* Vol 20, No. 2. Universitetsforlaget. s. 65 - 81.
- Olsen, B. 1987b: Arkeologi, tekst, samfunn. Fragmenter til en postprosessuell arkeologi. *Stensilserie B, historie/arkeologi nr. 24*. Universitetet i Tromsø.
- Olsen, B. 1988: Interaction between hunter-gatherers and farmers: ethnographical and archaeological perspectives. *Archaeologia Poloni* 33. s. 425 - 433.
- Olsen, B. 1991: Kjelmøyfunnenes (virknings)historie og arkeologi. *Viking*, LIV s.65-87.
- Olsen, B. and Kobylinski, Z. 1991: Ethnicity in anthropological and archaeological research: a Norwegian - Polish perspective. *Archaeologia Poloni* vol 29. S. 5 -27.
- Olsen, B. 1994: *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Olsen, B. 1997: *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Olsen, B. 1998: Samerna - ett folk utan historia? *Populär arkeologi* årgång 16 nr. 4. s.3 - 6.
- Olsen, B. 1999a: Review: Siân Jones: The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 32. No. 2 s.115-117.
- Olsen, B. 1999b: Bilder fra fortida? Representasjoner av samisk kultur i samiske museer. I Gustafsson, A.og Karlsson, H. (red.): *Glyfer och arkeologiska rum - en vänbok till Jarl Nordbladh*. Gotarc Series A vol 3. Göteborg University. s.161 - 178.
- Opedal, A. 1994: *Arkeologien og det nasjonale. Gårdshistorisk forskning og nasjonale identitetsprosesser i tiden 1905 til 1955*. Magistergradsavhandling i arkeologi. IAKN, Universitetet i Oslo.

- Opedal A. 1996: A.W. Brøgger and the Norwegianization of the Prehistory of North Norway. *Acta Borealia*, Vol 13, No. 1. Novus forlag, Oslo. s. 35-46.
- Pettersson, A. 1990: *A Theory of Literary Discourse*. Studies in Aesthetics, 2. Lund University Press. Lund.
- Renfrew, C. 1989: Comments on Archaeology into the 1990's. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 22, No. 1. s. 33 - 41.
- Reymert, P.K. 1980: *Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800 - 1200*. Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Ricoeur, P. 1977: Distansering som hermeneutisk funksjon. I Engdal, H., Holmgren, O., Lysell, R., Melberg, A., Olsson, A. (red.): *Hermeneutik*. Raben & Sjögren, Stockholm. s.135 - 151.
- Rolfesen, P. 1972: Comments on Immigration in Archaeological Context. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 5, No. 1. Universitetsforlaget. s.64 - 70.
- Rudeng, E. 1996: Den gjenfødte sagahelt. I Christensen, O. og Skoglund, A. (red.): *Nansen ved to århundreskifter*. Norsk Folkemuseum. Aschehoug. Oslo. s. 48 - 58.
- Ruong, I. 1975: *Samerna*. Alduserien; 268. Bonnier. Stockholm
- Rygh, O. 1867: Innberetning til Foreningen til Norske Fortidsmindemerkens Bevaring. Aarsberetning for 1866. Christiania.
- Rygh, O. 1872: Om Affaldsdyngen ved Stenkjær. *Foreningen til Norske Fortidsmindemerkens Bevaring*. Aarsberetning for 1871. s. 100 - 117.
- Ränk, G. 1949: Grundprinciper för disponeringen av utrymmet i lapska kåtorna och gammerna. *Folk - Liv*, 1948 - 1949. s. 87 - 111.
- Said, E. W. 1994: *Orientalismen. Vestlige oppfatninger av Orienten*. J.W. Cappelens Forlag a/s.
- Sars, E. 1905: *Udsigt over den Norske Historie*. Første del, tredje udgave. Forelagt af Alb. Cammermeyers Forelag og trykt i Centraltrykkeriet Kristiania 1905.
- Sars, E. 1893: *Udsigt over den Norske Historie*. Andre del, andre udgave. Forelagt af Alb. Cammermeyers Forlag og trykt i Centraltrykkeriet Kristiania.
- Scaanning, Espen 1997: *Vitenskap som skapt viten. Foucault og historisk praksis*. Spartacus Forlag A/S, Oslo.
- Schanche, A. og Olsen, B. 1983: Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. *Kontaktstensil* 1983. s. 115-147.
- Schanche, A. og Olsen, B. 1985: Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. I: Næss, J.R. (red.): *Arkeologi og etnisitet. AmS - Varia* 15. Arkeologisk museum i Stavanger s.87-99
- Schanche, A. 1986: *Nordnorsk jernalderarkeologi: et sosialgeografisk perspektiv*. Magistergradsavhandling i arkeologi. ISV, Universitetet i Tromsø.
- Schanche, A. 1987: Det samiske landskap. *Fortidsvern*, hefte 3 1987. Oslo. s.17-19.
- Schanche, A. 1989: Jernalderens bosettingsmønster i et flerretinsk perspektiv. I: Bertelsen, R. Reymert, P.K. og Utne, A. (red.): *Framskritt for fortida i nord*. I Povl Simonsens fotefar. *Tromsø Museums Skrifter XXII*. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø. s. 171-183.
- Schanche, A. 1993: Kulturminner, identitet og etnisitet. *Dugnad* - 4 1993. Volum 19. s.55-64.
- Schanche, A. 1994: Samisk kulturminnvern. *Vern og virke*. Riksantikvaren. s.28-33.
- Schanche, A. 1995: Det symbolske landskapet - landskap og identitet i samisk kultur. *Ottar* no.4. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø. s. 38-47.
- Schanche, A. 1997: *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion 1000 f.Kr. Til 1700 e.Kr.* Avhandling til graden Doctor Artium ved arkeologiseksjonen, ISV, Universitetet i Tromsø.
- Schanche, K. 1988: *Mortensnes, en boplass i Varanger. En studie av samfunn og materiell kultur gjennom 10000 år*. Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Schanche, K. 1992: Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr. *FOK-programmets skriftserie* nr. 2. NAVFs program for forskning om kulturminnvern. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd. Oslo.

- Schanche, K. 1994: *Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og sosial struktur rundt 2000*. Doktorgradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Seip, A. 1998: Det norske «vi» - kulturnasjonalisme i Norge. I Sørensen, Ø. (red.): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800 - tallet*. Ad Notam Gyldendal AS. Oslo. s.93-111.
- Shetelig, H. 1910: Arkeologien i nutiden. *Samtiden* 21.
- Shetelig H. 1922: *Primitive Tider i Norge. En oversikt over stenalderen*. John Griegs Forlag, Bergen.
- Shetelig, H. 1925: Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning*. Serie A: forelesninger. V a. Oslo.
- Shetelig, H. 1930: *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. Bind I. Fra oldtiden til omkring 1000 e.kr.. H. Aschehoug & Co. (W.Nygaard) Oslo.
- Shetelig, H. 1936: Vikingetidens utvandring og bosetning i Vest-Europa. *Nordisk kultur*, 1. Befolkningen i oldtiden. s.105 - 120.
- Simonsen, P. 1959: Fundforhold og dateringer. I Torgersen, J., Getz, B., Simonsen, P. : Varangerfunnene I. Funn av menneskeskjeletter. *Tromsø Museums Skrifter* Vol. VII, hefte I. Tromsø. Museum. Tromsø . s. 5 - 19.
- Simonsen, P. 1961: Varanger-funnene II. Fund og udgravninger på Fjordens sydkyst. *Tromsø Museums Skrifter* Vol. VII, hefte II. Tromsø Museum, Tromsø.
- Simonsen P.1967: Relations Between the Lapps and the Scandinavians in early Times - an Archaeological Survey. I : *Lapps and Norsemen in Olden Times*. Universitetsforlaget. s. 65-77.
- Simonsen P. 1968: Varanger-funnene VI. Analyseresultater og mindre rapporter. *Tromsø Museums Skrifter* vol VII, hefte VI. Universitetsforlaget Tromsø/Oslo.
- Simonsen P. 1968: Arkeologisk kommentar. I Simonsen P. (red.) Varanger-funnene VI. Analyseresultater og mindre rapporter. *Tromsø Museums Skrifter* vol VII, hefte VI. Universitetsforlaget. Tromsø/Oslo
- Simonsen, P. 1974: Veidemenn på Nordkalotten. Hefte 1. Det samfunnvitenskapelige institutt ved Universitetet i Tromsø, *Stensilserie: B - historie nr.1* Universitetet i Tromsø
- Simonsen, P. 1975: Veidemenn på Nordkalotten. Hefte. Det samfunnvitenskapelige institutt ved Universitetet i Tromsø, *Stensilserie: B - historie* Universitetet i Tromsø
- Simonsen, P. 1977: Comments on Archaeological Material and Ethnic Identification. *Norwegian Arcaeological Review* vol 10. Universitetsforlaget. s.53-55.
- Simonsen, P. 1979: Veidemenn på Nordkalotten. Hefte 3. Det samfunnvitenskapelige institutt ved Universitetet i Tromsø, *Stensilserie: B - historie nr.17*. Universitetet i Tromsø
- Simonsen, P. 1982: Veidemenn på Nordkalotten. Hefte 4. Det samfunnvitenskapelige institutt ved Universitetet i Tromsø, *Stensilserie: B - historie nr.21*. Universitetet i Tromsø
- Simonsen, P. 1985: Etnisitet som arkeologisk begrep - universelt og i Nord Skandinavia. *AmS Varia* 15. Arkeologisk museum Stavanger. s. 15-19.
- Simonsen, P. 1988: Trekk av mesolitikum-forskningens historie. Forelesninger i vårsemesteret 1987. *Stensilserie B - historie*. ISV, Universitetet i Tromsø.
- Sjövold, Th. 1962: The Iron Age Settlement of Artic Norway. A Study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle. I : Early iron age (Roman and Migration periods). *Tromsø Museums Skrifter* Vol.X, I. Norwegian University Press. Oslo/Tromsø
- Sjövold, Th. 1974: The Iron Age Settlement of Artic Norway. A Study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle. II : Late iron age (Merovingian and Viking periods). *Tromsø Museums Skrifter* Vol. X, 2. Norwegian University Press. Tromsø/Oslo/Bergen
- Skandfer, M. 1996: *Coarverbasttet: samiske hornskjeer fra middelalder til moderne tid*. Hovedoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

- Skre, D. 1998: Herredømmet: bosetning og besittelse på Romerike 200 - 1350 e.Kr. *Acta Humaniora* 81. Universitetsforlaget.
- Slagstad, R. 1998: *De nasjonale strateger*. Pax Forlag A/S. Oslo.
- Solberg, O. 1909: Eisenzeitfunde aus Ostfinmarken. *Lappländische Studien. Videnskabs-Selskabets Skrifter*. II. Hist.-Filos. Klasse. 1909. No. 7. Kristiania.
- Solheim, J. 1997: Forord. I : Douglas, M.: *Rent og urent*. Pax Forlag A/S Oslo. s. 9-17.
- Solli, B. 1996: Narratives of Veøy. An Investigation into the Poetics and Scientifics of Archaeology. *Universitetets Oldsakssamlings Skrifter*. Ny rekke. Nr 19. Oslo.
- Stenseth, B. 1993: *En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940*. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo.
- Stenvik, L. 1980: Samer og nordmenn sett i lys av et uvanlig gravfunn fra Saltenområdet. *Viking* bind XLIII. Oslo. s. 127-139.
- Stordal, V. 1996: *Same i den moderne verden. Endring og kontinuitet i et samisk lokalsamfunn*. Davvi Girji o.s. 1996
- Storli, I. 1985: *Håøyghøvdingen. Om grunnlaget for og vedlikeholdet av høvdingmakt i jernalderen, med vekt på Sør - Salten*. Magistergrad i arkeologi ved Universitetet i Tromsø.
- Storli, I. 1986: A review of archaeological research on sami prehistory. *Acta Borealia* 1 1986, volum 3. Novus forlag. s.43-63.
- Storli, I. 1993a: Fra «kultur» til «natur». Om konstitueringa av den «arktiske» steinalderen. *Viking* 1993. s.7-22.
- Storli, I. 1993b: Sami Viking Age Pastoralism-or 'The Fur Trade Paradigm' Reconsidered. *Norwegian Archaeological Review* Vol 26, No. 1. s.1-20.
- Storli, I. 1993c: Reply to Comments on Sami Viking Age Pastoralism-or 'The Fur Trade Paradigm' Reconsidered. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 26, No. 1. s.41-48.
- Storli, I. 1994: «Stallo» - boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* Novus Forlag. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo
- Storli, I. 1996: On the Historiography of Sami Reindeer Pastoralism. *Acta Borealia*, Vol. 13. No. 1. Novus forlag. s. 81-115.
- Storm, G. (red.) 1895: *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*. A.W. Brøggers Bogtrykkeri. Christiania.
- Strade, N. 1997: Det sydsamiske sprog. I: Zachrisson, I.: *Möten i gränsland. Samer och germaner i mellanskandinavien*. Statens Historiska Museum. Stocholm. s. 175 - 185.
- Støren Binns, K. 1978: *Jernalderbosetningen på Kvaløy i Troms*. Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Svendsen, Å. 1998: Konfliktlinjer i historiefaget 1860 - 1905. I: Sørensen, Ø. (red.): *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800 tallet*. ad Notam, Gyldendal. Oslo. s. 248 - 261.
- Svestad, A. 1995: *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Universitetsforlaget. Oslo
- Søbstad, T. 1980: Den sjøsamiske bosettinga i Helgøy fram til ca. 1800. En undersøkelse av en etnisk gruppe med utgangspunkt i materielle bosettingsspor. *Publikasjon nr. 5 fra Helgøyprosjektet*. Universitetet i Tromsø. NAVF.
- Sørensen, Ø. 1996: Å skape sitt eget bilde. I: Christensen, O. og Skoglund, A. (red.): *Nansen ved to århundreskifter*. Norsk Folkemuseum. Aschehoug. Oslo. s. 90 - 97.
- Sørensen, Ø. 1997: *Bjørnstjerne Bjørnson og nasjonalismen*. J.W. Cappelens Forlag a/s. Oslo.
- Sørensen, Ø. 1998: *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Ad Notam. Gyldendal AS.
- Tansem, K. 1998: *Fra Komsakultur til eldre steinalder i Finnmark*. Upublisert hovedfagsoppgave Institutt for arkeologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Tilley, C. 1990: *Reading material culture*. Blackwell, Oxford.

- Todorov, T. 1993: *On human diversity. Nationalism, Racism, and Exoticism in French Thought*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.
- Torgersen, J., Getz, B. 1959: Antropologisk undersøkelse. I: Torgersen, J., Getz, B., Simonsen, P.: Varanger-funnene I. Funn av menneskeskjeletter. *Tromsø Museums Skrifter* Vol. VII, hefte 1. Tromsø Museum. s. 20 - 27.
- Torgersen, J., Getz, B. 1968: Prehistoric Man in Finnmark and the Origins of the Lapps. I: Simonsen, P. (red.): Varanger-funnene VI. Analyseresultater og mindre rapporter. *Tromsø Museums Skrifter* vol VII, hefte VI. Universitetsforlaget. Tromsø/Oslo. s. 59 - 66.
- Torgersen, J., Getz, B., Simonsen, P. 1959: Varanger-funnene I. Funn av menneskeskjeletter. *Tromsø Museums Skrifter* vol. VII, hefte I. Tromsø Museum.
- Thomas, J. 1996: *Time, Culture and Identity. An interpretive archaeology*. Routledge, New York and London.
- Trigger, B. G. 1996 (1989): *Arkeologiens idehistorie*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Utne, A. 1973: *En veidekulturs-boplass i Lofoten, Storbåthallaren ved Nappstraumen*. Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Vinsrygg, S. 1980: Comments. An interpretative view on Gjessing's use of Analogy. *Norwegian Archaeological Review* Vol.13, No. 2. Universitetsforlaget. s. 123-128.
- Vorren, Ø. og Manker, E. 1976: *Samekulturen*. Tromsø - Bergen - Oslo.
- Welinder, S. 1980: Comments. Gutorm Gjessing on Ecology. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 13, No 2. Universitetsforlaget. s.130-131.
- White, H. 1973: *Metahistory. The historical imagination in nineteenth-century Europe*. The John Hopkins University Press. Baltimore - London.
- Yates, T. 1989: Habitus and social space: some suggestions about meaning in the Saami (Lapp) tent c. 1700 - 1900. I: I. Hodder (red.): *The Meaning of Things. Material Culture and Symbolic Expression*. London. s. 249 - 262.
- Young, R.J.C. 1995: *Colonial Desire. Hybridity in Theory, Culture and Race*. Routledge. London and New York.
- Zachrisson, I. 1976: *Lapps and Scandinavians. Archaeological Finds from Northern Sweeden*. Early Norrland 10. Stockholm.
- Zachrisson, I. 1984: De samiska metalldepåerna år 1000-1350. *Archaeology and environment* 3. University of Umeå. Department of Archaeology.
- Zachrisson, I. 1985a: Etnisitetsproblemet i praktiken: Samiska metalldepåer och gravar i norra Sverige. I: Næss, J.R.(red.) : Arkeologi og etnisitet. NAM-Forskningsseminar nr.3 Kongsvoll Fjellstue, 25.-27.sept.1984. *AmS-Varia* 15. Arkeologisk museum i Stavanger. s. 49-55
- Zachrisson, I. 1985b: Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review* Vol. 18. Universitetsforlaget. s. 19-23
- Zachrisson, I., m.fl. 1997: *Möten i gränsland. Samer och germaner i mellanskandinavien*. Statens Historiska Museum. Stocholm.
- Zachrisson, I. 1997: Varför samisk? I: Zachrisson I: *Möten i gränsland. Samer och germaner i mellanskandinavien*. Statens Historiska Museum. Stocholm. s.189-220
- Østerud, Ø. 1994: *Hva er nasjonalisme?* Universitetsforlaget, Oslo.

Øvrige kilder:

NAVF, Rådet for humanistisk forskning 1984: Humanistisk forskning i Noreg. Eigenart, målsetjing og utviklingstendensar.

Arbeidernes leksikon 1933.

Norsk bibliografisk leksikon 1931.

Aftenposten 24.03.1981

Aftenposten 26.02.1981

Aftenposten 13.09.00

Dagbladet 10.03.1981

Dagbladet 14.04.1981

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100